

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Ács Marianna

Nőnevelés a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában
és internátusában

1916-1948

Doktori (PhD) értekezés

Témavezetők:

Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin Phd habil

Prof. Dr. Hajdu Péter DSc

Pécs

2016

Tartalomjegyzék

I. Bevezető	4
I. 1. Az értekezés témája	4
I. 2. A kutatás előzményei és forrásai	5
I. 2. 1. A kutatás elsődleges forrásai	5
I. 2. 2. Előzmények és másodlagos források	6
I. 3. A kutatás céljai	7
I. 3. 1. A kutatás alapkérdései	7
I. 3. 2. A kutató hipotézisei	8
I. 4. A kutatás módszerei	8
II. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának történelmi kontextusa	10
II. 1. A dualizmus idején	10
II. 2. A közoktatás helyzete a dualizmus korában	12
II. 3. A Horthy-korszak idején	15
II. 4. A közoktatás helyzete a Horthy-korszakban	16
II. 5. 1945-től 1948-ig: az átmenet idején	18
III. Református fenntartású nőnevelő intézmények a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1948-ig	19
IV. Az iskolafenntartó Felső-Baranyai Református Egyházmegye története (1916-1948)	34
IV. 1. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye népiskolái a dualizmus korától az államosításig	39
V. Fejezetek a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának történetében (1916-1948)	44
V. 1. Siklós 1916-tól 1930-ig	44
V. 2. Az oktatás Siklóson	46
V. 3. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának és intézetének működése Siklóson (1916-1930)	47
V. 4. Pécs 1930-tól 1948-ig	52
V. 5. Pécs iskolái a korszakban	54

V. 6. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézetének működése Pécsen	54
V. 7. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye internátusa	59
VI. A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején	62
VII. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának tanfelügyelete	70
VII. 1. Az egyházi tanfelügyelet	70
VII. 2. Az állami tanfelügyelet	71
VIII. A polgári leányiskola működésének gazdasági háttere	73
VIII. 1. Az iskola bevételei	73
VIII. 2. Az iskola kiadásai	77
VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam	79
VIII. 4. Az internátus gazdálkodása	85
IX. Az iskola tantestülete	87
IX. 1. Tanári életpályák	89
IX. 2. Az intézmény tanárainak szerepe Pécs egyesületi életében	104
X. Az iskola tanulóinak vizsgálata az intézet létszámának változása, a felekezeti hovatartozás, az anyanyelv, a lakóhely, a szülők foglalkozása alapján	108
X. 1. A siklói évek: 1916/17-től 1929/30-ig	108
X. 2. A pécsi évek: 1930/31-től 1947/48-ig	119
XI. A református leányiskola nevelési eszménye	135
XI. 1. A református embereszmény	136
XI. 2. A nők emancipációs törekvései és annak hatása a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalásaira a két világháború között	138
XI. 3. A református nőnevelés ideálja a Dunamelléki Református Egyházkerületben az egyházi vezetők és a Felső-Baranyai Református polgári leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédei alapján	141
XII. Oktatás és a nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban	150
XII. 1. A polgári leányiskolában folyó oktatásról	150
XII. 1. 2. A végzettek további sorsának alakulása a továbbtanulási statisztikák tükrében	152
XII. 2. Nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban	154
XII. 2. 1. Az „Élő istentisztelet” avagy a vallás mindennapi gyakorlására nevelés módszere	154

XII. 2. 2. A hazaszeretet elmélyítésének módjai	159
XII. 3. A történelem-tankönyv a nevelés szolgálatában	162
XII. 3. 1. Történelmi nóalajok, mint példaképek	162
XII. 3. 2. A történelemszemlélet változásának bemutatása Istvánffy Gyula és Kováts György polgári leányiskolák IV. osztálya számára írt történelemkönyveiben szerepeltetett nóalajokon keresztül	166
XIII. A kutatás eredményei	171
XIV. Elsődleges források és Irodalomjegyzék	178
XV. Mellékletek I – IV.	189
I. Női szerepek az Újszövetségben	189
II. „A református nőnevelés ideálja a Dunamelléki Református Egyházkerületben az egyházi vezetők és a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédei alapján” című fejezetben szereplő metaforák szövegkörnyezete	192
III. Táblázatok, térképek, ábrák jegyzéke	197
IV. Képek CD melléklete	204

I. Bevezető

I. 1. Az értekezés témája

Az értekezés a Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában 1916-tól 1948-ig működő Polgári Leányiskolának¹ a történetét dolgozza fel, bemutatva azokat a felekezeti és politikai ideákat, melyek alapján az iskolában a nevelés folyt.

A kutatás legfőképp iskolatörténeti munka, mely a Magyarországi Református Egyház Dunamelléki Református Egyházkerületének és a hozzá tartozó Felső-Baranyai Református Egyházmegyének a történetéhez kapcsolódik. A református leánynevelő intézet történetének e módon való bemutatása a magyarországi nevelés- és oktatástörténeten belül kötődik a protestáns, mindenekelőtt a református oktatás és nevelés történetéhez, és az egyetemes, valamint a hazai nőnevelés történetéhez is.

A szerző bemutatja azt a történelmi kontextust, amiben a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolája működött a dualizmus végén, a Horthy-korszakban és 1945-től 1948-ig az átmenet idején. A II. fejezetben érintettük azokat a történelmi eseményeket, politikai gazdasági változásokat, melyek hatással lehettek az iskola működésére, különös tekintettel az egyes korszakokban a közoktatás – azon belül is – a felekezeti oktatás helyzetére.

A III. fejezetben áttekintjük a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1948-ig működő református fenntartású nőnevelő intézményeket, megmutatva a Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában működő polgári leányiskola helyét és szerepét a többi nőnevelő intézmény között. Részletesen bemutatjuk a különböző iskolatípusokat, összevetve az alapításuk idejét a más fenntartók által létesített nőnevelő intézményekével. Kitérünk az egyházkerület oktatáspolitikájára különösen a nőnevelést érintő kérdésekre.

A IV. fejezetben bemutatjuk az iskolafenntartó Felső-Baranyai Református Egyházmegye történetét az iskola működésének idején. Külön alfejezetben tárgyaljuk a Felső-Baranyai Református Egyházmegye népiskoláinak történetét a dualizmus korától az államosításig.

A „Fejezetek a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának történetében” című részben áttekintjük az intézet működésének legfontosabb eseményeit Siklóson és Pécsen. Ebben a fejezetben foglalkozunk Siklós nagyközség és Pécs városának a korszakra jellemző népesedési, gazdasági, társadalmi viszonyaival. Foglalkozunk mindkét település iskolahálózatával. Alfejezetben kitérünk a polgári leányiskolával egy intézményt alkotó internátus működésére is.

„A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején” című fejezetben részletesen tárgyaljuk az iskola és az internátus környezetéhez tartozó épületek sorsának alakulását. Bemutatjuk az intézményhez tartozó, a tanítás – tanulás folyamatát elősegítő szaktantermek, felszerelések, taneszközök alakulását.

„A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának tanfelügyelete” című fejezetben foglalkozunk az intézmény egyházi és állami tanfelügyeletével, kitérve az államnak a református felekezeti oktatási intézmény autonómiáját sértő intézkedéseire.

„A polgári leányiskola működésének gazdasági háttere” című fejezetben taglaljuk az intézmény bevételeit, kiadásait, az internátus gazdálkodását. Itt mutatjuk be az állam szerepét az iskola finanszírozásában.

„Az iskola tantestülete” című fejezetben táblázatba foglaltuk az iskola tanáira vonatkozó legfontosabb információkat. A rendelkezésre álló adatok tükrében meghatároztuk születésük helyét, idejét, felekezeti hovatartozásukat, iskolai végzettségüket, képesítésüket, illetve azt, hogy mettől

¹ Az intézményt 1916-tól 1930-ig a Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának hívták, 1930-tól 1945-ig a Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének nevezték, majd 1946-tól 1948-ig Református Általános Iskolaként volt ismert.

meddig tanítottak az intézményben, és milyen tantárgyakat oktattak. A „Tanári életpályák” című alfejezetben az egyes tanárok életpályáját mutattuk be felhasználva az iskola volt tanítványainak emlékeit. „Az intézmény tanárainak szerepe Pécs egyesületi életében” című alfejezetben azt szeretettük volna érzékeltetni, hogy az intézmény tanári kara Pécssett milyen aktív egyesületi életet élt, ezzel is jó hírét keltve a kisebbségi sorban lévő reformátusok oktatási intézményének.

A X. fejezet fókuszában az intézmény tanulói álltak. Vizsgáltuk az intézet létszámának változását, kitértünk ennek okaira. Elemeztük a tanulókat felekezeti hovatartozásuk, anyanyelvük, lakóhelyük és a szülők – elsősorban az apa – foglalkozása alapján. Igyekeztünk az ebből levonható következtetéseket az intézmény beiskolázási területeinek – Siklós, Pécs és Baranya – társadalmi viszonyait figyelembe véve megtenni.

A XI. és a XII. fejezet a nevelésről szól. Elsőként a református felekezeti iskola nevelési céljával, a református identitásával, élethivatását betöltő nő ideáljával foglalkoztunk. Bemutattuk a protestáns hitelveken nyugodó kálvini embereszmény jellemzőit, és a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalásainak lehetőségeit a két világháború közötti korban. Vizsgáltuk a Dunamelléki Református Egyházkerület egyházi vezetőinek és a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédeit, hogy megvilágítsuk a református nőiskola nevelési céljait. Az „Oktatás és a nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban” című fejezetben kitértünk arra, hogy a polgári leányiskola milyen társadalmi szerepekre készítette fel növendékeit, bemutatva az iskolában végzettek további sorsának alakulását a továbbtanulási statisztikák tükrében. A „Nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban” című részben részleteztük a vallás mindennapi gyakorlatára nevelés módszerét, a hazaszeretet elmélyítésének módjait. Az utolsó fejezetben azt tárgyaltuk, hogy az iskolában használt történelemtankönyv-család a politikai ideológiák változásának hatására hogyan válik a nevelés eszközévé.

A kutatás során vizsgált források keletkezési helye elsősorban a Dunamelléki Református Egyházkerület, a Felső-Baranyai Református Egyházmegye, valamint az iskola székhelyei: Siklós és Pécs. A vizsgálat ideje pedig elsősorban az iskola működésének ideje: azaz 1916-tól az 1948-ig tartó időszak.

Az értekezés szerzője a szakirodalomra és a forrásokra támaszkodva, többféle kutatási módszert alkalmazva kíván ezzel a sajátos – az eszmék és a módszerek együttes bemutatásán alapuló, alapvetően iskolatörténeti jellegű – művel hozzájárulni a hazai református nőnevelés történetéhez.

Az értekezés íróját a téma feldolgozására személyes indokok vezették. A Pécs-Belvárosi Református gyülekezet tagjaként érdekli a református felekezet, a baranyai egyházmegye és a gyülekezet története. Pécssett és Baranyában a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola volt az egyetlen keresztyén szellemiségű középfokú oktatási intézmény az államosításig. Ezt az iskolát tekinteli elődjének az 1994-től működő Pécsi Református Kollégium, ahol a disszertens magyar nyelv és irodalmat, valamint olasz nyelvet tanít.

I. 2. A kutatás előzményei és forrásai

I. 2. 1. A kutatás elsődleges forrásai

Számos elsődleges forrást használtunk fel a kutatás során. Az MNL Baranya Megyei Levéltárában található egyházkerületi tanügyi előadó jelentései hozzájárultak a Dunamelléki Református Egyházkerület nőneveléssel foglalkozó intézményeiről való ismeretek összegzéséhez.

Ember Pál és Kodolányi János írásai, valamint „A bizalom pecsége alatt”² címmel összegyűjtött püspöki vizitációk (1817 és 1885) legújabb kori levéltári dokumentumai lehetőséget adtak a Felső-Baranyai Református Egyházmegye történetének alapos megismerésére.

² Keresztes – Hamarkay 2004.

A disszertáció iskolatörténeti része az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban, az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető iskolaértésítők, a MNL Baranya Megyei Levéltárában kutatható „A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának Iratanyaga,” Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye, a tanfelügyelői iratok, valamint a Baranyai Református Egyházmegye Levéltárában található egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvei, az iskola igazgatótanácsi jegyzőkönyvei és a Ráday Levéltárban lévő Ravasz László és Victor János levelezése alapján készült.

Kálvin János, Luther Márton és Sebestyén Jenő³ írásai hozzájárultak a református nőideál és embereszmény bemutatásához. A Dunamelléki Református Egyházkerület és a Felső-Baranyai Egyházmegye jegyzőkönyveiben, valamint a Siklói és a Pécsi Református Polgári Leányiskola értesítőiben fellelhető egyházi vezetők és iskolaigazgatók beszédeit elemeztük abból a célból, hogy megmutassuk, hogy a református vezetők miként vélekedtek a korban a református nőnevelés céljairól.

A polgári leányiskolában használt történelemtankönyv-család⁴ elemzésével mutattuk meg, hogyan változott a történelemszemlélet e korszakon keresztül.

I. 2. 2. Előzmények és másodlagos források

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának történelmi kontextusának bemutatását a korszak történelmét és neveléstörténetét összefoglaló művek segítették.⁵

A Dunamelléki Református Egyházkerület oktatási intézményeiről és oktatáspolitikájának változásairól elsősorban Rébay Magdolna műve alapján tájékozódunk.⁶

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye történetét az erről szóló szakirodalom⁷ alapján kíséreltük meg bemutatni. Foglalkoztunk Siklós és Pécs város történetével az iskola működésének idejére vonatkozóan.⁸ A kutatás során áttekintettük a bibliai nőalakokkal és a református hitelvekkel foglalkozó jelentős számú szakirodalmat.⁹ A két világháború közötti korban a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalásának témáját legbővebben Sári Szabó Katalin tanulmányaiból ismerhettük meg.¹⁰ Az iskolában folyó nevelést befolyásolták a korszak politikai ideológiái, melyeket az ezzel a témával foglalkozó számos szakirodalom¹¹ alapján tártuk fel.

Felkutatottuk a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói, majd Pécsi Polgári Leányiskolájának történetéről született műveket. Az első a Pécsi Református Kollégiumi Füzetek című sorozatban az „Emlékek a Pécsi Református Polgári Leányiskola életéről” címmel Pécsen, 2007-ben jelent meg. A könyv két tanulmányt tartalmaz. Az elsőt, „Személyes emlékek a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézet évtizedeiről” címmel Szakácsné Kozári Piroska¹² írta és szerkesztette.¹³ A szerző – az iskola növendékeként – felhasználta az iskola évkönyveinek egy részét, levéltári feljegyzéseket, valamint lejegyezte a saját és az iskola volt diákjainak – Balázs Jánosné Keserű Lenke, Danyi Pálné Kiss Katalin, Dr. Halász Tiborné Garbai Magdolna, Horváth Józsefné Kiss Ibolya, Merkel Ottóné Schal Magdolna, Monostori Lászlóné Götz Magdolna és Szafner Józsefné

³Fabiny 1982; Kálvin 1995a,b,c; Sebestyén 1927.

⁴Istvánffy 1910; Istvánffy – Kováts 1922; Kováts 1928.

⁵Romsics 1999; Balogh 1996; Mészáros – Németh – Pukánszky 2005.

⁶Rébay 2011.

⁷Bucsay 1985; Kathona 1986; Kiss Z. 1993; Bana 1998; Vadkerty 2001; Keresztes – Hamarkay 2004; Nagy 2013.

⁸Kornis 1927; Bálint 1928; Nyáry 1942; T. Kiss 1998; Tegzes 2000; Tengely 2004; Papp 2005.

⁹Fabiny 1982; Utrio, 1990; Ronchi, 1991; Kéri 1995; Fábri 1996; Vásárhelyi 1997; Pukánszky 2001; 2005, 2006, Baldock, 2007; Sári Szabó 2010; MacCulloch, 2011.

¹⁰Sári Szabó 2001, 2002, 2005, 2009, 2010.

¹¹Unger 1979; Nagy 1997, 2000, 2002; Mészáros – Németh – Pukánszky 2005; Katona 2006; Pukánszky 2006; Albert 2006, 2007; Fischerné 2008, 2009; Szabó 2010.

¹²Szakácsné Kozári Piroska a Pécs-Belvárosi Református Gyülekezet tagja, hitoktató, festő.

¹³Szakácsné 2007.

Selmeci Jolán – emlékeit a polgári leányiskolában töltött évekről. (A tanulmány e részleteit elsődleges forrásnak tekinthetjük.) A visszaemlékezéseket korabeli fotók és dokumentumok, valamint Szakácsné Kozári Piroska rajzai egészítik ki, növelve a kiadvány jelentőségét az utódok számára. A füzetben megjelenő második tanulmány Kutasné Kovács Éva „Pécs református közoktatásának történeti áttekintése”¹⁴ című munkája. A szerző¹⁵ írt az iskola megjelenésének történelmi előzményeiről, a polgári iskolatípus európai és magyarországi múltjáról, áttekintést nyújtott az 1935/36-os és az 1942/43-as iskolai tanévről az iskola értesítői alapján. Molnár Péter „Az egyházi fenntartású iskolák finanszírozása egykor és ma” című szakdolgozata az 1929-33-as gazdasági világválság hatását vizsgálta a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola finanszírozására.¹⁶

I. 3. A kutatás céljai

I. 3. 1. A kutatás alapkérdései

A disszertáció születését két alapvető kérdéskör mozgatta: az egyik az iskola történetének feldolgozására irányult, a második az iskolában folyó nevelésre és annak ideológiai hátterére.

Az iskolatörténethez kapcsolódó kutatói kérdések arra vonatkoztak, hogy hogyan valósult meg a gyakorlatban a keresztyén szellemű nevelés. Szerettük volna bemutatni, hogy a Felső-Baranyai Református Egyházmegye történetéből hogyan következett az iskola alapításának és fenntartásának igénye.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy hogyan jelent meg a nőnevelés kérdése a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatáspolitikájában, s ennek következményeképp milyen típusú nőnevelést szolgáló intézményrendszer épült itt ki, s hogy a disszertációban feldolgozott polgári leányiskola hogyan illeszkedett ezen intézmények közé.

Hogyan hatottak az iskola történetére a korszak történelmi eseményei (pl. a világháborúk, Trianon, a szerb megszállás stb.) és az ország oktatáspolitikájának változásai?

Foglalkoztunk az iskola működtetésének kérdéseivel: így a felügyeleti jogok gyakorlásával, a tanulói környezet változásaival, az iskola működésének finanszírozásával. Kiemelnénk az egyház és az állam viszonyát illető kérdéseket az oktatás minőségét illetően és az iskola működésének finanszírozása területén. Arra kerestük a választ, hogy az állam milyen intézkedésekkel próbálta az egyház – oktatási szempontból az 1790/91. évi XXVI. törvénnyel megszerzett – autonómiáját¹⁷ csorbítani a korszakon keresztül, s hogyan reagált erre az egyházi vezetés.

Hogyan változott a tanulói létszám az intézmény működésének idején, és milyen okok húzódtak meg e változások mögött? Történt-e változás és melyek voltak ennek okai Siklóson és Pécsen, elsősorban a tanulók felekezetére, nemzetiségére és a szülei társadalmi helyzetére vonatkozóan?

Az is foglalkoztatott bennünket, hogy a tanár a magas szintű oktatói tevékenységén kívül hogyan közvetítette azokat a keresztyén értékeket, melyeket az iskola hirdetett. Hogyan járult hozzá a tantestület az egyesületi tevékenységével a kisebbségi sorban lévő felekezeti iskola helyi társadalomba való integrálódásához?

¹⁴ Kutasné 2007.

¹⁵ A Pécsi Református Kollégium igazgatója 2009-től.

¹⁶ Molnár 2013.

¹⁷ 1790/91. évi XXVI. törvénycikk 5. pontja: „Nemcsak azon mind alsó, mind grammatikai iskolákat, melyekkel bírnak, megtartaniok, hanem újakat és mindenütt, ahol szükségesnek látszik, valamint felsőbbeket is, ezeket azonban előleges királyi jóváhagyás hozzájárulásával, állítani s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat, aligazgatókat hívni és őket elbocsátani, számukat szaporítani vagy csökkenteni, valamint bármely iskoláik részére úgy helybeli, mint felsőbb és legfelsőbb tanfelügyelőket vagy gondnokokat hitvallásuk tagjai közül választani; a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét (...) megállapítani a jövőben mindig szabad legyen a mindkét hitvallású evangélikusoknak” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4900>

A másik fő iránya a kutatói kérdéseknek az intézményben folyó református nevelés céljára, azaz a református identitás kialakítására és a nők társadalmi szerepeire irányultak. Igyekeztünk megválaszolni, hogy milyen keresztyén ideák mentén folyt a nevelés a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában. Tanulmányoztuk a protestáns hitelveket, a kálvini tanításokat, hogy megválaszolhassuk azt a kérdést, hogy mely tulajdonságok, magatartási minták adják a reformáció korától a református identitás alapját.

Foglalkoztatott minket az a kérdés is, hogy a korszakban tevékenykedő egyházi vezetők (püspökök, esperesek, iskolaigazgatók stb.) hogyan vélekedtek a nevelés céljáról, a keresztyén nő társadalmi szerepeiről. Kerestük a választ arra a kérdésre is, hogy az iskola 1916-tól 1948-ig való működése idején volt-e valamilyen változás abban, hogy milyen szerepekre készítette fel a növendékeit.

Kerestük a választ arra is, hogy milyen volt a vallásos és a hazafias nevelés gyakorlata az intézményben, különös tekintettel a tanórán kívüli elfoglaltságokra. Az is érdekelt bennünket, hogy hogyan váltak a politikai ideológiák közvetítőivé és a nevelés eszközévé a történelem-tankönyvek?

I. 3. 2. A kutató hipotézisei

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye – kisebbségi sorsban élő református közösségek élén – a református polgári leányiskola létesítésével a baranyai reformátusság kultúra-, identitás- és vallásmegtartó bázisát kívánta megteremteni. Azt feltételeztük a kutatás elején, hogy baranyai reformátusság a társadalmi bázisának megfelelő iskolatípust választott.

Úgy véltük, hogy ezt a kisebbségi célokért küzdő iskolát állami beavatkozás nélkül nem tudta fenntartani az elszegényedő és csökkenő létszámú Felső-Baranyai Református Egyházmegye.

Azt gondoltuk, hogy az állam anyagilag is segíti az egyházi oktatási intézmények fenntartását, és nem korlátozza autonómiáját a két világháború korában, egy olyan politikai környezetben, melyben a vezető ideológia a keresztyén–nemzeti volt.

A kutatás kezdetekor azt feltételeztük, hogy a nők emancipációs törekvései negatív módon hatottak a református egyházi vezetőkre, s hatására megerősítették a nők társadalomban betöltött szerepeiről vallott konzervatív nézeteiket. Hipotézisünk az volt, hogy a református hitéletet megújító belmissziói mozgalom, – mely sokkal intenzívebb vallásgyakorlást és az eredeti protestáns hitelvekhez való szigorú visszatérést várt el mindazoktól, akik csatlakoztak e mozgalomhoz – nem teremt lehetőséget a középosztálybeli református nő számára, hogy az hitves-anya-háziasszony hármas szerepéből kilépjen a munka világába, és létrehozza a családjáért, a református gyülekezetért és a saját önfenntartásért dolgozó modern keresztyén nő típusát.

Úgy véltük a kutatás kezdetén, hogy a történelem tankönyv a legalkalmasabb arra, hogy hatással legyen a növendékek hazafias nevelésére, viselkedési minták közvetítésére. Azt feltételeztük, hogy a történelem tankönyvek tükrözik szerzőjük világnézetét, s annak a kornak politikai ideológiáját, melyben szerzőjük élt, s írta művét.

I. 4. A kutatás módszerei

A kutatás során elsősorban neveléstörténeti módszereket¹⁸ alkalmaztunk, hogy a kérdéseinkre választ kapjunk. Összegyűjtöttük a témát felölelő szakirodalmat, valamint az elsődleges forrásokat, s ezeket egymással összevetve – kvalitatív elemzéssel,¹⁹ forráskritikát alkalmazva – elvégeztük a másodlagos források kritikai feldolgozását.

Az értekezés diakrón megközelítéssel tárgyalja az iskola és az egyházmegye történetét. A kronologikus témavezetés mellett szinkrón szempontokat is érvényesítettünk a dolgozatban,

¹⁸ Kéri 2001; Pukánszky 2008.

¹⁹ Szabolcs 2001.

koncentrálva az iskola működését érintő fontosabb kérdéskörre, mint pl. a tanulás környezete, az intézmény finanszírozása, a vallásos és a hazafias nevelés gyakorlata az intézményben.

A tanári életpályák, valamint az iskola történetének hitelesebb bemutatása érdekében az oral history módszerével éltünk.²⁰ 2012 májusában interjúkat készítettünk a következő volt növendékekkel: Merkel Ottóné, Danyiné Kiss Katalin, Szakácsné Kozári Piroska és Komlósi Ernőné Kiss Ilona. Az interjúkon elhangzott visszaemlékezések színesítik és hitelesebbé teszik az iskola történetét.

Az iskola statisztikai adatait (pl. a tanulók létszámának változásait, felekezeti hovatartozását, nemzetiségét, szülei társadalmi hovatartozását és lakóhelyét) illetően kvantitatív módszereket alkalmazva elemeztük. E vizsgálat következtében láthatóvá váltak a történelmi események, egyházpolitikai és oktatáspolitikai döntések iskola működését is befolyásoló következményei.

„A református nőnevelés ideálja a Dunamelléki Református Egyházkerületben az egyházi vezetők és a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédei alapján” című fejezetben interdiszciplináris kutatási módszerrel éltünk: diskurzuselemzéssel vizsgáltunk elsődleges forrásokat.²¹ Elsősorban Vámos Ágnes²² útmutató munkáit követtük, aki e kutatásmódszertan általános eljárásait ötvözte a metafora-kutatás sajátosságaival.

„A történelemszemlélet változásának bemutatása Istvánffy Gyula és Kovács György polgári leányiskolák IV. osztálya számára írt történelemkönyveiben szerepeltetett nőalakokon keresztül” című fejezetben a tankönyv-elemzés módszerét²³ alkalmaztuk ikonográfiai elemzéssel²⁴ kiegészítve.

A bőséges elsődleges és másodlagos forrás feldolgozása többféle módszertani megközelítéssel egy sajátos iskolatörténeti munkát eredményezett, mely a református nőnevelés ideáljából kiindulva azt mutatja be, hogy hogyan valósították meg a két világháború között, Baranyában e célokat.

A dolgozat tartalmát 2 térkép, 15 táblázat és 61 ábra egészíti ki.

²⁰ Gyáni 2000; 2003; Szabolcs 2001; Károly 2007.

²¹ A diskurzuselemzés a XX. század végének egy újfajta filozófiai gondolkodásmódján, a posztmodern ismeretelméleten alapul, mely átértelmezte a nyelv és a valóság viszonyát. Ma már nem úgy gondolkodunk a nyelvről, mint médiumról, melynek közvetítésével ismerhető meg a valóság és annak elemei, hanem azt gondoljuk, hogy a nyelv által hordozott jelentésekből épül fel a világunk (Carver 2004; Baska 2008).

²² Vámos 2001, 2003.

²³ Unger 1979; Katona 2006; Albert 2006, 2007; Szabó 2010.

²⁴ Fischerné 2009.

II. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának történelmi kontextusa

II. 1. A dualizmus idején

A dualizmus korát az 1867. évi 12. tc., azaz az osztrák-magyar kiegyezés törvénye vezette be. Ennek értelmében a Habsburg Birodalom – új nevén az Osztrák-Magyar Monarchia – egyik állama a Magyar Királyság, a másik állama pedig az Osztrák Császárság lett. Az uralkodó, Ferenc József egyszerre volt magyar király és osztrák császár. Mindkét országnak volt saját parlamentje, kormánya és közigazgatási rendszere, de közös irányítás alatt álltak a hadügy, a külügy és az ezekkel kapcsolatos pénzügyek. Emellett közös volt a vám-, a bank- és a pénzrendszer is. A Magyar Királyság területe (325 ezer négyzetkilométer) a birodalomnak a fele volt, lakossága (18-20 millió) pedig 1910-ben a birodalom teljes lakosságának 40%-át adta. A költségekből Magyarország részesedése az 1910-es években is 36,5% volt.²⁵ A törvényhozó hatalmat a Magyar Királyságban a képviselőházból és a főrendiházból álló kétkamarás országgyűlés a királlyal együtt gyakorolta. A képviselőház népképviselői alapon szerveződött, ám 413 tagját csak férfiak választották, s a választók a lakosság 6-7%-át tették csak ki.²⁶ A főrendiház ezzel szemben rendi és vagyoni alapon szerveződött,²⁷ s a törvényhozásban a „konzervatív fék” szerepét töltötte be. A főrendi háznak a világi méltóságok mellett tagjai voltak a bevett felekezetek elöljárói, így a Magyarországi Református Egyház püspökei és világi főgondnokai is.²⁸ Az országgyűlés mellett a király volt az államhatalom legfőbb birtokosa: ő hívta össze a parlamentet és beleavatkozhatott a törvényalkotás folyamatába is.²⁹ A végreható hatalom legfőbb szerve a kormány volt élén a miniszterelnökkel, akit az uralkodó jelölt ki. A miniszterelnök tehetett javaslatot a miniszterek személyére, akiket szintén az uralkodó nevezett ki. A dualizmus-kori kormányokat a miniszterelnök mellett 9 miniszter alkotta. Az oktatás és a felekezetek ügyeit a vallás- és közoktatásügyi³⁰ miniszter irányította. A közigazgatási feladatokat³¹ a helyi önkormányzatok tisztviselői, valamint a minisztériumoknak közvetlenül alárendelt közigazgatási szervek látták el; az oktatásban ez a tanfelügyelőségeket jelentette.

A XX. század elejére Magyarország fejlett agrár-ipari országgá vált. Nőtt a pénzintézetek száma, kezdett önfinanszírozóvá válni a magyar gazdaság. Kiepült a közlekedés és a hírközlés: az érintkezés könnyebbé, a szállítás gyorsabbá vált. A mezőgazdasági termelés növekedése a Duna és a Tisza szabályozásának, a mezőgazdasági munkaeszközök és gépek korszerűbbé és hatékonyabbá válásának volt köszönhető. A mezőgazdaságnak egyik jelentős problémája a birtokmegosztás volt: kevés ember nagy földterülettel rendelkezett, s sok százezren voltak, akiknek néhány holdas parcellájuk volt. Az ipar dinamikusan fejlődött: a bányászattal együtt a kereső képes lakosság 18%-a dolgozott ezekben az ágazatokban. A hagyományos kisüzemek mellett megjelentek a több száz főt foglalkoztató modern

²⁵ Romsics 1999:18.

²⁶ 1874. évi 38. tc. értelmében a választójogosultság a vagyon határozta meg. Feltételnekgyed telek (kb. 8 hold szántó és 3 hold rét) tulajdonlása, vagy háromszobás városi ház tulajdonlása, vagy 105 Ft adóköteles jövedelem, vagy legalább egy iparossegéd alkalmazása, az értelmiségiek esetében 1 diploma.

²⁷ Azok az arisztokraták lehettek tagjai, akik legalább 3000 Ft később 6000 korona föld- és házadót fizettek.

²⁸ 1885-től az egyházi méltóságuk időtartamára 56-an lehettek a főrendiház tagjai. Ebből az 56-ból 13 protestáns. Közülük a reformátusokat a három legidősebb püspök és a hivatalban legidősebb három főgondnok képviselte a felsőházban. Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/237.html> (Letöltés ideje: 2016. március 5).

²⁹ Előszentesítési joga volt, azaz előzetesen az általa jóváhagyott törvények kerülhettek a törvényhozók elé, valamint akkor léphettek életbe a meghozott törvények, ha a király aláírásával azokat szentesítette (Romsics 1999:19).

³⁰ A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának megalapításakor Jankovich Béla volt a VKM minisztere, aki 1913-tól 1917-ig töltötte be ezt a tisztséget. <http://www.nefmi.gov.hu/miniszterium/volt-miniszterek/volt-miniszterek> (Letöltés ideje: 2016. február 15).

³¹ A helyi önkormányzatokat közép szinten a 65 vármegye és 25 törvényhatósági jogú város alkotta. A vármegye élén a főispán, a városok élén a polgármester állt. A vármegyék járásokra és rendezett tanácsú városokra, a járások kis- és nagyközségekre, azaz falvakra tagolódtak. A járások élén a vármegyének alárendelt főszolgabíró állt, a városok és a községek életét a képviselőtestület élén a polgármesterrel és a bíróval szabályozta. A végrehajtó szerv az előjáróság volt, melyet a községi tisztviselők (orvos, gyám, pénztáros, árvaszéki ülnök, levéltárnok) alkották. A jegyzőt és a bírót a képviselőtestület választotta, de a járási főszolgabíró, illetve a megye alárendeltségébe tartozott.

gyárak is. A kereskedelem is jelentős változáson ment keresztül. Tovább élt a kereskedelem hagyományos formája. A házaló kereskedők, szatócsok, kofák, kupecsek és termelők a vásárokon, a piacokon és a kisüzletekben kereskedtek. A fővárosban és a vidéki nagyobb városokban modernizálódott a kereskedelem is: vásárcsarnokok jöttek létre és szaküzletek kifejlett hálózata alakult meg.

A Magyar Királyság lakosságának a száma 1910-ben 18 264 533 fő volt.³² Az egyén társadalmi hovatartozását több tényező is meghatározta: nyelv és az erre épülő nemzeti hovatartozás, a vallás, a vagyon, a foglalkozás, a társadalmi pozíció, a származás, valamint a lakóhely minősége.³³ 1910-ben a magyar anyanyelvűek aránya 54,4% volt, a románok a lakosság 16%-át, a németek és a szlovákok 10-10%-át tették ki. Vallás tekintetében a római katolikusok alkották az összlakosság 49%-át, (a görögkatolikusok és az ortodoxok együtt majdnem elérték a lakosság 24%-át) utánuk következő legnépesebb felekezet a reformátusoké volt, akik 14%-át alkották a társadalomnak.³⁴ Az evangélikusok a népesség 7%-át, az izraeliták 5%-át tették ki. 1895. évi törvénnyel lezárult az egyházak jogi helyzetének rendezése: a református felekezet a bevett felekezetek közé tartozott az evangélikus, a katolikus, a görögkeleti és az izraelita felekezetekkel. Ez a státusz a törvény előtti teljes egyenjogúságot és az állami támogatást jelentette.³⁵ Az önálló önkormányzatiságot tekintve római katolikus egyháznak az államtól való teljes elkülönülése nem történt meg. Az uralkodó főkegyúri jogánál fogva nevezte ki a főpapokat, s beleszóllhatott az egyházi javadalmak adományozásába is. A római katolikus felekezet hatalmas földbirtokkal rendelkezett (1,6 millió hold) és az oktatásban is jelentős szerepet töltött be.³⁶

A századelő magyar társadalma „Nem általánosan és egészében polgári társadalom (...), hanem a kapitalizálódással együtt fejlődött polgári társadalomnak és a kapitalista fejlődésben is fennmaradt rendiségbeli társadalm szerkezetnek az együttese”³⁷ volt. Ezt mutatja be az *1. ábra*.

³² A Horvát-Szlavónország kivételével (Romsics 1999:45).

³³ *im.*:47.

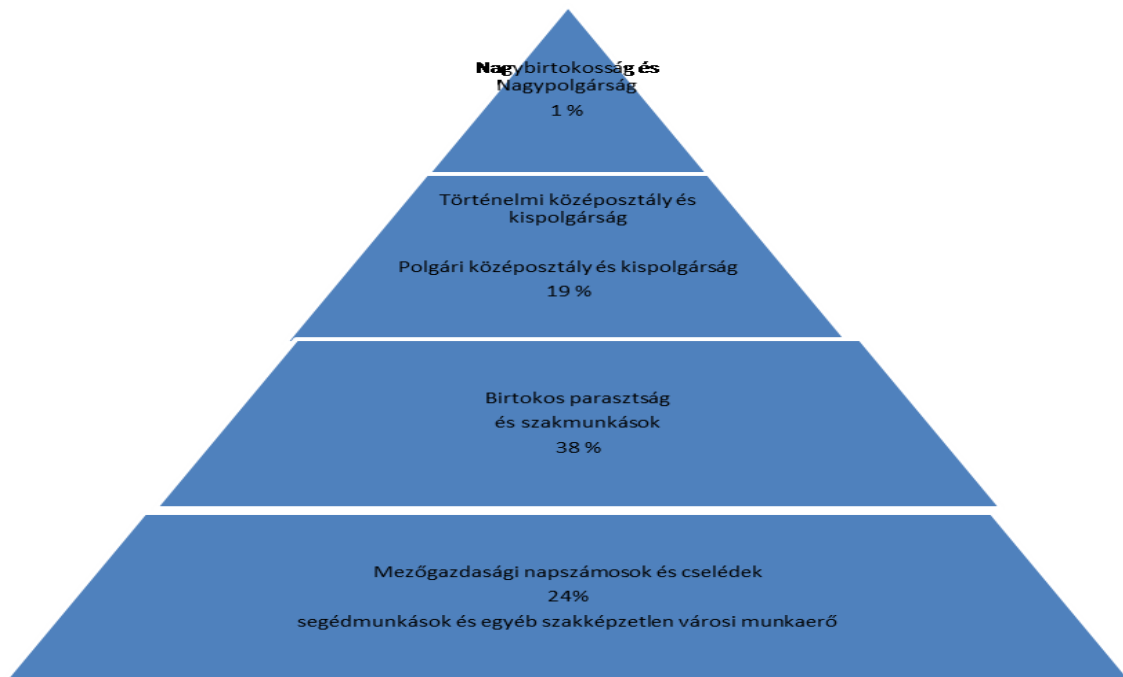
³⁴ *im.*:49.

³⁵ A muszlimok és a baptisták az elismert felekezetek kategóriájában önkormányzattal rendelkeztek, de állami támogatást nem kaptak. A nazarénusok, metodisták, adventisták s egyéb szekták az el nem ismert felekezetek táborában hatósági felügyelet alatt álltak

³⁶ 1910-ben a felekezeti fenntartású elemi iskolák 41%-át, a középiskolák 51%-át bírta. A reformátusok esetében ez az arány 11% és 20% volt, az evangélikusok esetében 7,5% és 17% (Romsics 1999:51).

³⁷ Erdei 1980:295. Idézi: Romsics *uo.*

1. ábra: „Kettős társadalmi struktúra” a 20. század elején

Szerk.: Ács 2016. Forrás: Romsics 1999:52.

II. 2. Az közoktatás helyzete³⁸ a dualizmus korában

Az állam a modernizációs célokat részben az oktatás fejlesztésével kívánta elérni. Így egyre jelentősebb szerepet kellett vállalnia az oktatás terén, hiszen 1867-ig csak felekezeti fenntartásban működtek az elemi és a középiskolák. Már 1848-ban³⁹ megfogalmazódott az a követelés, hogy az iskolaállítási kizárólagos joga az államé legyen, ő feleljen az iskolák anyagi fenntartásáért, a tananyag és a tanításra vonatkozó követelmények előírásáért és ellenőrzéséért a tanszabadság szellemében. E szerint helyi tantestületek dönthették volna el, a többségi akaratnak megfelelően, az iskola szellemiségét. Törvényerőre ez a törekvés nem emelkedett, aminek oka a felsőház ellenállása volt. A felekezetek ragaszkodtak az 1790. évi 26. törvényben elfogadott iskolaállítási jogukhoz.⁴⁰ Megszületett azonban az 1848. évi 20. törvény, mely elrendelte, hogy "Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek (...)"⁴¹ Az

³⁸ A népoktatás és a középiskolai oktatás helyzetét tekinti át a szerző.

³⁹ Eötvös József, a Batthyány-kormány kultuszministersége idején az „első közös és egyetemes tanítói tanácskormány” által benyújtott javaslat (Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:301).

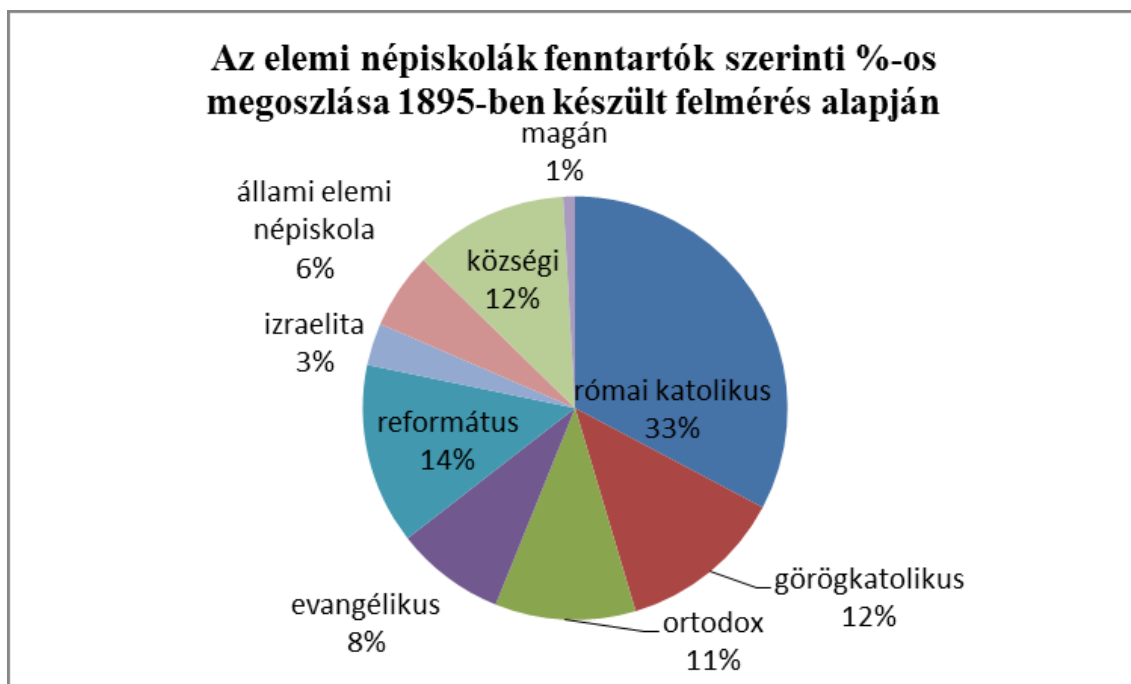
⁴⁰ 1790/91. évi 26. tc. 5. §: „Nemcsak azon mind alsó, mind grammatikai iskolákat, melyekkel birnak, megtartaniok, hanem ujakat és mindenütt, a hol szükségesnek látszik, valamint felsőbbeket is, ezeket azonban előleges királyi jóváhagyás hozzájárulásával, állítani s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat, aligazgatókat hívni és őket elbocsátani, számukat szaporítani vagy csökkenteni, valamint bármely iskoláik részére ugy helybeli, mint felsőbb és legfelsőbb tanfelügyelőket vagy gondnokokat hitvallásuk tagjai közül választani; a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét (érintetlen maradván ez iskolákra nézve és fönt nevezett Ő felsége legfőbb királyi felügyeletének, mint mondatott, az ország törvényes kormánysszékei útján gyakorlandó joga) megállapítani a jövendő időkben mindig szabad legyen a mindkét hitvallásu evangélikusoknak; a közoktatási rendszer azonban, mely a karok és rendek alázasatos előterjesztéséhez képest Ő felsége által lesz meghatározandó, ezen iskolákra is egyaránt ki fog terjesztetni, de ide nem értvén a vallási tantárgyakat, melyek minden vallásnak saját rendelkezése alatt kell hogy maradjanak.” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4900> (Letöltés ideje: 2016. március 6).

⁴¹ 1848. évi 20. tc. 3.§. Forrás: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5288> (Letöltés ideje: 2016. március 6).

államnak a felekezeti iskolák fenntartásához való anyagi hozzájárulásának súlyos következménye lesz a felekezetek autonómiájának megőrzése tekintetében.⁴²

A kiegyezés új közoktatás-politikát eredményezett. 1868-ban az Andrássy-kormány VKM minisztere Eötvös József lett, akinek a kezdeményezésére új népoktatási törvény, az 1868. évi 38. tc. született. Az 1848-as állásponthoz képest az iskolák fenntartási jogára vonatkozóan, kompromisszumos megoldás jött létre, mivel a törvény a felekezetek iskola-fenntartási jogát nem érintette, de azokon a településeken, ahol nem működtek felekezeti iskolák elrendelte közös népiskolák felállítását. Eötvös József halála után, az 1870-es évektől a községi iskolákat az állami iskolák létesítése háttérbe szorította.⁴³ Az 1868. évi 38. törvénynek köszönhetően a századfordulóra mérséklődött a felekezetek túlsúlya az oktatásban, melyet jól mutat a 2. ábra.⁴⁴

2. ábra: Az elemi népiskolák fenntartó szerinti százalékos megoszlása 1895-ben készült felmérés alapján

Szerk.: Ács 2016. Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/237.html> (Letöltés dátuma: 2016. március 5.)

Az 1868. évi 38. törvény értelmében az állam nagyobb súlyát az oktatásban ellenőrző szerepének, azaz felügyeleti jogának gyakorlásával érte el, amit kiterjesztett az egyházi iskolákra is.⁴⁵ Minden vármegyében tankerületet hoztak létre élükön a tanfelügyelőkkel, akik elnökölték az iskolák fenntartóinak az iskolaszékeknek, vagy iskolagondnokságoknak, vagy igazgatótanácsoknak⁴⁶ az üléseit. Ezen iskolafenntartói testületekben a tanfelügyelőkön kívül a községi vezetés, a vallásfelekezetek vezetői és a tantestület tagjai is képviselték magukat.⁴⁷

⁴² Ld. a VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

⁴³ A millennium tiszteletére Wlassics Gyula minisztersége idején több mint ezer új állami népiskolát létesítettek (Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:310).

⁴⁴ A háború előtti években az állam az elemi iskolák 20%-át, a középiskolák 36%-át és a polgári iskolák 41%-át működtette (Romsics 1999:44).

⁴⁵ 1868. évi XXXVIII. tc. 124. §. (Katona 2016).

⁴⁶ A felekezeti iskolák fenntartói testületét iskolaszéknek vagy igazgatótanácsnak nevezték, az állami fenntartásúét gondnokságnak (uo.).

⁴⁷ Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:312.

Az 1868. évi 38. tc. azzal is elősegítette a modernizációt, hogy kötelezővé tette az elemi oktatást a 6 és 12 év közötti tanulók számára, valamint bevezette a kötelező ismétlő iskolát a 12 és 15 év közöttiek számára. Így e törvénynek jelentős szerepe volt az analfabetizmus felszámolásában⁴⁸ és mérföldkő volt az elemi leányoktatás történetében is, hiszen a leánygyermekeket is kötelezte 12 éves korukig az iskoláztatásra.⁴⁹

Az Eötvös-féle törvény megalkotta a felső népiskolát és a polgári iskola típusát is. A XX. század elejére a felsőbb népiskolák elsorvadtak, de a polgári iskola nagy népszerűségnek örvendett, köszönhetően a benne folyó gyakorlatias képzésnek.⁵⁰

A dualizmus korában a felsőfokú tanulmányokra a nyolcosztályos gimnáziumok készítették fel az ifjúságot. Trefort Ágoston minisztersége idején keletkezett 1883. évi 30. törvénycikknek megfelelően kétféle gimnázium adott érettségit: a humán gimnázium és a reáliskola.⁵¹ A korszakra rányomta bélyegét az a vita, mely szerint a klasszikus ókori nyelvek tanítása nem szolgálja a társadalom hasznát. 1890-től közelítették a két iskolatípust: a humán gimnáziumban fakultatívvá tették az ókori görög nyelv tanítását, s a reáliskolában pedig választhatóvá tették a latin nyelvet. Az ország lakosságának 2,5-3%-a járt az első világháború előtti években középiskolába, míg 1910-ben az érettségizettek a lakosság 1,4%-át tették ki.⁵²

A nők emancipációs törekvéseinek fontos állomása volt, hogy – Wlassics Gyula minisztersége idején, 1895-től – érettségi vizsgát tehettek a leányok, s ezáltal megnyíltak előttük felsőfokú képző intézetek fakultásai: elsőként a bölcsész, a gyógyszerész és az orvos karok. 1896-ban nyitotta meg kapuit az első állami leánygimnázium.

A dualizmus kori „boldog békeidőket” a négy évig tartó, sok emberáldozatot követelő I. világháború, a háborút pedig az Osztrák-Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország forradalmakkal, majd ellenforradalmakkal kísért felbomlása követte. Baranyát 1918-tól a szerb megszállás is sújtotta.⁵³

E folyamatot 1920-ban a trianoni békeszerződés zárta le, melynek az országra nézve kevés pozitív következménye közül az egyik Baranya visszatérése volt. Az 1920. június 4-én aláírt Trianoni békeszerződés következtében Magyarország, a korábbi közepes méretű európai államból kisállammá vált: területe 283 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakosságának száma a korábbi 18,2 millióról 7,9 millióra csökkent. (1941-re 9,3 millióra nőtt az ország lakossága, a visszacsatolt területek nélkül.) A trianoni döntés a református egyházat is súlyosan érintette: 57 egyházmegyéjéből 19 teljes és 10 csonka maradt. 2086 anyaegyházközsége 1010-re, lelkészeinek száma 2063-ról 1035-re csökkent.

⁴⁸ Az analfabetizmus aránya a hat éven felüliek korosztályában 1869-ben 65% feletti volt, 1910-re már 33%-ra csökkent (Romsics 1999:40).

⁴⁹ 1868. évi 38. tc. 11.§ előírta, hogy „a fiú- és leánygyermek elkülönözve, s a mennyire csak lehet külön termekben oktatandók.” Idézi: Pukánszky 2006:126-127.

⁵⁰ 1880/81-ben 57 fiú és 53 leány polgári iskola volt, 1913/14-re számuk 201-re, illetve 325-re nőtt. (im.:311).

⁵¹ A humán gimnáziumokban az ókori klasszikus nyelveket, a latint és a görögöt tanították nagy óraszámban a 10-től 18 éves korú diákoknak, a reáliskolákban a természettudományos tárgyakra és a modern idegen nyelvi képzésre fektették a hangsúlyt. A gimnáziumi érettségivel valamennyi felsőoktatási intézményben folytatni lehetett a tanulmányokat, de a reáliskolai érettségivel csak a Műegyetemen, a természettudományi karokon, a bányászati, az erdészeti és a gazdasági főiskolákon lehetett továbbtanulni.

⁵² Romsics 1999:40.

⁵³ Ld. IV. Az iskolafenntartó Felső-Baranyai Református Egyházmegye története (1916-1948) című fejezetben.

II. 3. A Horthy-korszak idején

Magyarország államformája az 1920. évi 1. törvény alapján a királyság maradt,⁵⁴ de az uralkodó helyett az állami főhatalmat ideiglenesen a kormányzó⁵⁵ gyakorolta. A nemzetgyűlés 1920. március 1-én kormányzóvá megválasztotta a kálvinista középbirtokosi dzsentri család sarját Vitéz Nagybányai Horthy Miklóst, aki 1944. október 15-ig töltötte be ezt a tisztséget. Az állami szuverenitás és a törvényhozás szerve 1920-1926 között a nemzetgyűlés,⁵⁶ 1927-től a kétkamarás országgyűlés volt.⁵⁷ 1922-től új választójogot vezettek be, mely már az iskolai végzettséghez, az állampolgársághoz, a lakóhelyhez és az életkorhoz kötődött, s kiterjedt a nőkre is.⁵⁸

A kormányzó nevével jelzett korszakban az 1920-as évek, az 1930-as évek és a II. világháború 1944 őszéig tartó szakaszt különíthetjük el. Az 1920-as évek meghatározó miniszterelnökei gróf Teleki Pál⁵⁹ és gróf Bethlen István,⁶⁰ az 1930-as évekéi Gömbös Gyula⁶¹ és Imrédy Béla⁶² voltak. Az 1920-as évek politikáját a konzervatív-liberális, nagybirtokos-nagyfőkécs elit restaurációs jellegű hatalomgyakorlása jellemezte. Az 1930-as évek közepétől növekedett a náci Németország és a fasiszálódó Olaszország befolyása a politikai életre.⁶³ Klebelsberg-érát a konzervatív nacionalizmus, keresztyén neonacionalizmus, a Hóman-korszakot az nemzeti egység politikája határozta meg. Az egész korszaka az irredentizmus volt a jellemző.

A korszak gazdasági életét elsőként a Trianoni békeszerződés következményei sújtották,⁶⁴ majd az 1929-től 1933-ig tartó világgazdasági válság⁶⁵ érintette kedvezőtlenül. Csökkent a mezőgazdasági és az ipari termelés, valamint a pénzügyi szektor is válságba került. A gazdasági folyamatok a felekezeteket is érintették: az 1920-as évek inflációjának következtében a református egyház elvesztette 20 millió koronás vagyonát és az összes alapítványát.⁶⁶ 1930-as évek közepétől – köszönhetően az új piacoknak, a devizagazdálkodásnak, a mezőgazdasági termelés szerkezetváltásának, s a nehéziparnak – növekedés indult meg a gazdaságban.

⁵⁴ 1946-ig királyság maradt az államforma.

⁵⁵ A kormányzó az 1920. évi I. tc. értelmében nem gyakorolhatta a főkegyúri jogokat: nem nevezhetett ki katolikus püspököket, „s amely egyházakban választás útján töltötték be a püspöki széket, ott nem erősíthette vagy nem tagadhatta meg a választás eredményét.” (Balogh 1996:337).

⁵⁶ Ebben hivatalból nem kaptak helyet az egyházak képviselői (uo.).

⁵⁷ 1926. évi XXII. tc. alapján a felsőházban hivatalból helyet kapott 19 katolikus és 1 görögkeleti főpap, 6 református, 4 evangélikus és 1 unitárius személyiség (püspök, főgondnok, egyetemes felügyelő, kerületi felügyelő), valamint az ortodox és neológ izraeliták egy-egy rabbija (uo.).

⁵⁸ A 6 elemi végzett, 30 éven felüli nők, a két éven át egyhelyben lakó, 10 éves magyar állampolgársággal bíró és az elemi iskola első 4 osztályát elvégzett 24 éven felüli férfiak kaptak választójogot. A 245 képviselőből 199-t nyílt szavazással választottak meg. Európában ekkor már mindenütt beszüntették a nyílt szavazást.

⁵⁹ 1920-1921 között miniszterelnök.

⁶⁰ 1921-1931 között miniszterelnök.

⁶¹ 1932-1936 között miniszterelnök.

⁶² Az Imrédy-kormány 1938. május 14. és 1939. február 16. között állt Magyarország élén.

⁶³ Romsics 1999:151.

⁶⁴ Elveszett az ország nyersanyag-készletének jelentős része (só-, arany-, ezüst-, stb. bányászata megszűnt), a feldolgozóipar Budapesten és környékén volt. A vasúthálózat 38%-a maradt meg. A mezőgazdaságban a legelő és az erdőállomány csökkent jelentős mértékben. Az 1920-as években a mezőgazdasági termelés a háború előttinek a 50-60%-a volt, az ipari termelés 35-40%-a. Az államháztartás is válságban volt. Infláció, a munkanélküliség, életszínvonal csökkenés sújtotta a lakosságot. A megoldásként 1923-ban Népszövetségi kölcsönért folyamodott az ország, amit meg is kapott, de kedvezőtlen feltételekkel: magas kamatot kellett törleszteni. 1927-től a háborús jóvátétel fizetését is meg kellett kezdenie az országnak. Az infláció megfékezésére 1927-ben új pénzt (pengő) vezettek be. Súlyos adókkal terhelték a lakosságot, hogy biztosítani tudják a költségvetés egyensúlyát. 1925-től az ipari termelés fellendült, melynek a gazdasági világválság vetett véget 1929-ben.

⁶⁵ 1929-ben a mezőgazdaságot sújtotta elsőként a világválság: csökkent a gabona ára, ennek következményeként szétnyílt az agrárrolló. Az ipari termelés – különösen a termelőeszközöket gyártó iparágak esetén – jelentősen lecsökkent. Bevezették a kötött devizagazdálkodást.

⁶⁶ Bucsay 1985:245.

Trianon következtében a soknemzetiségű országból homogén nemzetállam lett. A nem magyar anyanyelvűek 1910-ben az ország lakosságának 45,5%-át tették ki, ez az arány 1920-ban 10%-ra csökkent. Ez a csökkenés tovább folytatódott: 1941-ben 7% volt.

A felekezetek aránya is megváltozott. A római katolikusok 1910-ben 49,3%-át tették ki az ország népességének, 1920-ban ez az arány 63,9% volt, és 1941-ben – a visszacsatolások következtében – lecsökkent 55%-ra.⁶⁷ A latin szertartású katolikusokon kívül a reformátusok aránya is nőtt: 14,3%-ról 21%-ra, ez az arány 1941-ben 19% volt.⁶⁸ A görög-keletiek vagy ortodoxok 1910-ban 11%-át adták az ország lakosságának, 1920-ban már csak 2,2%-át. Az evangélikusok aránya is csökkent: 1910-ben mért 7,1%-ról 1920-ra 6,2%-ra. Az izraeliták aránya nem változott, 5% maradt.

Az egyes felekezetek területi eloszlása egyenlőtlen volt. Míg a Dunántúl 80%-a római katolikus volt, addig a Tiszántúl keleti részében a reformátusok voltak a többségben. A katolikusok abszolút többsége a Horthy-korszak egészére rányomta a bélyegét, ők rendelkeztek a legnagyobb befolyással az államra ebben az időszakban.⁶⁹

A Horthy-korszakban a társadalom alá- és fölérendeltségi viszonyai nem változtak a dualizmus társadalmi viszonyaihoz képest. Egyes társadalmi rétegeken belül megfigyelhető volt némi módosulás, de alapvetően ezek a változások a hierarchiát nem érintették.

II. 4. A közoktatás helyzete a Horthy-korszakban

A Horthy-korszak két meghatározó vallás- és közoktatásügyi minisztere Klebelsberg Kunó⁷⁰ és Hóman Bálint⁷¹ volt. Klebelsberg véleménye szerint „a magyar hazát (...) elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg.”⁷² Az oktatás stratégiai ágazat volt az egész korszakban, amit jól mutatott, hogy 1925-től 1930-ig 9-10%-kal részesedett az állami költségvetésből. Hóman Bálint kultuszminisztersége idején is meghaladta ez az arány a 10%-ot.⁷³ A válság miatt a Gömbös-kormány csökkentette 40%-kal a kiadásokat, ezért Hóman-i 10% ténylegesen kevesebb összeget jelentett az oktatásnak.⁷⁴

Az 1925-től a gazdasági világválságig az oktatásba befolyt összeg 50%-át a népoktatás fejlesztésére fordították. Az állam nemcsak az állami, hanem a felekezeti iskolákat is támogatta.⁷⁵ Ennek következtében 7%-ra csökkent az írni-olvasni nem tudók aránya. A polgári iskola népszerűsége a Horthy-korszakban is megmaradt. 1920-ban 253 polgári iskola volt az új határokon belül, s 1938-ra a számuk 397-re emelkedett. 1927. évi 12. törvény elrendelte, hogy minden 5000-10000 fő közötti településen alapítsanak polgári iskolát, valamint a polgári iskolát középfokú iskolává minősítette.⁷⁶ Ugyanebben az évben a polgári iskolai tanárok képzésére Szegeden létrehozták a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolát. Az elemi ismeretknél magasabb szintű általános műveltség nyújtására az 1940. évi 20. törvény bevezette a nyolcosztályos általános iskolát, ami a háború miatt nem vált elterjedté, de elvezetett a polgári iskolák megszűnéséhez.

Középiszkolai reformot 1924-ben Klebelsberg Kunó, 1934-ben Hóman Bálint hajtott végre, mely érintette a nőoktatást is.⁷⁷ Klebelsberg-i reform a differenciálás jegyében, a Hóman-i pedig az

⁶⁷ Giczi 2009:17.

⁶⁸ uo.

⁶⁹ uo.

⁷⁰ 1922-1931 között irányította a VKM-t. Jogász végzettségű.

⁷¹ 1932-1942-ig állt a tárca élén. Történész, egyetemi tanár. A Széchenyi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum igazgatója.

⁷² Idézi: Romsics 1999:172.

⁷³ im.:173.

⁷⁴ Ld. a VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

⁷⁵ Az 1927/28-as tanévben az állami iskolák 13 889 620 pengő, a felekezeti népiskolák 15 872 889 pengő támogatást kaptak (Balogh 1996:337).

⁷⁶ Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:322.

⁷⁷ Ld. a III. Református fenntartású nőnevelő intézmények a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1948-ig című fejezetben.

egységesítés jegyében született meg. Az 1938-tól új iskolatípusként a szakközépiskolák felállítását szorgalmazták.⁷⁸

Az 1920-as években, mind a népiskolában, mind a polgári iskolában és a középiskolában új tanterveket vezettek be, melyek szerint mind a tantárgyi struktúra, mind a tanítás tartalma és a nevelés célja megváltozott a dualizmus korához képest. Az „értéksemleges intellektualizmust” felváltotta a világnézeti-politikai nevelés.⁷⁹

A Trianoni békeszerződés következtében számos iskola került a határon kívülre. Ez érintette az iskolafenntartók arányát. 1917/18-ban az állam a népiskolák 23%-át működtette, 1920-ban már csak 14%-át. A népoktatásra fordított állami források növekedése ellenére is ez az arány 1937/38-ban is csak 19% volt. A középiskolák esetében 35%, a polgári iskoláknak pedig 40%-át tartotta fenn az állam.⁸⁰ A felekezetek közül a katolikus egyház szerepe volt meghatározó.

A református egyház 1753 elemi népiskolájából 1118, 3215 tanítójából 2252 maradt az ország területén. Egyetlen polgári fiúiskolája megmaradt, 9 polgári leányiskolájából 8, (63 tanerőből 55-tel), 3 tanítóképzőjéből 2 (33 tanár helyett 22-vel), 7 tanítóképzőjéből 3 (47 tanár helyett 25-tel), 27 gimnáziumából 18 (418 tanár helyett 274-gyel), 6 leány-középiskolájából 3 (51 tanár helyett 44-gyel) maradt meg. Megmaradt továbbá 3 jogakadémiája, mivel a máramarosszigeti Hódmezővásárhelyre költözött, illetve 4 teológiai akadémiajából 3, valamint a debreceni tudományegyetem hittudományi fakultása, amely állami intézmény volt, de református lelkészeket képzett.⁸¹

Az egyházak befolyása a közoktatás állami iskoláiban is jelentős volt. Az 1921. évi 30. tc. írta elő a tanköteles gyermekek kötelező istentisztelet látogatását vasár- és ünnepnapokon. A hittanoktatás heti két órában valamennyi iskolában kötelező volt.⁸²

Az 1920-as években a különböző iskolatípusok szerinti tankerületi főigazgatóságok irányították a felügyeletet, bevonva a szakpedagógusokat, azaz iskolalátogató szakfelügyelőket. Hóman Bálint átalakította a tanügyigazgatás szervezetét. Az 1935. évi 6. törvény megszüntette a népiskolai tanfelügyelőségek önállóságát, s minden iskola az országban létrehozott 8 tankerületi főigazgató irányítása alá került. A törvény szerint a tanfelügyelet kiterjedt az egyházi iskolákra is ugyanúgy, mint a dualizmus idején.

Az elemi népiskolák tükrözték a felnőtt társadalom arányait, a polgárba a parasztok, kispolgárok és a munkások járatták a gyermekeiket. A középiskolák főképp a középosztály és a felső rétegekhez tartozók iskolája volt. Az 1920-as években az önálló iparosok és kereskedők gyermekei az érettségizők 10%-át, a munkásgyerekek 3-4%-át, s a szegényparasztság gyermekei alig több mint 1%-át tették ki.⁸³ Az 1930-as évek végére ez az arány 5,1%-ra emelkedett.

A Horthy-korszak zárt és hierarchikus társadalmában a kis mértékű mobilitást részben az oktatás révén valósulhatott meg. Az 1920-as évektől a „konzervatív modernizációt” elősegítve, felvételi és tandíj-rendeletekkel támogatták a köztisztviselők és közalkalmazottak gyermekeit, vagyis elsősorban a keresztyén középosztály reprodukcióját szorgalmazták. Az új középiskolai törvény is a modernizációt segítette, ám ennek ellenére az 1930-as évekre nyilvánvalóvá vált, hogy ez a társadalmi réteg ragaszkodik a hagyományos értelmiségi pályákhoz, s nem válik a modernizációt elősegítő új típusú műszaki értelmiség bázisává. Az 1930-as évek közepétől – a nemzethez hű értelmiség kiképzése

⁷⁸ uo.

⁷⁹ Ld. a VII. 2. Az állami tanfelügyelet és a XII. 3. 2. A történelemszemlélet változásának bemutatása Istvánffy Gyula és Kováts György polgári leányiskolák IV. osztálya számára írt történelemkönyveiben szerepeltetett nőalakokon keresztül című fejezetekben.

⁸⁰ Romsics 1999:183.

⁸¹ Ladányi 1996.

⁸² Balogh 1996:337.

⁸³ Romsics 1999:183.

érdekében – Hóman Bálint a népi tehetségek támogatását tűzte ki célul, elősegítve ezzel az értelmes munkás- és parasztgyermek társadalmi emelkedését.⁸⁴

A tanszabadság elve a dualizmus korához képest⁸⁵ a Horthy-korszakban jelentős mértékben sérült. Ennek első jele az 1920. évi 25. törvénycikk, a numerus clausus volt, melynek alapján a felsőoktatásban a Magyarországon „élő nemzetiségek és népfajok” olyan arányban vehettek részt, amilyen arányban képviseltettek az összes népességhez viszonyítva.⁸⁶ A numerus claususról a protestánsok úgy vélekedtek, hogy „azt sem módosítani, sem reposálgatni kell, hanem véglegesen kitörölni a magyar corpus jurisből.”⁸⁷

1938-ban az I. Bécsi döntés következtében visszakerült Magyarországhoz Szlovákia déli és Kárpátalja délnyugati része, 1939-ben Kárpátalja fennmaradó része, 1940 augusztusában a II. Bécsi döntés következtében Észak-Erdély, 1941-ben Bácska, Muraköz és a Dráva-háromszög. A területi revíziót eufórikus ünnepléssel fogadta az ország. A II. világháború első éveiben növekedett az ipari termelés, az életszínvonal fokozatosan csökkent, a drágulás, a nyíló agrárrolló, a kötelező beszolgáltatások, az otthon maradtak küzdelmei nehezítették az életet, de a háború borzalmai a határon kívül maradtak. 1943-tól egyre inkább fenyegetőbbé vált a helyzet: légitámadások érték a fővárost, a 2. magyar hadsereg súlyos vereséget szenvedett, s közeledett a front. A háború éveit leginkább a magyar zsidó lakosság szenvedte meg: a növekvő antiszemitizmus, a zsidótörvények, a munkaszolgálat, majd az 1944 tavaszától a lágerekbe elhurcolt több ezer ember halála okán. Az első két zsidótörvényt 1938-ban és 1939-ben a felsőházban megszavazták a felekezetek is, s közvetetten ugyan, de felelőssé váltak az ez után következő népiirtásért. 1944 elejétől Magyarország súlyos csapásokat szenvedett el, mind emberáldozatban, mind anyagiakban.

II. 5. 1945-től 1948-ig: az átmenet idején

A II. világháború lezárásával Magyarország ismét a vesztesek oldalán kellett szembenézzen a háborús károkkal, s kellett hozzálátnia az újjáépítésnek. 1945-ben a választások eredményeként Tildy Zoltán, a Független Kisgazdapárt elnöke lett a kormányfő. 1946. február 1-én kikiáltották a köztársaságot.

Hazánk területe ismét a Bécsi döntés előtti állapotoknak megfelelően alakult. A lakosság 9,2 millióra csökkent. E népességszám a politikai és vallási üldözést szenvedetteknek, a lágerekben megölt izraelitáknak, az elhalt hadifoglyoknak és munkára elhurcoltaknak, a német nemzetiségűek kitelepítésének, a környező országokkal folytatott lakosságcsereknél a következtében alakult ki.

Az 1945-től 1948-ig tartó korszak az oktatásban több újítást eredményezett: 1945-ben bevezették az egységes műveltséget nyújtó nyolcosztályos általános iskolát, s így 14 éves korra emelték a tankötelezettséget. Ennek következtében megszűntek a polgári iskolák. Létrehozták a felnőttek képzését szolgáló Dolgozók Iskoláját, átalakultak a középiskolák, s a felsőoktatás is.

A korszakban a szovjet politikai befolyása erősödött. 1948-ban lemondatták Tildy Zoltánt, s átvették a hatalmat a baloldali vezetők. Ennek eredményeként kialakult a baloldal fölénye s megszűnt a politikai pluralizmus az országban. Kiepült a szovjet érdekszférába tartozó diktatúra. Az oktatásban ez az egyházi iskolák államosítását jelentette.

⁸⁴ Romsics 1999:183.

⁸⁵ A nőkre tekintettel ez korlátozottan volt értelmezhető a dualizmus korában is, hiszen csak 1895 után tehettek érettségi vizsgát, s csak bizonyos fakultásokon folytathattak felsőfokú tanulmányokat.

⁸⁶ A törvényt 1928-ban Bethlen István miniszterelnök kezdeményezésére módosították. Eszerint a felvételnél a kérelmező nemzethűségét, erkölcsi megbízhatóságát, tanulmányi eredményeit kell figyelembe venni, valamint azt, hogy „a különféle foglalkozási ágakhoz [...] tartozóknak gyermekei az ezen foglalkozásokhoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban” kerüljenek be a felsőoktatási intézményekbe. (Mészáros – Németh – Pukánszky 2005, 320) Ez időszakban azonban az izraelita felekezetű egyetemisták száma 30-34%-ról 8-11%-ra csökkent (Romsics 1999:184).

⁸⁷ PTaSZ 1928, 243-245. Idézi: Hörsik 1983:349.

III. Református fenntartású nőnevelő intézmények a Dunamelléki Református Egyházkerületben⁸⁸ 1948-ig

A dualizmus korában, mikor egyre több nőnevelő intézetet hoztak létre az ország területén, a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatáspolitikájának középpontjában az egyház iskola-fenntartási kötelezettségének kérdése állt. A Református Egyháznak a Heidelbergi Káté 103. kérdésére adott válasz⁸⁹ alapján fennálló iskola-fenntartási kötelezettségét a Dunamelléki Egyházkerület előljárói – a liberális teológia irányzatot követvén a súlyos anyagi terhektől való szabadulás reményében – megkérdőjelezték.⁹⁰ Török Pál⁹¹ az egyházkerület püspöke szerint azért nem kell ragaszkodni az egyháznak az iskolák működtetéséhez, mert az 1867 után létrejött modern liberális állam alkotmányos elvei kálvinista gyökerűek, így a Református Egyház szövetséges az állammal. A magyar oktatás pedig képes biztosítani a nemzeti oktatást.⁹² Ezt a véleményt erősíti meg 1869-ben gróf Ráday Gedeon⁹³ is, aki úgy vélekedett, hogy „a magyar protestáns egyház háromszázados martyrsága megszűnt, a felállt független magyar kormány biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, a protestáns egyházak egyenjogúságát, s a református egyház nemzeti missziójára nincs szükség.”⁹⁴ Szász Károly⁹⁵ püspökké választásával, a belmisszió⁹⁶ és a történelmi kálvinizmus⁹⁷ hatására változott a Dunamelléki Református Egyházkerület iskolapolitikája: ismételten ragaszkodni kezdtek az iskolákhoz, s ez a szemlélet 1948-ig fennmaradt és meghatározta az Egyházkerület oktatáspolitikáját.

⁸⁸ A Magyarországi Református Egyház szervezeti felépítése – már a reformáció korától – a protestáns zsinat-presbiteri elven alapul, melynek lényege, hogy az egyház önkormányzati és igazgatási feladatait a helyi gyülekezetektől a legmagasabb testületekig választott testületek (presbitérium, zsinat) látják el. Egyházközségi szinten a presbitériumokat a gyülekezet lelkésze és a hívek közül választott presbiterek alkotják. A presbiterek maguk közül világi főgondnokot választanak, akivel együtt a gyülekezet lelkésze a paritás elve szerint irányítja a testületet. Az egyházközségek egyházmegyéket alkotnak, melynek legfőbb szerve az egyházmegyei közgyűlés, melyet az ún. kebelbeli gyülekezetek lelkészei és gondnokai, valamint a választott tisztségviselők alkotják. Az egyházmegye vezetői az esperes és a gondnok. Az egyházmegyei közgyűlés csak évente egy alkalommal ül össze, a köztes időben az egyházmegye tanácsa látja el a feladatokat az esperes és a világi gondnok vezetésével. Az egyházmegyék – az egyházi hagyományozás és igazgatás céljából – felsőbb hatósággá egyesülnek, melyet egyházkerületnek nevezünk. Magyarországi Református Egyház a két világháború korában a Tiszáninneni, a Tiszántúli, a Dunamelléki és a Dunántúli Református Egyházkerületekből állt. Egy-egy egyházkerületbe hat-nyolc egyházmegye tartozik. Az egyházkerület élén a püspök és a világi főgondnok áll. A Magyarországi Református Egyház törvényhozó testülete a Magyarországi Református Egyház Zsinata, melynek élén a püspökök közül választott elnök és a világi főgondnok áll. A Zsinat ritkán ülésezik. 1881-ben a debreceni zsinaton felállították az Egyetemes Konventet, mely a MRE legfőbb kormányzó szerveként képviseli az egyházat az állam és más világi testületek felé, a zsinatok közti időben felelős a zsinati törvények végrehajtásáért és az ügyek intézéséért (Forrás: <http://www.melte.hu/?q=node/96>; Giczi 2009). A vizsgált intézményt a Felsőbaranyai Református Egyházmegye hozta létre és tartotta fenn 1916-tól 1948-ig. Az egyházmegye 1952-től Baranyai Református Egyházmegye, s ma is a Dunamelléki Református Egyházkerülethez tartozik.

⁸⁹ „Mit követel Isten a negyedik parancsolatban?” A válasz: „azt követeli, hogy az Anyaszentegyház az igét hirdettesse, és az iskolát fenntartsa.”

⁹⁰ Rébay 2011.

⁹¹ A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1860-1883. Forrás: <http://www.radayleveltar.hu/> (Letöltés ideje: 2013.június 24).

⁹² Rébay 2011.

⁹³ A Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka 1860-1870. Forrás: www.kislexikon.hu/raday.htm

⁹⁴ Rébay 2011:82-83.

⁹⁵ A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1884-1903) Forrás: <http://www.radayleveltar.hu/> (Letöltés ideje: 2013. június 24).

⁹⁶ A XIX. század végén jelentkező mozgalom, melynek célja a formális keresztény társadalom megtérítése volt. Budapesten volt a központja, Szabó Aladár volt a vezetője. Ennek a mozgalomnak volt köszönhető a vasárnapi iskolák megalakulása, az imacsoportok, bibliakörök működése, csendes napok, konferenciák, evangelizáció létrejötte. Ennek lett a következménye számos egyesület megalakulása, mint a Vasárnapi Iskolai Szövetség (1907), a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség (MEKDSZ, 1907), a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE, 1883), a Bethlen Gábor Kör (1901), a Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria (SDG, 1921)

⁹⁷ A holland neokálvinizmus hatására jött létre. A kálvini hitelvekhez való ragaszkodás jellemzi. Legfőbb képviselője: Sebestyén Jenő budapesti teológiai tanár. Ezen irányzat szerint az oktatás a kálvinista egyház Istentől eredő, lényegi feladata.

Az iskolafenntartással kapcsolatos kétségek, valamint a nőnevelés kevésbé hangsúlyos volta a református egyházi életben eredményezhették azt, hogy Dunamelléken kevés számú református fenntartásban működő, az elemi iskolai szintű képzésnél magasabb műveltséget adó nőnevelő intézmény létesült a 19. század második felétől. Ilyen típusú református szellemiségű leányiskolákat magán személyek, egyesületek, egyházközségek, egyházmegyék hoztak létre és működtettek, melyeket a Dunamelléki Református Egyházkerület támogatott, ellenőrzött s felügyelt.⁹⁸

Először Pesten 1866-ban került református fenntartásba középfokú Felső Leányiskola, Kalocsa Róza vezetésével, mely 1875-ig fogadta a négy elemi végzett leányokat. 1875 után majd 30 évig Budapesten nem volt középszintű református nőiskola.

Vidéken 1877-ben Nagykőrösön polgári leányiskola alakult, Kiskunhalason 1875-től felső-leányiskola működött, amely 1893-tól polgári leányiskolává alakult át.

A XX. század elején az egyházkerület előjárói felismerték, hogy a nőnevelés terén is haladni kell, és a vallásos nevelést középpontba helyező református felekezeti iskolákat kell létesíteni. Ennek érdekében 1905-ben a Dunamelléki Református Egyházkerület felállított egy „felsőbb leányiskolai bizottságot”, melynek Petri Elek,⁹⁹ Lévy Lajos, Szilassy Aladár¹⁰⁰ voltak a tagjai. A testület munkálkodásának hatására, valamint az alapítók – Baár János és Madas Károly – vagyonának köszönhetően 1907-ben létrehozták a Baár-Madas Református Felsőbb Leányiskolát.

Ebben az évben a pesti Skót Misszió polgári leányiskolát nyitott, melyet a Skót Református Egyház tartott fenn 1944-ig, majd a Budapesti Református Egyházmegye 1948-ig.

1909-ben Szentendrén, 1916-ban Siklóson létesült polgári leányiskola. Ez utóbbit 1930-ban Pécsre helyezték át, s itt működött 1948-ig a Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában. 1920-tól a Dunavecscén létesülő Polgári Református Fiúiskolában indítottak leányosztályokat. 1933/34-ben egy évig Fülöpszálláson is volt polgári leányiskola református fenntartásban. Kiskunhalason 1893-ban nyílt polgári leányiskola, mely az államosításig működött. 1943-ban Nagykőrösön is működött polgári leányiskola.¹⁰¹ Végül 1947-ben Kalocsán nyitottak leányinternátust reformátusok.¹⁰² A „Felsőbb leányiskolai bizottság” egyik tagja, Petri Elek 1915-ben az egyházkerület püspöke lett, s nem feledkezett meg a nőnevelés fontosságáról. „Az iskolai nevelés és oktatás terén nagy feladat vár az egyházkerületünkre különösen a nőnevelés tekintetében. Sajnálattal kell konstatálnom, hogy egyházunk (...) sok ideig figyelmen kívül hagyta a közép- és felsőbb fokú nőnevelés ügyét.” – hangzott el az egyházkerület közgyűlésén.¹⁰³ E püspök támogatásának köszönhető a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának a létrehozása is. Sajnos terveit – az I. világháború miatt – csak részben tudta megvalósítani (I. táblázat).¹⁰⁴

⁹⁸ Ld. a VII. 1. Az egyházi tanfelügyelet című fejezetben.

⁹⁹ A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1915-1921. Forrás: <http://www.radayleveltar.hu/> (Letöltés ideje: 2013. június 24).

¹⁰⁰ Szilassy Aladár (1847-1924) ügyvéd, író, 1887-től a tolnai egyházmegye gondnoka, a belmisszió korai, elkötelezett munkatársa (Rébay 2011:319; Zoványi 1977:607).

¹⁰¹ Nagykőrösön nem mindig működött a polgári leányiskola. Pl. 1937-ben nem működött, de 1943-ban már igen. In: Az egyházkerületi tanügyi előadó jelentése. Elhangzott az 1943. évi közgyűlésen. 73/1944. III.13. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

¹⁰² Rébay 2011.

¹⁰³ Dunamelléki Református Egyházkerület 1915. október 20-án kezdődő közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1915, 30. Idézi: Rébay 2011:139.

¹⁰⁴ Rébay 2011:140.

1. táblázat: A Dunamelléki Református Egyházkerületben működő református szellemiségű nőnevelő intézmények

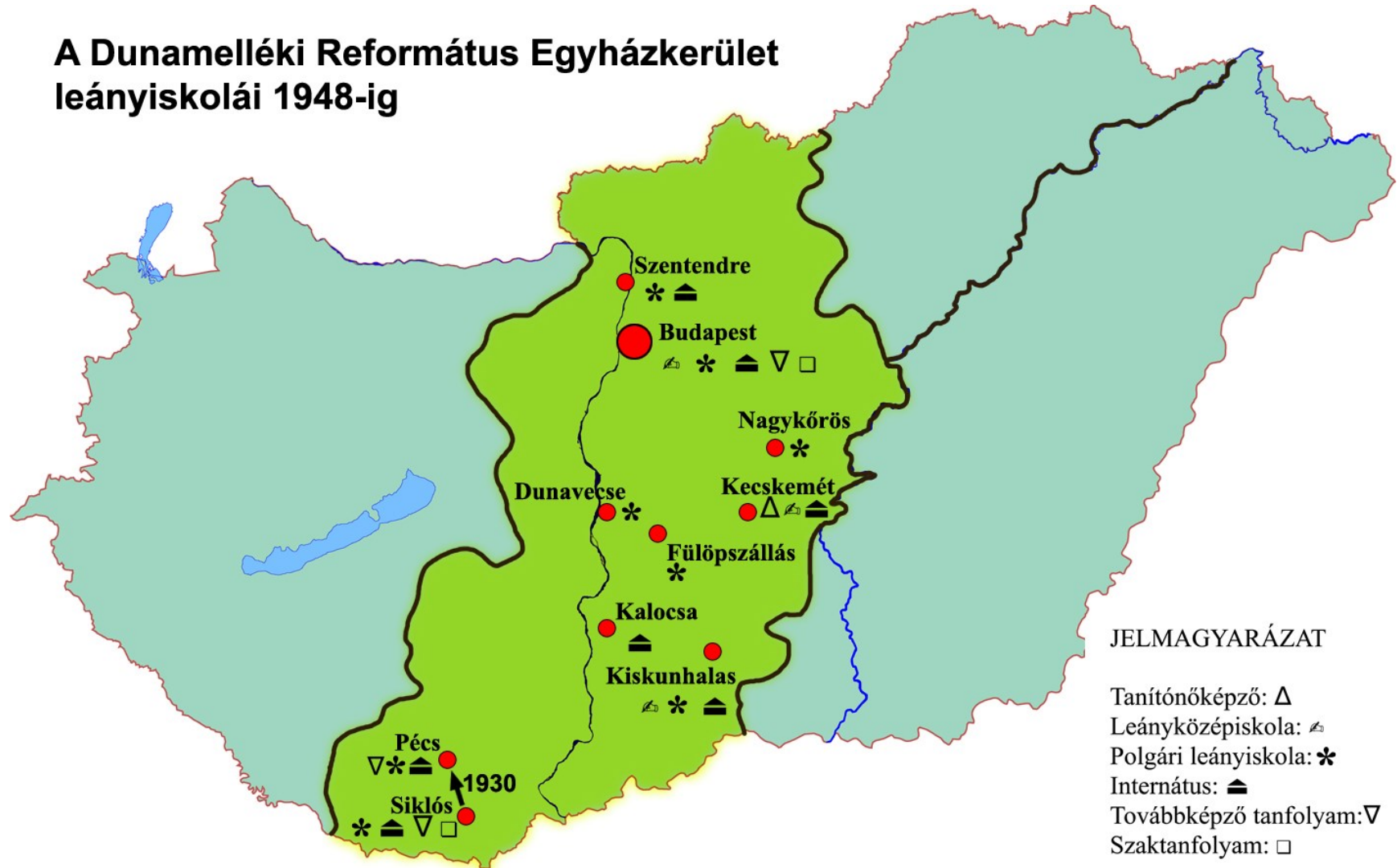
Intézmény neve	Intézmény Típusa	Alapítás éve	Intézmény székhelye
Baár-Madas Református	Felsőbb Leányiskola és Internátus	1907	Budapest
	Felső Leányiskola	1916	
	Leányliceum	1927	
	Mezőgazdasági Leány-középiskola	1946	
	Továbbképző Tanfolyam	1915, 1931	
Filadelfia Diakonissza Szövetség	házimunka tanfolyamok		Budapest
Skót Misszió	Polgári Leányiskola	1907	Budapest
	Női Kereskedelmi Szaktanfolyam		
Lórántffy Zsuzsanna Egylet	Cselédotthonában cselédképzés	1900-1909	Budapest
Lórántffy Zsuzsanna Egylet	Leánykollégiuma	1910-46	Budapest
Kiskunhalasi Református	Felső Leányiskola	1875	Kiskunhalas
	Polgári Leányiskola	1893	
Szentedrei Református	Polgári Leányiskola és Internátus	1909	Szentendre
Kecskeméti	Református Leánynevelőintézet	1918, 1938	Kecskemét
	Református Leányliceum	1918	
	Református Leányközépiskola	1928	
Kecskeméti	Elemi iskolai tanítónőképző	1918	Kecskemét
Felső-Baranyai Református Egyházmegye	Siklói Polgári Leányiskolája és Internátusa	1916	Siklós
		1917	
	Kereskedelmi Szaktanfolyam	1917	
	Továbbképző Tanfolyam	1924	
	Pécsi Leánynevelő Intézete	1930	Pécs
	Továbbképző Tanfolyam	1930	
Dunavecsei	Polgári Fiúiskola leányosztályai	1920	Dunavecse
	Polgári Leányiskola		
Fülöpszállási	Polgári Leányiskola	1933/34	Fülöpszállás
Nagykőrös	Polgári Leányiskola	1943 ^o	Nagykőrös
Kalocsai	Református Leányinternátus	1947	Kalocsa
Tanfolyam	Szociális missziós képzés 6 elemi végzett leányoknak	1942	Óriszentmiklós

Szerk.: Ács 2013. Forrás: Rébay 2011; A polgári iskolák az 1943/44. tanév kezdetén.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Az egyházkerületi tanügyi előadó jelentése. Elhangzott az 1943. évi közgyűlésen. 73/1944. III.13. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

1. térkép: A Dunamelléki Református Egyházkerület leányiskolái 1948-ig

A Dunamelléki Református Egyházkerület leányiskolái 1948-ig

Szerk.: Ács 2015. Grafika: Kovács Gábor. Forrás: Rébay 2011; A polgári iskolák az 1943/44. tanév kezdetén.

A dunamelléki reformátusok nőképző intézmények létesítésében megmutakozó megkésetttségét a 2. táblázat foglalja össze:

2. táblázat: A női emancipálódás útjának főbb állomásai, avagy az intézményes nőneveléshez kötődő kiemelkedő események az országban és a Dunamelléki Református Egyházkerületben.

INTÉZMÉNY	FENNTARTÓ	HELY	ÉV	EGYÉB
Nőnevelde	katolikus	Pozsony	1627	Angolkisasszonyok leánynevelő intézete
	katolikus	Buda	1770	Mária Terézia alapítólevelével, angolkisasszonyok vezetése alatt ¹⁰⁶
	magán	Jászberény	1840	Zirzen Janka ¹⁰⁷
	református	Miskolc - Tiszáninnen	1846	Karacs Teréz ¹⁰⁸
	„Felekezeti jelleg nélküli”	Pest	1846	Teleki Blanka leánynevelő intézete ¹⁰⁹
Polgári leányiskola	Országos Nőképző Egylet	Budapest	1873	1868. évi népoktatási törvény (1968:38) teszi lehetővé alapítását. Trefort Ágoston pártfogásában az ONE felső leányiskolája bővül ki polgároleányiskolai tagozattal.
	református	Nagykőrös Dunamellék	1877	
Felsőbb leányiskola	Országos Nőképző Egylet		1869	Országos Nőképző Egyesület Felsőbb Leányiskolája
	állam	Budapest	1875	Molnár Aladár ¹¹⁰
	református	Kiskunhalas Dunamellék	1875	Karacs Teréz 1877-től tanított itt. Később leánypolgári iskolává alakult.
	református	Budapest Dunamellék	1907	Baár-Madas Református Felsőbb leányiskola.
Elemi iskolai tanítónőképző	katolikus	Pest	1856	Angolkisasszonyok Intézete ¹¹¹
	állam	Buda	1869	Zirzen Janka igazgatja.
	református	Debrecen, Tiszántúl	1899	Tanítónőképző Intézet ¹¹²
	református	Kecskemét Dunamellék	1918	Elemi iskolai tanítónőképző
Polgári iskolai tanítónőképző	állam	Buda	1873	Trefort Ágoston kultuszminiszter

¹⁰⁶ Mészáros 1996:29.

¹⁰⁷ Zirzen Janka (Jászberény, 1824-Budapest, 1904): pedagógus, a magyar nőnevelés és tanítóképzés egyik jelentős képviselője. 1869-től a budai tanítóképző intézet, majd az ebből fejlődött polgári isk. tanítónőképző intézet; a későbbi Erzsébet Nőiskola igazgatója 1896-ig, nyugalomba vonulásáig. In: Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Letöltés ideje: 2013. május 10).

¹⁰⁸ Karacs Teréz (1808-1892), pedagógus, a nőnevelés úttörője. (Mészáros 1996:42).

¹⁰⁹ Mészáros 1996:42.

¹¹⁰ Molnár Aladár (1839-1881), református lelkész, pedagógus és művelődéspolitikus, országgyűlési képviselő, az MTA levelező tagja. Trefort Ágoston kultuszminiszter bízta meg az első állami felsőbb leányiskola megalapításával, mely 1875. október 20-án nyílt meg (Kereszty 2007).

¹¹¹ Mészáros 1996:50.

¹¹² Mészáros 1996:67.

				Zirzen Jankát bízta meg a megszervezésével. ¹¹³
	katolikus	Budapest	1894	Polgári Iskolai Tanítónőképző Intézet ¹¹⁴
Leány-gimnázium	Országos Nőképző Egyesület	Budapest	1896/97	Az első leánygimnázium ¹¹⁵ .
	katolikus	Kolozsvár	1911	Katolikus leánygimnázium ¹¹⁶
	református	Debrecen Tiszántúl	1913	Református leánygimnázium ¹¹⁷
	református	Budapest Dunamellék	1927	Baár-Madas Református Leánylíceum
Első leány-gimnáziumi érettségik	Országos Nőképző Egyesület	Budapest	1900	Veres Pálné Gimnázium
	református	Debrecen Tiszántúli Egyházkerület	1917	Dóczy Leánygimnázium
	református	Budapest Dunamellék	1924	Baár-Madas Felső leányiskola
Nők az egyetemeken	állam	Budapest	1895/96	Glücklich Vilma – bölcsészettudományi kar matematika -fizika szakon
	állam	Budapest	1896/97	Orvosi kar fogad nőhallgatókat.
	állam	Budapest	1903/1904	Gyógyszerészetben megjelennek a női hallgatók.
	református	Budapest Dunamellék	1918	Novák Olga az első teológusnő.
Szakképzők	Fröbel Nőegylet	Budapest	1773	Gyermekkertésznő -képző ¹¹⁸
	magán	Szarvas	1780-1806	Tessedik Sámuel Szarvasi mezőgazdasági szorgalmatossági iskolájának voltak leánytanulói.
	Nőiiparegylet	Budapest	1774	nőiipartanodák ¹¹⁹
	Lórántffy Zsuzsanna Egylet /református	Budapest Dunamellék	1900-1909	Lórántffy Zsuzsanna Egylet cselédotthonában cselédképzés
	n.a.	Pozsony, Marosvásárhely	1909	Középszintű kereskedelmi leányiskola ¹²⁰
	katolikus	Veszprém	1918	Középszintű kereskedelmi leányiskola ¹²¹
	református	Budapest Dunamellék	1946-48	Baár -Madas Mezőgazdasági leányközépiskola

Szerk.: Ács 2013. Forrás: Rébay 2011; Kereszty 2007; Pukánszky 2006; Sári Szabó 2010, 2001; Mészáros 1996.

¹¹³ 1875-től önállóan működött, 1898-tól Erzsébet Nőiskola néven. 1918-tól tanárképző főiskolává fejlesztették. 1928-ig működött (Mészáros 1996:57).

¹¹⁴ 1918-tól polgári iskolai tanárnőképző, 1930-tól főiskola, 1945-1948 között megszűnt (Mészáros 1996, 64).

¹¹⁵ Mészáros 1996:67.

¹¹⁶ Mészáros 1996:72.

¹¹⁷ 1859-ben alapított református leánynevelő intézetből 1891-ben szervezett felsőbb leányiskola alakul át leánygimnáziummá (Mészáros 1996:73).

¹¹⁸ Mészáros 1996:57.

¹¹⁹ Egy- két- háromosztályos nőiipartanoda, később nőiipariskola néven szerepel. Főként fehérnemű- és ruhavarrást oktató intézmények. 1948-ban szűntek meg (Mészáros 1996:58).

¹²⁰ Mészáros 1996:71.

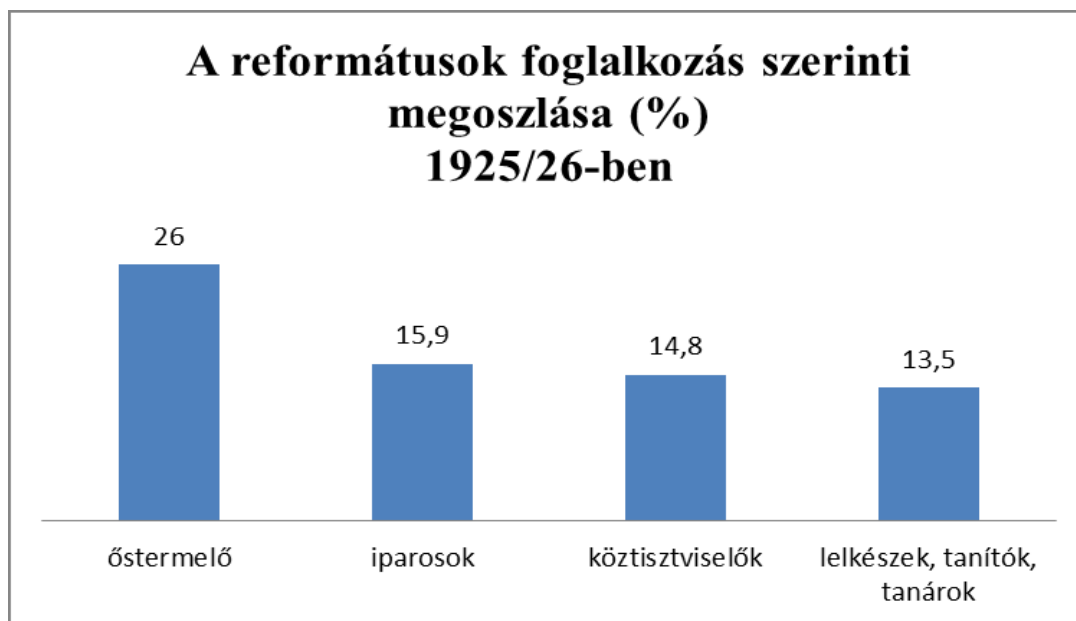
¹²¹ Mészáros 1996:76.

Dunamelléken a legnépszerűbb iskolatípus a leánypolgári volt.¹²² A Magyarországi Református Egyház oktatáspolitikájában a polgári leányiskola típusa nem mindig volt támogatott. 1922/23-ban az összes polgári iskola közül állami fenntartásban 43%, községi fenntartásban 28%, katolikus fenntartásban 17% működött, református kézben 3% volt (4. ábra).¹²³ Ez az arány azt mutatja, hogy ez az iskolatípus „idegen maradt” a református gondolkodástól.¹²⁴

A polgári leányiskolákról az 1868. évi 38. tc. rendelkezett. A polgári iskolába az elemi iskola 4 évfolyamának elvégzése után lehetett felvételizni a végbizonyítvány bemutatásával vagy felvételi vizsgával. Négy évfolyamos volt. A feladata volt – az 1879-es tanterv szerint – ezen iskolatípusnak, hogy tágabb műveltséget nyújtson az elemi iskolában megszerezhetőnél, és olyan praktikus ismereteket közvetítsen, melyek nem a tudományos pályákra, hanem a háziasszonyi teendők elvégzésére tették alkalmassá a leányokat. A polgári iskolák létrejöttkor ez az iskolatípus a népoktatási intézmények körébe tartozott, majd az 1916-os miniszteri rendelet már a középfokú oktatás rendszerébe illesztette, majd az 1927. évi 12. tc. önálló, középfokú iskolává nyilvánította. A legfontosabb célja ezen iskolatípusnak nem változott: továbbra is vallásos, erkölcsös, nemzeti szellemben, gyakorlati irányú, általános műveltséget adó intézménytípus maradt. Bővült azonban a feladatköre, mert már nemcsak művelt, magyar polgári háziasszonyokat neveltek ezekben az intézményekben, hanem szakiskolákra való előkészítést is megszabta számukra ez a törvény. Leginkább az ebben az iskolatípusban tanított tantárgyak között megjelenő rendkívüli tárgyak (gyors- és gépírás, fehérnemű-varrás) mutatták, hogy – a háziasszonyképzőn túl – bizonyos típusú kereső foglalkozásra is felkészítették az itt tanuló leányokat. A polgári elvégzése után kereskedelmi, ipari és alacsonyabb képzettséget igénylő tisztviselői pályák nyíltak meg az itt végzettek előtt.

Ez az iskolatípus a 19. század polgárosodásához kötődik, s nem illeszkedett bele a MRE tradicionális oktatási funkciójába. A Konvent jelentése szerint „ez iskola iránt kevés az egyháztagok hajlandósága”¹²⁵ „Igazi mostohagyermek volt a múltban az egyháznak a polgári iskola és a polgári tanárság”¹²⁶ A MRE soraiban a polgári iskolák bázisát kitevő polgári és kereskedő réteg kisebb arányban képviseltette magát. Jól mutatja ezt a 3. ábra.

3. ábra: Az ország reformátusainak foglalkozás szerinti megoszlása 1925/26-ban

Szerk.: Ács 2016. Forrás: Hörcsik 1983:306.

¹²² Pukánszky 2006.

¹²³ Hörcsik 1983:304

¹²⁴ uo.

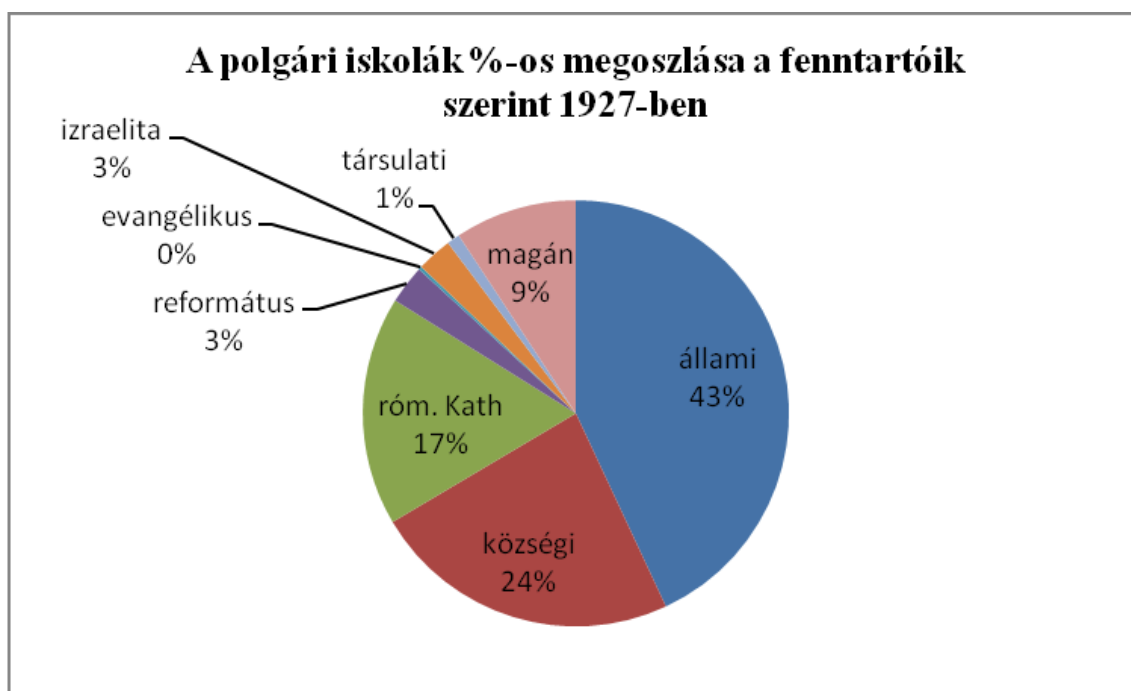
¹²⁵ ZSL 2.a.Kkir.115.d. Idézi: Hörcsik 1983:305.

¹²⁶ PTA SZ 1934:217.

Az őstermelők, a köztisztviselők és a lelkészek is a hagyományosan nagy múlttal rendelkező református kollégiumok gimnáziumába írták gyermekeiket. 1927/28-ban a református polgárikban a diákok 58%-a volt csak református, míg a gimnáziumokban ez az arány 68,1% volt. Területi elhelyezkedésüket tekintve a polgárik főképp a polgárosodó nagyobb városokban jöttek létre, elsősorban Budapest és Debrecen vonzásában, míg a reformátusok főképp vidéken éltek. Különbséget kell azonban tenni a fiúk és a leányok iskoláztatása között. A polgárba járó református fiúk aránya tükrözi leginkább a fenti megállapításokat, hiszen a református fiúknak csak 9%-a járt polgári iskolában, míg a leányok esetében ez az arány már jóval nagyobb: 19%.

Úgy véljük, hogy a polgári iskolatípus a keresztyén-konzervatív szemlélet jegyében a feleség és háziasszony szerepének minél tökéletesebb megvalósítását szolgálta, s nem ösztönözte a leányokat továbbtanulásra, s ezért válhatott népszerűvé a Dunamelléken. Másrészt Budapesten jelentős befolyással bírtak a történelmi kálvinizmus képviselői,¹²⁷ akik fontosnak tartották a polgárikat a feltörekvő rétegek számára. Úgy vélték, hogy „a kálvinista jellemformáló szellem” törekedjék felemelni azokat a néprétegeket, melyeknek gyermekei csak ebben az iskolában folyó neveléssel érhetőek el.¹²⁸ Petri Elek különösen szorgalmazta a leánypolgári iskolák nagyobb számban való létesítését.¹²⁹ Többek között ennek az akaratnak is tudható be, hogy Siklóson 1916-ban – a reformáció négyszáz éves évfordulójának tiszteletére – a Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában megalapították a Siklósi Református Polgári Leányiskolát, melyet 1930-ban Pécsre költöztettek. A tanuló diákok társadalmi bázisának vizsgálatakor ismét kitérünk erre a szempontra.¹³⁰

4. ábra: A polgári iskolák százalékos megoszlása fenntartóik szerint, 1927-ben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kornis 1927:80.

¹²⁷ Sebestyén Jenő teológus, lelkész volt a magyarországi történelmi kálvinizmus egyik legjelentősebb képviselője. „Álláspontja szerint létezik egy tisztán kálvinista szellem, gondolkodásmód, világszemlélet, életfelfogás, életmód, amely különbözik a többi felekezettől, és ennek minden tekintetben érvényesülnie kell, felismerhetővé kell válnia a református ember (nő) életében.” Sárai Szabó 2009. Forrás: http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_01_tavaszi/07_nok_reformatus_egyhazi_sajtoban (Letöltés ideje: 2013. május 10).

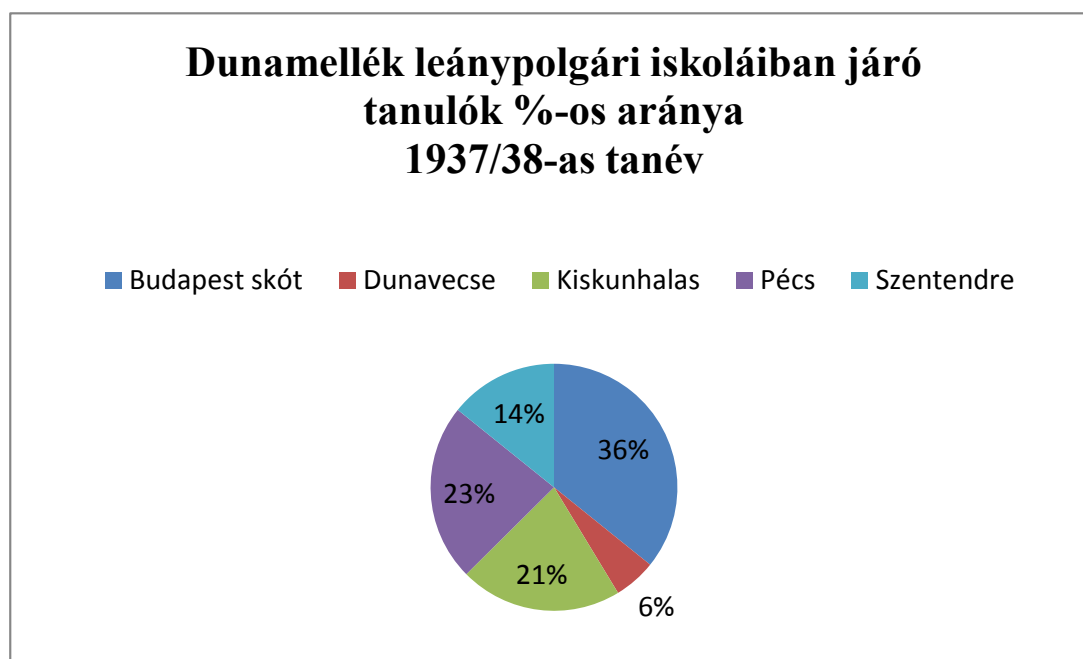
¹²⁸ Hőrcsik 1983:305.

¹²⁹ Rébay 2011:139.

¹³⁰ Ld. a X. Az iskola tanulójának vizsgálata az intézet létszámának változása, a felekezeti hovatartozás, az anyanyelv, a lakóhely, a szülők foglalkozása alapján című fejezetben.

A Dunamelléki Református Egyházkerületben leánypolgári működött hosszabb-rövidebb ideig a fent említett városokon kívül Szentendrén, Dunavecscén és Fülöpszálláson. Az egyházkerület tanügyi előadójának jelentése alapján az 1936/37-es tanévben a pécsi polgári leányiskola volt a második legnépesebb polgári leányiskola az egyházkerületben. (Az adatok a nyilvános és a magántanulók együttesére vonatkoznak. Pécsen a legtöbb, 11 fő volt a magántanulók száma, Budapesten 7, Dunavecscén 3, Kiskunhalason 1, Szentendrén 9 fő.) Összesen 668 tanuló járt ebben a tanévben az egyházkerület leánypolgári iskoláiba (5. ábra).¹³¹

5. ábra: Dunamelléken református leánypolgári iskolákban tanuló diákok százalékos aránya 1937/38-ban

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kimutatás a polgári iskolák növendékeiről 1937/38. MNL BaML VIII. 297.

A polgári leányiskolák tanulóinak felekezeti hovatartozását vizsgálva a reformátusok aránya Kiskunhalason 68,8%, Szentendrén 64,8%, Dunavecscén 59,9%, Pécsen 58,6%, Budapesten 25,4%. Evangélikus: Dunavecscén 17,1%, Szentendrén 13,1%, míg Pécsen ez 4,7%, Budapesten 3,8%. Mindegyik iskolában magas az izraelita tanulók aránya: Budapesten 68,5%, Szentendrén 16,5%, Kiskunhalason 10,1%, Dunavecscén 8,6%, Pécsen 7,3%. Pécsen legnagyobb a római katolikusok aránya 28%.

A szülők foglalkozását tekintve megállapíthatjuk, hogy Pécsen a legnagyobb arányban az értelmiség (20,1%), valamint a kisiparos és kiskereskedői réteg (20,15%) járta a gyermekeit a református polgári leányiskolába. Kisbirtokos 7,1% és altiszt, szolga 8,1% volt. Az iskolák közül a pécsen jártak a legnagyobb arányban az értelmiségiek gyermekei. A kisiparosok és a kiskereskedők mindegyik iskolában nagyobb arányban képviselték magukat (Budapesten 52,5%, Szentendrén 41,8%, Kiskunhalason 38,5%, Dunavecscén 34,2%). Az adatokból az látszik, hogy a kisbirtokos réteg csekély számban kereste fel az iskolát, míg a kiskereskedő és az iparos réteg annál nagyobb arányban képviseltette magát a polgári leányiskolákban.

¹³¹ E jelentés alapján a tornaterme csak a budapesti, a dunavecsei és a nagykőrösi iskolának volt. A pécsi és a szentendrei iskolák tornaterem nélkül folytatták a testnevelést. A tanárok aktívan részt vettek az egyházi és a társadalmi életben. Mojsisovich Margit a Regnum Christianum Nőegylet főtitkára volt, Finta Zoltánné fogházmissziói szolgálatot végzett, Bikfalvy Irén a pécsi képzőművészek tárlatán vett részt. A Pécsi Értesítő külön cikkezik Baditz Lujzáról a házvezetőnőről. A pécsi lányok közül 39 tanuló levelezett német nyelven a turkui gimnázium növendékeivel, 1 bécsi, 2 holland és 1 rigai tanulóval. Másutt nincs ilyen. In: Jelentés. A fiú- és leányiskolák s női kereskedelmi szaktanfolyamok. 1937/38. MNL BaML VIII. 297.

A felsőbb társadalmi osztályok leánygyermekének tanulási és művelődési igényét elégítették ki a felső és **felsőbb leányiskolák**. Dunamelléken elsőként létesített középszintű református fenntartású iskolák a dualizmus korának e népszerű iskolatípusaihoz tartoztak. Ilyen volt az 1866-ban egyházi fenntartásúvá vált Kalocsa Róza vezette Felső Leányiskola (1866-1875). Itt a négy elemi elvégzése után három éven át képezték a leányokat azzal a céllal, hogy szélesebb körű, magasabb műveltséget szerezzenek. Ez az iskolatípus is az otthoni feladatok ellátására és egyetlen kereső tevékenységet biztosító iskolatípusba, a tanítónőképzőbe készítette fel a növendékeit. Az első felsőbb leányiskola a Dunamelléken, református fenntartásban Kiskunhalason jött létre 1875-ben. Majd ezt követte 1907-ben a Baár-Madas Református Felsőbb Leányiskola. Kereszty Orsolya tanulmányában¹³² áttekintette azokat a rendeleteket (1875-ös, 1879-es, 1883-as, 1901-es és 1916-os), melyek szabályozták a felsőbb leányiskolát. A felsőbb leányiskolák a középfokú rendszeres nőoktatás első iskolái voltak. A nevelés célja a „nők természetes feladataira” való felkészítés volt. Már az 1870-es években magyarul folyt a tanítás. A tantárgyak között három modern nyelv (német, angol és francia) szerepelt. A „női egyéniséghez” illően kézimunkát is oktattak.¹³³ Emellett a leányok nemzeti nevelésére is nagy hangsúlyt fektettek. Míg kezdetben szűk rétegnek szánt luxusintézmény volt a felsőbb leányiskola, addig a századfordulóra már kiszélesedett az a társadalmi bázis, amelyből a növendékek kikerültek.¹³⁴ Ennek az iskolatípusnak a kitűzött nevelési céljai megegyeztek a Baár-Madas alapítónak célkitűzésével. Baár János és Madas Károly felismervén, hogy a magyar úri középrétegek leánygyermekének oktatása elhanyagolt, és „a református szülők kénytelenek más felekezetek nevelőintézeteit felkeresni...” elhatározta, hogy vagyont a református egyháznak adományozza, hogy az létrehozasson egy „olyan leányközépiszkolát (...), amely a legmagasabb középfokú oktatás mellett (...) magas szintű nemzeti és vallásos nevelésben...”¹³⁵ is részesítette növendékeit. Az 1901-es rendelet értelmében a felsőbb leányiskolák, így a Baár-Madas Református Felsőbb Leányiskola is egy egységes hatosztályos középiszkolaként működött, melynek szervezeti formáját 1916-ban Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter ismételtelen megreformált, mivel úgy találta, hogy az nem felel meg a kor újabb szükségleteinek.¹³⁶ E rendelet értelmében a leány-középiszkola alsó tagozata egységes lett, a felső tagozata háromféle lehetett: felső leányiskola, kereskedelmi iskola, leánygimnázium. A felső leányiskola állítása kötelező volt, a másik kettő lehetséges.¹³⁷ A képzés hétévéssé vált és a többi középfokú oktatást nyújtó intézménnyel átjárhatóvá tették. Ez a rendelet tette lehetővé azt is, hogy – különbözeti vizsgával – a lányok kereskedelmi és művészeti akadémián tanulhattak tovább vagy elemi tanítónőképző IV. osztályába kérhették felvételüket.¹³⁸ 1916-tól a Baár-Madas **felső leányiskolaként** működött tovább, de ezután sem adott érettségit, és továbbra is elsősorban olyan „növendékekre számított, akik nem készültek kereső pályára.”¹³⁹

A XIX. század végére egyre növekedett az államigazgatás munkaerőigénye, valamint az egyre nehezedő megélhetés olyan középiszkola létesítéséért kiáltott, amely megnyitotta az utat az érettségihez kötött értelmiségi pályák, azaz a magasabb szintű egyetemi és főiskolai tanulmányok felé. 1895-ben ez igény nyomására Wlassics Gyula¹⁴⁰ miniszter rendeletben engedélyezte, hogy a lányok magán érettségi vizsgát tehesse, magántanulók lehessenek az ország bármelyik fiúk számára létesített középiszkolájában.¹⁴¹ 1896-ban megalapították az első hazai nyilvánossági joggal felruházott leánygimnáziumot, ahol 1900-ban érettségizett az első osztály. Ehhez képest az első érettségit adó **református fenntartású leánygimnázium** majd 25 évvel később alakult meg. A Baár-Madas Leány-középiszkola igazgatójának érvei az egyházkerületnek a nőnevelés terén tett ezen újítása mellett a következők voltak: „A kiegyezést követő évtizedek szédületes gazdasági kibontakozásában, kíméletlen versenyében, eszmények alkonya idején szükségszerűen lépett előtérbe a nőkérdés, mint

¹³² Kereszty 2007.

¹³³ Pukánszky 2006.

¹³⁴ N Szegvári 1969; Kereszty 2007.

¹³⁵ Értésítő – Baár-Madas, 1921/22. 3-4. Idézi: Rébay 2011:317.

¹³⁶ Rébay 2009:124-126.

¹³⁷ Müller 2000:182.

¹³⁸ Rébay 2011.

¹³⁹ Rébay 2011:323.

¹⁴⁰ Wlassics Gyula (1852-1937), jogász, közjogi író, miniszter, az MTA tagja.

¹⁴¹ Pukánszky 2006:131.

társadalmi probléma, amelynek megoldási kísérletképpen létesültek a különböző kenyérkeresetre képesítő női iskola-típusok. A mi iskolánk nagynevű, áldozatkész alapítói nem terveztek ilyen leányiskolát. A művelt magyar felső-és középosztály leányainak akartak tiszta keresztyén, hazafias, korszerű nevelést adni. Nem a közélet, nem a gazdasági világ, hanem mindenekfelett a család számára, a régi úri leányok és asszonyok típusára akartak nevelni. Mindnyájunk előtt nagyon kedves volt ez a célkitűzés. Azonban régi felső leányiskolánkat ettől a céltól erőszakosan elragadta a véres, könnyes magyar élet, a veszített háború és a szomorú emléké forradalmak folytán bekövetkezett politikai és gazdasági helyzet. Be kell vallanunk, hogy még azok a családok, azok a szülők is, akik jelenleg nincsenek arra kényszerítve, hogy féltve óvott leányaikat kenyérkereseti pályára adják, úgy gondolkoznak, hogy legyen valami, legalább érettségi bizonyítvány leányuk kezébe, ki tudja, mi történhetik, valamit tud kezdeni vele.”¹⁴² Az első lépés az érettségi felé az egyház részéről az volt, hogy az Egyetemes Konvent 1915-ben felmérte, hogy hány leány tanul és milyen feltételekkel református fiúgimnáziumokban rendes vagy magántanulóként.¹⁴³ 1920 szeptemberében indítottak a Baár-Madas Felső Leányiskolájában egy olyan osztályt, mely már a leánygimnáziumok tanterve alapján működött. Az itt végzetek 1924 májusában érettségiztek. Kecskeméten a Református Leánynevelő Intézetben 1924-től létesült leány-középiszkolai tanfolyam, mely érettségire készített fel. 1928-tól pedig leány-középiszkolává alakult ez az intézmény.¹⁴⁴ Az 1926. évi 24. tc. rendezte a leány-középiszkolák helyzetét. Két elv alapján – az egyenlőség elve a nőknek a felsőoktatásba való belépését illetően, és a női természet figyelembe vételét a tanítandó tárgyak megállapításánál – a fiú-középiszkolákkal összhangban háromféle középiskola-típust hoztak létre, melyet a 3. és a 4. táblázat foglal össze.

3. táblázat: Az 1926. évi 24. tc. értelmében a középiskola-típusok

FIÚISKOLA	Gimnázium	Reálgimnázium	Reáliskola
LEÁNYISKOLA	Leánygimnázium	Leányliceum	Leánykollégium

Szerk.: Ács 2013.

4. táblázat: A leány-középiszkolák összehasonlítása a fiú-középiszkolákkal az 1926. évi 24. tc. alapján

	Gimnázium/ Leány- gimnázium	Reál- gimnázium	Leányliceum	Reál- iskola	Leány- kollégium
Jellemzők	<ul style="list-style-type: none"> A görög kivételével valamennyi tantárgy megegyezett a fiúgimnáziumokéval. Tanított tárgyak: Latin, német, francia, magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz, természetrajz, kémia, egészségtan, természettan, matematika, filozófia, rajz, ének, testnevelés Egyetemekre, főiskolákra készített fel. 	<ul style="list-style-type: none"> Reálgimnáziumokban a természet-tudományos tárgyak hangsúlyosak és a latin, német nyelv mellett egy modern nyelvet tanultak (francia/olasz/ angol). A leányliceumokban nem tanítottak latint, helyette élő idegen nyelvet, természettudományokat és művészeti tárgyakat oktattak. Egyetemi felvételre jogosító érettségít adtak. 		<ul style="list-style-type: none"> Mindkettő magasabb általános műveltséget adott. Reáliskola felsőfokú műszaki, kereskedelmi tanulmányokra készített elő. Érettségít adott. A reáliskolában nem oktattak latint. A mennyiségtan, a természettan és a modern nyelvek tanítása hangsúlyos. A leánykollégiumok a felsőbb leányiskola helyett jöttek létre, nem adtak egyetemekre jogosító érettségít. 	

Szerk.: Ács 2013. Forrás: Pukánszky 2006.

¹⁴² Értésítő – Baár-Madas, 1923/24. 3-4. Idézi: Rébay 2011:325-326.

¹⁴³ Rébay 2011:150.

¹⁴⁴ Rébay 2011.

E törvénynek szellemében a Baár-Madas Felső Leányiskolát a modern nyelvek oktatását előtérbe helyező **leánylíceum**má alakították. A latint kezdetben csak fakultatív tárgyként, majd 1932/33-tól rendkívüli tárgyként tanították. A francia és a német nyelv tanulását már az első osztályban megkezdték a diákok.¹⁴⁵ 1932-ben Ravasz László püspök az iskolai záróünnepélyen a Baár-Madas leánylíceum nevelési eszményét a konzervatív női műveltségeszmény jegyében fogalmazta meg: „a férfi és női elme, lélek között, abból a szempontból, hogy milyen fokú műveltségre juthat el, semmiféle különbség nincs. [...] Különös igény a nővel szemben, hogy a műveltségnek azokat az elemeit igyekezzék elsajátítani inkább, amelyek eredmények: azért, hogy a lélek harmóniáját biztosítsa. Ne annyira a kérdések érdekeljék, mint inkább a feleletek, mert a kérdésekkel nyugtalanság jár; a feleletek mindig szent megérzések. Ne annyira a keresés művészetében fejlődjenek, inkább a megtalálásnak legyenek művészei. Ne a szkepticizmus felé haladjanak, hagyják ezt a szomorú mesterséget a férfiakra, járjanak az ős bizonyosságoknak honában, oda érkezzenek be, mert ez nekik való. Foglalkozzanak a műveltség történelmi elemeinek a megismerésével; főképpen a művészi és az irodalmi szépség megismerésével; szerezzenek higiéniai, gyermekpszichológiai és pedagógiai ismereteket, mert ezekre van igazán szükségük. Nem az a fontos dolog, hogy egy leánynak diplomája legyen, még kevésbé fontos dolog, hogy kenyérkereső munkába álljon be, az a fontos dolog, hogy a magyar leány olyan művelt legyen, amilyen a magyar férfi lehet; hogy tudjanak találkozni, hogy legyen lelki közösségük, hogy a nő inspirálhassa a férfit. Ennél fogva ma már a nyolcosztályos, vagy annak megfelelő iskoláztatás felel meg a követelményeknek, akár gyakorlati iskola formájában jelentkezik is, mint továbbképző, vagy tanítóképző. Végül pedig a Baár-Madasnak a kenyérkereső nővel szemben a következő eszménye van: azt vallja, hogy minden nőt úgy kell nevelni, hogy meg tudjon élni egyedül is. Hogy a férjhez menés ne kenyérkereset legyen, ne egzisztencia-biztosítás legyen, hanem a férjhez menés a legmagasabb rendű hivatásnak a betöltése legyen. Függetlenné akarja tenni a nőt azért, hogy felszabadítsa magasrendű hivatásának a teljesítésére. Tehát nem szaknőket, nem munkásnőket akar nevelni a Baár-Madas, olyan nőket akar nevelni, akik meg tudnak élni saját emberségükből, értékes szellemi képességeikből, fizikai munkájukból, de csak azért akarnak megélni, hogy mikor eljön annak ideje és módja, annál nagyobb függetlenséggel és annál teljesebb önfeláldozással álljanak legmagasabb rendű hivatásuknak szolgálatába, hogy hitvesek és anyák legyenek.”¹⁴⁶ 1938-ban az anyagi gondokkal küzdő kecskeméti leányközépiskola érettségit nem adó leány-nevelőintézeté alakításakor Ravasz László továbbra is a konzervatív nőnevelés eszméjének jegyében üdvözölte az iskola **leánykollégium**má válását, s nevelési feladatait a következőképpen határozta meg: „gyakorlatiasabb, olcsóbb és mégis a legmagasabb rendű pályára nevelje [a leányokat]: művelt magyar anyákká és hitvesekké.”¹⁴⁷

A legnépszerűbb iskolatípus, mely a nők számára önálló kenyérkeresetet biztosított, a **tanítónőképző** volt. Az 1868. évi 38. tc. népiskolai törvény a felső népiskolák közé sorolta, melyre 15 éves korban a kétéves ismétlő iskola után vagy a polgári után lehetett jelentkezni. A képzési idő három év volt. A tanítónőképzők tananyagában megmutatkozott az a felfogás, mely szerint „ugyanazon általános emberi tulajdonok s tehetségek a nőben a női alkatnak megfelelően más és más módon fejlenek ki.”¹⁴⁸ Ezért az iskolai tanítás anyagának is ehhez az eltérő lelkialkathoz, sajátos „női jelleghez” kellett alkalmazkodnia. Így – eltérően a tanítóképzőktől – a tantárgyak között nem szerepelt a módszertan, a mértan, alkotmánytan és a zene, ám helyesírást, gazdaasszonyi ismereteket, női kézimunkát, háztartástant, kertészetet és egyéb női foglalatosságot tanítottak. 1878 után megszigorították a felvételt a tanítónőképzőkbe, de ennek ellenére a növendékeik száma dinamikusan nőtt. 1913-ra többen jártak tanítónőképzőbe, mint tanítóképzőbe.¹⁴⁹ A református fenntartású iskolákban, kezdetben nehézségbe ütközött a tanítónők elhelyezkedése a presbitériumok előítélete miatt. A presbiterek férfiak voltak, s úgy tartották, hogy a nők feladata saját gyermekeik vallásos nevelése és a jótékonykodás. Az Újszövetségben Pál apostolnak a nők szerepeit érintő igeszakaszok alapján¹⁵⁰ a nők nem lehettek

¹⁴⁵ Rébay 2011:327.

¹⁴⁶ Értésítő – Baár-Madas, 1931/32. 5. Idézi: Rébay 2011:331-332.

¹⁴⁷ Dunamelléki Református Egyházkerület 1938. november 17-18-i közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1938, 17. Idézi: Rébay 2011:181.

¹⁴⁸ Molnár 1876:28; Pukánszky 2006:130.

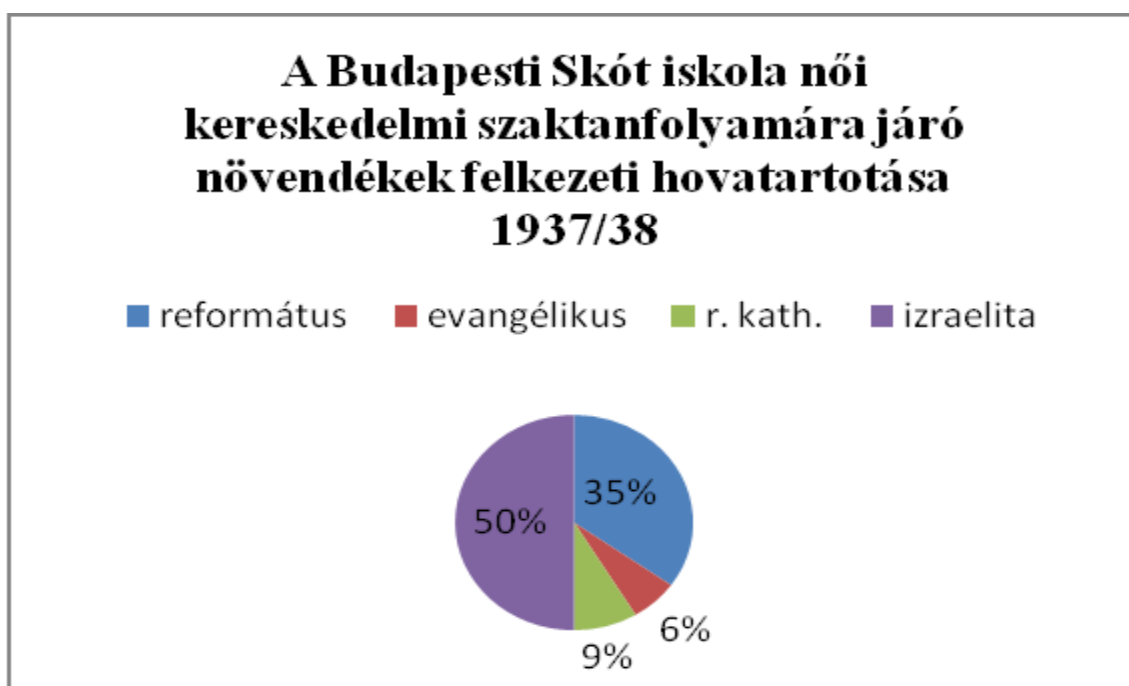
¹⁴⁹ Pukánszky 2006.

¹⁵⁰ Ld. Melléklet I. Női szerepek az Újszövetségben.

lelkészek, presbiterek és kántori feladatokat sem végeztek. Először 1916-ban alkalmaztak egyházi fenntartású iskolában női kántortanítót a Dunántúli Református Egyházkerülethez tartozó belső-somogyi egyházmegyében.¹⁵¹ Így érthető, az a megkésetttség, ami a tanítónőképző létesítésével kapcsolatban mutatkozott. Míg az első elemi iskolai tanítónőképzőt a katolikus Angolkisasszonyok Pesten már 1855-ben megnyitották és az első állami tanítónőképző is létrejött 1869-ben Budán, a polgári iskolai tanárokat képző intézmény pedig 1873-ban, addig Dunamelléken csak 1916-ban határoztak az egyházkerületi közgyűlésen elemi iskolai tanítónőket és a polgári iskolai tanárnőket képző intézet felállításáról.¹⁵² Kecskeméten 1918-ban meg is nyílt az elemi iskolai tanítónőképző intézet, ám református polgári iskolai tanítónőképző a korszakban nem alakult.¹⁵³

Nők számára református fenntartású **szakképző intézeteket** Dunamelléken elvétve találtunk. Kiskunhalason és Budapesten a Skót Misszióban női kereskedelmi szaktanfolyam működött, s egyéves **kereskedelmi tanfolyamot** hirdettek 1916-ban Siklóson, a Felső-Baranyai Református Egyházmegye induló polgári leányiskolájában, mely csak 2 évig működött.¹⁵⁴ 1924. december 5-től a siklósi iskola kétéves **továbbképző tanfolyamot** nyitott a negyedik polgárit végzett növendékeknek.¹⁵⁵ Pécsen általános továbbképző tanfolyamot tartott fenn az egyházmegye. A **női kereskedelmi szaktanfolyamok** az állam kijelölte szervezetben működtek, bizonyítványt adtak. Budapesten állandóan évről évre indítottak osztályt, Kiskunhalason a jelentkezők számától függött. A jelentés beszámolt a továbbképzőkön tanuló növendékek felekezeti hovatartozásáról is.

6. ábra: A Budapesti Skót Iskola női kereskedelmi szaktanfolyamára járó növendékek felekezeti hovatartozása 1937/38-ban

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Jelentés a fiú-és leányiskolákról s női kereskedelmi szaktanfolyamokról, 1937/38. MNL BaML VIII. 297.

¹⁵¹ Sári Szabó 2009.

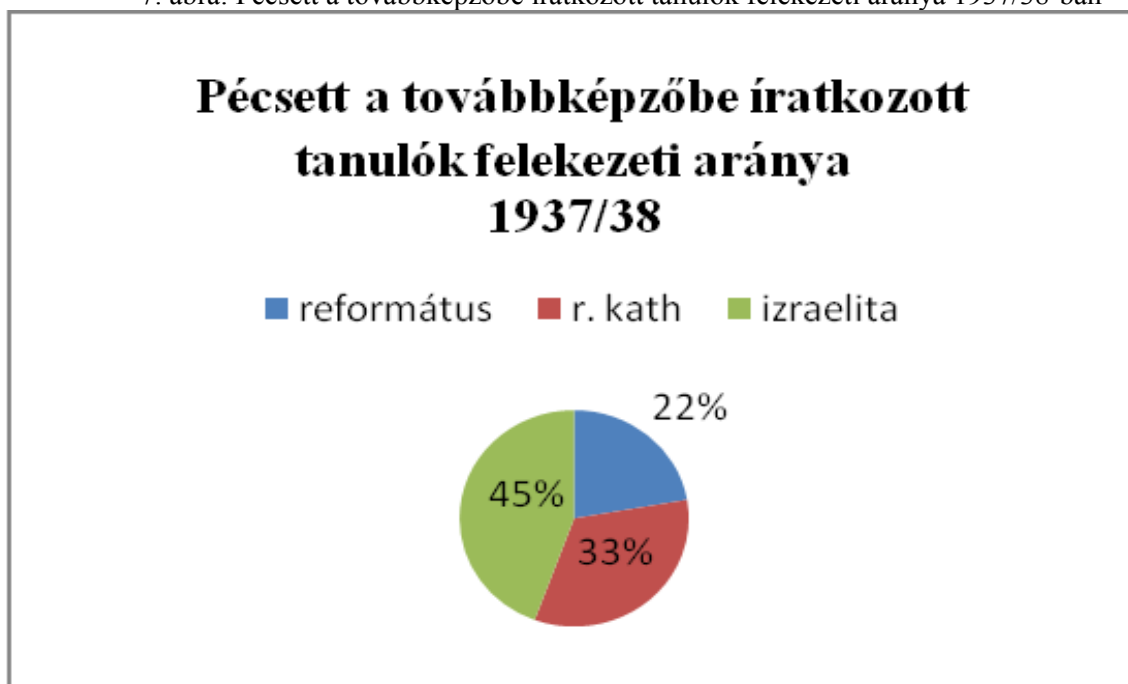
¹⁵² Dunamelléki Református Egyházkerület 1916. május 3-i közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1916, 74.

¹⁵³ Rébay 2011:153.

¹⁵⁴ Az iskola értesítői szerint.

¹⁵⁵ Szórolap a tanfolyam meghirdetéséről. MNL BaML VIII. 297.

7. ábra: Pécssett a továbbképzőbe iratkozott tanulók felekezeti aránya 1937/38-ban

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Jelentés a fiú-és leányiskolák s női kereskedelmi szaktanfolyamok, 1937/38. MNL BaML VIII. 297.

A jelentésben a tanügyi előadó sajnálja, hogy a református leányok mennyire nem értik meg a gyakorlati jellegű továbbképzők jelentőségét. A továbbképzőbe iratkozott tanulók felekezeti megoszlását tekintve, mind a budapesti, mind a pécsi iskolában a reformátusok kisebbségben voltak, amit a 6. és a 7. ábra mutat. Pécssett összesen 9 tanuló iratkozott be és végezte el a továbbképzőt ebben a tanévben, míg Budapesten 48 szerezte meg a képesítést.

Érettségit és szakképzést is adó középszintű iskolatípus Dunamelléken a **mezőgazdasági leányközépiskola** volt. Ezen gyakorlati ismereteket nyújtó iskolatípus nevelési feladata szintén összhangban állt a református egyház nőnevelésének céljaival. Az 1938. évi 13. tc. a gyakorlati gazdasági középiskolák típusai között sorolja fel a mezőgazdasági leányközépiskolát. Elsőként a Siklósról 1930-ban Pécsre költözött Felső-Baranyai Egyházmegye fenntartásában működő leánynevelő intézet keretén belül merült fel egy mezőgazdasági leányközépiskolának a létesítése 1938-ban. Az egyházmegyei jegyzőkönyvek tanulsága szerint az egyházi előjárók hiányolták Pécssett a polgári elvégzése után a református szellemű gyakorlati irányú továbbtanulást biztosító intézményt. Megállapították, hogy a városban a római katolikusok leánylíceumot is és leánygimnáziumot is működtetnek, s Pécs városának is van felső kereskedelmi és női ipariskolája, amelyben egyetlen református felekezetű tanár sincs. 1938-ban megfelelő állami támogatás mellett a református lánynevelést egy ilyen jellegű intézmény lenne hivatott „új utakra és új célok felé vezetni”.¹⁵⁶ Ravasz László püspök úr a 4297. számú leiratában támogatta a mezőgazdasági leányközépiskola megalapítását Pécssett, és kérte, hogy az iskola igazgatótanácsa 1938. szeptember 23-i ülésén vitassa meg ennek az iskolatípusnak a létesítését. Az igazgatótanács megvalósíthatónak találta egy ilyen jellegű intézmény létrehozását Pécssett. A következőképpen fogalmazza meg a mezőgazdasági leányiskola nevelési céljait a jegyzőkönyv: „a négy középiskolát végzett növendékek vehetők fel ide, aki az új iskolatípusba, a nevelői hatás mellett a magyar föld szeretetének kimélyülését, pontos és alapos modern gazdasági kiképzést és minden háztartási munkában való jártasságot nyernének, elméleti és gyakorlati úton. Az iskola mellett működik a tangazdaság, felölelve a gazdasági élet minden megnyilvánulását, erdő, kert, földgazdaságot, baromfi, méhészet, istállógazdálkodást. Az

¹⁵⁶ Mándy György, a Pécsi Református Polgári Leányiskola és Internátus igazgatótanácsának elnöke. In: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye közgyűlésének 1938. szeptember 28-án Pécssett tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Siklós, 1938, 40. BREL II/3. 1. A.

elméleti tárgyak is mind odairányulnak, hogy a magyar föld természetét, leírását, kihasználásának lehetőségét bemutassák. A vallás és közoktatásügyi minisztérium, a földművelésügyi minisztériummal együtt nagyon fontosnak tartja ezt az iskolatípust, mert itt akarja kinevelni azokat az egyéneket, akik majd a falu életét irányítják, és helyes útra terelik.”¹⁵⁷ Pécssett végül nem valósult meg ez az iskolatípus. Az egyházmegye elviekben támogatta a kezdeményezést, felszólította az igazgatótanácsot az államsegély kijárására, de leszögezte, hogy semminemű anyagi hozzájárulást vagy díj kivetését ezen iskolatípus létrehozása érdekében nem támogat. Végül mezőgazdasági leányközépiskolát, a 1946/47-es tanévben, a Baár-Madas továbbképző tanfolyamából alakították ki. Két évig működött. Az indulás évében mindösszesen 5 tanuló iratkozott be.¹⁵⁸ Az érdeklődés hiánya betudható egyrészt annak, hogy a nyilvánossági jogot későn, októberben kapta meg az új iskola, de azzal is, hogy a fővárosban hiányzott az a társadalmi réteg, mely e képzésben akarta részesíteni leányait.

Felnőttoktatási feladatokat a református egyesületek vállalták fel. A Filadelfia Diakonissza Szövetség¹⁵⁹ az első világháborút követően kézimunka tanfolyamot szervezett a rászoruló nőknek.¹⁶⁰ A Lorántffy Zsuzsanna Egylet 1900 és 1909 között, cselédotthon keretében tartott a vidékről fővárosba települt leányok számára cselédmunkához szükséges képzést. Az 1910-es évektől 1946-ig leánykollégiumot is működtetett az egyesület, ahol szabász- és német nyelvtanfolyamot, valamint énekórákat tartottak a nők számára.¹⁶¹ A két világháború között szervezték meg az első **népfőiskolai** tanfolyamot a Pesti Református Egyházmegye kezdeményezésében Óriszentmiklóson, 1942-ben, mely egy 6 hetes szociális missziói képzés volt az ország különböző vidékeiről érkezett lányoknak.¹⁶²

A Dunamelléki Református Egyházkerületben a nőnevelő intézmények létesítése mögött az a konzervatív nőeszmény húzódozott meg, mely a nő társadalmi szerepét elsősorban hitvesként, anyaként és jó gazdasszonyként látta. Ebből kifolyólag az érettségit nem adó, de gyakorlatiasabb irányú, magasabb műveltséget nyújtó intézményeket létesítettek, polgárit a kispolgári rétegű reformátusoknak, felsőbb leányiskolát a magasabb társadalmi rétegű leánygyermek számára. Az első világháború és az azt követő társadalmi, politikai, gazdasági helyzet hatására, már az egyházi előljárók is felismerni vélték, hogy a református nőknek biztosítani kell a lehetőséget, hogy értelmiségi pályákra léphessenek, egyetemeken vagy főiskolákon tanuljanak. A felismerést, hogy szükség van érettségit adó református szellemiségű középiskolára a gazdasági kényszerűség mellett, a nők emancipálódásának előrehaladása és a katolikusok térnyerésétől való félelem a nőoktatásban is mozgatta, mivel megfelelő színvonalú képzést nyújtó református nőnevelő intézmény hiányában a református leányok más fenntartású (katolikus vagy állami) intézménybe kényszerültek. Az azonban megállapítható, hogy az egyházi vezetők ragaszkodtak – a két világháború között is – a 19. századra jellemző keresztyén nő ideálhoz: a gyermekeit vallásos szellemben nevelő, magas műveltségű, férjének megfelelő ihletettséget nyújtó szellemi társhoz, gazdasági ismeretekkel rendelkező, a családi háztartást vezetni képes nő képéhez. A belmisszió hatására megengedőek és elismerőek a jótékonykodó, egyletekben másokért tevékenykedő nőideállal szemben. A kereső tevékenységet folytató nőt azonban nem tudják elfogadni, csak akkor, ha az kényszer hatására lép a férfiak számára kijelölt útra. Ezt mutatja a leányközépiskolák és felsőfokú, valamint szakképző intézmények két világháború közötti alacsony száma a Dunamelléki Református Egyházkerületben.

¹⁵⁷ uo.

¹⁵⁸ Rébay 2011:338.

¹⁵⁹ 1903-ban szervezte Biberauer Richárd, tagjai a Bethesda Kórházban dolgozók közül kerültek ki. 1906-tól Egylet néven működött. 1907-től gyermekotthont, 1909-től a Bethesda Kórházat működtették (Rébay 2011:254-255).

¹⁶⁰ uo.

¹⁶¹ uo.

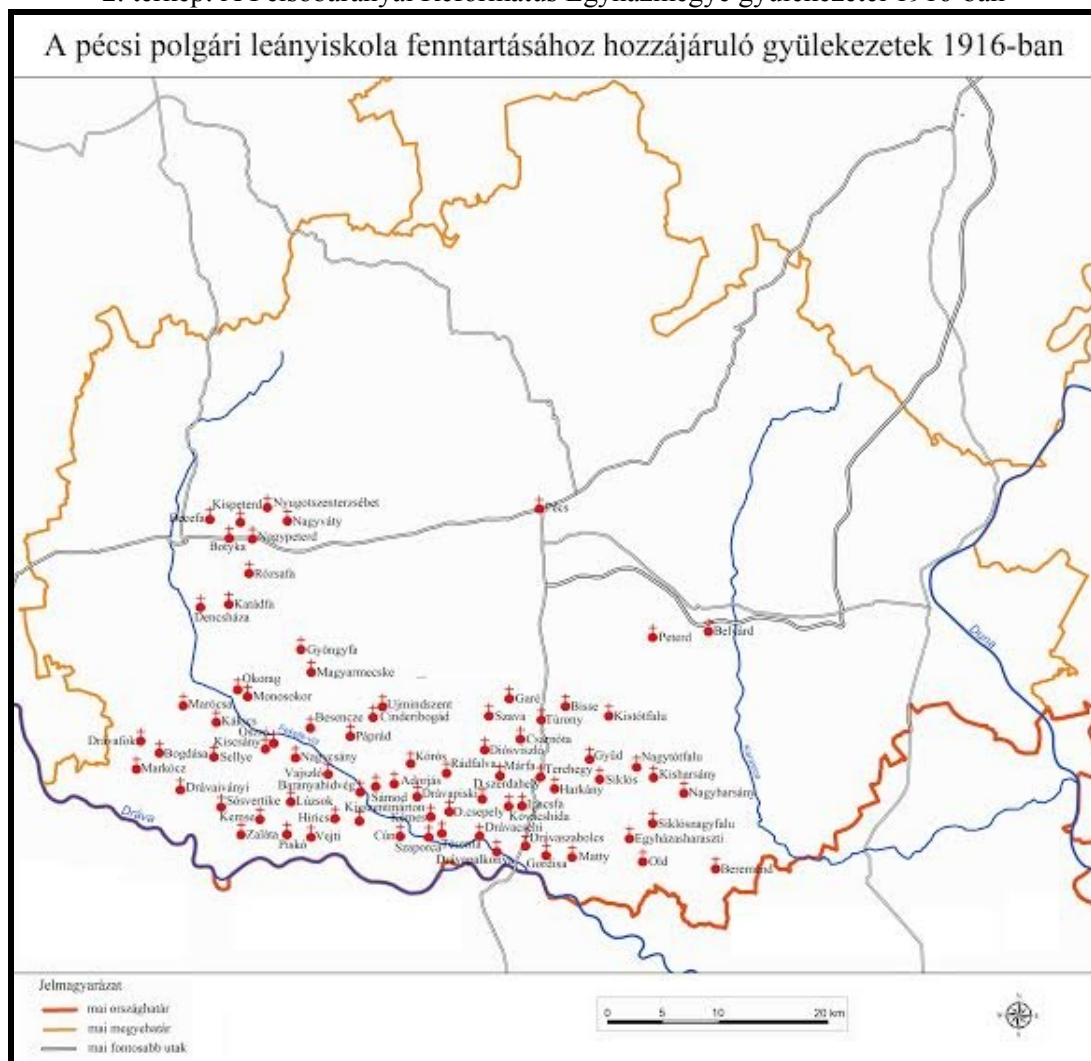
¹⁶² Rébay 2011:198.

IV. Az iskolafenntartó Felső-Baranyai Református Egyházmegye története (1916-1948)

A Dunamelléki Református Egyházkerület egyik egyházmegyéje volt az iskolafenntartó Felső-Baranyai Református Egyházmegye, melyet 1952-től Baranyai Református Egyházmegyének hívunk. Területe az állami közigazgatási területnek, Baranya megyének a területét fedi le. 1916-ban a Felső-Baranyai Református Egyházmegyéhez tartozó anya- és fiókegyházak száma 63 volt.¹⁶³ Elhelyezkedésüket a 2. térkép mutatja.

Az egyházmegyéhez tartozó gyülekezetek száma változott: Trianon következtében, 1921-ben az Alsó-Baranya – Bács Református Egyházmegyétől Kölked, Babarc és Mohács gyülekezetei átkerültek a Felső-Baranyai Református Egyházmegyéhez, majd 1941-ben a Bácska, Muraköz és a Baranya-háromszög területek visszacsatolásakor e három gyülekezet visszakerült ismét Alsó-Baranyához.

2. térkép: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye gyülekezetei 1916-ban

Szerk.: Ács 2015. Grafika: Krániczné Bognár Zita, 2015. Forrás: Felső-Baranyai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve 1916. BREL II/3.1. A. b.

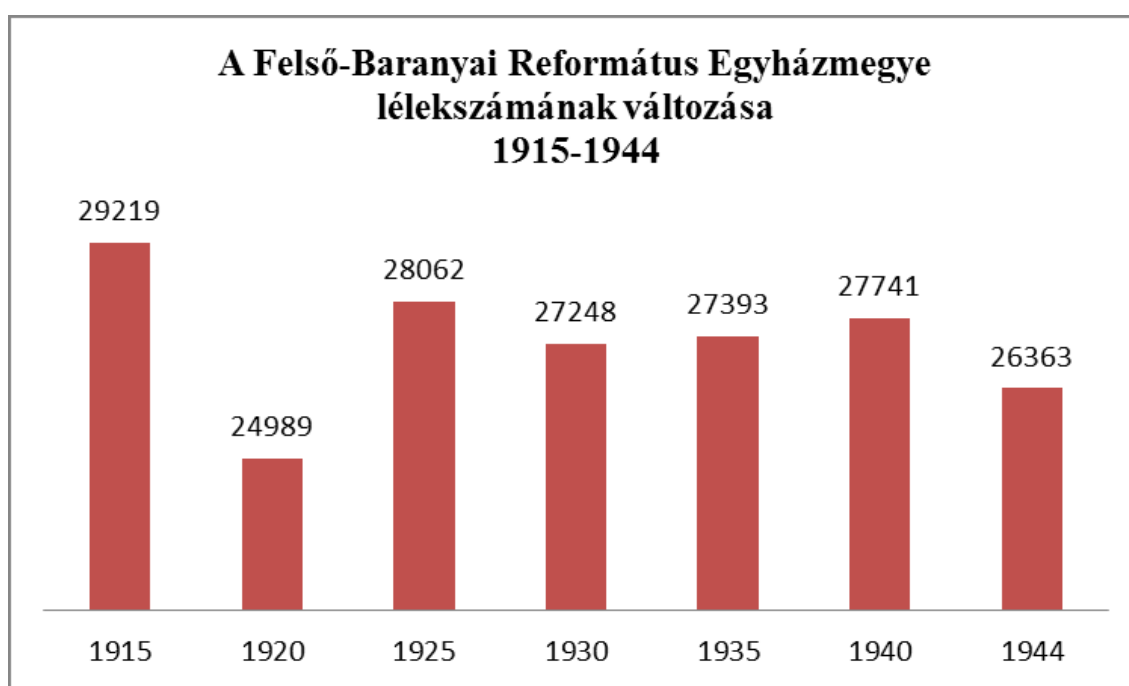
¹⁶³ Adorjás, Baranyahídvég, Beremend, Bisse, Bogdása, Botyka, Cún, Csarnóta, Dencsháza, Dióviszló, Drávacsehi, Drávacsepely, Drávafók, Drávaiványi, Dráwapalkonya, Drávaszabolcs, Drávaszerdahely, Egyházasharaszti, Garé, Gordisa, Gyúd, Harkány, Hirics, Ipacsfa, Katádfa, Kákics, Kémes, Kiscsány-Oszró, Kisharsány, Kistótfalu, Kovácsida, Kóros, Lúzsok, Magyarmecke, Matty, Márfa, Markóc, Nagyharsány, Nagypeterd, Nagytótfalu, Nagyváty, Nyugotszenterzsébet, Okorág, Old, Peterd, Pécs, Piskó, Rádfalva, Rónádfa, Rózsafa, Sámód, Sellye, Siklós, Siklónagyfalu, Sósvertike, Szaporca, Szava, Terehegy, Tésenfá, Túrony, Újmindszent, Vajszló, Zaláta.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye egyházi vezetői az iskola működése idején a következők voltak. Püspökei: Petri Elek (1915-1921) és Ravasz László (1921-1948). Főgondnokok: Darányi Ignác (1849-1927), gróf Teleki József (1927-1945), Lázár Andor (1945-1948). Lelkeszi főjegyzői: Takács József (1916-1928), Kováts J. István (1929-1946), Muraközy Gyula (1946-1949).

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye esperesei: Nagy Imre, Kóróson szolgáló lelkipásztor (1911-1923), Szalay Ferenc, Szaporcán szolgáló lelkipásztor (1924-1928), Nyáry Pál, Pécssett szolgáló lelkipásztor (1928-1940), Halász Imre, Gordisán szolgáló lelkipásztor (1940-1945), Nagy Ákos, Nagyvátyon szolgáló lelkipásztor (1945-1952) voltak. Világi főgondnoki tisztséget töltöttek be az intézmény működése idején: Benkő Gyula, Mándy Sámuel (1925-1941), Fáy István államtitkár, Mándy György (1941-43).¹⁶⁴

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye református híveinek száma az iskola működése idején fokozatosan csökkent. Közel 3000 fővel lett kevesebb a református egyházmegye lélekszáma 1916-hoz, az iskola alapításának évéhez képest. Ezt jól mutatja a 8. ábra.

8. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye református híveinek a száma (1915-1944)

Szerk.: Ács 2016. Forrás: A FBREM közgyűlési jegyzőkönyveinek esperesi jelentései. BREL II/3.1.A. b.

Az egyházmegye életéről a I. világháború idején az egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvei tájékoztatnak. A háború alatt az emelkedő árak és a fuvarhiány megnehezítette, szinte lehetetlenné tette a szórványlakók látogatását, az istentisztelet tartását és a szórványban élő gyermekek vallástanítását.¹⁶⁵ A háborúban a hitélet meggyengült.¹⁶⁶ 1918 végén a háborúból hazatérő katonák között az egyházellenesség, mint a felsőbb, avagy vezető rétegek ellen irányuló érzelmek baloldali eszmékkel társulva felerősödtek.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Források: <http://www.presbiterkepzes.hu/?q=node/192>, valamint az egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei.

¹⁶⁵ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécssett 1918. évi augusztus 27-én tartott közgyűlésének és bírósági ülésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1918, 38. BREL II/3. 1. A.

¹⁶⁶ „Valóban be kell ismernünk, hogy lelkészgárdánk túlnyomó része elvesztette befolyását a népre, s hogy egy «szakszervezetinek» vagy egy ügyügyi szekta prédikátornak a szava nagyobb súllyal esik a nép előtt a latba, mint sok lelkipásztoré.” (Tengely 2004).

¹⁶⁷ Előfordult, hogy a református lelkipásztornak is menekülnie kellett, mivel élőködő urat látott benne gyülekezete (uo.).

Az őszirózsás forradalom győztesének kormányához Petri Elek¹⁶⁸ és Nyáry Pál¹⁶⁹ is bizakodóan viszonyult, a „honmentőt és honépítőt” látta a Magyar Nemzeti Tanácsban, és ezért is csatlakozott a pécsi református egyházközség az 1918. november 1-én megalakult MNT pécsi szervezetéhez.¹⁷⁰

A Tanácsköztársaság¹⁷¹ idején számos egyházellenes intézkedés született: az egyházi iskolákat államosították, az egyházi földeket állami kezelésbe vették, a hitoktatást kitiltották az iskolákból.¹⁷² A szembeszegülőket a vörös terror sújtotta, amelynek egyházi áldozatai is voltak.¹⁷³ Előfordult, hogy baloldali érzelmei miatt a református fenntartású elemi iskola tanítója egyházi hatósága ellen fordult.¹⁷⁴

1918. november 14-én a Felső-Baranyai Református Egyházmegye és az Alsó-Baranyai is, Pécs központtal szerb megszállás alá került. A reformátusok kinyilvánították, hogy Magyarországhoz kívánnak tartozni.¹⁷⁵ A háború okozta veszteségeken túl a szerb megszállás alatti nehézségekkel is szembe kellett néznie az egyház vezetőinek.¹⁷⁶ Bedugultak az állami segélyforrások, az egyház iskolafenntartói feladata súlyos anyagi nehézséggel járt: az egyházi adó nem volt elég a lelkész és a tanító fizetésére. Nem volt kapcsolat a MRE vezetőségével, mivel megszűnt a posta- és személyforgalom is. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés¹⁷⁷ következtében, valamint csapatainknak köszönhetően, 1921-ben felszabadult a Felső-Baranyai Református Egyházmegye a szerb megszállás alól. Alsó-Baranyai-Bácsi Református Egyházmegye gyülekezeteinek legnagyobb része az újonnan meghúzott határon túlra került,¹⁷⁸ és elszakadt a Dunamelléki Református Egyházkerülettől.¹⁷⁹ Nagy Imre a Felső-Baranyai Református Egyházmegye esperese a következő

¹⁶⁸ Marosvásárhely (1852. november 20) – Budapest (1921. március 3). A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke: 1915-1921. Forrás: www.radayleveltar.hu/archont.rtf (Letöltés ideje: 2015. február 13.)

¹⁶⁹ Nyáry Pál (1905-1967), a Pécsi Református Gyülekezet lelkipásztora, majd a Felsőbaranyai Református Egyházmegye esperese.

¹⁷⁰ „a független Magyarország demokratikus kiépítésének szent céljából” (Tengely 2004).

¹⁷¹ 1919. március 21-től 1919. augusztus 1-ig tartó időszak.

¹⁷² Nyáry Pál örömmel fogadta az intézkedést, mivel szerinte így amerikai mintára ún. vasárnapi iskolákat kell majd felállítani, ahol a gyermekek szívesebben és könnyebben sajátítják el a vallás dolgait, mint az iskolában „az élettelen száraz hittan fásasztó leckéivel” (uo.).

¹⁷³ Dusicza 1999.

¹⁷⁴ Tengely 2004.

Az 1920-as egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyv szerint az esperes vizsgálatot rendelt el a tanítók, a vallásmentők, a kántorok, a lelkészek és a presbitereket illetően, abból a célból, hogy tanúsítottak-e egyház, vallás és hazaellenes viselkedést. 4 gyülekezetben 4 tanító ellen indítottak eljárást. In: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Sellyén 1920. évi augusztus 18-én tartott közgyűlésének (...) és bírósági ülésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1920, 9. BREL II/3. 1. A.

¹⁷⁵ A pécsi hitközség csatlakozott az 1918. december 3-án Pécsen aláírt Néphatározathoz melyben „Pécs városa magyar érzésében teljesen egyöntetű, a magyar Népköztársasághoz tartozik, minden körülmények között ennek keretében akar maradni és tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a várost Magyarországtól el akarná szakítani.” In: Dunántúl, 1918. december 4, 1. Idézi: Tengely 2004.

¹⁷⁶ Nem lehetett a demarkációs vonalat átlépni. Így szünetelt mindenféle személy- és áruforgalom. Nem működött a posta, korlátozták a telefonálási lehetőségeket. Ennek következtében a református egyházmegyéket elvágta a főhatóságaitól. „Összeköttetésünk úgy az Egyházkerülettel, mint az Egyetemes Konventtel mind máig teljesen meg van szakítva, hivatalos intézkedések ki nem cserélhetők.” In: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Sellyén 1920. évi augusztus 18-én tartott közgyűlésének (...) és bírósági ülésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1920, 10. BREL II/3. 1. A.

¹⁷⁷ 1920. június 4-én írták alá Versailles-ban a Nagy Trianon-kastélyban az első világháborút lezáró békeszerződést. Ennek következtében Magyarország elveszítette területének kétharmadát, lakosságának több mint a felét: 3,5 millió magyart, köztük 1 millió reformátust.

¹⁷⁸ A határvonal végleges és pontos kijelölése 1922-ben történt (Hornák 2010).

¹⁷⁹ Az 1930-ig jugoszláv területre került magyar reformátusság a Jugoszláv Királyság Református Egyházába tömörült, melyet Weimann Péter, Klepp Péter és Ágoston Sándor vezettek. Meg kellett küzdeniük a jugoszláv kormányzat agresszív asszimilációs politikájával. 1930-ban Ágoston Sándor lett a Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyházának püspöke, aki legfontosabb feladatának tekintette, hogy az elnyomás éve alatt elűzött tanítókat és lelkészeket pótolja. 1941-ben visszacsatolták a területeket, és ismét megalakult a régi egyházmegye, ahova 18 segédlelkész jelentkezett, hogy betöltsék az üresen álló lelkészi állásokat. A II.

szavakkal jellemezte a szerb megszállás alól felszabadult Baranya református gyülekezeteiben a hitéletet: „Népünk lelkét bilincseiben tartja az önzés, a kapzsiság, a minden áron pénz, vagyont gyűjteni törekvés, mely kizár minden közérdeket, a mások boldogulásával való törődést. Templomaink hétköznapi üresen konganak, csak a lelkész és a tanító jelennek meg abban, tanévben az iskolásokkal, szünidőben azok nélkül. Vasárnap is nagyon kevesen indítanak az Úr házához látogatására. Az úrvacsorával élők száma apad.”¹⁸⁰

A református egyház vezetésének szembe kellett néznie súlyos veszteségeivel, meg kellett újulnia. Ebben volt segítségére részben a 19. század végén, Magyarországon is megjelenő, majd a két világháború között tovább erősödő ébredési mozgalom vagy belmisszió.¹⁸¹ A református egyház vezetői felismerték, hogy a belmisszió egyesületei olyan missziós munkát és szeretetszolgálatot végeznek, amelyet az egyház korábban elhanyagolt. 1920-tól Ravasz László¹⁸² püspök azon a véleményen volt, hogy „az egyházat missziósítani, a missziót egyháziasítani, kell”.¹⁸³ 1933-ban megszületett az egyház missziói munkájáról szóló III. tc., amely a „missziói munka végzését, az abban való részvételt és annak támogatását az egyház minden tisztviselőjére és alkalmazottjára, valamint az egyház tagjaira nézve is kötelezőnek nyilvánítja.”¹⁸⁴ Ez a törvény arra ösztönözte az egyházat és tagjait, hogy minél szélesebb körű karitatív munkát fejtsenek ki és kiépítsék az ehhez szükséges intézményrendszert.

A belmissziói tevékenységben kiemelt szerepet vállaltak a nők. Felső-Baranyában Siklóson, Mohácson, Kiscsány-Oszián, Diósvizlón, Pécsen működtek karitatív munkát végző református nőegyletek. A Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesülete 1923-tól 1942-ig működött,¹⁸⁵ s tagja volt a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának több tanára is.¹⁸⁶

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye társadalmi bázisa tükrözte a két világháború közötti magyar reformátusság társadalmi szerkezetét.¹⁸⁷ nagy részét a középparasztság alkotta. Nagy János írta: „A szociológiai felmérések azt tükrözik, hogy vizsgált korszakunkban a reformátusság a kapitalizálódott középnemességre, a volt dzsentíre, a parasztság egyes tőkés rétegeire, a középparasztság és a mezőgazdasági munkások jelentősebb részére terjedt ki. Az egyszerű református egyháztagokhoz hasonlóan a felső vezetés sem tartozott a leggazdagabb társadalmi osztályok közé.”¹⁸⁸ Ezért volt fontos a szórványok felkarolása, s a falu felé fordulás,¹⁸⁹ valamint a nagybirtok felszámolására irányuló földreform mellett való kiállás.¹⁹⁰

világháború után azonban ez a terület újra Jugoszláviához került, és a Jugoszláviába került magyar reformátusoknak ismét újjá kellett szervezniük egyházukat.

¹⁸⁰ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1922. szeptember 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1922:9.

¹⁸¹ A belmisszió a 19. század elején Nyugat-Európa egyházaiban született mozgalom volt. Célja, hogy a saját társadalmon belüli laicizálódási folyamatot megállítsa, és küzdjön olyan szociális problémák ellen, mint amilyen a szegénység, iskolázatlanság, alkoholizmus, nyomor, bűnözés és az árvák problémái. A belmisszió két nagy területe a nevelés és a karitatív szolgálat, azaz a diakónia volt. Magyarországon az 1880-as évektől jelentkezett a belmissziói mozgalom. Hatására vasárnapi iskolák jöttek létre, különböző egyesületek alakultak (pl. ORLE-1912). A magyarországi belmisszió főbb képviselői voltak: Szabó Aladár, Szóts Farkas, Bilkei Pap István, Kenessey Béla, Kecskeméthy István, Szilassy Aladár (Sárai Szabó 2010:47).

¹⁸² 1921-1948 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke.

¹⁸³ Sárai Szabó 2010:54.

¹⁸⁴ uo.

¹⁸⁵ Bővebben ld: Ács Marianna: A belmisszió hatása a pécsi gyülekezeti életre Nyáry Pál szolgálata idején. <http://www.baranyaireformatusleveltar.hu/publikaciok> (Letöltés ideje: 2016. március 18).

¹⁸⁶ Ld. a IX. 1. Tanári életpályák című fejezetben.

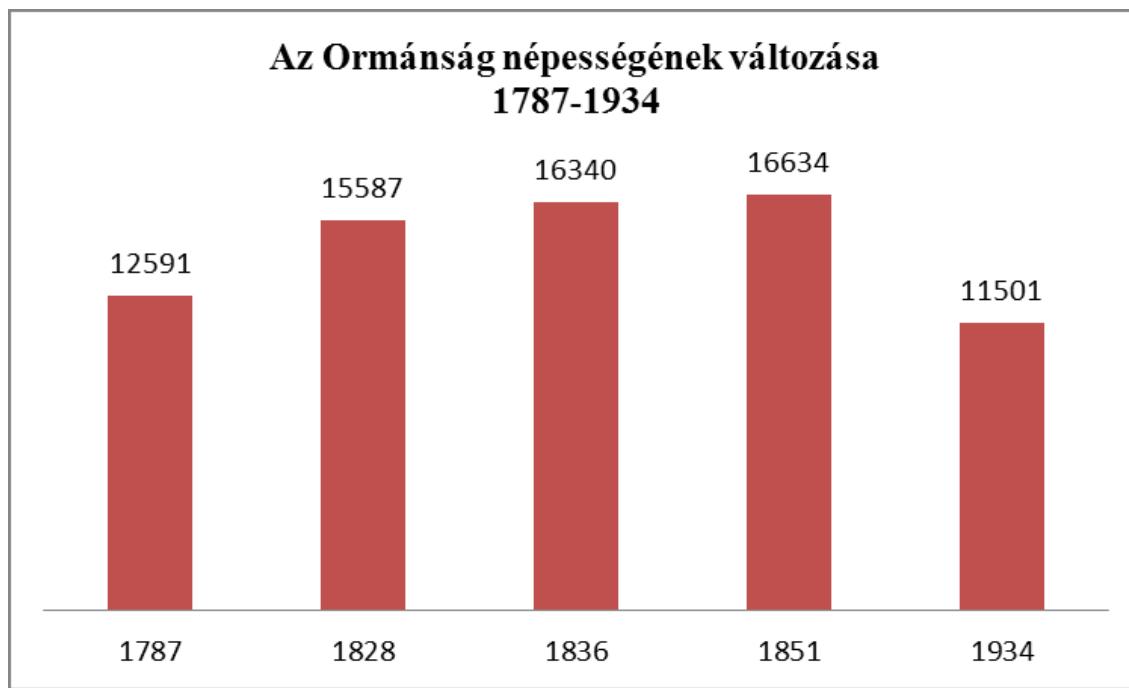
¹⁸⁷ Ld. 3. ábra.

¹⁸⁸ Nagy 2013

¹⁸⁹ 1930-as években az egyháztagság mintegy 80%-a falun élt. A falusi gyülekezetektől várták az egyház megújulását. A Sárospataki Református Kollégium a falu jobb megismerése, megismertetése és szolgálatra való jobb felkészítése érdekében, a 1931/32. tanévben faluszemináriumot indított Újszászy Kálmán professzor vezetésével. A Sárospataki Kollégium szegény tehetséges gyermekek számára indított iskoláztatási programot. Ennek hatására 1941-ben a kormány is felismerte a gondolat értékeit, s tehetségvédelmi alapot létesített. 1936-

Baranyában látható következménye volt annak, hogy nem oldotta meg az 1920-as, Nagyatádi Szabó István-féle földreform a parasztság szélesebb rétegeinek földhöz juttatását. Baranyában tovább csökkent – az egykézés következtében – a reformátusok száma. A Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskolában is szembe kellett nézni az egykék nevelésének nehézségeivel (9. ábra). Erről az igazgatónő és az esperes is többször nyilatkozott.¹⁹¹

9. ábra: Az Ormánság népességének változása (fő) 1787-1934.

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kiss 1937.

E folyamat megfékezése érdekében 1935-ben, Kiss Ferenc debreceni teológiai professzor javaslata alapján Fülep Lajos¹⁹² zengővárkonyi, Kiss Géza¹⁹³ kákicsi lelképásztor, Kodolányi János¹⁹⁴ és Csikesz

ban Sárospatakon népfőiskolai tanfolyam kezdődött. Ez a kezdeményezés is hamar országos mozgalommá erősödött. A sárospataki majd a veszprémi népfőiskolát követték az alsónyéki, sárközi, szatmárökörítói, székelyudvarhelyi, makkfalvi, magyarkapusi, hódmezővásárhelyi, sárbogárdi, hajdúböszörményi és veszprémi leány népfőiskolai tanfolyamok. Később állandó jellegű népfőiskolák alakultak Szatmárban, Kecskeméten, Alsónyéken, Orosházán, Rónafőn stb. A népfőiskolákat 1947-1948-ra mindenütt felszámolták (Ladányi 1996:368)

¹⁹⁰ Szót emelt a földreform mellett többek között a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület), az ORLE (Országos Református Lelkészegyesület), Ravasz László püspök és Szabó Dezső népi író is (uo.).

¹⁹¹ Nyáry Pál is és Mojsisovich Margit is többször panaszkodik a baranyai egykékre és azok szüleire. A tanár a „baranyai egyke elkényeztetettségével kénytelen megküzdeni.” (In: Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1925/26:3). „Az egykéknél nincs otthon játszótársuk, tehát az iskolában játszanak, ami a figyelme rovására megy. Némelyiküknél mindent elnéznek, némelyik gyermek meg annyi prédikációt hall odahaza, hogy a kisebbség kialakul benne és bizonytalan lesz a magatartása.” – írja az Értesítő (In: Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1940/41, 8). Kárhozzátják, hogy mennyire nehéz a helyes önértékelés kialakítása ezeknél a gyermekeknél. Vagy túlértékelik magukat, vagy a túlzott szülői figyelem és a folytonos korholás miatt kisebbségérzéssel küzdenek. Ez a szülői magatartás vezet a hálátlanság kialakulásához is. A fent említett szerzők félnek attól, hogy a gyermek, aki „egyedüli úr az apja szívében és pénzén” önzővé és hálátlanná válik. Mojsisovich Margit így írt erről: „A háború előtti gyermek megszokta a testvéri közösséget, a kinőtt testvérrohakat s a részekre osztott almát – a mai gyermek egyeduralgokod az apja szívében és a pénzén.” (In: Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1934/35:4). A másik probléma az egykével, hogy nehezen fegyelmezhető, kevésbé tudnak alkalmazkodni az iskola szabályaihoz, mint azok a társaik, akiknek több testvérük is van.

¹⁹² Fülep Lajos (Budapest, 1885 – Budapest, 1970) művészettörténész, filozófus, italianista, református lelkész. 1928-tól 1947-ig Zengővárkonyban szolgált. Itt szembesült az egykézés következményeivel. Erről szóló cikkeket

Sándor¹⁹⁵ debreceni teológiai professzor közreműködésével, Szabolcs, Bihar, Hajdú, Szatmár, Pest és Csongrád megyékből 116 családot 671 taggal, valamint 114 nőtlen cselédet telepítettek át Baranyába.¹⁹⁶

Betelepítések 1945 és 48 között is voltak. A székelyföldi Andrásfalváról református székelyek települtek Hidasra. A csehszlovák-magyar lakosságcsere¹⁹⁷ következtében az egyházmegye területén legtöbb fővel Dunaszekcsőn (247 fővel), Bólyban (148 fővel), Palotabozsokon (144 fővel), Újpetrén (71 fővel) és Véménden (165 fővel), illetve Pécsváradon (43 fővel), Nagypallban (34 fővel) és Villányban (64 fővel) növekedett meg a református hívek és egyházközségek száma.¹⁹⁸

IV. 1. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye népiskolái a dualizmus korától az államosításig

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye 1873-ban 67 elemi népiskolát tartott fenn, 1937-re eggyel több, azaz 68 elemi iskolája volt (10. ábra). A tanulói létszám tekintetében megállapíthatjuk, hogy az 1873-as 2745 főről, 1937-re 1817 főre csökkent (11. ábra), melynek legfőbb oka a fent említett egykézés volt. Nyáry Pál szerint szembe kellett nézni azzal, hogy a református iskolákban a reformátusok száma fogyott, s egyre több volt a katolikus gyermek.

jelentette meg a Pesti Naplóban, a Nyugatban (pl. 1933 októberében megjelent „Mit mond a szemtanú?” című írás), s „A magyarság pusztulása” címmel önálló könyvet is írt. Magántanárként tanított a pécsi Erzsébet Tudományegyetem olasz tanszékén. 1930-ban Baumgarten-díjjal tüntették ki. 1946-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem olasz tanszékének, majd 1947-ben az Eötvös Kollégiumnak lett a tanára. 1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1951-től nyugdíjba vonulásáig az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténeti tanszékének professzora. 1957-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. In: Magyar életrajzi lexikon: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04799.htm> (Letöltés ideje: 2015. február 14).

¹⁹³ Kiss Géza 1891. február 26-án született Kákicsón és 1947. április 28-án Pécsen halt meg. Református lelkész, etnográfus, nyelvjáráskutató. 1915-1947 között a kákicsi gyülekezet lelképásztora volt. 1937-ben „Ormányság” címmel könyvet írt, melyben körüljárja az Ormányságban az elnéptelenedéshez vezető egykézés okait és következményeit. Betegsége miatt nem tudta befejezni az 1937-ben elkezdett Ormánysági tájszótár szerkesztését. In: Magyar életrajzi lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Letöltés ideje: 2015. február 14).

¹⁹⁴ Kodolányi János (Telki, 1899. – Budapest, 1969) író, publicista, kritikus, Baumgarten-díjas (1937). Gyermekkorát az Ormányságban, Vajszlón töltötte. Így megismerte az Ormányságban élők sorsát, melyről gyakran írt regényeiben és novelláiban. 1941-ben és 1961-ben utazást tett Baranyában. Az első utazásának élményeit „Baranyai utazás” címmel írta meg, majd együtt jelentette meg 1963-ban a fiával közösen írt „Második baranyai utazás” című írásával. Ebben a műben megírja az egykézés okait és következményeit. Felemeli a hangját az ellen, hogy a református vallás lenne az oka az egykézésnek. Leírja, hogy ez azért tűnik csak a reformátusok körében terjedő „betegségnek” az Ormányságban, mivel az itt élő katolikusok többsége olyan földtelen zsellér vagy cselédember, aki a nagybirtokon dolgozik. Ellentétben a reformátusokkal, akik a jobbágyfelszabadítás következtében kapott parcellákat adhatták, vehették s egyéniüként örökölhették, de nem tudták földdarabjukat megnövelni (Kodolányi 1963:19-20.). Kodolányi így ír erről: „A jobbágytság megszűntével azonban Magyarországon nem szűnt meg a feudalizmus. Az ország területének nagyobb része részint nagybirtokosok kezén volt, részint kötött, holtkézi birtok ma is. 1910-ben az összes magyar földbirtokos száma 1 600 000, ebből pedig 1 063 000 az olyan birtokos, akinek tíz holdnál kisebb földbirtoka van. Könnyen elképzelhető, hogy szaporodásnak ezek a viszonyok nem nagy elősegítői. Azokon a vidékeken, ahol aztán a törpe- és kisbirtokos parasztság legélesebben állott szemben a nagybirtok szétbonthatatlan egységével, a szaporodás megakadt. Így volt ez az Ormányságban is, ahol a falvakat nagybirtokok és közalapítványok veszik körül. S így van mindenütt, ahol a parasztnak van ugyan annyi földje, amiből jól megél, de ahhoz szerezni nem tud.” (Kodolányi 1963:20-21).

¹⁹⁵ Csikesz Sándor Drávafok, 1886. január 8. – Debrecen, 1940. február 18. református lelkész, egyetemi tanár. Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Letöltés: 2015. február 14).

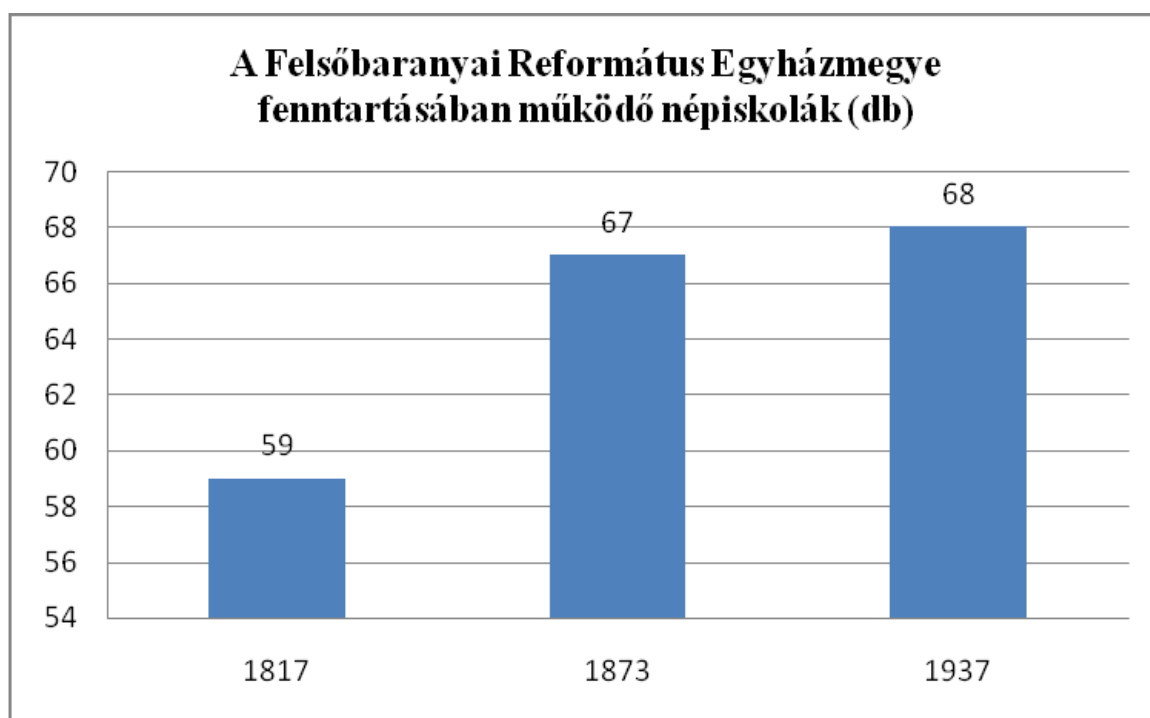
¹⁹⁶ Ladányi 1996:370.

¹⁹⁷ A II. világháború után a csehszlovák kormány célja egy homogén csehszlovák állam létrehozása volt, mely cél elérésében a Szovjetunió is támogatta őket. A csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény 1946. február 27-én jött létre. Vadkerty Katalin kutatásai szerint a lakosságcsere-egyezmény alapján ténylegesen kitelepített szlovákiai magyarok száma: 89 660 fő volt (Vadkerty 2001:703).

¹⁹⁸ Összesen 2382 felvidéki magyart telepítettek be Baranyába (Szalai 2009:118-125).

1932-ben az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvében az esperesi jelentésben olvashatjuk, hogy az egyházi iskolák fenntartása mennyi nehézséggel járt. Az esperes nehezményezte, hogy míg az egyház az iskola fenntartásával állami feladatot látott el, az állam azt anyagilag nem támogatta a kívánt mértékben. Megnehezítette az iskolában folyó munkát a „helyzetünket súlyosbító rendelkezéseivel”, melyek olyan működési feltételeket szabtak, melyek teljesítése anyagi nehézségekbe ütközött. A VKM a felekezeti iskolák fenntartását időszerűtlennek nyilvánította,¹⁹⁹ s községesítésüket vagy a katolikus felekezettel való összevonását sürgette. Pl. 1922-ben Harkányban és Bogdásán egységesíteni akarta a református és a katolikus elemi iskolákat, mely végül – az esperes és a püspök közbenjárásának köszönhetően – nem valósult meg. Ám 1923 júniusától az egyházmegye 14 iskolájától – pl. Drávaiványi, Dráwapiski, Kísszentmárton, Vejti, Páprád, Kemse, Nagycsány, Belvárd, Markóc – a VKM megvonta az államsegélyt. A Siklósi Polgári Leányiskola esetén pedig felére csökkentette, azaz négy tanár helyett két tanár után nyújtott fizetés-kiegészítő államsegélyt.²⁰⁰ Az esperes felszólította a fent nevezett gyülekezetek presbitériumait, hogy az államsegély megvonása ellenére is tartsák fenn az iskolákat, s a tanítóknak a községgel megegyező fizetést biztosítsanak, melyet a presbitériumok meg is szavaztak.²⁰¹

10. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában működő népiskolák száma 1817-ben, 1873-ban és 1937-ben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kanyar 1989:162-181.

¹⁹⁹ Nyáry Pál utalt erre a következőképpen: „Egyházi iskoláink fenntartása, mely mindig féltékeny gondunkat képezte, hovatovább egyre súlyosabb feladattá válik. Az államhatalom, melynek feladatát végzi az egyház az iskolák fenntartásával, egyre több nehézséget rak vállainkra, mindig kevesbedő anyagi hozzájárulásával, munkánkat illető igényeivel és csak helyzetünket súlyosbító rendelkezéseivel. Iskoláinkban szaporodnak a róm. kath. tanulók és fogynak saját gyermekeink. Számáranyuk néhol kárunkra billen. Ebből következik, hogy a minisztérium a felekezeti iskola fenntartását időszerűtlennek mondja, mint pl. legutóbb Cunban is, ahol az ideiglenesen kiutalt tanítói fizetés-kiegészítés folyósítását a miniszter úr beszüntette, és az iskola községesítését sürgeti.” (A Felsőbaranyai Református Egyházmegye 1932. évi augusztus hó 31-én Nagypeterden tartott közgyűlésének (...) jegyzőkönyve. Siklós, 1932:9-10. BREL II/3.1.A. b. 5. doboz.

²⁰⁰ Ld. VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

²⁰¹ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1923. évi szeptember 12-én tartott közgyűlésének (...) bírósági ülésének jegyzőkönyve. Cserni János Drávavölgyi Könyvnyomdája, Siklós, 1923:10. BREL II/3. 1. A.

11. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye népiskoláiban járó tanulók létszáma (fő) 1817-ben, 1873-ban és 1937-ben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kanyar 1989:162-181.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye a két háború közötti időszakban végig azért küzdött, hogy népiskolái megmaradjanak egyházi kézben.²⁰² „Iskoláink halála egyházunk haldoklásának kezdete” – írják az egyházmegyei közgyűlésen a püspökhöz írt jelentésben válaszul a VKM azon törekvésére, hogy a beremendi és gyüdi iskolákat szüntessék meg, a kölkedí, cúni, kovácshidai, rádfalvai, sámodi, szavai, kistótfalui és cinderybogádi iskolákat tegyék községivé, a bogdásai és a harkányi iskolákat pedig államosítsák.²⁰³

Az egyházi autonómia megőrzése **az állami tanfelügyelettel**²⁰⁴ szemben szintén gyakori témája volt a tanügyi bizottságok jelentéseinek. Korszerűsíteni kellett az egyházi iskolafelügyeleti rendszert.²⁰⁵

Az iskolafenntartás mellett a **vallásoktatást** is kiemelten fontosnak tartotta az egyházi vezetés. 1921-től törvény²⁰⁶ írta elő – a nem felekezeti iskolákban is – a hittan tanítását, valamint a kötelező

²⁰² Az 1937-es jegyzőkönyv szerint ekkor 68 iskola működött gyülekezeti és csak 10 községi fenntartásban. A református tankötelesek száma 2368 volt, akik közül 1195 volt a fiú és 1173 a lány. A református iskolákba beiratkozott diákok száma azonban jóval nagyobb volt ennél (2786 fő), mivel más felekezetek tagjai is ide iratták gyermekeiket. Higiénikus szempontból ekkor csak 11 iskola nem felelt meg a követelményeknek. Sokkal nagyobb problémát jelentett azonban a tanszerek hiánya. 1937-ben csak 3 iskola volt teljesen felszerelt. A körfelügyelők az iskolák meglátogatását követően 26 hitoktató munkáját minősítették kitünőre, 38-at jelesre, 11-et jóra és csak négyet elégségesre (uo.).

²⁰³ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1929. évi szeptember 25-én tartott közgyűlésének (...) és bírósági ülésének jegyzőkönyve. Cserni János Drávavölgyi Könyvnyomdája, Siklós, 1929:31. BREL II/3. 1. A.

²⁰⁴ Ld. a VII. 2. Az állami tanfelügyelet című fejezetben.

²⁰⁵ Az egyházmegyében az ötletszerű megoldásokkal szemben a tervszerű iskolalátogatást szorgalmazták, amelyet már nem az év végi vizsgára időzítettek, hanem évközben véletlenszerűen is történhetett. A tanügyi jelentés azt is kiemelte, hogy az iskolafelügyeleti látogatásban csak azok a lelkészek vehessenek részt, akik előzőleg már komolyabban is elmélyültek a nevelés tudományában. Ezt a célt is szolgálta volna a lelkésztanítószolgálat intézményének a bevezetése, amelyet hosszú távon a tanügyi előadó, Garbai Imre már nem tanfolyami rendszerben, hanem az ötéves lelkészképzés részeként látott megoldhatónak (uo.).

²⁰⁶ Ld. a II.4. A közoktatás helyzete a Horthy-korszakban című fejezetben.

istentisztelet látogatását. Az egyházmegye nevezte ki a hitoktatóit, kik közül többen lelkészek, vagy lelkész-tanítók voltak, mint például Dizseri Sándor.²⁰⁷ A nem református iskolába járó tanulóknak évente egyszer vallástanból vizsgát is kellett tenniük.²⁰⁸ A belmisszió hatására létrejött vasárnapi iskolarendszer pedig az iskolán kívüli vallásoktatás bázisa lett.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói **Polgári Leányiskolája az alapításakor** még a népiskolák közé tartozott. 1927-től 1948-ig pedig egyetlen református fenntartású középfokú oktatási intézményként működött a megyében.²⁰⁹ 1930/31-es tanévtől Pécsre költözött, ahol a város egyedüli protestáns iskolájaként nevelte református szellemben növendékeit.

1917-ben **internátust** is nyitott az egyházmegye, mely a polgári leányiskolával együtt működött, megfelelő a református oktatás évszázadokra visszanyúló hagyományának.²¹⁰

Az egyházmegye a városban tanuló református **fiúk számára is szeretett volna internátust** létesíteni, mely **1945/46-ban valósult meg**. Az igazgató a polgármesterhez forduló kérvényében a következőképpen indokolta a református fiú-tanulóotthon fenntartásának szükségességét: „Mintthogy 40, többnyire Baranya vármegyei paraszt-, református lelkész- és tanítógyermek elhelyezéséről van szó, akiknek anyagi helyzete ugyan szerény, de fölötte áll annak a jelenleg érvényesítendő cenzusnak, mely alapján még középiskolai tanulóotthoni elhelyezést nem nyert szegény paraszt-, telepes-, újjazda-, munkásgyermek előtt felvételt nyerhetnének a népi kollégiumokba. A pécsi református fiú-tanulóotthon fenntartása jelenleg szociális szempontból indokolt. (...) olyan népi réteg művelését szolgálja, mely nélküle alig tudná gyermekeit iskoláztatni, ti. a baranyai kisparasztoké, akik nem elég nincstelenek arra, hogy a teljes ingyenes állami elhelyezés előnyeit élvezhessék, de 1-2 holdjuk jövedelméből a költséges taníttatásra nem telik. Az egyházmegye mindent elkövet, hogy az internátus továbbműködését biztosítsa.”²¹¹

A fiúinternátus céljára nem sikerült saját épületet emeltetni, de 1945/46-tól az államosításig bérleményben működött. Bérletet nem kellett fizetni, de köteleznie kellett magát arra, hogy „2-2 főhelyiség után 1-1 tehetséges, szegény sorsú paraszt vagy bányászgyermeket díjtalan bentlakásra felvesz. Ezek a tanulók állami ösztöndíjasként tekintendők voltak.”²¹² Az egyházmegye által fenntartott középiskolai református fiúotthont a pécsi Kardos Kálmán úti 5 szám alatti állami épületében helyezték el. A Széchenyi István Gimnázium Kardos Kálmán úti épületének nyugati szárnyán átengedett 7 helyiséget és 6 mellékhelyiséget használatra e célból, az 1945/46-os tanévre. Miután csak egy évig működhetett itt a fiúinternátus, a következő évben kérvényezték az Arany János út 1. szám alatti villaépületbe helyezését. Sajnos ez meghiúsult, mivel a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége Varga Katalin Kollégiuma igényelte ezt az épületet. Ekkor 1946/47-es tanévben a Mária utcában kiürült az állami gimnázium épülete és a tankerületi igazgatóság javaslatot tett, hogy ide helyezzzék el a

²⁰⁷ Ld. IX. 1. A tanári életpályák című fejezetben.

²⁰⁸ Ld. 17. ábra: A nem református iskolába járó református vallástanból vizsgát tett leányok száma (fő) iskolák szerint Pécsen, az 1925/26. tanévben.

²⁰⁹ Az 1918-as tanterv, melynek célja a középiskolák egységesítése volt már számolt a polgári iskolával. Az 1927. évi 12. tc. a polgári iskola már középiskolák közé számította (Nagy 1997:119-135).

²¹⁰ A fenntartó törekedett arra, hogy kollégium-típusú iskolát hozzon létre. Abban az értelemben, hogy olyan tanulói közösséget kívántak felállítani – a református nevelési eszmény minél hatékonyabb megvalósítására –, amelyben a tanulók „szabad lakást és ételmezést találnak, akiknek testülete, egyesülete megfelelő felügyelet alatt csaknem zárdai életet él.” (Csiky Lajos). A Siklóson és a Pécsen működő polgári leányiskola és internátus szervezeti felépítése csak ebben az értelemben rokonítható a hagyományos református kollégiumok szervezetével. Hiszen a történelmi múltú református kollégium háromtagozatú (elemi, középszint és akadémiai szint) oktatási intézmény volt, míg a polgári csak a középszintű oktatás alsó szintjét képviselte. Bentlakásos nevelőintézetként követte a református kollégiumok hagyományait. Például a praeceptor-rendszer, „kismama”-rendszerként működött az internátus falai között: az idősebb diákleányok viselték gondját a fiatalabbaknak, segítették őket a mindennapi tevékenységükben és a tanulásban is (Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:276-277; Református kollégiumok. Forrás: <http://church.lutheran.hu/reformatio/paroik.htm>).

²¹¹ 1249-4/1946-47. sz. Pécsi református fiú-tanulóotthon elhelyezése. MNL BaML VIII. 297.

²¹² Tankerületi Főigazgató. Ad 28/1946-47. MNL BaML VIII. 297.

református fiú-tanulóotthont. Mindkét esetben felújítási munkálatokat kellett végezni az épületeken, melyet az egyházmegye állt.²¹³ Az államosítással megszűnt a fiúinternátus.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye iskolafenntartói szerepének az **1948. évi 33. törvénycikk** vetett véget, mely elrendelte az egyházi iskolák államosítását. Az Elnöki Tanács 1949. szeptember 5-én kiadott rendelete pedig eltörölte a kötelező vallásoktatást és bevezette a fakultatív hitoktatást, melyet csak az általános iskolákban és általános gimnáziumokban engedélyezett.

²¹³ 200/1947. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

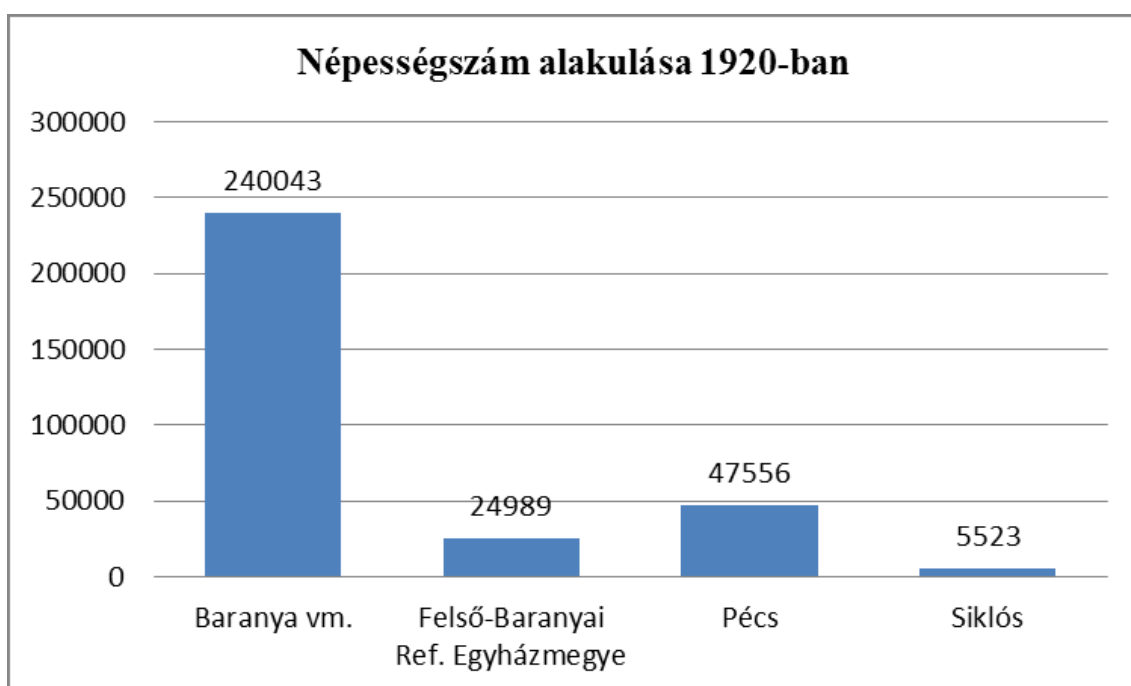
V. Fejezetek a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának történetében (1916-1948)

V. 1. Siklós 1916-tól 1930-ig

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskoláját Siklóson nyitotta meg 1916-ban.

Siklós lakossága 1910-ben elérte az 5790 főt, 1920-ra a háború és a gazdasági helyzet miatt ez a szám 5523 főre csökkent. Bálint Ferenc 1928-ban írt monográfiájában a község természetes szaporodását évente 6 gyermek²¹⁴ születésében határozta meg, melyet az „átkos egyke” következményeként írt le. A 12. ábra mutatja a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola beiskolázási körzetének népességszámát 1920-ban. Az egyházmegye reformátusai Baranya vármegye összes népességének kb. 10%-át tették ki. Pécs lakosságával összevetve ez az arány kicsit volt több, mint a Pécssett élők fele.

12. ábra: A népességszám alakulása Baranya vármegyében, a Felső-Baranyai Református Egyházmegyében, Pécssett és Siklóson 1920-ban

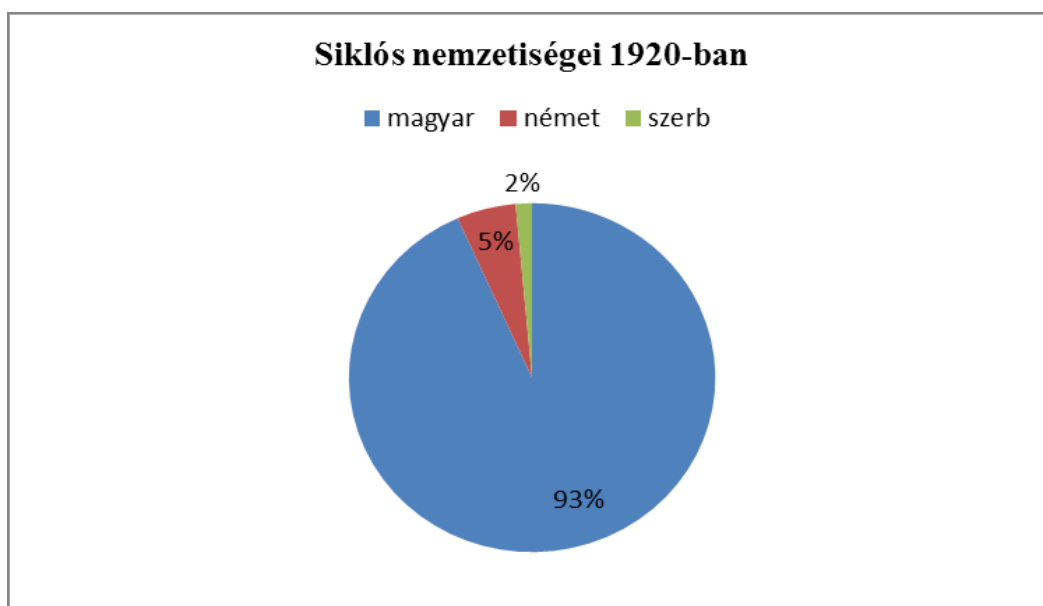
Szerk.: Ács 2016. Forrás: Bálint 1928, 65; és FBREM közgyűlési jegyzőkönyve 1921. évről.

1920-ban a községet sok nemzetiség lakta, a horvátok és a szlovákok kevesebb mint 1 %-át tették ki a lakosságnak, a szerbek 2%-át, a németiség 5%-át alkotta a község lakóinak. A többség, 93% magyarnak vallotta magát (13. ábra).

Siklós a térség gazdasági és kulturális központjává fejlődött a század elejére, melynek köszönhetően sokan költöztek be a környék falvaiból a településre.

²¹⁴ Bálint 1928:64.

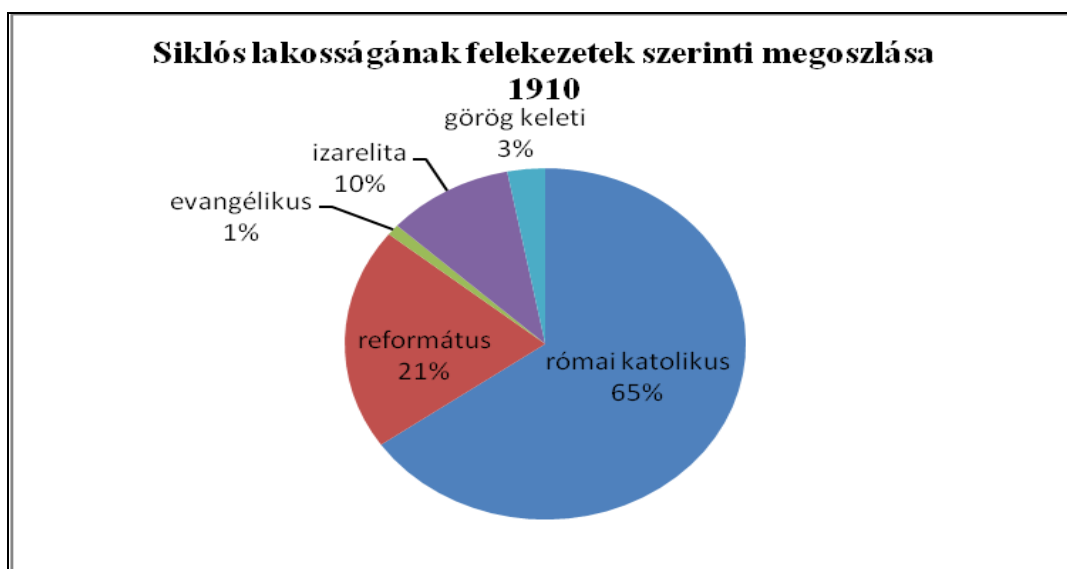
13. ábra: Siklós nemzetiségei 1920-ban.

Szerk.: Ács 2016. Forrás: Bálint 1928:59.

1910-ben Siklós lakosságának 65%-a a római katolikus felekezethez tartozott, mely az országos átlag felett volt.²¹⁵ A 19. század közepétől a katolikusok száma folyamatosan növekedett, míg a református felekezethez tartozók száma csökkent. A katolikusok növekedésének oka a nagyobb gyermekszületési szám, illetve a bevándorlók közt is nagyobb arányban voltak a katolikusok. Az izraeliták 1910-ben 10%-át, 1920-ban 9%-át alkották a népességnek, mely arány az országos átlag felett volt 3%-al. Az izraelita felekezetűek főképp kereskedelemmel foglalkoztak, s Siklós a térség kereskedelmi központja volt. A siklósiaknak 21%-a volt református, ami az országos átlagot majdnem elérte, de a Baranya vármegyében élő reformátusok számának csak a felét tette ki (14. ábra). Siklós járásban viszont kétszeresen felülmúlták a reformátusok az országos átlagot. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának ez volt leginkább a beiskolázási területe.

14. ábra: Siklós lakosságának felekezetek szerinti megoszlása 1910-ben

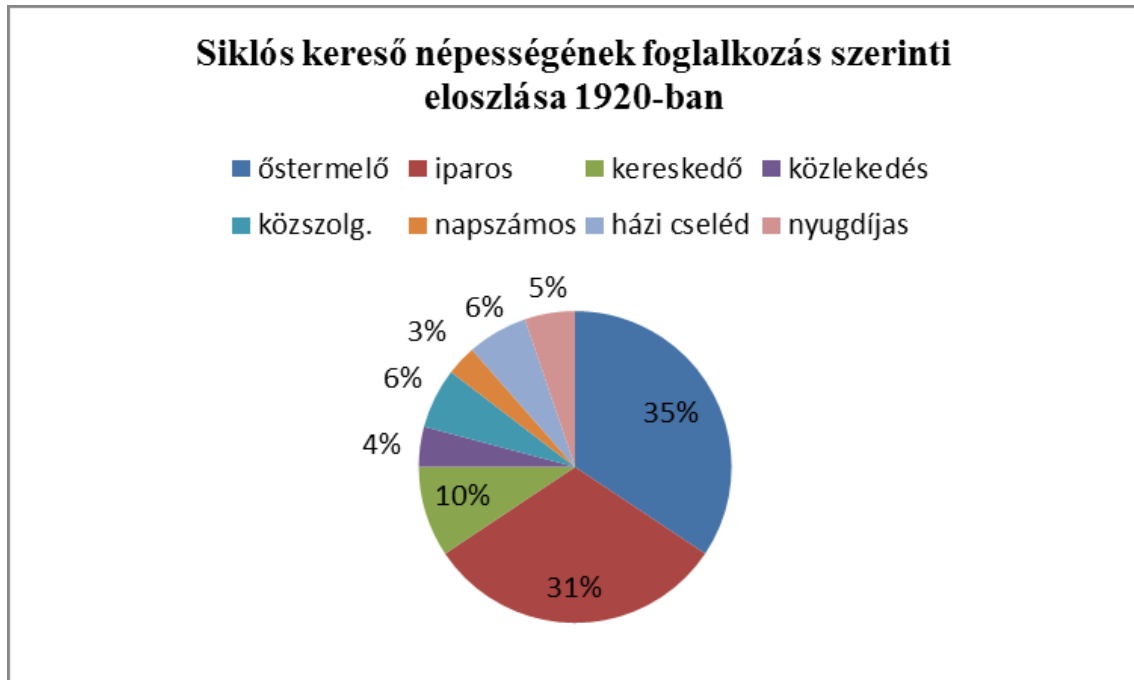

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Bálint 1928:72.

²¹⁵ Ld. a II.3. A Horthy-korszak idején című fejezetben.

Siklós gazdasági helyzetére is negatív módon hatott Trianon: a város iparosai és kereskedői elvesztették természetes piacukat: Horvátországot és a Dárdai járást. 1920-ban így is több mint 800 fő élt iparosként a településen. A másik jelentős csoportot a mezőgazdaságból élő őstermelők alkották. 1927-ben Siklóson a földbirtok 40%-a három földbirtokos kezében volt, 3-tól 100 kataszteri holdas birtokkal rendelkezett 300 fő. A legtöbben 15 kataszteri holdnál kisebb birtokkal bírtak (pl. szőlő, kert, házhely stb.), akiknek többsége nem a mezőgazdaságból élt (15. ábra).²¹⁶

15. ábra: Siklós kereső népességének foglalkozás szerinti megoszlása 1920-ban.

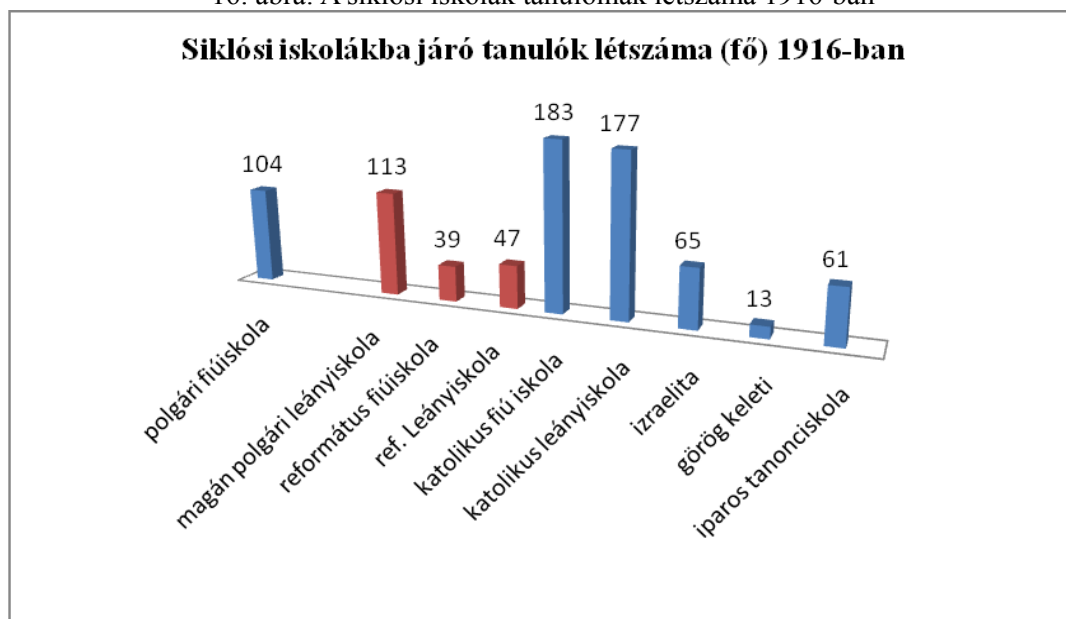
Szerk.: Ács 2015. Forrás: Bálint 1928:76.

V. 2. Az oktatás Siklóson

Elemi népiskolát mindkét jelentős felekezet, a katolikus (eredete ismeretlen) és a református (1680-tól) is fenntartott külön a fiúk, s külön a leányok számára. A katolikus elemibe négyszer annyi gyermek járt, mint a reformátusba. Az izraelita felekezetűek is tartottak fenn elemi iskolát (1853-tól), és volt gazdasági ismétlő iskolája is a nagyközségnek. Siklós község működtetett fiúk számára polgári iskolát, a lányok számára mind református, mind katolikus fenntartású polgári iskola is működött, melyet a 16. ábra mutat be.

²¹⁶ Bálint 1928:78.

16. ábra: A siklói iskolák tanulóinak létszáma 1916-ban

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Tegzes 2000.

1901 és 1916 között Gusztáv Ágostonné magánpolgári leányiskolát működtetett. Az iskola 1914-re sem szakmailag, sem anyagilag nem felelt meg a törvényi követelményeknek, s ezért az illetékes minisztérium megtagadta működési jogát. Az igazgató nő szerette volna, ha a fenntartást átvette volna a község vagy valamilyen társulat.²¹⁷ Siklós község vezetőségében felmerült 1916. augusztus 6-i értekezleten,²¹⁸ hogy a magániskolát községi fenntartásúvá teszik. Valószínűleg a háborús nehézségek és az iskola működtetésének anyagi terhei miatt a község mégsem vállalta az iskola fenntartását. A katolikus hitközség ugyanebben az évben engedélyt kért és kapott egy felekezeti polgári leányiskola felállítására.

A Siklói Katolikus Polgári Leányiskola, Gusztáv Ágostonné Parcsetics Aranka 1908-tól 1916-ig működő magán polgári iskolájának jogutódjaként, 1916. szeptember 1-én megnyitotta kapuit. A katolikus leánypolgári a Pécsi utca 23-ban, a Belicsek-féle házban működött, igazgatója Mercz Erzsébet lett. Ez az iskola vette át a volt magániskola felszerelését.²¹⁹ Az iskola megnyitását Siklós község anyagilag is támogatta.²²⁰

V. 3. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának és intézetének működése Siklóson (1916-1930)

A református gyülekezet elöljárói nem örültek annak, hogy Siklóson a felekezeti egyenlőség csorbul, és a református leányoknak katolikus polgáriban kell tanulniuk. Fejes János, siklói ügyvéd, az egyházmegye aljegyzője és tanácsbírája indítványt nyújtott be az egyházmegyei közgyűlés elé, amelyben a következőt írta: „Ennek a kálvinista földdarabnak, amelyen a mi egyházmegyénk is van, nincsen egyetlen olyan intézménye sem, amely a nőnevelésnek az ügyét színvonalon állóan szolgálná. Most azonban a 30 ezernél magasabb létszámot tartalmazó egyházmegyében alkalom kínálkozik arra, hogy egy polgári leányiskolát állítsunk fel, amely hivatva lesz vidékünkön a nőnevelés ügyét megoldani.”²²¹

²¹⁷ Értésítő II. 15-16. Idézi: Tegzes 2000.

²¹⁸ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának értesítője. 1916/17. p. 5. OSZK Ért 15.27/a.

²¹⁹ Tegzes 2000.

²²⁰ A siklói főszolgabíró jelentése az alispánhoz. BML alisp. 250/1916. Idézi: Tegzes, 2000.

²²¹ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának értesítője. 1916/17. p. 5. OSZK Ért 15.27/a

Az 1916. augusztus 29-én, Harkányban tartott egyházmegyei közgyűlés 60. számú határozatával elfogadta Dr. Fejes János indítványát, és elrendelte egy bizottság felállítását, melynek feladata egy polgári leányiskola beindítása volt. A bizottság tagjaiul megválasztották Bus Józsefet, Bocsor Lászlót,²²² Dr. Fejes Jánost, Gilicze Antalt,²²³ Hegyi Kálmánt, Dr. Kovács Károlyt, Losonczy Ferencet, Mándy Samut, Pakuszi Gyulát²²⁴ és Széles Sándort.²²⁵ **1916. október 2-án** meg is nyitották az iskolát.²²⁶

Az iskolában folyó **nevelés céljáról** a következőképpen határoztak: „A felső-baranyai református egyházmegye polgári leányiskolája a. VI. tc. 3.§.-ban biztosított jog alapján a nőnevelés és oktatás szolgálatára állítatott fel Siklóson. E szolgálat által arra törekszik, hogy művelt lelkű és tanult leányokat bocsásson ki kebeléből abba a társadalomba, amely szellemi és erkölcsi emelkedését a nőképzés általánosabb felkarolásától várja. Az iskola jellege református keresztyén, amit a növendékek lelkébe is átültetni igyekszik azon elv szerint, hogy igazi lelki műveltséget, erkölcsi nemes gondolkodást és tiszta életet, elsősorban a vallásosság alapján biztosíthatunk a jövő családanyái, a társadalom nőtagjai, s ami ezekkel csaknem egyet jelent: az emberi nemzedék számára.”²²⁷ E szerint az iskola alapításakor az egyházmegye vezetőségének legfőbb célja, hogy az intézményben keresztyén szellemben neveljék a leányokat, s felkészítsék őket az édesanya-szerepre.

Az iskola beindításáért az egyházmegye esperese, Nagy Imre és gondnoka, Benkő Gyula²²⁸ minden megtett, az iskola beindításához szükséges **anyagiak megteremtéséért** lobbiztak az egyházkerületnél és az egyházközségeknél is.²²⁹

1916-ban, az iskola beindulásakor az egyházmegye a siklósi volt polgári magániskola épületét bérelte ki,²³⁰ amelyben Ember János királyi tanfelügyelő 1916 októberében és decemberében hivatalos látogatást tett: megtekintette az iskola felszerelését és berendezését, valamint megjelent a tanítási órákon is. Megfelelőnek találta az iskola működését, s így az iskola 1916. szeptember 16-án benyújtotta kérelmét a VKM-hez **nyilvánossági jog** elnyerésére, melyre 1917. március 2-án a VKM államtitkára válaszolt. Baranya vármegye királyi tanfelügyelőjének jelentése alapján csak egy évre kapta meg az iskola a nyilvánossági jogot. Indoklásul a következő szerepelt: mind a négy osztály megnyílt, de „az iskola elhelyezés és felszerelés tekintetében a törvényes követelményeket nem elégtí ki.”²³¹

Mándy Sámuel országgyűlési képviselő, egyházmegyei tanácsbíró **az államsegély** elnyeréséért kezdett el lobbizni a VKM-nél. Az első tanévre nem sikerült az államsegélyt kijárni, de a VKM (69724/1917. sz. leirata) a következő tanévben már kilátásba helyezte a tanítónők fizetését kiegészítő államsegélyt,²³² melyről a következő évi egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve úgy számol be, hogy „sikerült megnyernünk az állami segítséget a személyi törzsfizetések 50%-ig.”²³³

Az alakuló iskola tanári karához az igazgatónőn kívül még 3 tanár, és az 5 felekezetet (református, evangélikus, izraelita, katolikus, szerb ortodox) képviselő hitoktatók tartoztak. Az iskola Gulyás

²²² Az egyházmegye főjegyzője, terehegyi lelkész (uo.).

²²³ Siklósi lelkész (uo.).

²²⁴ Ügyvéd (uo.).

²²⁵ Lelkész (uo.).

²²⁶ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 21-én tartott (...) közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklósi Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1917:31. BREL II/3. 1. A.

²²⁷ A felső-baranyai református egyházmegye siklósi polgári leányiskolájának szervezeti, rendtartási és fegyelmi szabályzata I. Az iskola célja és jellege. In: Felső-Baranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:22. BREL II/3. 1. A.

²²⁸ Ügyvéd, királyi tanácsos (uo.).

²²⁹ Ld. a VIII. A polgári leányiskola működésének gazdasági háttere című fejezetben.

²³⁰ Ld. VI. A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején című fejezetben.

²³¹ 4978/917 sz. VI/a. sz. levél VKM. MNL BaML VIII. 297.

²³² A Felsőbaranyai Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:34. BREL II/3. 1. A.

²³³ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécssett 1918. augusztus 27-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1918:10. BREL II/3. 1. A.

Józsefné személyében iskolaszolgát is alkalmazott.²³⁴ Az igazgatótanács az **igazgató**választásig ideiglenesen **Dr. Kovács Károlyné Beregszászy Ilona** rendes polgári iskolai tanárnőt bízta meg az iskola vezetésével. Az igazgatóválasztás 1916. november 1-én volt, ahol **Lux Lajosné Závory Terézia** rendes polgári iskolai tanárnőt választották meg egy évre az igazgatói teendők ellátására. November 5-én Kovácsné Beregszászy Ilona lemondott, és megvált az intézettől. **Lux Lajosné Závory Terézia**, nyelv- és történettudományi szakra képesített rendes tanár, és okleveles polgári iskolai tornatanár volt. Az intézet igazgatója és a IV. osztály osztályfőnöke lett. Német nyelvet tanított minden osztályban heti 11, magyar nyelvet a III. osztályban heti 4, történelmet a III. osztályban heti 2, világi éneket a III. és a IV. osztályban heti 1-1, tornát az I. és II. osztályban heti 1-1 órában. Vezette a német társalgási tanfolyam haladó csoportját heti 3 órában. Összesen 21 órája volt egy héten az igazgatói teendők ellátása mellett. **Szigethy Piroska**, mennyiségtan és természettudományi szakra, valamint testnevelés oktatására képesített okleveles polgári iskolai rendes tanár az I. osztály osztályfőnöke volt. Tanította a magyart az I-II. és a IV. osztályban heti 12, a történelmet a IV. osztályban heti 3, a földrajzot az I-III. osztályban heti 6, a tornát a III. és a IV. osztályban heti 1 órában. Vezette a német kezdő társalgást. **Bikfalvy Irén**, mennyiség és természettudományi szakra képesített okleveles polgári iskolai tanítónő, segédtanári állásban kezdte meg a tanévet. A III. osztály osztályfőnöke volt. Tanította a természetrajzot az I-II. osztályban heti 3-2, a természettant a IV. osztályban heti 3, a rajzot az összes osztályban heti 8, a kézimunkát az összes osztályban heti 5 órában. **Miklósy Ilona**, mennyiségtan és természettudományi szakra képesített polgári iskolai tanár, segédtanárként tanított az iskolában. A II. osztály osztályfőnöke volt. A vegytant oktatta a III. osztályban heti 3, a számtant és a mértant az összes osztályokban heti 11, az egészségtant a IV. osztályban heti 2, a háztartástant a IV. osztályban heti 2, a szépírást az I-II. osztályban heti 2, az egyházi éneket a református felekezetű növendékeknek heti 1, a világi éneket az I-II. osztályban heti 1 órában. Az iskola hitoktatói voltak az első iskolai évben: **Gilicze Antal** református lelkész, aki tanította a vallástant heti 2 órában az összes osztályban, valamint gyorsírást heti 1 órában. **Junger Mózes**, izraelita rabbi az izraelita vallástant heti 2 órában, **P. Péri Bonaventura** ferences rendi zárdafőnök, római katolikus plébános a katolikus vallástant oktatta. **Kannurits Sabbas**, siklósi görögkeleti tanító „a szerb vallású” növendékeket tanította, míg **Vértes Zoltán** magyarbólyi evangélikus lelkész az evangélikus leányok hittanára volt.

Az **I. világháború** következtében számos nehézséggel kellett az iskola vezetőségének, valamint a szülőknek szembenézniük.²³⁵ A közbiztonság romlása, az utazás nehézsége – különösen a **szerb**

²³⁴ Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről:12;21-22. OSZK Ért 15.27/a.

²³⁵ Nőtt a közbűncselekmények száma, amihez hozzájárult a nagyszámú katonaság is. 10-14 ezer bosnyák katona állomásozott a községben (BML főisp biz. 300/1917. Idézi: Tegzes 2000), akiket a Pécsi Helyőrségből vezényeltek át Siklóstra. A katonák jelenléte járt némi előnnyel, hiszen a tiszti kar bekapcsolódott a község társadalmi életébe. Jótékony célú műsoros esteket rendeztek, melyeken pénzt és természetbeni adományokat gyűjtöttek a fronton harcoló katonáknak, az itthon maradt családoknak, árváknak. Az ünnepségek szervezésében részt vettek a nőegyletek is. A katonaság ilyen nagyszámú jelenléte, a katonák beszállásolásából fakadó problémák (ellopták az élelmet, károkat okoztak az épületekben stb.) jelentősen megnehezítették a siklósiak életét. A református elemi népiskola tantermeiben és a tanítói lakásban szállásolták el a katonák egy részét, s így az egyetlen 50 fős tanteremben kb. 90 gyermeket tanítottak. Az oktatást nehezítette az is, hogy több tanítót is elvittek a frontra, köztük Toók Gyulát, a polgári leányiskola tanárnőjének Toókné Balla Máriaának a férjét. A községben a rend fenntartását nehezítette az is, hogy megfogyatkozott a csendőrség és a polgárőrség létszáma is, hiszen egyre több férfi került a frontra. Romlottak a megélhetési viszonyok: fokozatosan csökkent a lisztkészlet. 1917-re a lecsökkentett fejadagok 50%-át tudták csak kielégíteni. A község vezetőségének fel kellett lépnie az árdrágítók és az uzsorások ellen. 1915 novemberétől a kormány elrendelte a feleslegek begyűjtését, és rekviráló bizottságokat kellett alakítani. A munkaerő lecsökkenésével a nőket és az iskolásokat is munkára kellett fogni: „minden tízedik életévét betöltött fiú és leány részt vett a hernyózás, a vértetű- és cserebogárirítás, a répbogárszedés, a gyomlálás munkálataiban, akárcsak a hadsereg részére oly fontosnak minősített csalán begyűjtésében.” (BML KB. 111-438/1915. Idézi: Tegzes 2000). A közigazgatásnak a megszokottnál jóval nagyobb figyelmet kellett fordítania a közegészségügyre is: mindenekelőtt a tanulíffjúság egészségére, a hazatért sebesültek ellátására és a járványok megfékezésére. A háború okozta nehézségeket oly módon kellett a község képviselőtestületének megoldani, hogy a köztisztviselők nagy része is bevonult, azaz a hátsóország életének szervezését az itthon maradottakkal kellett megoldani, akik többsége gyakorlatlan és tapasztalatlan volt a közigazgatásban (Tegzes 2000).

megszállás éveiben – az élelmiszerhiány, a drágulás mind-mind gondot okozott. 1918-ban február 4-ig meghosszabbították a karácsonyi szünetet, mivel tüzelőhiány volt.²³⁶ Az 1918/19-es tanévben a **forradalom** és a sztrájk idején szünetelt a tanítás.²³⁷ Az 1919/20. évi tanévet az élelmiszer és a tanerők hiánya miatt csak 1919. szeptember 15-én kezdhették el.²³⁸ Ebben a tanévben tartaléktöke hiánya, valamint a fokozódó drágaság miatt, nem tudtak előre vásárolni húst, zsírt, fűtőanyagot, s ezért év közben is meg kellett emelni az internátus díját. 1920/21-es tanévben a tanévkezdés és a tanévzáró időpontját is a megszálló szerb hatalom rendelte el: 1920. szeptember 15-én nyitotta meg és 1921. június 29-én zárta be az iskola a kapuit erre a tanévre. Az évkezdéskor már összegyűltek a tanulók, s el kellett halasztani az iskolakezdést, év végén pedig már elkezdődtek a vizsgák, s meg kellett hosszabbítani a szorgalmi időszakot, mivel „Ellenszegülni az intézmény kockáztatása nélkül alig lett volna tanácsos. Még így is csak sok utánajárással lehetett megakadályozni, hogy a megkezdett vizsgákat lefolytassák, s az igazgatót ki ne utasítsák.”²³⁹ A jegyzőkönyv szerint „a megszállók (...) mindig keresték az alkalmat, hogy belénk kössenek, viszont tanáraink részére (...) az illetményeket nem folyósították éveken át, hogy azok valósággal nélkülöztek emiatt.”²⁴⁰ Az SZHSZ hatóságok megnehezítették az iskola életét: nehezen lehetett útlevelhez jutni, a forgalom is akadozott. Ennek ellenére 8-10 növendék jelentkezett a déli megszállt területekről az intézménybe. Az igazgatótanácsai jelentésben olvashatjuk, hogy úgy vélték, hogy ennek az iskolának „a magyarság szempontjából messze néző hivatása van, elszakított véreinkhez illetőleg.”²⁴¹ Az iskola vezetése abban bízott, hogy javulni fog a megszállás következtében kialakult helyzet, és ismét jönnek diáklányok az elszakított területekről. Ez a remény nem vált valóra.

A szerb megszállást követően az egyházmegyei közgyűlésen az esperes, Nagy Imre háláját fejezte ki „Istenünk azon kegyelméért, hogy a szerb megszállás alól felszabadulva visszatérhettünk az ádáz gyűlölet szülte trianoni békeszerződés által oly irtózatosan megcsonkított édes magyar hazánk kebelébe. 3 évi elnyomatás, gyötrés, szenvedés és kínos megaláztatás után végre szabad lélegzethez juthattunk.”²⁴² Baranya megye közigazgatási bizottsága igazolta az iskola tanárainak: Rúzsás Lajos, Rúzsás Lajosné, Bikfalvy Irén, Soós Ibolya kommunizmus és a szerb megszállás alatt tanúsított viselkedését.²⁴³ A „szabad lélegzet” örömét beárnyékolta az I. világháború okozta veszteségek, valamint a háborút lezáró békeszerződés következményei.

Az 1921/22-es tanévben az internátusnak gondot okozott a pénzromlás: kénytelenek voltak év közben is emelni az internátusi díjat, melynek egy részét terményben (búza, kukorica, liszt, cukor, zsír stb.) szedték be (Pl. a zongoratanfolyam ára havi 10 kg búza volt az 1922/23-as tanévben).²⁴⁴

1922. december 31-én az iskola léte veszélybe került. A VKM azt javasolta, hogy a Siklóson működő katolikus és a református polgári leányiskolát vonják össze, mivel csekély a tanulók száma.²⁴⁵ Csak két tanári állást támogatott, megvonta az államsegélyt az iskolától és az egyházmegyét felszólította a költségek fedezésére.²⁴⁶ Mátyás Sámuel közbenjárására a veszély elhárult az iskola fenntartása

²³⁶ Petri Elek püspök 1918. január 2-án Budapesten kelt levele. MNL BaML VIII. 297.

²³⁷ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1919. október 2-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1919:42. BREL II/3. 1. A.

²³⁸ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Sellyén 1920. augusztus 18-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1920:36. BREL II/3. 1. A.

²³⁹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Sellyén 1921. augusztus 17-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1921:44. BREL II/3. 1. A.

²⁴⁰ uo.

²⁴¹ i. m.:45.

²⁴² Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1922. szeptember 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1922:8. BREL II/3. 1. A.

²⁴³ Igazolás Baranya vármegye Közigazgatási Bizottságától 100. sz./1922. MNL BaML VIII. 297.

²⁴⁴ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1923. szeptember 12-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1923:40. BREL II/3. 1. A.

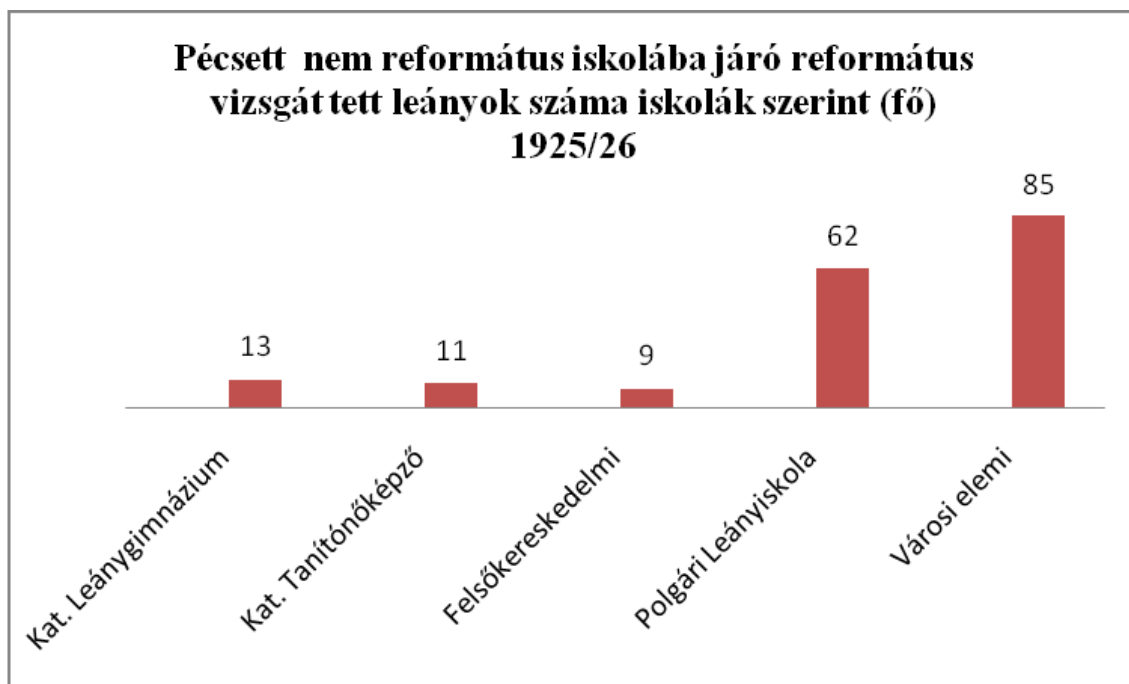
²⁴⁵ Ld. 31. és 32. ábra.

²⁴⁶ Felsőbaranyai Egyházmegye 1924. szeptember 10-én Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1924:40. BREL II/3. 1. A.

körül.²⁴⁷ Az iskola tanulói létszáma az **1924/25-ös** tanévben volt a legmagasabb. 121 nyilvános és magán tanuló iratkozott be a református nőnevelő intézetbe.²⁴⁸ Ettől az évtől kezdődően folyamatosan csökkent mind az iskola, mind az internátus tanulói létszáma. Az igazgató szerint a gazdasági válság volt az oka annak, hogy a polgárság elfordult az iskolától, s Baranya sem adott elég tanuló.

Az iskola részben bérleményben működött, az internátus épülete folyamatosan bővítésre és javításra szorult.²⁴⁹ Többen úgy vélték, hogy az intézet Pécssett biztosabb alapokon nyugodna. Leginkább Nyáry Pál, a pécsi református gyülekezet első lelkésze, aki 1928-ban az egyházmegye esperese lett, támogatta a siklósi intézmény **Pécsre költöztetését**.²⁵⁰ Az esperes levélben kért segítséget Pécs polgármesterétől, Nendtvich Andortól az intézmény áthelyezése ügyében. E levélben érveket sorakoztatott fel amellet, hogy milyen előnnyel járna a Siklósi Református Polgári Leányiskola és Internátus Pécsre való áthelyezése. Első helyen említette azt a lehetőséget, hogy a polgári iskola később nyolcosztályos leányliceummá szervezhető, hiszen kevés volt Pécssett a leányintézet. Túlzsúfolt volt a város leánypolgárijája is, és a zárdai iskolákban más vallásúak nehezen juthattak be. A felsőkereskedelmi női iskola szakiskola volt, nem szolgálta a magasabb műveltség megszerzésére és továbbtanulásra törekedő leányok igényét.²⁵¹ Pécs iskoláiban a református vallásúak számát a *17. ábra* mutatja.

17. ábra: A nem református iskolába járó református vallásból vizsgát tett leányok száma (fő) iskolák szerint Pécssett, az 1925/26-os tanévben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Felsőbaranyai Egyházmegye Mohácson, 1926. szeptember 8-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécs, 1926:61-62. BREL II/3. 1. A.

1929. szeptember 8-án Petri Pál a VKM államtitkára meglátogatta az iskolát Mándy Sámuel kíséretében, és leszögezte, hogy a siklósi intézetnek Pécssett nagyobb lesz a jövője. 1929. július 17-én az igazgatótanács úgy határozott, hogy a siklósi iskolát **Pécsre** kell költöztetni. A siklósiak szerették volna, hogy az iskola Siklóson maradjon, s kérték, hogy az egyházmegye 10000 pengővel támogassa a

²⁴⁷ Ld. VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

²⁴⁸ Ld. 32. ábra.

²⁴⁹ Ld. VI. A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején című fejezetben.

²⁵⁰ Felsőbaranyai Egyházmegye 1924. szeptember 10-én Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1924:25. BREL II/3. 1. A.

²⁵¹ 1150/1929. sz. irat: Nyáry Pál levele Nendtvich Andor polgármesterhez. C 1062/1932 BML.

siklósi internátus és iskola építését. Az egyházmegye vezetése ezt elutasította. Végül szavazásra bocsátották a kérdést, s az **1929. szeptember 25-i** egyházmegyei közgyűlésen 52 képviselő, 26 ellenében az egyházmegye úgy döntött, hogy **a siklósi református polgári leányiskolát Pécsre helyezik át.**²⁵² Természetesen voltak, akik az egyházmegyének e döntését nehezményezték.²⁵³

Az esperes úgy vélte, hogy egy református internátus a protestánsok számára hiányt pótol. A levélben 600 négyszögöl telket kért az egyházmegye a várostól, melyre vagy felépítette volna iskoláját, vagy azt eladva (a város elővásárlási jogát fenntartva) kész épületet vásárolt volna belőle.²⁵⁴ A levél meghallgatásra talált Nendvich Andornál, az evangélikus gyülekezet oszlopos tagjánál, az első Pécsre betelepülő protestáns család leszármazottjánál. A város egy ingyen telket ajánlott fel az iskola megépítése céljára.²⁵⁵ Az egyházmegye végül visszautasította a telket, s helyette úgy határoztak, hogy a „szegénységük miatt” kész ingatlant vesznek: a Ferencz József út 23 szám alatti Wurster-féle házat. Ebben nemcsak iskola, hanem 60 férőhelyes internátus is elhelyezhető volt. Így az egyházmegye azt a város készpénzbeli támogatásnak minősülő 10 000 pengőnyi átalányösszeg megfizetésével vásárolta meg az internátus számára.²⁵⁶ Rendelkezésre állt még a Mándy Sámuel közbenjárására elnyert államsegély, s az arra felvehető kölcsön, melyet részben az új intézet megvásárlására és felújítására fordítottak.²⁵⁷

V. 4. Pécs 1930-tól 1948-ig

Pécs városa a 19. század második felétől dinamikusan fejlődött, ami elsősorban a szénbányászatnak és az erre épülő iparnak volt köszönhető. A gazdasági növekedés az I. világháború és a szerb megszállás, valamint Trianon következtében megtorpant. 1921. augusztus 23-án vonultak ki a szerb csapatok, s kezdődhetett meg a város újjáépítése.

Az 1930-as évekre kiépült Pécs közlekedési infrastruktúrája: megszervezték a városon belüli buszközlekedést, kiépítették a villamos-vonalakat. A város vasúti csomópont lett. A növekvő népesség miatt a Megyeri városrészen és Meszesen lakótelepeket építettek. 1923-tól a Pozsonyból Pécsre települt Erzsébet Tudományegyetemnek köszönhetően a város gazdasági, kulturális és oktatási központtá fejlődött.

1941-49 között, a háború következtében az ipari üzemek haditermelésre álltak át, ami növelte a szakmunkások iránti igényt. Ugyanakkor a fenyegető bombázások és a romló közellátás miatt, majd az 1944 novemberében bevonuló szovjet csapatok elől, s ezt követően a földreform miatt a lakosság kb. 1%-a visszaköltözött a falvakba. 1947-től kezdődött meg a városba való visszavándorlás.

Pécsett háborús cselekmény nem zajlott, ez okból halálozások és anyagi károk kis mértékben érték a várost. A legfőbb veszteséget az izraelita lakosság deportálása és halála, valamint a német kitelepítések okozták.

Pécs népességszáma folyamatos növekedést mutatott a korszakban: 1920-ban 47556, 1930-ban 74446, 1941-ben 88536 és 1949-ben 88343 lakosa volt.²⁵⁸ A természetes szaporodást sem a 19. században,

²⁵² Felsőbaranyai Egyházmegye Harkányban, 1929. szeptember 25-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Cserni János Drávavölgyi Könyvnyomdája, Siklós, 1929:26. BREL II/3. 1. A.

²⁵³ Hitre Ödön, az igazgatótanács tagja lemondott az iskola Pécsre költöztetése miatt. In: Felsőbaranyai Egyházmegye Harkányban, 1929. szeptember 25-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Cserni János Drávavölgyi Könyvnyomdája, Siklós, 1929:25. BREL II/3. 1. A.

²⁵⁴ Iratszám: C 1062/1932 Pécsre helyezendő leánylíceum részére telek kijelölése. 1150/1929. számú irat. MNL BML.

²⁵⁵ Pécs szabad királyi város kisgyűlésének 1/1930. sz. határozata. MNL BML.

²⁵⁶ A Törvényhatósági Bizottság 1930. évi július 8-án 114. jkvi.ad 14081. polgm/közgy. szám alatt hozott és a m. kir. belügyminiszter úr 222.143/1930. IV. sz. rendeletével jóváhagyott véghatározatában a Felsőbaranyai Református Egyházmegyének a siklósi polgári leányiskola és internátus Pécsre helyezése céljára 10.000 Pengő készpénzbeli segélyt szavazott meg, az 1931. évi városi költségvetés terhére. Ügyirat 31.240/1930. szám. BML.

²⁵⁷ Ld. a VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

²⁵⁸ Hoóz 1995:110.

sem a 20. században nem produkált a város. Nagy volt a bevándorlók aránya: 1920-ban a népesség 40%-a, 1930-ban 35%-a, 1949-ben 39%-a született csak a városban.²⁵⁹

Pécsre a környező településekről, a Dél-Dunántúlról, de a határokon túlról is érkeztek. 1920-ban a lakosság 8,9%-a volt külföldi születésű. Az iparban a külföldi szakmunkások és a környező településektől beköltöző német és horvát népesség helyezkedett el. 1920-ban a lakosság többsége magyarnak, 10,6%-a németnek vallotta magát. A városban több északi szláv nép élt, mint a délszláv: a szlovákok száma 1920-ban 115, a cseh-morva származásúaké 296, a szerbeké 45 fő, a horvátokké pedig 326 fő volt.

A város és Baranya felekezetek szerinti megoszlását az 5. táblázat mutatja. Az országos és a megyei átlagot is meghaladta a római katolikus lakosság arányszáma: Pécs lakosságának majdnem 85 %-a e felekezethez tartozott. A reformátusok aránya 6,5%-ot tett ki, mely mind a baranyai, mind az országos átlag alatt maradt. A reformátusok száma a 19. század második felében még a 200 főt sem érte el. 1911-ben 2173, 1931-ben 3761, 1941-ben pedig 2396 adófizető református családot tartott nyilván Nyáry Pál, a pécsi gyülekezet lelkipásztora.²⁶⁰ A reformátusok 1902-ben alapították meg anyagyülekezetüket, s 1907-ben építették fel templomukat.

5. táblázat: A lakosság felekezetek szerinti megoszlása Magyarországon, Baranyában és Pécsen, 1941-ben

	Magyarország (%)	Baranya (%)	Pécs (%)
róm. katolikus	55	80,95	84,94
görög-katolikus	12	0,12	0,55
reformátusok	19	9,96	6,54
evangélikusok	5	4,57	2,95
görögkeleti	4	3,27	0,32
unitáriusok	n. a.	0,02	0,05
baptisták	n. a.	0,24	0,18
izraeliták	5	0,82	4,45
egyéb	n. a.	0,06	0,06

Szerk.: Ács 2016. Forrás: Balogh, 1996; Németh 1995:122;

A város lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása az ipari városoknak megfelelően alakult az 1930-as években. Az őstermelők a lakosság 5-7%-át tették ki. Mezőgazdaságból és bányászatból 1930-ban 3,9%, 1949-ben 4,7% élt, ipar és építőiparból 1930-ban 40,2% 1949-ben 41,1%, egyéb ágazatból (szolgáltatás, kereskedelem, oktatás stb.) 55,9%, illetve 54,2%.

Pécs iskolázottsági mutatói is javultak a korszakban: a városban 1930 és 1941 között az érettségizettek száma nőtt, 1941 és 1949 között 20%-kal nőtt a diplomás szakemberek száma.

²⁵⁹ i.m. 103.

²⁶⁰ Nyáry 1942.

V. 5. Pécs iskolái a korszakban

A Miasszonyunkról elnevezett Női Kanonokrend leányok számára **népiskolát**, a püspökség tanítóképzőt és mellette a fiúk számára gyakorló iskolát tartott fenn. Az izraelita hitközségnek is volt elemi iskolája. A protestánsoknak nem volt elemi iskolájuk Pécsen 1920-tól 1948-ig.

A Duna Gözhajózási Társaság is működtetett elemi, bányatelepi iskolát. A német kisebbség fenntartotta Volksbund iskoláját.

Állami iskolaként működtek a Fiume úti népiskola, a gyárvárosi népiskola, az istenkúti iskola, a kertvárosi iskola és a Bártfa utcai iskola. A fogyatékos gyermekek számára kiegészítő iskolája is volt a városnak.

Alsófokú ipari szakoktatás a Klebelsberg Kunóról elnevezett ipari tanonciskolában, a kereskedő tanonciskolában, a nőipariskolában, a bányászati és kohászati szakiskolában folyt. Gyors- és gépiró iskola, valamint tanfolyam-szerű bábaképzés is volt Pécsen. Mirbach Júlia magániskolája és a Sancta Maria katolikus háziasszonyképző intézet²⁶¹ háziasszony-képzést nyújtott. A városban volt **felsőipariskola is**.

A következő **polgári iskolák** működtek Pécsen: községi polgári fiúiskola, községi polgári leányiskola, római katolikus zárdai polgári leányiskola és a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája és internátusa.

A város legrégebbi **gimnáziuma** a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma volt. Emellett működött a jezsuita rend Pius gimnáziuma, a Miasszonyunkról elnevezett Női Kanonokrend Szent Erzsébet Leánygimnáziuma, a Püspöki Tanítóképző a fiúk számára, és a római katolikus tanítónőképző a leányok számára. Állami iskola volt a Széchenyi István Gimnázium, a Magyar királyi Zrínyi Miklós Főreáliskola és Nevelőintézet, mely 1941-től hadapródiskolává alakult át. Német kisebbség is tartott fenn nyolcosztályos gimnáziumot.

V. 6. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézetének működése Pécsen

A Pécsi Református Leánynevelő Intézet felavatásának ünnepségét 1930. szeptember 30-án tartották meg. E jeles alkalmon részt vettek: Ravasz László az egyházkerület püspöke és felesége, Imre Sándor és Nagy József egyetemi tanár, Mándy Sámuel felsőházi tag, az egyházmegye gondnoka, Varga Nagy István nyugalmazott táblai tanácselnök, Nyáry Pál esperes és neje, Berze Nagy János királyi vezető tanfelügyelő, Mándy Sándor és Mándy György nagybirtokosok, Dr. Kenessey Aladár a pécsi református egyház főgondnoka, Pintér Jenő és Petneházy Boldizsár királyi táblabíró, Baldauf Gusztáv evangélikus lelkész és neje, Borbély Gyuláné és Széll Zsigmondné, Hoffer Kálmán vármegyei főjegyző, Vásárhelyi István nyugalmazott tanügyi elnök, Muraközy Gyula kecskeméti lelkész, Göde Lajos nagykőrösi lelkész, Halász Imre egyházmegyei főjegyző, Dr. Fejes János egyházmegyei ügyész, az egyházmegye tisztikara, lelkészek, Mojsisovich Margit igazgató és a tantestület tagjai, és az egyéb iskolák vezetősége.²⁶² Az ünnepségen Mándy Sámuel köszönetet mondott Pécs város polgármesterének az iskola anyagi támogatásáért. Az ünnepélyen elhangzó beszédekben az előadók megfogalmazták az iskola nevelési célját. Beszédekkel mondott Ravasz László püspök úr, Imre Sándor és Mojsisovich Margit igazgató.

Mojsisovich Margit az avatási ünnepségen „Az iskola története” címmel tartotta meg beszédét, melyben visszaidézte az 1916-ban alapított intézet akkori és jelenlegi beiskolázási céljait: „az iskola az alsóbaranyai és az ormánysági leánykák, pap-tanító és polgár leányok református szellemben való továbbképzője” kívánt lenni, ezért alapította a református Baranya központjában, az Ormányság keleti peremén Siklóson az iskolát. „Azóta elveszett Alsóbaranya, Pécs egyetemi várossá lendült s a

²⁶¹ Rajczi 1996:181-196.

²⁶² Beszámoló a Pécsi Református Leánynevelő Intézet felavatásának ünnepségéről. 1930. szeptember 30. MNL BaML VIII. 297.

Dunántúl kulturális gócpontja lett, papleánykáknak a polgári iskola kevés, a polgároknak sok lett (...)”²⁶³ A siklósi évek beiskolázási nehézségeire utalt az igazgatónő, rámutatva azokra a társadalmi változásokra, melyek között a polgári iskolának az 1920-as és 1930-as évektől működnie kellett. Trianon következtében csökkent a beiskolázási területe az intézetnek, hiszen elvesztette Alsóbaranya és Szlavónia magyar református leányait. Az I. világháborút követően a nők munkába állásának lehetőségei is megváltoztak. Így a „papleánykáknak” már a polgári iskolai végzettség nem volt elegendő, érettségét is adó iskolákat kerestek, hogy felsőfokú tanulmányokat is folytatni tudjanak, s önállóan is el tudják tartani magukat. Több szülő íratta be Pécsre akár katolikus iskolába református leányait – az elkatolizálás veszélyét is szem előtt tartva –, mert a város több lehetőséget kínált, akár a továbbtanulásra, akár az elhelyezkedésre, és akár a művelődésre, mint Siklós. A baranyai reformátusok alsó rétegei, főképp a mezőgazdaságból élő szegényparasztság soraiból – a gazdasági válság miatt – anyagi okokból egyre kevesebben tudták taníttatni leányaikat. Az intézet Pécsre helyezésével az új polgári iskola új beiskolázási lehetőséggel gyarapodott: a nem református felekezeti (evangélikus, katolikus, izraelita) pécsi polgárok leányainak száma jelentősen nőtt, és megváltozott az iskola tanulóinak társadalmi szerkezete is.²⁶⁴

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézetének története a két világháború közötti korban a gyarapodásról, a békés működésről szól, amelyet a XII. Az oktatás és a nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban című fejezetben mutatunk be.

A **II. világháború idején**, az intézményben a tanulói létszám mind a polgáriban, mind az internátusban jelentősen megnőtt.²⁶⁵ Ez terheket rótt a tantestületre a munkát, és az egyházmegyére az anyagiakat illetően (a VKM 1943-ig csak négy tanár után fizette a fizetés-kiegészítő államsegélyt). Mojsisovich Margit 1943-ban így írta le saját és kollégáinak helyzetét: „Sajnos, ma az a helyzet, hogy Pécsen egy igazgatónak sem marad ideje az adminisztrálásra, a tanárnak a tanításra. A harmadik 8 napos légtőlmi tanfolyamot végzem 2 hónapon belül, d.u. 4 órától 7-ig, velem együtt felváltva a tanárok. E pillanatban 3-an végezzük a tanfolyamot, 2 az egészségügyit, egy a tűzoltóit. A múlt vasárnap az összes pécsi diák énekversenye, az az előtti vasárnap d. e. 9-től este 7-ig diákkaptári vásár, május 7-én a tankerület összes tanára előtt az intézet minta tanítása (...). Ezt az iramot velem együtt egy tanár sem fogja bírni. És főleg azt nem, hogy minden rendes és időre elvégzendő munkát éjjel csinálja azért, mert nappal minden mást kell intéznie, csak azt nem, ami a hivatásából folyik. Ezért már sok a keserű hang, még jó, hogy a háborúval magyarázhatunk mindent.”²⁶⁶

A háború miatt a helyzet az **1942/43-as tanévtől** nehezedett. A beiratkozásoknál a numerus clausus elvét érvényesítették.²⁶⁷ A tanév elején az iskolának át kellett adnia a női ipari iskola számára a tantermeket, mivel az ő épületükben hadi kórházat rendeztek be. A polgári 3 tantermet és egy tanári szobát biztosított a női ipari iskola számára. A tornateremben helyeztek el egy osztályt, hogy a tanítást a megszokott rendben, azaz délelőtt folytassák. A háborús nehézségek ellenére megnőtt az iskola létszáma. Ennek egyik oka az volt, hogy a községi polgári leányiskola csak délután taníthatott, így a vonattal bejáró tanulók átjelentkeztek a református iskolába. Az új állami rendtartás által megkönnyített felvételi vizsga is sok tanulót csábított továbbtanulásra. A tanév elején 20 tanuló kért felvételi vizsgát és csak néhányat kellett elutasítani, a többiek az intézet növendékei kívántak lenni. **1942/43-ban** kettő első, és kettő negyedik osztály volt, a II. és a III. osztályba 76 és 60 leány járt. A tantestület nehezményezte ezt a helyzetet. Az internátus is megtelt. A bentlakók száma 97 fő volt.²⁶⁸ A

²⁶³ Mojsisovich Margit: Az iskola története. Elhangzott a Pécsi Református Leánynevelő Intézet felavatási ünnepélyén. MNL BaML VIII. 297.

²⁶⁴ Ld. a X. fejezet Az iskola tanulóinak vizsgálata az intézet létszámának változása, a felekezeti hovatartozás, az anyanyelv, a lakóhely, a szülők foglalkozása alapján című fejezetben.

²⁶⁵ Ld. 46. és 47. ábra.

²⁶⁶ Mojsisovich Margit levele Ravasz László püspöknek. Kelt: Pécsen, 1943. május 14. MNL BaML VIII. 297.

²⁶⁷ FBRM Pécsen 1943. szeptember 14-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1943:72. BREL II/3. 1.

A.

²⁶⁸ 235/1942. sz. irat. Mojsisovich Margit Pécsen, 1942, szeptember 25-én kelt levele a püspökhöz. MNL BaML VIII. 297.

családok számára is egyre nehezebbé vált a megélhetés. Az internátus tandíját már évek óta terményben kellett beszolgáltatni a tanév elején. Ez sok szülőnek nehézséget okozott.²⁶⁹ Volt, aki egy tehenet adott tartásra az intézetnek a mindennap megfejt 8-10 liter tejért gyermeke tandíjának a fejében.²⁷⁰

Az izraelita családokat – a zsidótörvények következtében – a német megszállásig is érték veszteségek. Róth Jenő bajai pékmester kénytelen volt – az iparendélyének megvonása miatt – gyermekét, Róth Marikát az iskolából kivenni, mivel anyagi helyzete megromlott. Kérvényeznie kellett a Királyi Főigazgatóságtól, hogy leányát a bajai állami polgári iskolába átíráthassa.²⁷¹ 1944-ben 36 izraelita diák „kiesik”²⁷² a létszámból – utaltak az igazgatótanácsi jegyzőkönyvben az izraeliták elhurcolására, gettóba zárására. Ugyanebben az évben az esperes az igazgatótanács szeptemberi értekezletén jelentette, hogy „Mándy György az igazgatótanács elnöke német kegyetlenkedések következtében a gyűjtőtáborban valószínűleg gázhalált halt.”²⁷³ Mándy György nagybirtokos volt, Mándy Sámuel országgyűlési képviselő rokona.²⁷⁴ A Mándy család az intézet sorsát képviselte az országos fórumok előtt. Kiharcoltak a VKM-nél több ízben is építési segélyt, államsegélyt stb. az intézmény számára.²⁷⁵

A nehézségek ekkor fokozódtak. Az 1943/44-es tanév november 2-án kezdődött, és 1944. április 13-ig tartott. A rövid tanév mind morálisan mind gazdaságilag súlyos terhet rótt az intézetre. Az igazgatónő a háborút követően emlékszik vissza a háború utolsó évére: „Az **1944/45-ös tanévet** a háború nehezítette meg. 1944 augusztusában az intézet nagy részét elfoglalta a Volksbund tagjaiból sorozott rendőriskola. Ez az iskola meg se nyílhatott, mert megkezdődött a déli területek kiürítése és a menekülők nagy csapata özönlött Bánátból és Bácskából, Szerbiából Pécs felé. Ezek állomás és elosztóhelye az intézet lett. Naponta több ezer menekült kapott itt szállást és ételt. Az emberi szenvedésnek, kivetettségnek, a teljes elhagyatottságnak szörnyű képe jelent meg előttünk. Emberek haltak meg udvarunkban, asszonyok keresték férjeiket és gyermekeiket, kiket az utakon elszakítottak tőlük. Az úton hosszú sorban álltak a szekerek és a teherautók, hol lepakolták róluk az embereket, hol felrakták, hogy tovább vigyék nyugatra. Ez az új népvándorlás nem vált hasznára az intézetnek. A rengeteg ember mindent ellepett, mindent elrontott. Takarításról nem is lehetett szó. Amire szükségük volt azt egyszerűen kihordták a szobákból és a tantermekből. Ha útban volt a zongora, minden gátlás nélkül kidobták a szabadba és otthagyták az esőn. Hiába tiltakozott az intézet vezetősége a hadtestnél, a városházán, a német parancsnokságnál. A legteljesebb mértékben ki volt nekik szolgáltatva. Azután jött az egyéni akció is. Az intézet udvaráról eltűnt a 10 öl fa több mint a fele, elvitték a kiskocsit, kivitték a bútorokat a másik házba, onnan hoztak idegeneket. Végül már magunk sem tudtuk, hogy mi a miénk és mi a másé. Az utolsó napon váratlanul egy éjjel eltávoztak. November 26-án még visszajöttek rövid látogatásra, feltörték az ebédlőt, megetették a befőtteket, a lezárt lépcsőház ablakán bemászva ellopták az igazgató rádióját és értékeit. Az utánuk következő pusztítást befejezte a civil lakosság és a megszálló katonaság. Május hó végéig volt idegen katona az intézetben. Ez alatt elpusztult a szertárak jó része, az iskola és az internátus felszerelése, a vízvezeték és a villanyvezeték. Még a tornaterem villanyórája is eltűnt. Legtöbbet a tornaterem szenvedett. A németek eleinte tömegszállításra használták, később az emberek együtt laktak benne a magukkal hozott állatokkal: az oroszok 40 lovat és sok nyomozó kutyát tartottak benne, végül a bolgárok élelmiszer-raktára lett. A

²⁶⁹ Vittay Aurél nyugdíjas tisztviselő kérelemmel fordult az igazgatótanácshoz azért, hogy a természetbeni ellátástól az intézet tekintszen el. A takarmányhiánnyal indokolta a kérését, s azzal, hogy még lisztet sem lehetett beszerezni, mert ellenőrizték a malmokat és a termelőket is. Mint nyugdíjas tisztviselőnek nem volt sem kertje, sem ingatlanja, ahol „hizlalni” tudott volna: „lehetetlenség valamit is adnom” – írta, és az ellátási díj emelését kérte. In: Vittay Aurél levele Mojsisovich Margit igazgatónőnek. Kelt: Pécs, 1942. december 3-án. MNL BaML VIII. 297

²⁷⁰ Az igazgatónő kérte a polgármestertől, hogy tekintszen el a város a napi 2 liter tej beszolgáltatásától, mivel ezen kívül még a tehen gazdájának a családjának is adni kellett tejet. Takarmány pedig egyre kevesebb jutott a tehennek. MNL BaML VIII. 297.

²⁷¹ Róth Jenő levele Mojsisovich Margithoz, Kelt: Baján, 1942. december 1-jén. MNL BaML VIII. 297.

²⁷² Szakácsné 2007:120.

²⁷³ uo.:121.

²⁷⁴ Úgy véljük, hogy a fia volt.

²⁷⁵ Ld. VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

tornaszerekről eltűnt a bőrhuzat, a kötelek, a padlót jászolnak felvágták, egy teherautó betörte a ház falát. Mégis élünk. 1944 szeptemberében a németek miatt nem tudtuk az intézetet a saját épületben megnyitni, azért a zárdában tanítottunk. Légítámadások miatt sokan kiköltöztek a városból, így a bejárók száma megcsappant. Október 1-től már a saját intézetünkben tanítottunk, sajnos csak a hó végéig, mert miniszteri rendeletre október 28-án becsukták az iskolákat. Január 15-én nyitottunk meg újra. Növendékeink lassan visszatértek, pedig a légítámadások miatt a február sem volt békés. Az iskolaévet így folytattuk július közepéig. Egyszer volt egy két hetes szünet februárban, mialatt az orosz parancsnokság átnézte a tanmeneteket és jóváhagyta. A tanév végén 179 rendes és 74 magántanulónak adtunk bizonyítványt. A tanítási anyagot elvégeztük, a fegyelmi állapot nem a volt rossz, 2 esetben lehetett észrevenni, hogy az erkölcsi állapot a katonaság miatt lazább lett, de a tantestület úgy sem léphetett közbe. Rendkívüli tárgyként az orosz tanítottuk heti 1 órában. Párhuzamos osztály nem volt, tanárváltozás sem. A tanári karnak egyetlen tagja sem menekült el, így valamennyi igazolása simán megtörtént. A tanárok a fizetésüket rendben megkapták. Az intézetnek velünk szemben tartozása nem volt és nincs. Az augusztus havi rangsoroláson átestek és sok régi sérelem nyert orvoslást, így Finta Zoltánné és Borbély Ilonáé. Az internátus létszáma már szeptemberben lecsökkent. Október 28-án mentek haza a növendékek és húsvét után jöttek vissza. A tanév végén 54 bentlakó növendéke volt az intézetnek. Mivel a szülők természetben adták be az ellátáshoz szükséges dolgokat, az ellátás zökkenés nélkül folyt és a koszt kifogástalan. Betegség nem fordult elő, orvosi kezelésre nem volt szükség. Az internátust Borbély Ilona vezette és Országh Margit segítette. Házvezetőnő nem volt. Az anyagi helyzet nem volt rossz: a legszükségesebbre mindig tellett és rögtön megkezdtük az épület tatarozását és a károk kijavítását, ami jelenleg is folyik. Az 1945/46-os tanévet szeptember 1-jén kezdtük. Az osztályok száma nagyon népes és az internátusban 93 bentlakó van. A munka az iskolában rendben folyik, a növendékek tanulnak, és lassan elfelejtik a háborút. Az intézet udvarában serény munkáskezek igyekeznek a hiányokat pótolni, ami fa és üveggárókban majdnem lehetetlen. Itt emlékszik meg az intézet arról a nagy veszteségről, ami Mándy György elnök halálával érte. (...) Most hogy vége a háborúnak és van jogunk újra előre nézni, először azt kell megköszönnünk Istennek, hogy megengedte az életben maradásunkat. Ez a háború arra tanított, hogy az élet a legfontosabb. Elpusztulhat az anyag, ha az élet megmarad, akkor van remény és hit a jövőben is. Nos, ez az intézet él. A háborút át és túlélte és minden joga megvan ahhoz, hogy egy szebb és boldogabb jövőben higgyen s arra építsen.²⁷⁶

1945-ben az intézményben bolgár katonai raktár volt, melynek rendben tartásán magyar foglyok dolgoztak. Őket az intézet látta el élelemmel. Közülük a betegeket az iskolaorvos gondozta. Az intézet növendékei a Demokratikus Nőszövetség fogoly étkeztetési akciójában vettek részt, 700 embernek osztottak ételt. Hadiárvákat a nagypalli szeretetházban és a református szeretetotthonban helyezték el. Több menekült gyermeket fogadtak be olyan családok, akiknek a polgári iskolában tanult gyermekük. Ezt az akciót is az intézmény szervezte.²⁷⁷

A II. világháborút követő időszak változást hozott az iskola életében. Rendezték a tanárok fizetésének, nyugdíjának és az államsegélyének a kérdését.²⁷⁸ A rendes tanári állások helyett véglegesített tanári állások lettek: minden tanárt, aki teljes óraszámában tanított a szolgálatba lépésétől fogva, véglegesítettek, függetlenül attól, hogy internátusban vagy a polgáriban tanított-e.²⁷⁹ Elkezdődött a rászoruló gyermekek külföldi üdültetése is, s a küldöttekre javaslatot szintén az intézet adott. Számos jele volt annak, hogy változás következett be az oktatáspolitikában. 1945-ben a tanároknak esküt²⁸⁰ kellett tenni a következő szöveggel:

„Én (...) esküszöm, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűléshez és az Ideiglenes Nemzetgyűlés által megválasztott kormányhoz hű leszek....”, majd 1946 áprilisában is hűségesküt kellett tenni a „(...) a Magyar Köztársasághoz és annak törvényeihez hű leszek” szöveggel.

²⁷⁶ 166/1945. sz. irat. Mojsisovich Margit és Nyáry Pál írta alá. MNL BaML VIII. 297.

²⁷⁷ 71/1945. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

²⁷⁸ Ld. VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

²⁷⁹ A Dunamelléki Református Egyházkerülete Budapesten, 1945. évi november 22-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagy Sándor egyházkerületi tanácsos. 1946. február 11. MNL BaML VIII. 297.

²⁸⁰ 1945. március 5-én kelt irat. MNL BaML VIII. 297.

1945 februárjában a tanároknak vállalni kellett aláírásukkal többek között azt, hogy „személyileg felelősek azért, hogy az intézetben rend legyen, hogy a fasiszta szellem kipusztuljon, a mai idők új szellemének jegyében történjen a tanítás”. A korábbi tankönyvet nem lehetett használni magyarból, történelemből, földrajzból és énekből. A szent korona tanáival nem foglalkozhattak. A fasiszta szellemet kerülni kellett, s a magyar földrajzot a trianoni állapotok szerint kellett tanítani. Rendkívüli tárgyként lehetett tanítani az orosz nyelvet, míg a német nyelv csak a beszéd elsajátítására irányulhatott. Az orosz parancsnokságnak joga volt – a tanulók révén – ellenőrizni a tanárok munkáját.²⁸¹ Az állami iskolákban választhatóvá tették hittant, amit ekkor még a VKM nem rendelt el az egyházi fenntartású iskolákban. Új iskolai ünnepeket vezettek be, mint például a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepét és a Nemzetközi Nőnapot, melyen méltatták „a nők társadalmi, gazdasági és jogi síkon elért eredményeit.”²⁸² 1945. november 5-én át kellett vizsgálni az iskolai könyvtár állományát, és be kellett szolgáltatni azokat a fasiszta szellemű könyveket, mint pl. a „Magyar fajvédelem,” „Ciano gróf beszéde”, Bárdossy László: „Program vezérgondolatok”, a „Gömbös kormány nemzeti munkaterve” és Marschalkó Lajos: „Kik árulták el Magyarországot”.²⁸³ A tankönyveket revízió alá vették. A VKM 67.079-1945.III. sz. alatt arról értesítette a püspököt, hogy a Patay Pál „A református Keresztyén Konfirmáció” című tankönyvét ki kellett vonni a tankönyvek közül, mert „A keresztyénséggel ellenkező irányzatok” című fejezetben „a szociáldemokrácia és a kommunizmus oly beállításban szerepelt, mely ellenkezik a szövetséges hatalmakkal kötött fegyverszüneti egyezményrel és korunk szellemével.”²⁸⁴

1946-ban a nem állami tanárok létszámcsökkentése érdekében minősíteni kellett a tanárokat a következő szempontok szerint: felkészültség, nevelői érzék, hivatali ügyek, társadalmi fellépés. Az igazolóbizottság és a népbíróság dönthette el, hogy ki minősül megtartandónak és ki nem, s ki az, aki nélkülözhető, s ki az, aki nem.²⁸⁵

Az iskola alsó tagozatának kiépítését követelte meg a VKM 70.000/1946. V. Ö. o. rendelete. Az **1946/47-es tanév** szeptemberétől már be kellett indítani az I. osztályt.²⁸⁶ 1946/47-es tanévtől az iskolát **Református Általános Iskolának** nevezték el.²⁸⁷

Pécsett is létrejöttek a Dolgozók Állami Iskolái,²⁸⁸ melyekbe a tanári testületből többen is jelentkeztek tanítani. Finta Zoltánné Duka Karolin a Mecsekszabolcsi Dolgozók Állami Polgári Iskolájába óraadó tanárként magyar nyelv és irodalom, II. osztályban való tanítását vállalta.²⁸⁹ Sárközy Józsefné Szabó Lenke és Bikfalvy Irén az igazgató hozzájárulását kérték ahhoz, hogy taníthassanak a Dolgozók Polgári Iskolájának pécsi tagozatán.

Mindezek az intézkedések azt jelezték, hogy a háborút követő időszakban az állam intézkedéseivel erőteljesen beleavatkozott az egyházi fenntartású intézmény életébe, s már arra sem törekedett, hogy elrejtse azt a szándékát, hogy nem kívánja fenntartani az egyház évszázadokkal ezelőtt az oktatás terén kivívott autonómiáját.

Az államosítást szentesítő **1948. évi 33. tc.** alapján 1948. december 18-án a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete ingatlanának egésze állami tulajdonba került.²⁹⁰ Az iskola elnevezése is megváltozott: **Szabadság-úti Általános Iskola** lett. Élére új igazgató került, akit

²⁸¹ 1945. február 10-én kelt irat, melyet alá kellett írnia tanároknak. (Bikfalvy, Kellerné, Szabó Lenke, Fintáné írták alá) MNL BaML VIII. 297.

²⁸² Tankerületi Főigazgató Pécs 3123/1945-46. Megemlékezés a nők napjáról. MNL BaML VIII. 297.

²⁸³ 111/1945. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

²⁸⁴ Dunamelléki Református Püspök 1058/1946. sz. MNL BaML VIII. 297.

²⁸⁵ 5000 és 5700/1946. M. E számú rendeletek. In: Nagy Miklós államtitkár Budapesten, 1946. július 20-án kelt 81989/1946. sz. irata. MNL BaML VIII. 297.

²⁸⁶ 213/1946. sz. irat. 1946. augusztus 16. MNL BaML VIII. 297.

²⁸⁷ 1947-től az intézmény számára írott levelek címzettjeként megjelenik ez az elnevezés is: Református Általános Iskola. MNL BaML VIII. 297.

²⁸⁸ 2900/1948. Korm. r. a dolgozók középfokú iskolája megszervezéséről (március 11.) MNL BaML VIII. 297.

²⁸⁹ Tankerületi Főigazgató 2962/1945-46. sz. kelt: 1946. március 1. MNL BaML VIII. 297.

²⁹⁰ 1948. december 7-én kelt bírósági birtoklap másolata. MNL BaML VIII. 297.

Farkas Tivadarnénak hívtak. Az intézmény államosításáról kevés írásos forrás maradt fenn. Ezek leginkább az épületek állapotának leírását tartalmazzák, s az intézmény átadásakor készített tételes felsorolását az iskolai vagyonnak. Hogy hogyan élték meg az intézet diákjai és tanárai az intézmény államosítását, erre a volt diákok visszaemlékezései adhatnak támpontot. Ezeket a benyomásokat, érzéseket az államosítással kapcsolatosan Szakácsné Kozári Piroska és e tanulmány szerzője gyűjtötte össze felhasználva a volt diákok emlékeit.²⁹¹ Szakácsné Kozári Piroska a következőképpen emlékezett vissza arra a napra: „Hiába csengettek be, nem jöttek tanáraink az órájukra. Amikor a hosszú várakozás után fogyatkozni kezdett a türelmünk, a hetest futtattuk, hogy tisztelettudóan érdeklődjön a „hogyan tovább” felől. Válaszul a „majd nemsokára” szavakat kapta. Hosszú tétlenségre ítélt idő után, lassan, lehajtott fővel jött Borbély Ilonka néni. Szó szerint nem tudom visszaidézni szavait, de benne volt a szívet tépő vallomása iskoláról, internátusról, gyermekekkel való kapcsolatáról, hivatásszerető életének egy nagy és szép szakaszáról. Mindannyian érzékenyültünk. hangtalanul folytak a könnyeink. Csak a ritka, halk orrfújások és csuklások jelezték, hogy magunkba temettük bizalmas, őszinte szavait. Boldog volt itt az internátusi gyerekek között. Sok szegény elesett gyereket támogatott, biztatott, istápolott. Bizalmasuk volt, ismerte örömeiket, bánataikat, családi nyomorúságaikat. Szeretett itt tanítani (...)²⁹²

Az igazgatónő, Mojsisovich Margit elment az iskolából.²⁹³ Bikfalvy Irén igazgatóhelyettesként tovább tanított az intézményben. A tanárok közül az 1949/50-es tanévben Vánca Júliát, Ország Margitot és Szabó Lenkét találjuk az iskola utódintézményében.²⁹⁴ A visszaemlékezések szerint Finta Zoltánné szintén az általános iskola tanára maradt. Róla a következőket állította Merkelné: „Az államosítás után sem tudott más szellemben tanítani.”²⁹⁵ Monostori Lászlóné született Götz Magdolna szerint Vánca Jolán „olyan karakter volt, akire fel tudtunk nézni. Nemzeti tudata példa volt előttünk. (...) A legvadabb Rákosi éra alatt (1949-50), amikor minden vasárnap délelőtt ki kellett vonulni a Széchenyi térre, meghallgatni a politikai szónoklatokat, akkor is járt templomba.(...) Nem hátul ült le, nem sompolygott. Egyenes derék, felvetett fejjel, leült elől. Nem félt. Volt tartása.”²⁹⁶

V. 7. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye internátusa

A református öntudatra nevelésben fontos szerepet játszottak a református iskolák mellett az **internátusok**, ahol „mindenfajta iskolába járó leánykák családi otthont, református szellemű nevelést”²⁹⁷ kaptak.²⁹⁸

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának vezetősége már az iskola alapításának évében úgy vélte, hogy a hosszú távú működését az intézménynek egy internátus felállítása szavatolja. Az iskola tanulóinak – már az első tanévben – több mint fele vidékről származott.²⁹⁹ A háború idején a romló közbiztonság és az utazási nehézségek is indokoltá tették az internátus létrehozását. 1917-ben az egyházmegye egy házat vásárolt az internátus részére,³⁰⁰ és 1917. szeptember 1-én megnyitották az internátust.

²⁹¹ Szakácsné 2007:69-73. Adatközlők: Balázs Jánosné Keserű Lenke, Danyi Pálné Kiss Katalin, Dr Halász Tiborné Garbai Magdolna, Horváth Jánosné Kiss Ibolya, Merkel Ottóné Schal Magdolna, Monostori Lászlóné Götz Magdolna, Szafner Józsefné Selmei Jolán. 2012 májusában interjúkat készítettünk a következő volt növendékekkel: Merkel Ottóné, Danyiné Kiss Katalin, Szakácsné Kozári Piroska és Komlósi Ernőné Kiss Ilona. Az interjúkon elhangzott visszaemlékezések.

²⁹² Szakácsné 2007:72.

²⁹³ Az igazgatónő sorsának alakulása további kutatást igényel.

²⁹⁴ Szabadság-úti Általános Iskola anyakönyve 1949/50. tanévről. BREL II/11. a.

²⁹⁵ Elhangzott a 2012. május 18-án a volt diákokkal készített interjúban.

²⁹⁶ Monostori Lászlóné született Götz Matild visszaemlékezése Vánca Júliára (Szakácsné 2007:61).

²⁹⁷ Beszámoló a Pécsi Református Leánynevelő Intézet felavatásának ünnepségéről. 1930. szeptember 30. MNL BaML VIII. 297.

²⁹⁸ Ld. IV. 1. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye népiskolái a dualizmus korától az államosításig című fejezetben a református kollégiumok szerepét a nevelésben.

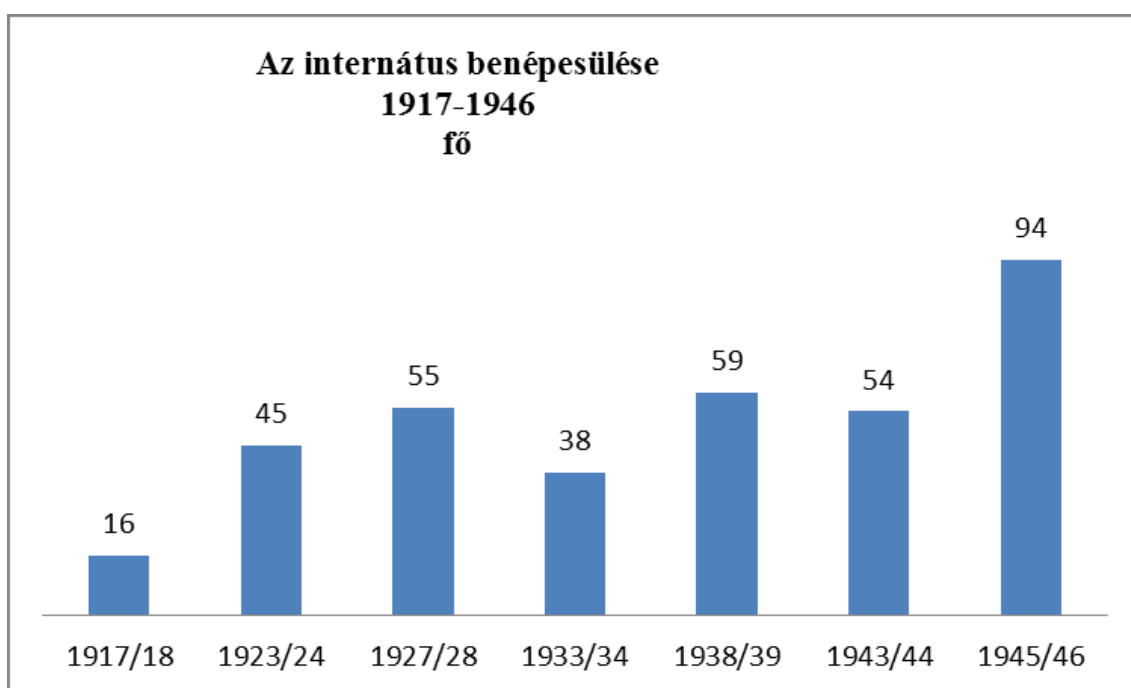
²⁹⁹ Ld. 28. ábra.

³⁰⁰ Ld. VI. A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején című fejezetben.

Az alapításkor a bentlakó növendékek számára az internátusi díjat havi 110 koronában állapították meg. Az egyházmegye határozatba foglalta, hogy a hozzátartozó gyülekezetek szeretetadományokat gyűjtsenek minden évben az internátus javára. Az adományokat a növendékek, a gyülekezetek presbitériumai gyűjtötték össze az internátus gondnokának irányításával. A rendes tanárok közül választottak internátusi felügyelőnőt, az igazgatótanács tagjai közül pedig internátusi gondnokot, és megalkották az internátus szabályzatát. 1917/18-tól az internátus működésének irányítását a polgári leányiskola igazgatója gyakorolta. Az első évben az internátus gondnoka Széles Sándor lett.³⁰¹ Az internátus felügyelőjéül Szigethy Piroska rendes tanárt választották, akinek munkáját Bikfalvy Irén és Miklósy Ilona segédtanárnők segítették. Az internátusban az élelmezésért a házvezetőnő, Baditz Lujza felelt.³⁰²

Az internátus lakóinak száma a siklói és a pécsi évek alatt is nőtt. Kiemelkedő időszak volt e tekintetben az 1935-től 1943-ig, valamint 1945-től 1948-ig tartó időszak. Csökkent a tanulói létszám a gazdasági válság idején 1929-től 1935-ig. Az alacsony létszámnak 1944-ben a háború volt az oka, mivel a tanévet megrövidítették, s januártól húsvétig nem jártak iskolába a gyermekek, másrészt az intézet felét elfoglalta a katonaság (18. ábra).

18. ábra: Az internátus benépesülése (1917-1946)

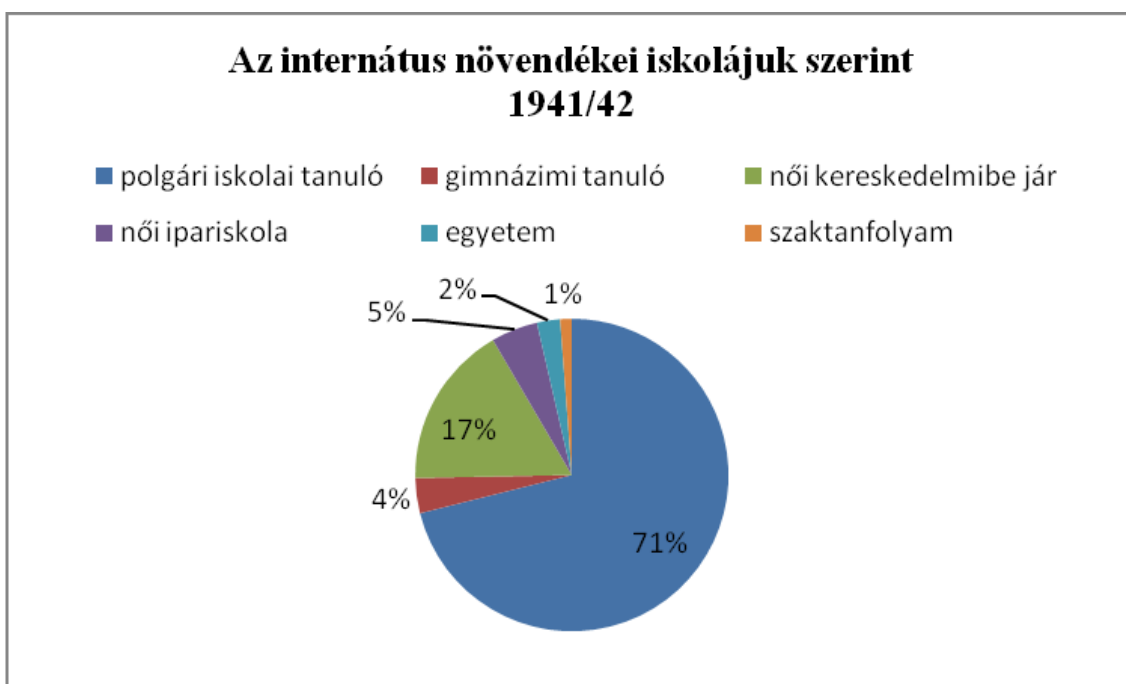
Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az egyházmegye éves közgyűlésének jegyzőkönyvei.

A II. világháború idején volt a legsűrűsebb az internátus. 1938/39-ben még 59 tanuló lakott az internátusban, a következő tanévtől már 83 leány lett kollégista. Ekkor a polgári leányiskolának volt a tanulója a bentlakók 86 %-a, nőipari iskolás volt 2%-uk, leánygimnáziumban tanult 3%-uk és 9% járt a női kereskedelmi iskolába. Ahogy nőtt az internátus lakóinak száma, azzal együtt nőtt azoknak a lakóknak a száma is, akik nem a polgári leányiskola növendékeiként kaptak itt szállást. Ezt mutatja a 19. ábra.

³⁰¹ Az iskola értesítője az 1930/31. iskolai tanévről. p. 4. OSZK. Ért. 1527/a.

³⁰² Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1918. augusztus 27-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1918:29. BREL II/3. 1. A.

19. ábra: Az internátus lakói iskolájuk szerint 1941/42-ben.

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Nyilvántartási Lap. Kelt: Pécs, 1941. november 5. MNL BaML VIII. 297.

VI. A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején

Ravaszk László: „Legyen egy olyan iskolánk, amelyben nemcsak a vallásoktatás, hanem minden egyes tárgy tanítása, az egész környezet, a mi református vallásunk szellemét leheli és erejét árasztja.”³⁰³

Az **1868. 38. törvény** szabályozta az iskolai épület állagára és felszerelésére vonatkozó kritériumokat. A 27.§ nyilatkozott arról, hogy az újonnan épülő iskolákat egészséges helyen kellett megépíteni. Az iskolaépületek szárazak, a tantermek tágasak, világosak és könnyen szellőztethetőek kellett legyenek. Egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalábbis 8-12 négyszögöl lábnyi helyet kellett biztosítani. A már fennálló iskolaépületeket is ezeknek a kritériumoknak megfelelően kellett átalakítani (28. §).

Az iskola felszerelését illetően a törvény III. fejezetének 4-es pontja így nyilatkozik: „az iskola táblákkal, amennyire lehet, földgömbökkel, térképekkel, természetrajzi ábrákkal s általában a legszükségesebb taneszközökkel fel legyen szerelve.”

A törvény „A népiskolai hatóságokról” című fejezetében, a 121. § nyilatkozik arról, hogy az iskolaszéknek kell rendelkezni az iskolai épületek kellő javításáról s az iskoláknak taneszközökkel való ellátásáról.

A 122. § meghatározza a gondnok feladatát, akit az iskolaszék választ, azért, hogy annak utasítása szerint kezelje az iskola vagyonát, javítsa az iskolai épületeket. Az 1876. évi 28. törvénycikk 5. §-a a tanfelügyelő teendői között jelöli meg a népiskolákban a közegészségügyi állapotra való ügyelés feladatát, s az 1868. 38. tc. 27. és 28. §-ban foglaltak betartását. Az 1876. évi 28. törvény 13. §-a szintén az iskolaszékre (a református polgári leányiskolában az igazgatótanácsra) ruhazza – a községi hatósággal egyetértve – az iskolai épületek kellő javításának s az iskola taneszközökkel való ellátásának a feladatát.

A polgári iskolát középfokú iskolává minősítő 1927. évi 12. törvény 13. §-a polgári iskolák létesítési és fenntartási költségeinek megoszlása kapcsán úgy nyilatkozott, hogy az iskola fenntartójának (községnek/városnak/felekezetnek) hozzá kell járulnia telekkel az iskola létesítéséhez, s az erre emelt épülettel s ennek tartozékaival, az iskola első teljes bútor- és taneszköz-felszerelésével, s az összes dologi természetű kiadással (az épület jó karban tartásával, nagyszünidei tisztogatásával, tűzkár elleni biztosításával, fűtésének, világításának, mindennapi takarításának vállalásával), és a gyakorlati oktatás céljaira az iskolához közel fekvő, művelésre alkalmas, legalább két kataszteri hold területtel. Ahol a fenntartó (község, város, felekezet) nem képes az építési vagy bővítési költségek fedezésére, ott az állam – egy vizsgálatot követően – építési segéllyel, illetve külön kölcsön nyújtásával támogathatja az iskola fenntartóját.

A Dunamelléki Református Egyházkerület polgári iskolák igazgatótanácsai számára kiadott szabályzata szerint az **igazgatótanács** felelt azért, hogy – az egészségügyi és tanügyi szabályokat betartva – megfelelő számban és méretben álljanak rendelkezésre tantermek, gazdasági- és játszó terek az iskola számára. Az igazgatótanács, ha hiányt észlelt a minőségben és a mennyiségben, akkor erről jelentést kellett tennie a fenntartónak. Az igazgatótanács felügyelte az iskolai tisztaságot, gondoskodott az általános fertőtlenítésről, az éves és a szünetekben való karbantartási munkákról, a ragályos betegségek utáni fertőtlenítésről stb.³⁰⁴ Az iskola udvarát, torna- és játszó tereit olyan anyaggal kellett borítani (homok, salak), melyek a sárképződést megakadályozzák. Az iskolai árnyékszékeket és személtlerakó helyeket hetente egyszer mésztejjel és karbollal kellett fertőtleníteni.³⁰⁵

A Felsőbaranyai Református Egyházmege Siklósi Polgári Leányiskolájának Szervezeti,

³⁰³ Részlet Ravaszk László a Julianna Iskola megnyitóján 1926. szeptember 13-án elhangzott beszédéből. In: Fónod 1994:34. Idézi: Rébay 2011:260.

³⁰⁴ Szabályzat a Dunamelléki egyházkerületben lévő polgári iskolák igazgatótanácsai számára. II. fejezet 16 § és 17§. MNL BaML VIII. 297.

³⁰⁵ uo.

Rendtartási és Fegyelmi Szabályzata is tartalmaz a tanulás környezetére vonatkozó szabályokat.³⁰⁶ Ez utóbbinak a 13. § a. pontja megerősíti az igazgatótanács felelősségét. Kimondja, hogy az igazgatótanács „Felügyel az iskola épületeire, az iskola bútorára, felszerelésére, azok épségben, jó karban tartására, az épületek évenkénti és napi tisztogatására...” Az igazgatótanács működését szabályozó rendelet szerint az iskola bútorzatát és felszerelését „az iskola jellegének és a pedagógiai követelményeknek” megfelelően kell berendezni. Egy nemzeti zászlót és egy gyászlobogót kötelező volt tartani. Az iskola épületét politikai rendezvények számára nem engedhették át.³⁰⁷

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának Szervezeti, Rendtartási és Fegyelmi Szabályzatának 28 § szerint egy osztályban 50 tanuló lehet. A 18. pont azzal foglalkozik, hogy „ha valaki kárt tesz az iskola felszerelésében, bútorzatában, köteles a kárt megtéríteni, ha nem derül ki a tettes, akkor az iskola tanulóinak közössége viseli a kárt”.³⁰⁸

1916-ban, az iskola beindulásakor az egyházmegye a siklói volt polgári magániskola épületét bérelte ki 800 korona évi bérleti díjért, és vállalta még az évi házbér-adóját is az épületnek, mely évi 60 koronát jelentett.³⁰⁹ A bérleti szerződést egy évre kötötték, mely 1917. szeptember 1-jén lejárt. Ezt a szerződést újabb egy évre meghosszabbították, de azzal a kikötéssel, hogy fenntartották az épület albérletbe adásának a jogát. (Feltételezzük, hogy már más épület is felmerült az iskola működtetésére, mivel az iskola vezetősége olyan épületet keresett, melyben internátust is működtethettek.)

Az induláskor 1937 korona költséggel egy budapesti cégtől „FEIVEL” padokat és egyéb bútorokat vettek.³¹⁰ Kölcsönöztek használaton kívüli padokat a községi polgári iskolától, a református egyházközségtől és az izraelita hitközségtől.³¹¹ A Marx és Mérei cégtől szereztek be a taneszközöket hitelre 3071,21 korona értékben, amit évente 1000 koronánként törlesztettek. Készpénzért is vettek még tanszert.

Ember János királyi tanfelügyelő 1916 októberében és decemberében végzett hivatalos látogatást az iskolában. Megtekintette az iskola felszerelését és berendezését. Megjelent a tanítási órákon is. Megfelelőnek találta az iskola működését ugyanúgy, mint Bocsor László, egyházmegyei főjegyző és Vörös László, a községi Polgári Fiúiskola helyettes-igazgatója, mint szakfelügyelő, mikor 1917. január 6-án és 9-én, illetve március 14-én látogatást tettek az intézményben.

1919/20-as tanévben már bővíteni kellett az iskolát. Az igazgatótanács kibérelte iskola céljára a görög-katolikus egyház Pécsi utca 1. szám alatti épületének felső emeletét 5000 koronáért. Itt alakítottak ki az igazgatónő részére egy kis lakást (szoba, konyha) évi 400 koronáért. 1927. május 1-jén felmondta a szerb egyházközség a bérletet.³¹² Lakásbérlettel oldották meg a helyzetet, de a bérleti ár, 24 millió korona nagyon magasnak bizonyult. Így 1927. november 1-től 1930. október 31-ig kötöttek egy újabb bérleti szerződést a szerb egyházközséggel.³¹³

Az iskola vezetése felvetette, hogy egy modern iskolát kellene építeni az internátus mellett. 1927-ben

³⁰⁶ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:85. BREL II/3. 1. A.

³⁰⁷ Szabályzat a Dunamelléki egyházkerületben lévő polgári iskolák igazgatótanácsai számára. II. fejezet 17. § és 18. § MNL BaML VIII. 297.

³⁰⁸ uo.

³⁰⁹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:32. BREL II/3. 1. A.

³¹⁰ Az 1918 májusában rendelt, és októberében leszállított 10 db húszülékes iskolapadot az egyházmegye nem fizette ki. In: Dr. Lukács Jenő ügyvéd egyházmegyét fizetésre felszólító levele 1924. január 7-én kelt Budapesten. MNL BaML VIII. 297.

³¹¹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:32. BREL II/3. 1. A.

³¹² Szaporcán 1927. februárban kelt levél. Feltételezhető, hogy az egyházmegye esperese fordult a VKM-hez. MNL BaML VIII. 297.

³¹³ Haszonbérleti szerződés. Siklós, 1927. november 9. Jóváhagyta a Budai görög keleti Szerb Egyházmegyei Adminisztratív Bizottság, Szentendre, 1927. október 17. MNL BaML VIII. 297.

az igazgatótanács Siklós községi képviselőtestületéhez fordult, hogy a református polgári leányiskola céljára házhelyet adományozzon, ám a képviselőtestület ezt visszautasította.³¹⁴ A Felső-Baranyai Református Egyházmegye a VKM-hez fordult abból a célból, hogy a polgári leányiskola számára államsegély és kamatmentes kölcsönt adományozzon építkezés céljára. A kérvény indokaként leírták az iskola épületét: az iskola 1916. október 2-től „egy bérházban kapott helyiséget, s az áldatlan körülmények folytán, még ma sem tudott más, alkalmasabb helyiségre szert tenni. Az épületben még 12 más lakó van, és 3 üzlethelyiség. A tantermek egymásba nyílóak, szűkek, egyáltalán nem iskolai céloknak valók. Úgy az egyházi, mint az állami szakfelügyelők iskola céljára teljesen lehetetlennek minősítik a helyiséget.”³¹⁵ Még az ünnepélyek tartására alkalmas hely sem volt: „Sajnos az iskola nem rendelkezik olyan helyiséggel, ahová közönséget hívhatna, pedig Siklóson igen nehéz megfelelő helyet kapni.”³¹⁶

Az 1917/18-as tanévben az egyházmegye 46.000 koronáért megvásárolta Siklóson, a Hosszú utcában lévő Krausz-féle házat, megyei és egyházkerületi jóállás mellett, hosszúlejáratú kölcsönre, internátus céljára. Építkezési tőkekamat-segélyt is megigényelt az egyházmegye 50.000 korona értékben, mely segítségével elvégezték a felújítási munkálatok nagy részét.³¹⁷ Így 1917. szeptember 1-től megnyílt az **egyházmegye internátusa** a Hosszú utcában, 12 bentlakó tanulóval.

A közgyűlés jegyzőkönyve szerint „A helyiségek száma, a tágas udvar és a kert megfelelt a követelményeknek.” Már az indulás évét követő évben, 1918-ban fejleszteni kívánták az internátus épületét. 26 fő elhelyezését tüzték ki, s végül 30 tanulót vettek fel, s ennek megfelelő helyiségeket alakítottak ki. 5693 korona összeget költöttek az internátus felszerelésére. Az internátus épületét hitelből vették, és az átalakítás költségei miatt nem tudták fizetni a kamatokat két évig. A szerb katonai megszállás ideje alatt, az 1921/22-es tanévben Rúzsás Lajos, református lelkész, megbízott igazgató (Lux Lajosné helyett lett igazgató, mivel ő egy évre szabadságot kért és kapott) engedélyt kért és kapott az igazgatótanácstól, hogy gyűjtésből törlessze az iskola által felvett hitelt. A pénzszerzési akció következtében – aranykönyvben, aranylapokra jegyezték az adományozók nevét, melyet Bikfalvy Irén tanárnő vezetésével egy III. osztályos tanuló, Nagy Gizella készített – visszafizették az adósságot (56000 korona), és a fennmaradó összegből tartalékot képezve, 25.000 koronát Építési Alapra el tudtak különíteni. Erre szükség is volt, mert az internátus iránt megnövekedett az igény, s további bővítésekre volt szükség. 1921/22-ben az internátus felszerelését úgy próbálták pótolni, hogy a már nem működő vukovári szeretetház még meglévő felszerelését és bútorait elkérték a konventtől. A konvent világi elnöke a kérést teljesítette, és felajánlotta a felszerelést az internátusnak a szeretetház újbóli működéséig.

1921/22-es tanévben Rúzsás Lajos igazgatása alatt a nagyszámú érdeklődő miatt az internátust bővíteni kellett. 1922/23-as tanévben az igazgatótanács azt javasolta a közgyűlésnek, hogy az internátus bővítése miatt vegyék meg a szomszéd házat is, a kapuszent tanteremnek alakítsák ki, és a kisházat a főépülettel kössék össze.³¹⁸ A közgyűlés elfogadta a javaslatot, és támogatta azt is, hogy új iskolaépület vásároljanak az internátus közelében, mivel a „mai viszonyok miatt szinte lehetetlen” építtetni.³¹⁹ Közben 1923-ban az igazgatótanács már 45 főre szeretné kibővíteni az internátus épületét és megfelelő felszereléssel ellátni azt. E költségek fedezésére 80 mázsa búzakölcsön felvételére kéri az egyházmegyét az igazgatótanács, melyet 4 év alatt az internátusba járó növendékektől fejenként 25 kg

³¹⁴ Felsőbaranyai Egyházmegye Harkányban 1927. szeptember 9-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécsi Irodalmi Könyvnyomda, Pécs. 1927:54. BREL II/3. 1. A.

³¹⁵ A levél Szaporcán kelt 1927. februárban. feltételezhető, hogy az egyházmegye esperese fordult a VKM-hez. MNL BaML VIII. 297.

³¹⁶ Felsőbaranyai Egyházmegye Harkányban, 1928. szeptember 12-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Cserni János Drávavölgyi Könyvnyomdája, Siklós, 1928:29. BREL II/3. 1. A.

³¹⁷ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:38. BREL II/3. 1. A.

³¹⁸ Felsőbaranyai Egyházmegye 1922. szeptember 7-én Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1922:30. BREL II/3. 1. A.

³¹⁹ Felsőbaranyai Egyházmegye 1922. szeptember 7-én Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós:64. BREL II/3. 1. A.

búza beszédéből „beszerzési általány” címen törleszteni. ³²⁰ A közgyűlési jegyzőkönyvek szerint megtörténik az internátus 44 főre való bővítése 130 mázsa búza árának kiadásaként. 1924/25-ös tanévben az internátusról a következőt írja az értesítő: „Az épület régi, sok tatarozásra szorul, a kert, bár szép és meglehetősen kiterjedésű, de gazdasági előnyöket is kell, hogy szolgáljon, így néha kicsiny annyi vígkedvű, élénk, temperamentumos leány szabad mozgására.” ³²¹ Az 1923/24-es tanévben a Felsőbaranyai Református Egyházmegye jelentős áldozatok árán (8 millió korona értékben) járult hozzá az internátus épületének bővítéséhez és iskolai bútorok beszerzéséhez. A bútorokról a következőket írja a közgyűlési jelentés: „összhangban legyen a célszerűség és a forma.” ³²²

1925-ben az igazgatótanács felkérte az egyházmegyét, hogy forduljon az egyházkerülethez abból a célból, hogy 500 milliós kölcsönt vegyenek fel az internátus épületének megújítására. ³²³ 1926-ban újra bővült az internátus épülete egy nagy méretű szobával, mely már 53 növendék elhelyezését tette lehetővé, azonban így is kicsinek bizonyult, hiszen 20 fő jelentkezését kellett visszautasítani.

A felszerelést is gyarapították. 35 milliót költöttek javításra, ugyanennyi összeget ágyak, asztalok, edények beszerzésére. 1927-ben valamennyi szobát fehér függönnyel és ágyval láttak el. Minden növendéknek lett külön szekrénye és minden másodiknak éjjeli szekrénye.

Az internátus épületéről a következőket állapította meg az egyházmegye esperese: „Az internátus épülete egy – ma az egyház tulajdonát képező telken – kb. száz éves, régi, vályogból épült házban van. A szobák kicsinyek, alacsonyok, a folyamatos renoválás annyi összeget emészt fel, amennyit az egész épület nem ér meg.” ³²⁴ „Jelenlegi ottani internátusunk annyira rozoga vályog alkotmány, hogy, annak renoválásába ölni bele a megnyert államsegélyt, nem lehet, de nem is szabad.” ³²⁵ Ravasz László püspök úr 852/1929. számú leirata szerint a siklói polgári leányiskola internátus épülete a céljának nem megfelelő, és ezért sürgős intézkedésre kéri fel a fenntartó egyházmegyét. ³²⁶ 1929-ben az iskola igazgatónöje az igazgatótanács elé tárta, hogy az internátus állapota „oly rossz karban van, hogy az a növendékek testi épségét veszélyezteti, (...) A falak, a tetőzet mind a lehető legrosszabb állapotban vannak, a pinceboltozat bedülőben a „viklis” mennyezetről a vakolat és a sár 5-10 cm vastagságban hull le, az egyik hálóteremben és a felügyelő szobájában nagy eső és hóolvadás esetén mosdótállal kell a vizet felfogni, ³²⁷ s a tantestület nem vállalta a felelősséget a gyermekek testi épségéért.

Az internátus épületét megjavították az államtól kapott 4000 pengőből, és a maradék 3500 pengőt a pécsi iskola költségeinek fedezésére átutalták. ³²⁸ Elhatározták, hogy az internátus épületét (Horthy Miklós utca 31/33.) eladják, ³²⁹ ami 1935-ben sikerült is. ³³⁰ Kijelölte az egyházmegyei közgyűlés azt a

³²⁰ Felsőbaranyai Egyházmegye 1923. szeptember 12-én Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1923:42. BREL II/3. 1. A.

³²¹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói polgári Leányiskolájának értesítője az 1924-25. iskolai évről. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, 1925:11. BREL II/3. 1. A.

³²² Felsőbaranyai Egyházmegye 1924-én szeptember 10-én Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1924:42. BREL II/3. 1. A.

³²³ Felsőbaranyai Egyházmegye 1925. szeptember 8-án Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 907. Részvénynyomda, Pécs, 1925:30. BREL II/3. 1. A.

³²⁴ A levél Szaporcán kelt 1927. februárban. Feltételezhető, hogy az egyházmegye esperese, Szalay Ferenc (szaporcai és kémesi lelkész) fordult a VKM-hez államsegély és építési kölcsön ügyében. MNL BaML VIII. 297.

³²⁵ Nyáry Pál esperes Tóth István államtitkárhoz Pécssett, 1929. július 26-án címzett levele. MNL BaML VIII. 297.

³²⁶ Felsőbaranyai Egyházmegye Harkányban, 1929. szeptember 25-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvének 9. pontja. Cserni János Drávavölgyi Könyvnyomdája, Siklós, 1929. BREL II/3. 1. A.

³²⁷ Mojsisovich Margit Siklóson, 1929. április 5-én kelt levele az igazgatótanácshoz. MNL BaML VIII. 297.

³²⁸ Felsőbaranyai Református Egyházmegye 1930. év október hó 15-én Pécssett tartott egyházmegyei közgyűlésének jegyzőkönyve. Cserni János „Drávavölgyi” Könyvnyomdája, Siklós, 1930. 21. pontja p. 47. BREL II/3. 1. A.

³²⁹ A Dunamelléki Református Egyházkerület 1929. november 23-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 33. pont. MNL BaML VIII. 297.

bizottságot, melynek feladata Pécssett egy olyan épület megvásárlása volt, mely iskola és internátus is egyben. Siklóson az 1929/30-as tanévet a költözködés miatt megrövidítették: június 7-én volt a tanévzárás. A költözködés június 10-től augusztus 20-ig tartott.

A kijelölt bizottság megvásárolta 70 000 pengő vételárért a Krausz Jakab tulajdonát képező, **Pécssett az I. Ferenc József utca 23 alatt fekvő**, 5756. számú telek betétben a 2. sorszámú, 2131. helyrajzi szám alatt felvett telket és emeletes házat. 1930. február 15-én kiállított adásvételi szerződést az egyházmegye nevében Kántorjánosy Mándy Sámuel gondok, felsőházi tag, szentlőrinci lakos és Nyáry Pál esperes, pécsi lakos írta alá. Az adásvételi szerződés teljes változata az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvében olvasható.³³¹

Az igazgató az avatási beszédében kihangsúlyozta az intézet előnyös fekvését: a vasútállomástól 13 percre van, s Pécs legszebb utcájában a Ferencz József utca 23-ban. Leírta, hogy az első emeleten lesznek a tantermek, az alsó szinten a konyha, az ebédlő, míg az első emeleten a hálók. Az intézethez kert tartozik és két épület, az egyiket tornateremnek, a másikat pedig betegszobának használják.³³² Nyáry Pál esperes Németh Béla építésszel a következőképpen határozta meg az iskola épületének átalakítását. Az alagsorban helyezték el a konyhát, a kamrát, az éttermet és a mosókonyhát, a földszinten az iskola négy osztálya, a tanári szoba, az énekerem, a szertár és a mellékhelyiségek kaptak helyet. Az emeleten helyezték el az igazgatói irodát, a hálót és a fürdőt, valamint a lányok hálótermeit, egy 85 és egy 89 m²-es helyiséget, 60 fő részére. E két helyiségben helyezték el a lányok szekrényeit. Itt volt külön szobája a házvezetőnőnek, a felügyelőnőnek és a nevelőnőnek. Nyáry Pál esperes írta, hogy csak 3 fürdőkádat tudtak elhelyezni és a mosdókagylókat a hálótermek falára kellett felszerelni, mivel nem volt több hely. Tanulószoa nem lévén, az osztályterekben kellett tanulni a lányoknak. A melléképületbe helyezték el „az orvos rendelőjét és hálósobáját” és a betegszobát külön előszobával és WC-vel, valamint az iskolaszolgák szobáját és konyháját.³³³

1931-ben, a költözést követően az iskola állapotáról következőket írta az igazgató: „A tantermek méretei a jelenlegi létszámnak megfelelőek, a berendezés az igényeknek kielégítő, a szertárak kiegészítés alatt állnak.” Ugyanekkor az egyházkerületi tanfelügyelő az iskolalátogatási jegyzőkönyvben a pécsi leánynevelő intézet termeinek szűkösségéről írt, valamint a tornaterem hiányáról számolt be. A „fenntartói erő nélkül bizonytalan sorsban van” a pécsi intézet is, „súlyos teher van az építkezések miatt a pécsi iskolán” annak ellenére, hogy államsegélyt nyert el építkezés céljára.³³⁴

Merkel Ottóné Schal Magdolna az 1930/31-es tanévben lett a polgári iskola tanulója, s így emlékezett vissza az iskola épületének állapotára: „A szünetekben benn kellett maradni az osztályterekben. Nem volt folyosó, udvar. A WC az osztályok között volt. A levegőzést nem tudták megoldani. Tornaterem sem volt. Az ebédlő az alagsorban volt, s ott tornáztunk.”³³⁵

1931-ben a városi tisztí főorvos megállapította, hogy az internátus hálótermei túlszűfoltak, és nincs elegendő helyiség a betegek elkülönítésére. Szükség volna egy tágas betegszobára külön fürdővel és WC-vel, mert az enyhébb fertőző betegek ápolását az intézetben kell megoldani, és a jelenlegi betegszoba túl kicsi. Roxer János egészségügyi főtanácsos feltűnően rossznak ítélte az iskola

³³⁰ „A régi siklósi otthont átvette az Országos Református Szeretetház, s a volt intézet kertjében kis árvák futkosnak és élvezik a szeretet melegét.” In: A Felsőbaranyai Református egyházmegye Pécsi Polgári leányiskolájának és Leányinternátusának évkönyve az 1940/41-es tanévről. Pécs, 1941:3.

³³¹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye 1930. év október hó 15-én Pécssett tartott egyházmegyei közgyűlésének jegyzőkönyve. Cserni János „Drávavölgyi” Könyvnyomdája, Siklós, 1930. 22. pontja. BREL II/3. 1. A.

³³² uo.

³³³ Nyáry Pál esperes Pécssett 1930. április 2-án kelt levele. MNL BaML VIII. 297.

³³⁴ A Dunamelléki Egyházkerület tanügyi előadójának összegzése, mely felolvastatott az igazgatótanács 1932. február 26-i ülésén. MNL BaML VIII. 297.

³³⁵ Elhangzott Merkel Ottóné Schal Magdolnával 2012. május 18-án készített interjú.

közegészségügyi viszonyait.³³⁶

1940/41-ben az iskola és az internátus még mindig túlszűfoltnak bizonyult. 1940-ben a III. osztályt a nagy létszám miatt ketté kellett választani, mivel meghaladta volna az egy osztályban lehetséges tanulói létszámot, azaz az 50 főt. Így az A. osztályba 26 tanuló, a B. osztályba pedig 39 tanuló került. „Igen nagy a hely hiánya. Pedagógia és fegyelmezés szempontjából nagy nehézséget okoz a túlszűfolttság. Anyagi okokból és a jövő fejlődése szempontjából fel kell vállalnunk ezt a nehézséget. Pécs többi iskolái nem vesznek fel vidéki növendéket. Az iskola jó fekvése, közelléte az állomáshoz, Pécs déli területén lévő iskolahiány indokolják a népesség nagy emelkedését.”³³⁷ – írta az igazgatónő.

1940/41-ben az internátus létszáma 70 főre növekedett. Az internátus 1941-ben egy 86,18 m²-es ebédlőből, 3 tanulószobából (27, 33, 27 m²), és 15 db hálószobából állt. 3 fürdőszoba tartozott még az internátushoz. Egyéb helyiségek: 1 zongoraszoba, 1 vendégszoba, 3 cselédszoba és 2 betegszoba. Az internátus befogadóképessége 85 fő volt. 1941-ben már 83 fő lakott itt. Életkor szerint: 10-14 éves 59 fő, 14-18 éves 22 fő, 18 évesnél idősebb 2 fő. 1942-ben már 6 db volt a fürdők száma, és 96 főre bővítették az internátus befogadóképességét, amit ki is használtak, senkit nem utasítottak el. Az internátus gondját úgy oldották meg ideiglenesen, hogy a szomszédban bérbe vettek 2 szobát, s abban helyezték el a növendékeket. A helyiség azonban így sem volt elégséges.

Az iskolának 1916-tól 1942-ig nem volt **tornaterme**. Rúzsás Lajos az 1921/22-es tanévben a háborút és a szerb megszállást okolta a tornaterem hiánya miatt. A VKM 1924. évi 32082/VIII. számú rendeletére válaszul az igazgatónő, Mojsisovich Margit jelentette, hogy nincs az iskolának tornaterme, ám a másik két polgárinak sincs. Az igazgatónő kihangsúlyozta, hogy ha tornaterem nem is volt, de a református polgári leányiskola internátusának volt „egy árnyas udvara, ahol a szabadgyakorlatokra, a menetekre, hinta, ugró, mászó és labdázó készletek jól elhelyezhetők, s van külön tágas kert a szőlőhegyek felől jövő tiszta levegővel, kertészkedésre bőséges alkalommal.” Beszámolt arról, hogy a kertészkedést a növendékek beosztással végezték, s ez mind a fizikai állapotukra, mind az ismereteik gyarapodására szolgált. Egyéb tanszerekről is beszámolt a levél: ugrókötél, labda, botok és nyújtó állt a rendelkezésre. A felszerelést folyamatosan bővítették.³³⁸

1930-ban az iskola vezetősége azt remélte, hogy Pécsen az intézet és internátus épületén kívül az udvarban található egyik épület tornateremként fog funkcionálni, de sajnos kiderült, hogy ez az említett épület olyan rossz állapotban volt, hogy még a tanév elkezdése előtt le kellett bontani.³³⁹ Így a református polgári leányiskolában továbbra sem volt tornaterem. 1936-ban újra felmerült a tornaterem építésének igénye, s az igazgatónő leírta, hogy ha a VKM hozzájárult volna „néhány ezer pengővel” az építkezéshez, akkor a tornaterem mellett egy új, egészséges betegszobákkal és tanuló szobával is³⁴⁰ bővült volna az intézmény.

A tankerületi főigazgatóság észrevételezte az iskolában a testnevelés tanításának hiányos voltát. Szorgalmazta sportkör alakítását az iskolában, amely kérésre az igazgatónő haladékat kért. Indokai között szerepelt, hogy mivel az iskola nem rendelkezett tornateremmel, sem olyan helyiséggel, ahol a sportolását a diákoknak meg lehetett volna oldani, ezért kérte, hogy tekintsen el a főigazgatóság a sportkör megszervezésétől. Az igazgatónő levelében beszámolt arról, hogy hogyan oldották meg a gyermekek testnevelés keretében való sportolását: pingpong-kört szerveztek, korcsolyázni és úszni vitték a gyermekeket, valamint megalakították az iskola leánycserkészcsapatát.

Az igazgatótanács 1938. január 15-én elhatározta, hogy tornatermet építtet.³⁴¹ A tornaterem tervét

³³⁶ A városi tiszti főorvos jelentése. Pécs, 1931. június 27. MNL BaML VIII. 297.

³³⁷ Mojsisovich Margit 20/1940. sz. jelentése az 1940/41-es tanévről Ravasz László püspökhöz. MNL BaML VIII. 297.

³³⁸ Református Polgári Leányiskola, Siklós. 36/917. MNL BaML VIII. 297.

³³⁹ Mojsisovich Margit Pécsen, 1930. július 14-én kelt levele Ravasz Lászlóhoz. uo.

³⁴⁰ Mojsisovich Margit Pécsen, 1936. október 14-én kelt levele Ravasz László püspökhöz. uo.

³⁴¹ Mojsisovich Margit Pécsen, 1938. január 22-én kelt levele a tankerületi királyi főigazgatóhoz. uo. Pécsi Református Polgári leányiskola iratai. uo.

Mándy György megbízásából Rudiczky István budapesti építész tervezte.³⁴² Ez a terv végül nem valósult meg, mert az egyházmegyének lehetősége nyílt arra, hogy másképp oldja meg a tornaterem építésének kérdését.

1939/40-es tanévben Komlós Béla mérnök felajánlotta a Ferencz József utca 21. szám alatti ingatlant, mely a Komlós és Krauss testvérek tulajdona volt. Egy hat szobás magasföldszintes ház, alagsorral és udvarban olyan melléképületekkel, melyeknek egyikét 90 nm-es tornateremmé lehetett alakítani. Azért is volt rendkívül előnyös a vétel,³⁴³ mert az így megvásárolt telekkel együtt az iskolának kétszeresre nőtt az eredeti telke, s így elfért rajta a szabványnak megfelelő méretű tornaterem is. 1941. október 10-én megkezdték az építkezést. A faanyagot – mivel Pécsen és az országban nem lehetett beszerezni – Erdélyből szállították. Az új ingatlan vásárlása lehetővé tette, hogy az iskolának két hiányát pótolják: az egyik a zárt folyosó megépítése, ahonnan nyílhattak a tantermek. És meg lehetett építeni a tornatermet. **1942** tavaszára készült el **a tornaterem**.

Az igazgató kéréssel fordult a VKM-hez abból a célból, hogy államsegéllyel (15 000 pengő építési segély) és az egyházmegye anyagi hozzájárulásával (17000 pengő) megépített tornaterem részére felszerelést adományozzon. Az egyházmegye annyira kiürült, hogy a fűtőtesteket és a tusolóhelyiségeket nem tudták felszerelni, s így az 1942/43-as tanévben nem tudták azt használatba venni.³⁴⁴ A VKM 242592/1942 sz. kiutalta a tornaszereket. (10 bordásfal, 1 ugrószekrény, 2 tornapad, 4 ugrósámoly, 6 mászórud, 6 mászókötel, 6 kígyóhorog, 4 vaskonzol, 1 pár magasugró lécz, 5 ugrólécz, 23 pár buzogány, 1 szekrény, 2 szőnyeg, kosárlabdaállvány, és hajszalabda). A használatba vételi engedélyt 1942. október 22-én állította ki Pécs város műszaki tanácsosa.³⁴⁵

A siklói internátushoz is és a pécsi intézethez is tartozott **kert**, mely nemcsak gazdasági célokat szolgált (ellátta az iskola konyháját alapanyaggal), de a háztartástan és a testnevelésórák keretében – amíg nem volt tornaterem, azaz 1942-ig – is nagy hasznát vették. 1922-ben ütemtervet készítettek az az iskola kertjének műveléséhez.³⁴⁶ Eszerint az iskola kertje Siklóson 900 m² területű volt. A gazdasági gyakorlatokat Szabó Lenke tanárnő vezette.³⁴⁷ Az ütemterv beszámolt arról, hogy mi mindent termeltek a kertben. Gyümölcsfák, szőlő, évelők, zöldségágyak, virágok is voltak a kertben. A diákok tavasztól őszig tartó munkában komoly kertészeti ismereteket szerezhettek. 1927-ben az internátus kertje, mely eddig gazdasági célokat szolgált, a tanulók használatába került. Egyik felét tornapályává alakították, a másik felét pedig udvarrá.³⁴⁸ Így „Tavasz óta a növendékek a kertben tanultak, s ebédeltek, úgy hogy zárt térben csak tanítás alatt és éjszaka voltak.”³⁴⁹ 1927-ben, a kertbe asztalok és padok kerültek.

³⁴² A tornaterem mellett betegszobák is kerültek az épületbe, teljesen elkülönítve az egyéb helyiségektől. Az építési költséget a tervező építész 35.525 pengőben állapította meg. A tornaterem tervéről készített vélemény megállapította, hogy egy tornaterem szabvány mérete 20x10 méter, de az iskolának nem állt rendelkezésére ekkora terület. Így 18x9 méterre kellett tervezni. A terem magassága 520-540 méter, az ablakok a terem hosszoldalán helyezhetők el. Tágas nyílásúak: 160-200 cm. Az ablakok szárnyait alulról kezelhető és szabályozható nyílású nyitószervezettel kellett ellátni, hogy az órákőzi szünetekben biztosítani lehessen a szellőztetést. A padló parafára fektetett linóleum, mivel a terem más célokra (ünnepélyek) tartására is alkalmassá kellett tenni, és mert fontos volt tisztítása és portalanítása. Az öltözővel is gond volt, mert túl szűk helyiség állt rendelkezésre e célból: 25x2 méter, mely még arra sem lett volna alkalmas, hogy padokat helyezzenek itt el. In: Csokonyay Sándor tanulmányi felügyelőnek továbbított vélemény a református polgári iskola tornateremének tervéről. Készítette: a testnevelő tanár 1938. március 5-én. MNL BaML VIII. 297

³⁴³ 1941 márciusában a Komlós-Kraussz-féle ingatlant 49000 pengőért megvették (Kutasné 2007:115)

³⁴⁴ 200/1942. sz. irat: Mojsisovich Margit levele a VKM Testnevelési ügyosztályához, Kelt: Pécs, 1942. augusztus 14. MNL BaML VIII.297.

³⁴⁵ Papp sk. 84. 804/1942. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

³⁴⁶ Kimutatás a siklói református polgári leányiskola kertgazdaságáról 1921/22-es tanév. MNL BaML VIII. 297.

³⁴⁷ Kimutatás a Református Polgári leányiskola kertgazdálkodásáról. MNL BaML VIII. 297.

³⁴⁸ Felsőbaranyai Egyházmegye Mohácson 1926. szeptember 8-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs. 1926:57. BREL II/3. 1. A.

³⁴⁹ Felsőbaranyai Egyházmegye Harkányban, 1927. szeptember 9-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomda, Pécs. 1927:56. BREL II/3. 1. A.

A pécsi évek alatt a Háztartástani és neveléstani ismeretek tárgy gyakorlati tanítása tárgyában a VKM 1914. évi 4000. számú rendeletével kiadott „Polgári Leányiskolai Tanítás Terve s a reá vonatkozó Utasítások” IX. fejezetének 11. pontja értelmében minden leányiskolában szükséges biztosítani legalább egy kellően felszerelt **háztartási helyiséget**. A Pécsi Református Leánypolgáriban gyakorló **konyha, éléskamra, gyümölcsaszaló, kertészeti és baromfityesztő szertár** céljaira alkalmas helyiségek álltak a háztartástan tanításához rendelkezésre. Az intézménynek a kertje baromfityesztésre és háztartástan körébe való kertészkedésre is alkalmas volt. Az iskola udvarában a baromfineveléshez volt ól, de nem használták.³⁵⁰ 1938-tól 1941-ig Nyáry Pál pécsi lekipásztor gyümölcsös kertjét felesben kiadta a polgári leányiskolának, azzal a céllal, hogy gyümölcsfákat telepítsenek, s műveljék a veteményest.³⁵¹ 1944-ben az igazgatónő kérelemmel fordult a VKM-hez, hogy biztosítson az intézet számára kertművelésre alkalmas területet, mert az már 3 éve nem állt rendelkezésre, mivel a bérletet felmondták. A növendékek (310 tanuló) 90%-a falusi, „kiknek nagy szükségük lenne arra, hogy szakszerű irányítást kapva, annak idején tudásukat otthon, családjuk körében érvényesítsék” – indokolta kérését Mojsisovich Margit.³⁵²

Az intézmény épületei és felszerelése a **II. világháború** alatt jelentős kárt szenvedett. Két aknatalálat és géppuskatűz is érte az iskolát, melyeknek következtében a tető és az ablakok megrongálódtak. Az épület helyreállításához 300 db cserép, 9 ajtó, 20 ablak és 150 táblaüveg kellett.³⁵³

A megszálló katonaság egyéb károkat is okozott: feltörték vagy leszerelték az ajtókat, tönkretették a záratokat. Elvitték a tornaterem ablakait, a villanyvezetékét, a villanyórát, a kályhákat és a padokat. Az összes WC-t eltörték. Az élelmiszerkészletet, az edényeket és a fehérneműt is elhordták. A felszabadító bolgár katonák elfoglalták az internátus felét, s még 1945 júliusában sem adták vissza.

Az 1945/46-os tanévben párhuzamosítani kellett volna az I és a IV. osztályt is, a nagy számmal jelentkező tanulók miatt. A padok helyett a növendékek hoztak széket, könyvek sem voltak. A tanárok diktálás útján tanítottak. A fűtőanyag beszerzése is nehéz volt. 1946/47-ben olyan mértékű volt a papírhiány, hogy a VKM eltekintett az iskolai évkönyv szerkesztésétől, s ettől az évtől nem adott ki az iskola évkönyvet.³⁵⁴

Az egyházmegye anyagi nehézségeket vállalva rendbe hozta az épületen esett háborús károkat, majd 1948-ban államosították az egyházi vagyont. Az iskola **államosításakor** a következőképpen írták le az intézmény állapotát: „Emeletes iskola egyes részei karbantartásra szorulnak: A. épület közepes állapotban, B. tanulóotthon hálótermekkel és mellék helyiségekkel megfelelő állapotban, C. régebbi épület megfelelő állapotban, D. földszintes épület: 1942-43-ban épült jó állapotban, E. tornaterem és szertár öltözővel jó állapotban, Összesítve: 6 hálóterem, 9 terem, 7 irodahelység, 8 munkahelység.”³⁵⁵ Az államosításkor részletes leltár készült az iskolai szertárak és a könyvtár felszereléséről is, melyet a Baranyai Református Egyházmegye levéltára őriz.

³⁵⁰ Az igazgatónő jelentése a tankerületi királyi főigazgató számára. 1938. május 15. MNL BaML VIII. 297.

³⁵¹ Megállapodás. Pécs, 1939. május 30. MNL BaML VIII. 297.

³⁵² 68/1944. számú irat. Ingatlanok juttatása népoktatási célokra. Kelt: Pécs, 1944. március 9. MNL BaML VIII. 297.

³⁵³ 110/1945. sz. irat. Kelt: 1945. augusztus 1. MNL BaML VIII. 297.

³⁵⁴ BML. tanf. irat 2457/1947.

³⁵⁵ BML. tanf. irat .27/f + 5048/1948.

VII. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának tanfelügyelete

VII. 1. Az egyházi tanfelügyelet

A Magyarországi Református Egyház törvénye szerint a „közéiskolai oktatásra való felügyeletről az egyetemes konvent az egyházkerületekkel egyetértően intézkedik.”³⁵⁶ Az egyházkerületek egyházkerületi tanügyi előadót bíztak meg az egyházkerület oktatási intézményeinek felügyeletével. Az **egyházkerületi tanügyi előadó**³⁵⁷ személyesen **felügyelte és irányította az egyházkerület középfokú iskoláinak működését (1927-től a polgári iskolákat is)**. Gyűjtötte és nyilvántartotta az iskolák tárgyi- és személyi adatait, évente egyszer meglátogatta az iskolákat, vezette az érettségi és a tanítóképesítési vizsgáit, jelentést tett az iskolák működéséről, részt vett az egyházkerület tanügyi bizottságának munkájában, iskolalátogatás alkalmával megfigyelte az iskola külső és belső életét. Tájékozódott a személyi viszonyokról és az iskola erkölcsi helyzetének politikai és egyházi községben való megítéléséről. Gyakorlati kérdésekben hozhatott intézkedést, személyi és elvi kérdésekben a püspökhöz fordulhatott javaslattal, de a püspöké volt a döntési jog. Az iskola vagyoni ügyeiről is tájékozódhatott. Kiadásait és évi illetményét az egyházkerület fedezte az iskoláktól (azaz a tanulóktól) beszedett pénzből.

A Dunamelléki Református Egyházkerület tanügyi előadója 1925-től 1944-ig Imre Sándor³⁵⁸ volt. Az iskolalátogatási alkalmakkor „megvizsgálta az iskola állapotát, a tanítási módot, az iratkezelést, (...) jóakarató tanácsokkal” látta el a tantestületet. „Örömmel várjuk, hogy ősszel ismét meglátogasson bennünket, mert úgy látjuk, hogy jelenléte, széleskörű tájékozottsága, objektív és jóakarató kritikája az iskolának és a tantestület minden tagjának a fejlődést eredményezi.” – számolt be az értesítő Imre Sándor látogatásáról, 1925-ben.³⁵⁹

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának **fenntartó testülete a Felső-Baranyai Református Egyházmegye** volt, melynek „kormányzata és felügyelete alatt”³⁶⁰ állt. Ügyeit az egyházmegye hatóságai illetve bírósága intézte. Az iskola felett **a felügyeleti jogot az egyházmegye esperese** (az iskola megalapításakor, Nagy Imre) és az egyházmegye **gondnoka** (az iskola alapításakor, Benkő Gyula, királyi tanácsos, szentlőrinci ügyvéd) gyakorolta. Egyházmegyei szakfelügyelők szintén látogatták az intézményt, hogy felügyeljék annak munkáját. **Egyházmegyei szakfelügyelők** voltak az 1925/26-os tanévben: Nagy Ákosné Szigethy Piroska (korábban az intézménynél dolgozó rendes tanár), Vöröss László korábban a siklói polgári fiúiskola tanára, református egyháztag.

Az **iskola tanulmányi és gazdasági ügyeinek intézője az igazgatótanács** volt. Ennek összetétele változott az évek során. Az iskola alapításakor az **igazgatótanács elnöke** dr. Fejes János, **alelnöke és pénztárosa** Gilicze Antal lett. **Szakfelügyelők**: Bocsor László és Vörös László a községi fiú polgári iskola helyettes igazgatója. **Igazgatótanács tagjai** az iskola létrejöttkor: Kozma József, Máthé Ákos,

³⁵⁶ A Magyarországi Református Egyház 1904. évi VI. tc. 1928-ban módosított 100.§. Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 166.

³⁵⁷ 1924. évi közgyűlésének 122. határozata alapján. MNL BaML VIII. 297.

³⁵⁸ Imre Sándor (1877-1945): pedagógiai író, egyetemi tanár, művelődéspolitikus, „1900-tól 1908-ig a kolozsvári református gimnázium tanára; 1904-ben a kolozsvári egyetemen magántanár. 1908-18 között a budapesti állami polgári iskola tanárképző tanára. 1912-ben a budapesti egyetemen magántanár. 1918. november és 1919. április között a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban helyettes államtitkár, utána a polgári iskola tanárképző igazgatója. 1919. augusztus 7-től 15-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Friedrich-kormányban, majd 1924-ig adminisztratív államtitkár volt. 1925-től a pedagógia egyetemi tanára Szegeden, 1934-től 1945-ig a budapesti műegyetemen. Művelődéspolitikai programja, a „nemzetnevelés” a német szociálpedagógia hatására alakult ki, de figyelembe vette köznevelésügyünk történeti hagyományait is. Ezt a „nemzetnevelési” programot az ellenforradalom egy ideig támogatta. Szerkesztője volt a Magyar Paedagógiának (1913–1919 között). In: Magyar Életrajzi Lexikon. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Letöltés ideje: 2015. április 28).

³⁵⁹ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának értesítője az 1924/25. iskolai évről. Siklós, 1925:8.

³⁶⁰ A felsőbaranyai református egyházmegye siklói polgári leányiskolájának szervezeti, rendtartási és fegyelmi szabályzata II. Kormányzat és igazgatás. BREL II/3. 1. A.

Széles Sándor lelkész, Antal Gyula, gyógyszerész, Kakas Gábor, nyugalmazott tanító, Pakuszi Gyula; **jegyző**, Lux Lajosné, a polgári leányiskola igazgatója. Az alapításkor még nem vett részt több tantestületi tag az igazgatótanács munkájában, ám 1940-ben már Dizseri Sándor, Mojsisovich Margit, Bikfalvy Irén is igazgatótanácsi tag volt. póttagként pedig Finta Zoltánnét jelölték. Ez megegyezett az egyetemes konvent azon törekvésével, hogy legalább 3 fő a tantestületből bekerüljön az intézmény működését irányító testületbe.

VII. 2. Az állami tanfelügyelet

Katona András tanulmányában³⁶¹ részletesen ismerteti az állami tanfelügyelet kialakulásának lépéseit 1777-től 1935-ig. Jelen dolgozat az iskola működésének idején működő állami tanfelügyeleti rendszerrel foglalkozik.

A polgári iskolák felügyeletét az 1876. évi 28. törvény szabályozta. A törvény szerint a polgári iskolák **adminisztratív és tanulmányi ellenőrzése a királyi tanfelügyelők** hatáskörébe tartozott. A polgári iskolák nagyarányú fejlődésével és szaporodásával azonban a tanfelügyelők már nem győzték a tanulmányi ellenőrzést, azért már a 90-es években szükségessé vált az iskolalátogatói intézmény létesítése. A tanulmányi ellenőrzést tehát 1904 óta a miniszter által 3 évre kinevezett **polgári iskolai szakfelügyelők** végezték. A szakfelügyelőket a polgári iskolai igazgatók és tanárok köréből nevezték ki. A szakfelügyelők jelentéseiket a tanfelügyelők elé terjesztették.³⁶² Például 1922 novemberében Tolna és Baranya vármegye területére a királyi tanfelügyelőség kiküldte dr. Balthay János székesfehérvári állami polgári fiúiskolai igazgatót a polgári iskolák ellenőrzésére,³⁶³ aki az intézményben folyó munkáról jelentést készített. Az 1931/32-es tanévtől a „Magyar Állam részéről” a Budapesti Kerületi Polgári Iskolai Főigazgatóság gyakorolta az állami felügyelet jogát.³⁶⁴

Az 1930-as évek közepén Hóman Bálint kultuszminiszter létrehozta az egységes szakfelügyeleti rendszert. 1935. évi 6. törvény egységesítette a szakfelügyelői rendszert, megszüntetve az iskolatípusonkénti tanfelügyeletet. Az ország területét 8 tankerületre osztotta fel, s létrehozta a tankerületi főigazgatóságokat, élükön a tankerületi főigazgatókkal. Az 1940/41-es tanévtől a tanügyi közigazgatás a VKM-től a főigazgatóságokra³⁶⁵ került. Pécsen a **Baranyai Tankerületi Királyi Főigazgatóság** működött, ahol a **főigazgató** irányításával, a **tanügyi tanácsosok** tájékoztatták az intézmény vezetését az állami oktatásügyi kérdésekről és feladatokról. Az iskola munkájának ellenőrzését és felügyeletét **tankegység által kiküldött szakfelügyelők** végezték el.

Az, hogy az állam milyen mértékben szolt bele az egyházi fenntartású iskolák működésébe változott az intézmény működésének ideje alatt. Az értesítőkben az intézetet felügyelő, fenntartó és kormányzó testület fejezetben, az 1931/32-es tanévig az állami felügyelet nincs említve. Az 1930-as évek közepétől – Hóman Bálint kultuszministersége idején – egyre több tanévben kezdődik az iskolai értesítő az állami felügyeletet gyakorló királyi tankerületi főigazgató fényképével, jelezvén az állam szerepének növekvő súlyát a felekezeti fenntartású intézményben.

Az 1930-as évek második felétől egyre többször érte sérelem az állam részéről a felekezeti iskolákat a Hóman-féle oktatáspolitikát követve. Pl. az egyetemes konvent tiltakozott az 1935. évi 6. tc. Végrehajtási Utasításának egyes tételei ellen,³⁶⁶ mivel ez a törvénycikk a Református Egyház iskolai **önkormányzati jogait korlátozta**. A korlátozás a következőket érintette: az állami főfelügyeleti jog

³⁶¹ Katona 2016.

³⁶² Kornis 1927:90.

³⁶³ Balthay János levélben tájékoztatta az iskolalátogatás tapasztalatairól a tanfelügyelőt. A Következőt állapította meg többek között: „A német nyelv súlypontja a beszédgyakorlatokra helyezendő, minél kevesebbet grammatizáljunk; a fordítási rendszer kiküszöbölendő.” In: Balthay János Pécsen, 1922. március 24-én kelt levele. MNL BaML VIII. 297.

³⁶⁴ 1931/32-ben a főigazgató: Dr. Gyulai Ágost volt. In: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1931/32. iskolaévről. Pécs, 1932:1.

³⁶⁵ A 6462-1941. számú irat: Az egyházkerületi tanügyi előadó jelentése az 1940/41. évi működésről és az egyházkerület iskolaügyének legfőbb kérdéseiről. p. 6. MNL BaML VIII. 297.

³⁶⁶ Az egyetemes konvent 4854/1936. sz. irata. MNL BaML VIII. 297.

kiterjedt az értekezletek („alakuló, a módszeres, az ellenőrző, az osztályozó, az évváró, a tankönyv megállapító és a szülői”) jegyzőkönyveinek áttekintésére, a statisztikai adatok megismerésére. Vita tárgyát képezte, hogy az Utasítás értelmében az iskolai látogatók (pl. tankerületi királyi főigazgató stb.) a tanárok számára határozathozatali, tantestületi értekezleteket tarthattak és azt elnökölhették. A Dunamelléki Református Egyházkerület iskoláiban, így a pécsi polgári leányiskolában az iskolalátogató a látogatás végén a záró értekezleten beszámolt iskolalátogatási tapasztalatairól. Az értekezletet a látogató javaslatára az igazgatótanács hívta össze, s gyakran az igazgatótanács elnöke vagy a püspök elnökölte. E jogáról a fenntartó nem kívánt lemondani az állami felügyelet javára,³⁶⁷ hiszen ez **autonómiáját** erősen sértette volna. A VKM 3500/1936. évi 6. tc. betartására vonatkozóan a konvent a következőket állapította meg: nem tartja szükségesnek az állami felügyelet gyakorlása miatt a tanári értekezletek jegyzőkönyveinek, a tankerületi főigazgatósághoz való felterjesztését, de meg kell tenni, mivel ez a miniszter kívánsága. A konvent megővta VKM azon intézkedését, hogy az iskolalátogatást befejező értekezlet elnöki teendőit mindig az iskolalátogató lássa el, tekintet nélkül az iskola jellegére. Az a javaslat született, hogy ezen értekezleten az igazgatótanács elnökének, egy a konvent által kiadott, ünnepélyes nyilatkozatot kell felolvasnia.³⁶⁸

Az egyházi oktatási intézmények autonómiájába való beavatkozásnak lehetett értelmezni a VKM 54.285/1938 V. 2 számú rendelkezését, mely megtiltotta, hogy az iskolák bármiféle célra **adománygyűjtést** szervezzenek. A konvent 140/1938 sz. határozatában foglalkozott ezzel a rendelettel, s e „rendelkezéshez nem járult hozzá, mivel az 1790. évi 26. tc. 10. §-a az egyházunk számára biztosított adománygyűjtési jog feladásával járt volna.”³⁶⁹

1941. évi 12. tc. alapján az egyházi főhatóság jogköre szűkült. „A főigazgatók kezdik a püspök fölött álló hatóságnak érezni magukat” – nyilatkozta az egyházkerületi tanügyi előadó.³⁷⁰ Amíg a katolikusok szervezhettek központi tanügyi hatóságot, és Római Katolikus Főigazgatóságot,³⁷¹ ami az egész katolikus iskolaügynek a központi vezetője lett, addig a református oktatási intézmények az állami Főigazgatóságokhoz tartoztak. Az állami Főigazgatóságok pedig nem „szorgalmazták” a református egyházi fenntartású intézmények ügyeinek intézését. Mojsisovich Margit arról panaszkodott levelében, hogy a felekezeti tanárokat hátrány érte a nyugdíjazásuk miatt (a szolgálati idő 65 év volt).³⁷² „Finta Zoltánné 5 évet vesztett, Borbély Ilona 10 évet és Ország Margitnak is 13 éve megy a nyugdíj”³⁷³ szempontjából veszendőbe (...) előlünk a nyugdíjintézet elzárkózik, és kérésünket nem tudjuk kivívni, mert ők nem mentek át az Államhoz és a Főigazgatóságok nem szorgalmazzák ügyüket. Ha az intézet átír a nyugdíjintézetnek, az vagy nem felel, vagy egy év múlva visszaküldi a beadványt úgy, hogy ceruzával ráfirkálja, személyi ügyekkel csak a bejelentéssel egy időben foglalkozik.”³⁷⁴

³⁶⁷ Tiltakozás az állami felügyeletet gyakorló iskolalátogató elnökségi jog gyakorlása miatt. Ravasz László 1936. november 16-án, Budapesten kelt levele Hóman Bálint V.K. M Úrhoz (6850/1936. sz.) uo.

³⁶⁸ A magyarországi református egyház egyetemes konventje Budapesten, 1937. május 3-4 között megtartott ülésének jegyzőkönyvéből. 183. szám. MNL BaML VIII. 297.

³⁶⁹ Imre Sándor egyházkerületi tanügyi előadó Budapest, 1938. november 2-án kelt levele az igazgatónak. uo.

³⁷⁰ 6462-1941. szám. Az egyházkerületi tanügyi előadó jelentése az 1940/41. évi működésről és az egyházkerület iskolaügyének legfőbb kérdéseiről. uo. p. 6.

³⁷¹ uo. p. 7.

³⁷² 1940. március 14-én kelt irat. uo.

³⁷³ Óraadás nem számított be a nyugdíjba. csak az óradíjas helyettes tanár minősítéssel vették be a tanárt a nyugdíjintézetbe. (A Nem állami tanárok nyugdíjintézetébe.) Az iskolának járulékot kellett fizetni utána, amit gyakran a tanárral fizetettek meg.

³⁷⁴ 64/1943. sz. irat: Mojsisovich Margit levele Ravasz László püspökhöz. Kelt: Pécsent, 1943. május 1. uo.

VIII. A polgári leányiskola működésének gazdasági háttere

VIII. 1. Az iskola bevételei

A Dunamelléki Egyházkerület közgyűlése 1916. október 14-én elismeréssel vette tudomásul az iskola megalapítását, és 1000 koronát felszerelésre, 1000 koronát pedig az iskolai évre segélyül meg is szavazott.³⁷⁵ A megalakult református polgári leányiskolát az egyházi hatóságokon túl anyagilag támogatta a siklósi képviselőtestület,³⁷⁶ a Siklósi Takarékpénztár, a Vajszlói Kereskedelmi Bank és a szülők³⁷⁷. 1917-ben Losonczy Ferenc, páprádi tanító kezdeményezte egy – a tanítók rekvirálásukért kapott napidíjaikból – alapítvány létrehozását az iskola működtetésének megkönnyítésére.³⁷⁸

Az első tanévben az iskola nem kapott az államtól államsegélyt a tanárok fizetésének kiegészítésére. A fenntartási költségeket a szülőktől szedett tandíjából, beíratási díjából, nyugdíjhozzájárulásból, az egyházmegye fenntartói járulékából, annak segélyéből, valamint személyek és testületek **adományaiból** biztosították.³⁷⁹

Alkalmanként támogatta **az egyházkerület** is anyagilag az iskola működtetését. 1917-től **az állam** is hozzájárult az intézmény működtetéséhez. Az iskola legnagyobb bevétele **a tandíjából** származott. 1930/31-es tanévben a bevételek³⁸⁰ 79%-a a tandíjából származott. A beíratási díjak (8%) és a továbbképzőre befizetett díjak³⁸¹ (3%), valamint a nyugdíjjárulék (3%) is a szülőket terhelte. Az egyházifenntartói járulék (3%) és az **egyházmegyei segély** (4%) nem érte el a bevételek 10%-át (20. ábra).

³⁷⁵ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának értesítője. 1916/17. p.7. OSZK Ért 15.27/a.

³⁷⁶ Siklós 1916. december 4.; 1917. április 28. Idézi: Tegzes 2000.

³⁷⁷ Tegzes 2000

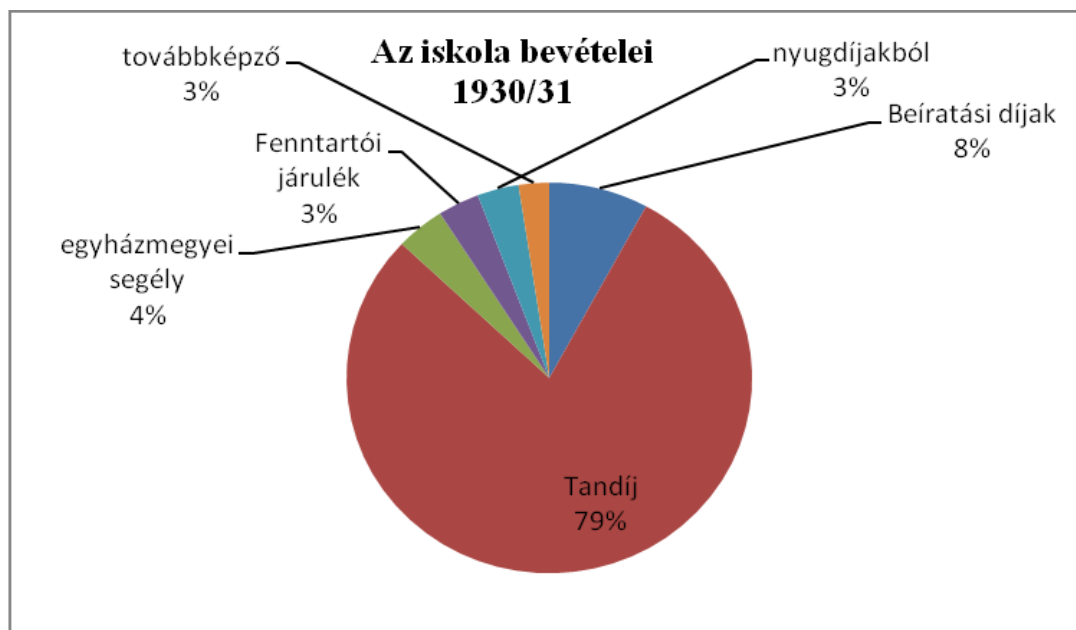
³⁷⁸ Siklós 1916. december 16. 2.; 1917. június 16. Idézi: Tegzes 2000.

³⁷⁹ A következő magánszemélyek adakoztak e célra: Kakas Gábor (100 K), Szigethi József (10 K), Bocsor László (100 K), dr. Fejes János (1000 K), Hegyi Kálmán (30 K), Berényi István (500 K), Szeles Sándor (100 K), Bús József (20 K), Tormány Sándor és neje (100 K), Weisz Lajos (50 K), Pakuszi Gyula (200 K), Dr. Heller József (50 K), Morvai Ferenc (50 K), Aracs Gyula (30 K), Antal Gyula (300 K), Kozma József (50 K), Domby Vince (20 K), Benkő Sándor (100 K), Mándy Sámuel F(200 K), Gilicze Antal (50 K), Szalai Ferenc (200 K), Takács József (50 K), Máté Ákos (50 K), Nagy Imre (50 K), Biczó Lajos (50 K), Kovács Ferenc (20 K), dr. Kovács Károly (100 K), Szöllösy Antal (100 K), id. Csikesz Sándor (20 K), ifj. Csikesz Sándor (20 K), Czikesz Ferenc (10 K), Varga Nagy István (25 K), Halász Imre (10 K), Halász Imréné (10 K), Mányoki Sándor (30 K), Bocsor László és Kozma József iskolai könyvtára (10-10 K), Lux Lajosné (600 K), Sógor Endre (20 K), Sándor Lajos (100 K), Kovács Károlyné (2000 K), Gilicze Antal évi 50 K vallástanítási díjat ajánlott fel, Berky Gyula pedig évi két öl tűzifa beszállítását. A testületek közül: a Vajszlói Takarékpénztár (100 K), a Siklósi Takarékpénztár (200 K), a Vajszlói Kereskedelmi Bank (30 K) adakozott az iskola működésére. Kiscsány-Oszró perselypénztár szolgáltatta be az iskola pénztárába (17 K). Az esperes egyházlátogatáskor (451,50 K) is gyűjtött e célból. A Nagytótfalui lelkészválasztáskor összegyűlt pénzádományt is az iskola működésére fordították (170 K). Nagyvátyi Egyház (20 K) és a Sósvertikei egyház (20 K) is adományozott. Siklós nagyközség évi járulékkal járult hozzá a református polgári működtetéséhez (600 K). A Dunamelléki Egyházkerület iskolai felszerelésre (1000 K) és évi működésére (1000 K) ajánlott fel pénzt.

³⁸⁰ A költségvetésben nem szerepelt a könyv- és papírkereskedésből származó jövedelem. A felvett hitel törlesztésébe ebben az évben 500 pengővel járult hozzá. In: A Pécsi Polgári Leányiskola története az igazgatótanácsi jegyzőkönyvek alapján (Kutasné, 2007:108).

³⁸¹ Ez ahhoz képest jelentős arány, hogy a továbbképzőre beiratkozott növendékek 10 fő alatt voltak.

20. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Iskolájának bevételei az 1930/31-es tanévben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kutasné 2007:107.

Az iskola a tanulóktól **tandíjat** szedett az intézmény működésének teljes idején. A tandíjat az igazgatótanács állapította meg, a tanulók illetősége és vallása alapján. Figyelembe vette az állami polgári iskolákba fizetett tandíj összegét. Legkevesebbet fizették azok a református tanulók, akik a Felső-Baranyai Református Egyházmegyének olyan gyülekezetéhez tartoztak, amelyik éves járulékkal hozzájárult az iskola működtetéséhez. Pl. az 1917/18-as tanévre ez 60 korona összegre rúgott. Más megyéből származó reformátusok valamivel többet fizettek (80 korona). Magasabb tandíjat (kétszeres díjat) fizettek a nem protestáns felekezethez tartozó diákok. A szülők által fizetett tandíjából az első iskolai évben 3360 korona folyt be, nyugdíj- és beíratási díjakból pedig 814. Ez utóbbi a következő költségeket tartalmazta: beíratási díj (4 korona), nyugdíjalap (8 korona), értesítődíj (1 korona), könyvtárdíj (1 korona), bizonyítványdíj (2 korona). Ez mindegyik tanulónak ugyanannyi volt. A magántanulók számára a beíratási díj (4 korona), a nyugdíjalap (8 korona), a tandíj ugyanakkora összegű volt, mint a nyilvános tanulók esetében (60 és 80 korona). A magántanulóknak ezen kívül összevont vizsgadíjat (évente négy alkalommal vizsgáztak) is kellett fizetni (100 korona). 1924/25-es tanévre a tandíjat – a pénzromlás miatt – terményben határozták meg. Ekkor a szülők foglalkozásától tették függővé a tandíjként beszolgáltatott tandíj összegét. Pl. a „jobb módú termelők leányai részére 90 kg, tisztviselő gyermekeknek 60 kg, a több gyermeket taníttató református tisztviselő szülő gyermekeinek 40 kg búza tőzsdei napi ára”³⁸² volt a fizetendő tandíj.

Az egyházmegye **tandíjmentességet** is adhatott, melyet feltételekhez kötöttek. Tandíjmentességet a szegény sorsú jeles vagy jó előmenetelű tanulók kaphattak, mely csak egy évre szólt. Kedvezmény illette a református lelkész-, tanító- és tanárgyerekeket. Szegénységi bizonyítványt kellett benyújtani az igazgatónak a mentességhez (az egyházi tisztségviselők gyermekeinek nem kellett szegénységi bizonyítványt kérni ahhoz, hogy tandíjmentességet kaphassanak). Az első félévben nem igényelhetek tandíjmentességet a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezők sem. Ha a tanév elején tandíjmentességben részesült diák tanulmányi eredménye romlott vagy magatartása kifogásolható volt, akkor a második félévtől elveszítette a tandíjmentességét.³⁸³ 1930 szeptemberétől 1937 júniusáig kimutatás készült a tandíjmentességben részesülő diákokról. Eszerint az 1930-as évek elején a

³⁸² Felsőbaranyai Református Egyházmegye Sellyén 1924. szeptember 10-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1924:42. BREL II/3. 1. A.

³⁸³ Szabályzat a Dunamelléki egyházkerületben lévő polgári iskolák igazgatótanácsai számára. II. fejezet, 27. §.

református felekezethez tartozás sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a tandíjmentesség elnyerésében, mint a későbbi években.³⁸⁴ 1933/34-ben a gazdasági helyzet romlott, az igazgatótanács 19 más vallású tanulónak engedte el a rájuk kiszabott kétszeres tandíj felét, azaz megengedte, hogy ugyanannyit (40 pengőt) fizessenek, mint a reformátusok. Három más vallású tanulónak pedig 61 pengőt kellett fizetnie. 1934/35-ben csődöt mondott az elgondolás, hogy a más vallásúak dupla tandíjat fizessenek, s az igazgatótanács úgy határozott, hogy minden izraelita és katolikus növendéknek, aki kéri, annak elengedi a másvallásúakra rótt teljes plusz tandíjat. Így járt el 27 esetben, 6 esetben pedig csak a különbözet felét engedte el. 1935/36-ban az igazgatótanács megszüntette a más vallásúak dupla/külön tandíját. A diák által elnyert tandíjmentesség, nem minden esetben jelentett az iskolának bevétel kiesést. Előfordult, hogy pl. egyházközség vagy magánszemély, esetleg egyéb bevételekből fedezte az iskola egyes növendékeinek a tandíját. Az 1920/21-es tanévben pl. 3 nyilvános és 2 magántanuló élvezett tandíjmentességet, akiknek a díját Antal Gyula gyógyszerész, az igazgatótanács tagja fizette ki.³⁸⁵ Az 1922/23-as tanévben Petőfi-ösztöndíjat alapított Huszár Károly, s ennek összege 5000 korona volt, melyet Bocsor Ilona (III. osztály) nyert el. Ugyanebben az évben a Siklói Jótékony asztaltársaság 1000 koronát adományozott Vöröss Vilma I. osztályos tanulónak. Az 1931/32-es tanévben az intézet a szegény sorsú tanulók tandíjának fedezésére ünnepélyt rendezett, melynek előadója Antal Géza református püspök volt. Az ünnepélyen fellépett Boros Margit hangverseny-énekesnő és a református egyház énekkara. Az ünnepély bevételeiből 6 tanuló tandíját fedezték.³⁸⁶ Az 1933/34-es tanévben a pécsi református egyházközség fizetett teljes tandíjat 10 református növendékért és egy áttérés alatt lévő katolikusért, 1935/36-ban pedig 5 pécsi reformátusért és 1 áttérés alatt lévő katolikusért, valamint fedezte 3 gyermek tandíjának a felét.³⁸⁷ Előfordult, hogy az igazgatótanács az iskola pénztárának terhére engedte el a tandíjat. pl: Szekeres Ilona „igen jó magaviseletű és előmenetelű” református tanuló így kapott mentességet. Ugyancsak az iskolai pénztár terhére tekintett el az igazgatótanács Schwarcz Magda izraelita növendék tandíjától, mivel meghaltak a szülei. Miniszteri rendelet is előírt **tandíjmentességet**. Erre is volt az iskolában példa: az 1935/36-os tanévben 1 izraelita és 1 katolikus diák azért kapott tandíjmentességet, mivel az apjuk rokkant volt. A kimutatás szerint 7 év alatt (1930-1937) 12 izraelita és 8 katolikus kapott indokolt oknál fogva összesen 560 pengő értékű tandíjkedvezményt. Több érv is szólt amellett, hogy a nem református tanulóknak miért is adott az intézmény tandíjmentességet. Az egyik szerint a legfőbb ok épp a más vallásúak nagy arányában keresendő. A 7 év alatt az intézetnek 168 izraelita és 166 katolikus növendéke volt, ami fejenként 45 pengőt összesen legalább 15000 pengő bevételt jelentett az intézetnek. A másik okot így fogalmazta meg a kimutatás szerzője (valószínű az igazgató): „Ha az igazgatótanácsnak nem lett volna kénytelen nagyon sokszor szociális megértésből félretenni a felekezeti szempontot és segítő kézzel fordulni olyanok felé, akiknek az életviszonyai elég sajnálatosan alig ütötték meg az emberi mértéket, még akkor is bölcsességből és előrelátásból a felekezeti pártatlanság álláspontjára kellett hogy helyezkedjen, mert amikor a pécsi zárda szívesen adja a mi reformátusainknak a tandíjmentességet, sokszor csak anyagi rászorultság esetén még többször olyankor, ha a növendék és a szülei részéről a katolikus egyház iránt hajlandóság mutatkozik, nagy kérdés, hogy ebben a katolikus tengerben nem okosabb-e iskolánknak simán és tárt kapukkal sok megértéssel fordulni a más felekezetek felé.”³⁸⁸

³⁸⁴ Pl. 1930/31-es tanévben a pécsi református egyház adománya jóvoltából református tanulók és egy katolikus diák részesült tandíjmentességben. 1931/32-ben valamennyien reformátusok voltak, akik tandíjmentességben részesültek. Többen közülük lelkészek és tanítók gyermekei. 1932/33-ban 11 református gyermek kapott tandíjmentességet, amelyet a pécsi egyházközség fedezett. A tandíjak fedezésére rendezett jótékonyági est bevételeiből Fónod református kántortanító római katolikus leányának a tandíját fedezték. In: Kimutatás a felsőbaranyai református egyházmegye polgári leányiskolájának 1930 szeptemberétől 1937 júniusáig kiosztott tandíjmentességéről. MNL BaML VIII. 297.

³⁸⁵ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Sellyén 1921. augusztus 17-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1921:45. BREL II/3. 1. A.

³⁸⁶ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének Értesítője az 1931/32. iskolaévről. p. 8.

³⁸⁷ Kimutatás a felsőbaranyai református egyházmegye polgári leányiskolájának 1930 szeptemberétől 1937 júniusáig kiosztott tandíjmentességéről. MNL BaML VIII. 297.

³⁸⁸ Kimutatás a felsőbaranyai református egyházmegye polgári leányiskolájának 1930 szeptemberétől 1937 júniusáig kiosztott tandíjmentességéről. MNL BaML VIII. 297.

Az egyházmegyéhez tartozó **egyházközségek éves járulékkal** (1917-ben kb. 3120 koronával) járultak hozzá az intézmény működéséhez. Nehezítette az iskola gazdálkodását, hogy az egyházmegyei fenntartói járulék egyetlen évben sem folyt be teljes összegben és nem egy összegben fizették a tanév kezdetén, hanem részletekben folyt be az iskola kasszájába. Az 1929/30-as tanévben például arra panaszkodott az igazgató, hogy még egyik évben sem folyt be 4000 pengőnél³⁸⁹ nagyobb összeg, s az adott tanévben is még tartozott az egyházmegye 1200 pengővel az iskolának. Így kifizetetlen számlái voltak az intézménynek.³⁹⁰ Az egyházmegye évi segéllyel is hozzájárult az iskola költségvetéséhez, mely 1931-ben 320 pengő volt.

Az iskola működésének első évében nemcsak az egyházközségek, hanem **a református lelkészek és tanítók** is éves járulék fizetésére kötelezték magukat a polgári leányiskola fenntartásának céljából. A lelkészek (1155 koronával), a tanítók, a vallásnádok és énektanádok (515 koronával) – kevés fizetésük ellenére is – „áldoztak a református nőnevelés oltárán.”³⁹¹

Az egyházkerület alkalmanként járult hozzá az iskola működéséhez, pl. az 1917/18-es tanévben évi 2000 korona segéllyel segítette az iskolát. Adott felszerelésre, építkezésre, tatarozásra is. Az 1921/22-es tanévben jelentős, 20000 korona, 1922/23-ban 50000 korona rendkívüli segélyt utalt ki az egyházkerület az iskolának. Az 1929/30-as tanévben elmaradt az egyházkerület éves segélye is, mely tovább nehezítette az intézmény gazdasági helyzetét (lecsökkent államsegély és tanulói létszám, gazdasági válság stb.). Az 1939/40-es tanévben az egyházmegye megvette az intézménnyel szomszédos ingatlant, melyen 45000 pengő bekebelezett teher volt. Ezt jelzőlag biztosító hitelezők készséggel átírták az egyházmegye nevére. Az épület megvásárlásához nem kellett készpénz. A kamatterheket kellett az iskolának vállalnia. E vétel miatt Halász Imre esperes úr eljárta a konventi kölcsön ügyében. Így **a református konventtől** 15000 pengőt kértek 15 évre, öt és fél százalékos kamatra. Úgy tervezték, hogy 1941 májusában jutnának a kölcsönhöz, s a rá következő évben pedig 2000 pengő segélyt kapnának. A konventi titkár úgy vélte, hogy ha Erdély nem viszi el a pénzt, akkor a konvent az iskola összes tartozását átvállalná.³⁹² A konvent 1942-ben is segítségére sietett az intézménynek, mert 2000 pengő segélyt nyújtott az internátus kibővítésére.

A fenntartási költségekhez a **tantestület** is hozzájárult. Pl. az 1916/17-es tanévben Szigethi Piroska és Lux Lajosné 7 hónapon keresztül „csekély díjazás mellett” német társalgási tanfolyamot tartottak, melyből 680 korona folyt be az iskola pénztárába. Az igazgatói teendőket Lux Lajosné ingyen végezte el. A későbbi években a rendkívüli tárgyak oktatásáért (gyors- és gépírás, zongora, francia stb.) díjat szedtek, s ennek egy részét a tanfolyam vezetője kapta, más része az iskola bevételét gazdagította. Az 1930/31-es tanévben Borbély Ilona felajánlotta, hogy fizetés nélkül, teljes óraszámában tanít, s az igazgatótanács elfogadta ajánlatát.³⁹³

A **tanulók** által tartott iskolai ünnepélyeken (pl. 1917. március 4-én) is gyűjtöttek az intézmény számára pénzdományt, melyből 1200 korona folyt be az iskola kasszájába.

Jeles események is arra szolgáltak, hogy az iskola működését segítsék: pl. 1917. november 21-én az egyházmegye a reformáció négyszáz éves évfordulójának tiszteletére ünnepélyt rendezett, melyen részt vett Petri Elek, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. Az ünnepély istentisztelettel kezdődött, majd a Pelikán Szálló dísztermében tartott műsoros ünnepélynél folytatódott, s este a siklósi egyházközség szeretetvendégségével zárult. Az ünnepség teljes bevételét (918 és 1912 koronát) a

³⁸⁹ Az esperes éves tiszteletdíját 1932. évre 1888 pengőben állapították meg. Az egyházmegye éves költségvetése 7800 pengő volt. In: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1931. szeptember 30-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvének Függeléke. Siklós, 1931. BREL II/3. 1. A.

³⁹⁰ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1930. október 15-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1930. 21. pont. BREL II/3. 1. A.

³⁹¹ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1918. augusztus 27-én tartott közgyűlésének (...) jegyzőkönyve. Siklós, 1918:10. BREL II/3. 1. A.

³⁹² 270/1940-es Pécsen 1940. november 25-én kelt irat. MNL BaML VIII. 297.

³⁹³ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1931. szeptember 30-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvének 18. pontja. Siklós, 1931. BREL II/3. 1. A.

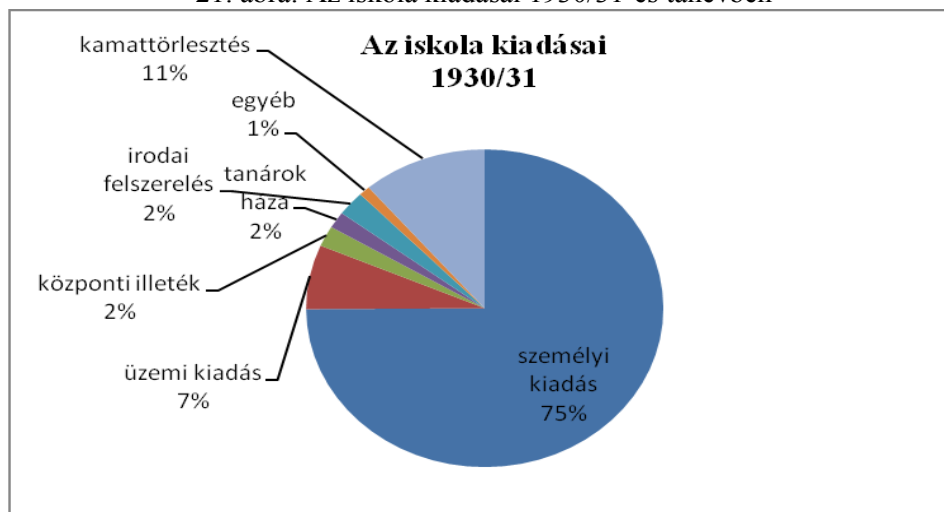
siklósi polgári leányiskola és internátus működésére fordították.³⁹⁴ Az intézmény 1938. március 5-én ifjúsági előadást tartott a református egyház gyülekezeti termében, melynek tiszta bevételét a tornaterem megépítésére ajánlotta fel. A műsor igen gazdag volt.³⁹⁵ Az iskolának a bevételből vigalmi adót kellett fizetnie a városnak, amit az igazgató kérésére sem engedett el Pécs polgármestere, mivel a bevétel nem az ínség enyhítését szolgálta.³⁹⁶

Az iskola működését **egyéb forrásokból** is fedezték. Az igazgatótanács éves beszámolójából kiderül, hogy **sertéstartásból** is származott bevétele az iskolának. Például az 1918/19-es tanévben 2810,10 korona, ami nagyobb összeg volt, mint az egyházkerületől abban a tanévben kapott 2000 korona éves segély.³⁹⁷ A **kert** művelése is bevételt eredményezett. 1937-től 1939-ig **téglajegyeket** bocsátottak ki a tornaterem építésének céljából.³⁹⁸ 1930-ban **könyv- és papírkereskedést** nyitott az intézet, melynek jövedelme az iskolát gyarapította. „Mienk a tiszta jövedelem.” – írta az igazgató Ravasz László püspöknek.³⁹⁹ Az államosításig működött a bolt.

VIII. 2. Az iskola kiadásai

Az első tanévben összesen 13806,83 korona bevételből kellett gazdálkodjon az iskola. Ebből fizették a tanítónőket (8754 korona), a német társalgó vezetőinek díját (280 korona), a házbért (486 korona), fűtést és világítást (654 korona). Ebből költöttek a bútorzatra (486 korona), az épület javítására és tisztítására (164 korona), tanszerekre (1122 korona), iskolai könyvtárra (190 korona) és iskolaszolgára (870 korona). Az egyéb kiadások 627 koronát tettek ki.⁴⁰⁰ Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvében fellelhetők az iskola kiadásai között az épületre és a felszerelésre való költség, mint házbér, fűtés-világítás, bútorzat és egyéb felszerelés, épületjavítás, tisztogatás, tanszerek, iskolaszerek, iskolaszolga. Cselekvő vagyonként jelenítik meg a könyvtár állományát és a bútorzat értékét, valamint a tanszereket.

21. ábra: Az iskola kiadásai 1930/31-es tanévben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kutasné 2007:107-108.

³⁹⁴ Az 1917/18-as iskolai tanév bevételét gyarapította ez az összeg.

³⁹⁵ Az intézet énekkara előadta Stojanovits-Arany: Ének a csodaszarvasról, majd ezt követte Kelecsényi: Vén boszorkány című pantomim játék. A diákok paródiát adtak elő Petőfi Sándor: Megy a juhász a számaron című verséből. Ezt követte egy iskolai jelenet „Az irodalom átértékelése” címmel. Delibes: Coppélia fantázia és Somogyvári: Panasz című műve zárta a programsorozatot. In: Az igazgató a Magyar Királyi Államrendőrséghez Pécsen, 1938. február 5-én az előadás megtartására kért engedélye. MNL BaML VIII. 297.

³⁹⁶ Dr. Sebestyén tanácsnok válaszelevele a vigalmi adó visszatérítése ügyében. MNL BaML VIII. 297.

³⁹⁷ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1918. augusztus 27-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1918:26. BREL II/3. 1. A.

³⁹⁸ Mojsisovich Margit Pécsen, 1937. november 30-án kelt levele. MNL BaML VIII. 297. Pécsi Református Polgári leányiskola iratai. MNL BaML VIII. 297.

³⁹⁹ Mojsisovich Margit Pécsen, 1930. július 14-én kelt levele Ravasz Lászlóhoz. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁰⁰ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 31-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:33-37. BREL II/3. 1. A.

A tanárok fizetése tette ki a legnagyobb részét a kiadásoknak az intézet működése alatt. Ezt bizonyítja a fenti, 21. ábra is. A költségek 75%-át tették ki az 1930/31-es tanévben a személyi kiadások. Ezen kívül a felvett hitel kamattörlesztése volt még jelentős mértékű (11%). Az üzemeltetési költség nem érte el a költségek 10%-át.

1917-ben a díjlevelek alapján az állapítható meg, hogy a tanárok az éves fizetésük felét az **egyházmegye pénztárából** kapták havi lebontásban, míg a másik felét **államsegélyből**⁴⁰¹ pótolták.

Az állam 1917/18-tól 4 tanerő után fizette a fizetésük 50%-át kitevő államsegélyt. A fenntartó egyházmegye így 4 tanárnak fizette a fizetésének az 50%-át, valamint lakbérét (400 korona) és korpótlékát. A 1918-ban felvett Joós Ibolya segédtanár összes illetményét az egyházmegye fizette, az 1400 korona törzsfizetést, a 100%-os drágasági pótlékot és a 400 korona lakbért. A tanárok fizetése attól függött, hogy rendes tanárként,⁴⁰² segédtanárként vagy helyettes tanárként alkalmazták az illetőt, illetve az 1930-as években függött a szolgálati évek számától is.⁴⁰³ Például Lux Lajosné született Závory Terézia rendes tanárdíjlevele alapján évi 2000 korona fizetést kapott, melyből 1000 koronát, havi lebontásban az iskola pénztárából juttattak számára, a többi államsegélyből fizették ki. 400 korona lakbérkiegészítést is kapott, amit negyedéves felosztásban vehetett fel az egyházmegyétől. Megillette még öt évenkénti korpótlék, melyet fel is vett.⁴⁰⁴ Az első években az igazgatói teendőért nem kért fizetést, de később 600 korona igazgatói pótlékot fizettek számára. A VKM a tantestület tagjai közül csak Lux Lajosné ismerte el rendes tanárnak, Szigethy Piroskát – akit az egyházmegye rendes tanárként alkalmazott - segédtanárként fizetett, melyet az állam azzal indokolt, hogy a siklói iskolában való elhelyezkedését megelőzően nem volt másutt szolgálati éve. Ez azt jelentette, hogy míg egy rendes tanár 2000 koronás addig egy segédtanár 1400 koronás fizetést kapott. Az egyházmegyének kellett kipótolni Szigethy Piroska fizetését, mivel az igazgatótanács ragaszkodott ahhoz, hogy e tanerőt rendes tanári státuszban foglalkoztassa.⁴⁰⁵ Bikfalvy Irén és Miklósy Ilona segédtanárként dolgoztak az iskolában. Miklósy Ilona segédtanárnő éves az 1400 koronából 700 koronát havi előzetes lebontásban az egyházmegye pénztárából kapta, és államsegélyből egészítették ki a másik 700 koronát. A 400 korona lakbért, negyedéves elosztásban, számára szintén az egyházmegye fizetett ki. Járt még az ötéves korpótlék.⁴⁰⁶ Ugyanez a segédtanítónői díjazás illette meg Bikfalvy Irént is.⁴⁰⁷ 1927-ben a tanárok kezdő fizetése egyébként évi 1488 pengő, az elérhető fizetés maximuma pedig 6048 pengő volt.⁴⁰⁸

Nagy különbség volt a **tanárnők és a férfi tanárok** fizetése között. 1919/20-ban az elbocsátott Miklósy Ilona helyébe óraadóként felvett Rúzsás Lajos református lelkész erre a tanévre 5000 korona

⁴⁰¹ Ld. a VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam című fejezetben.

⁴⁰² Akinek nem volt ezt megelőzően másutt szolgálati éve azt csak segédtanárként alkalmazhatták. Az államtól függött, hogy mikor vált valakiből rendes tanár, mert az egyház nem bírta a terheket. Az állam is spórolni kényszerült, s kin tette volna ezt, ha nem a nem állami alkalmazottakon. Előfordul, hogy a rendessé megválasztott tanár az egyháztól a rendes tanárnak járó illetményt kapta, de az államtól csak a helyettesi kiegészítést. Emiatt a rendes tanárok között is kétféle jövedelem honosodott meg, ami „nyomot hagy a lelkekben”. Például Toókné dr. Balla Máriát, 1925. szeptember 8-án, rendes tanárrá választotta az egyházmegye, de az állam az 58982/926 és a 743/43/925 sz. VKM rendeletek alapján csak helyettes tanári minőségben ismerték el, s csak helyettes tanárt megillető fizetés-kiegészítő államsegélyben részesítette. A 160 fős intézmények 1931-ben még csak 3 rendes tanár alkalmazottja volt, köztük az igazgató. 1931-ben az állam az igazgatótanács kérvényére Toókné Balla Máriának rendes tanári fizetést adott.

⁴⁰³ Az 1931 júliusától Bikfalvy Irén fizetése havi 145,35 pengő volt, ami a VIII. fizetési osztály 3. kategóriájának felelt meg. In: A pécsi m. kir. pénzügyigazgatóság 401/I. 1931. sz. irata. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁰⁴ Lux Lajosné Závory Terézia díjlevele. Kelt: Kőrös, 1917. november 3. Aláírás: Nagy az egyházmegye esperese. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁰⁵ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1918. augusztus 27-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1918:28. BREL II/3. 1. A.

⁴⁰⁶ Miklósy Ilona díjlevele. Kelt: Kőrös, 1917. november 3. Aláírás: Nagy Imre az egyházmegye esperese. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁰⁷ uo.

⁴⁰⁸ Kornis1927:80.

fizetést kapott, melyet havi 500 korona előlegként vehetett fel.⁴⁰⁹ Ez több mint háromszorosa volt a segédtanárnői fizetésének, pedig Rúzsás Lajosnak nem volt tanári végzettsége sem. Lux Lajosné igazgatónő 1920-ban fizetés nélküli szabadságra ment (miután férje hazatért a háborúból),⁴¹⁰ és az igazgatótanács Rúzsás Lajost nevezte ki helyettesének. Rúzsás 1000 koronát kapott az igazgató teendők elvégzésért, míg korábban – az iskola működésének első éveiben – Lux Lajosné ingyen, majd 600 korona igazgatói pótlékért látta el ezt a feladatot.

A MRE törvénye szerint az református fenntartású iskolákban a tanárok fizetése nem lehetett kevesebb az állami alkalmazásban lévő tanárokéval. Az óraadók díjazását a fenntartó állapíthatta meg az egyházkerület jóváhagyásával. Az igazgató tiszteletdíja nem lehetett kevesebb a nem teljes középiskolában, azaz a polgáriban, mint 500 pengő.⁴¹¹ A valóságban azonban a felekezeti iskola tanárainak fizetése az állami alkalmazásban lévő tanárok fizetését nem érte el. 1923/24-ben az igazgatótanács kérvényezte az egyházmegyénél, hogy a református polgári leányiskola tanárainak fizetése megegyezzen az állami tanárokéval.⁴¹² 1927-ben pedig felemelte a szavát amellest, hogy az igazgatói pótlék is az állammal azonos legyen, s az internátus vezetéséért teljes ellátást kapjon a vezető.⁴¹³

VIII. 3. Az iskola működését finanszírozó állam

A dualizmus korától, a szekularizáció hatására a MRE anyagi forrásai apadtak, így iskoláinak fenntartása nehézségeket okozott. A konzervatív teológiát követő Tiszántúlon a dualizmus idején sem kívántak lemondani az iskolafenntartó szerepről, a Dunamelléken ez a törekvés a belmisszió és a történelmi kálvinizmus felerősödésének hatására főképp a századfordulótól vált fontossá. Ennek záloga pedig az állam anyagi beavatkozása volt. Az „1848. évi 20. törvénycikk a vallás dolgában” előírta az egyházi fenntartású intézmények finanszírozásának állami kötelmét.⁴¹⁴ Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke beiktatásán, 1921-ben így fogalmazott: „az 1848. évi 20. törvénycikknek kemény híve vagyok és annak végrehajtását követelem.”⁴¹⁵ Az állam államsegély formájában teljesítette az egyházi fenntartású oktatási intézmények finanszírozásának kötelmét.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája működésének idején az államsegélynek kétféle típusával találkozhattunk: a rendszeresen folyósított tanárok után járó, fizetést kiegészítő támogatás és az alkalmanként nyújtott építési vagy működést elősegítő segély.

Az **államsegély mértéke változott** az évek folyamán, s ez nehezítette a gazdálkodást, hiszen ez nagyobb terhet rótt az egyházmegyére, és kiszámíthatatlanabbá tette az intézmény működését. Az állam azonban egyre inkább beleavatkozott az oktatásba, egyre nagyobb részt ütve az **egyház autonómiájának** pajzsán. Nagy Péter Tibor így fogalmazta ezt meg: „Az egyre aprólékosabb szabályozás miatt az egyházi iskolák lassan, de folyamatosan növekvő államsegélyre szorultak, s törvény⁴¹⁶ biztosította, hogy az államsegély emelkedésével az állam beleszólási jogai növekedjenek,

⁴⁰⁹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban, 1919. október 9-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1919:45. BREL II/3. 1. A.

⁴¹⁰ Mojsisovich Margit: Az iskola története. In: Az iskola értesítője az 1930/31. tanévről. p. 4.

⁴¹¹ A Magyarországi Református Egyház 1904. évi VI. törvénycikk 1928-ban módosított 85§. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 166.

⁴¹² A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1924. szeptember 10-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1924:43. BREL II/3. 1. A.

⁴¹³ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1927. szeptember 9-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvének 23. pontja. Pécs. 1927. BREL II/3. 1. A.

⁴¹⁴ 1848. évi XX. törvény 3 §: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5288> (Letöltés dátuma. 2015. április 18).

⁴¹⁵ Rébay 2011:141.

⁴¹⁶ Az 1934. évi XI. törvénycikk 7§: (1) Azt a középiskolát, melynek fenntartása közművelődési érdekből szükséges, de amelyet a fenntartó saját erejéből a jogszabályokban meghatározott követelményeknek megfelelően nem képes ellátni, fenntartójának, illetőleg a fenntartó hatóságának kérelmére a vallás- és

hogy 50% feletti államsegélynél az állam ugyanazokat a jogokat gyakorolja, mint az állami iskolákban” (...) „az alkuban résztvevő [...] már nem az állam és az egyházi főhatóság, hanem a pénzt biztosító tanügy-igazgatási tisztviselő és a pénzt igénylő „autonóm egyházi” iskolaigazgató lett.”⁴¹⁷

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája 1917 szeptemberétől részesült **fizetés-kiegészítő államsegélyben**.⁴¹⁸ Ez évben a VKM az államsegélyt a tanári fizetések 50%-áig utalta ki, és drágasági pótlékot is fizetett számukra. Az első világháború után az ország gazdasági helyzete válságos volt.⁴¹⁹ A Teleki- majd a Bethlen-kormány a gazdaság stabilitása érdekében megszorító intézkedéseket vezetett be. Míg a századfordulótól megfigyelhető volt a felekezeti iskolák anyagi támogatásának növekedése,⁴²⁰ addig Klebelsberg Kunó kultuszministerségének kezdetén⁴²¹ anyagi támogatást vont meg az oktatástól, mely érintette a felekezeti iskolákat is. 1922-től felemelték a tanítói nyugdíjárulékokat, amit az egyházmegyének kellett volna kigazdálkodni. Úgy vélte mind Baltazár püspök a Tiszántúlon, mind Ravasz László a Dunamelléken, hogy a MRE „mostohagyermek” a javak elosztásakor. Az állam nem bánt egyenlő módon a felekezetekkel, nem vette figyelembe, hogy a MRE sokkal kisebb földbirtok vagyonnal rendelkezett, mint a katolikus egyház, így sokkal inkább rászorult volna az állam támogató szerepére.⁴²² Ez ellentmondott a korszakban hirdetett ideológiának, melynek lényege keresztény neonacionalizmus eszméjének megszilárdítása volt. E törekvésben kiemelkedő szerepet szántak az egyháznak és az iskolákban folyó nevelésnek. Számos törvényt is hoztak e cél elérése érdekében.⁴²³

1922. évi 6. tc. 4. § alapján⁴²⁴ a VKM felülvizsgálta a polgári leányiskolának nyújtott államsegély mértékét. Megállapította, hogy 1923. szeptember 1-től csak két tanári fizetés kiegészítését vállalja.

közoktatásügyi miniszter államsegélyben részesítheti. (4) A rendszeres évi államsegélyben részesített középiskolának azokat a tanárait, akik illetményeiket a (3) bekezdésben említett alapítvány, vagyon, vagy a fenntartó, illetőleg a fenntartó hatósága által kijelölt egyéb jövedelmekből kapják, ha fizetési kiegészítő államsegélyben részesülnek is, az iskola fenntartója, illetőleg a fenntartó hatósága választja vagy alkalmazza. Ha a fizetési kiegészítő államsegély mértéke a tanár összilletményeinek 50%-át meghaladja, az alkalmazáshoz a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása szükséges. Azokat a tanárokat, akik illetményeiket teljes egészükben államsegélyből kapják, a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki. (5) Ha az állam valamely egyházi hatóság alatt álló középiskolát bármely címen oly mértékű rendszeres évi segélyben részesít, melynek összege az iskola személyi és dologi szükségleteire fordított évi kiadások felét meghaladja, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető középiskolában a tanulmányi igazgatás és vezetés tekintetében ugyanazokat a jogokat gyakorolja, mint a többi középiskolában. Az iskola jogviszonyában beállott ez a változás azonban az iskolának a (3) és (4) bekezdésben meghatározott jogait nem érinti. 8. § (1) A középiskola fenntartója, illetőleg a fenntartó hatósága köteles a vallás- és közoktatásügyi miniszter kívánságára az iskolai vagyonról, valamint a kezelése alatt álló alapítványokról a vagyon kezelésének és felhasználásának részletes feltüntetésével kimutatást felterjeszteni a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. (2) Ha e kimutatásból az tűnnék ki, hogy az iskolai vagy az alapítványi vagyont vagy annak jövedelmét nem rendeltetésének céljára fordítják, vagy a vagyonkezelés nem megfelelő, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető iskola fenntartóját, illetőleg a fenntartó hatóságát utasítja, hogy az iskolai, illetőleg az alapítványi vagyon biztosításáról és jövedelmének szabályszerű felhasználásáról gondoskodjék.”

⁴¹⁷ Nagy 2000:142.

⁴¹⁸ Mojsisovich Margit 1936. november 10-én Ravasz László püspökhöz intézett levele. MNL BaML VIII. 297.

⁴¹⁹ Ld. a II. 3. A Horthy-korszak idején című fejezetben.

⁴²⁰ Rébay 2010:76.

⁴²¹ Bethlen-kormány kultuszminisztere 1922-1931 között.

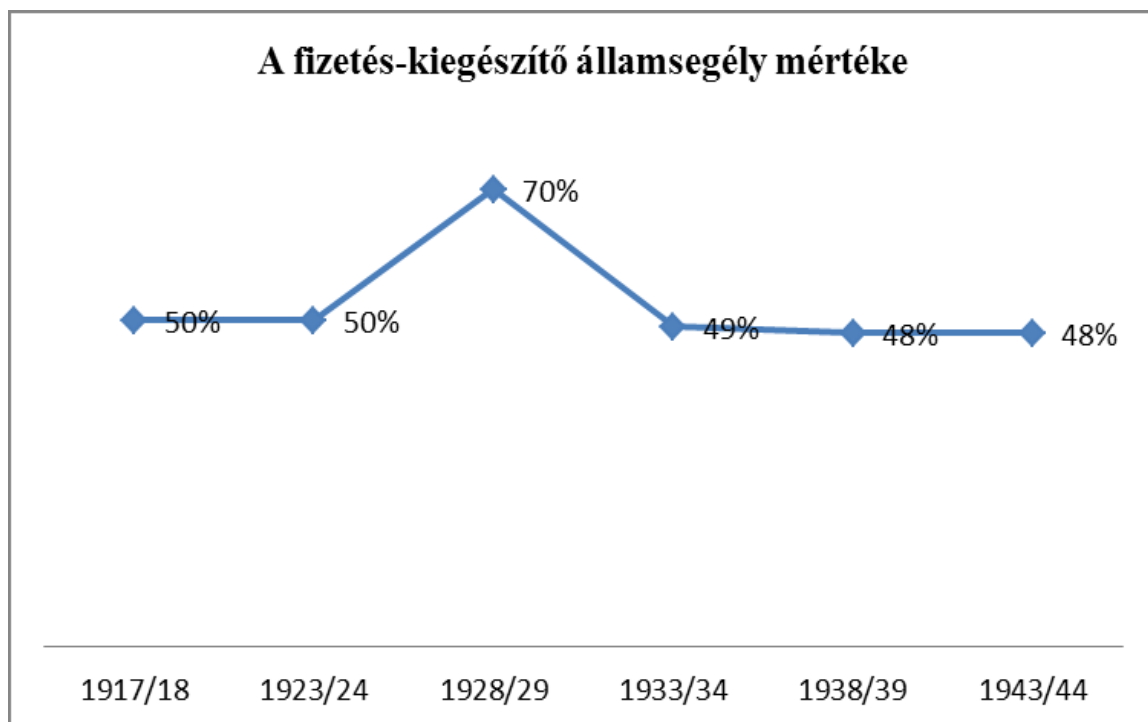
⁴²² Rébay 2010:80.

⁴²³ Ld. a II. 3. A Horthy-korszak idején és a II. 4. A közoktatás helyzete a Horthy-korszakban című fejezetben.

⁴²⁴ „4. § A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmaztatik, hogy az államsegélyt élvező községi, hitfelekezeti, társulati és egyesületi tanári (tanárnői), tanítói (tanárnői) és óvónői rendszeresített állásokat felülvizsgálat alá vegye abból a szempontból, hogy a közgazdaság és az államháztartás változott viszonyai között állami segélyezésük, számbavéve egyrészt az állással egybekötött helyi javadalmazást, másrészt az állás fenntartásának kulturális szükségességét, továbbra is indokolt-e és hogy a felülvizsgálat eredményéhez képest állami támogatásban nem részesíthető állások után adott államsegélyt 1922. évi június hó végével beszüntesse. Az ilyen állások abban az esetben, ha utánuk a fenntartó újból államsegélyt kér, újonnan szervezett állásokként bírálandók el. Az iskolafenntartó az államsegély megvonása következtében a tanítói állást csak a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulásával szüntetheti meg. [...]”

Ennek oka valószínűleg az ország nehéz gazdasági helyzete volt, de az indokok között szerepelt az iskolába járó tanulók csekély száma, valamint az igazgató végzettsége is. A VKM kifogásolta, hogy az iskolát református lelkész igazgatta, akinek nem volt polgári iskolai tanári végzettsége.⁴²⁵ Javaslatot tettek az iskola községi vagy a katolikus polgári iskolával való összevonásra. Mándy Sámuel közbenjárásának és az igazgatótanács kérelmezésének hatására, 1923 augusztusára rendeződött az államsegély kérdése, és újból 4 tanerő részesült benne, s az ötödik tanerő államsegélyének ügye is folyamatban volt.⁴²⁶ Valószínű, hogy az 1923/24-es tanévre a VKM kiutalta az ötödik tanár után járó államsegélyt is, mivel Berze Nagy Károly vezető királyi tanfelügyelő beszámolt annak megszüntetéséről: „a VKM 1924. július 1-től az iskola ötödik tanári állása utáni fizetett havi 18 aranykorona fenntartási járulékot törölte. Az egy iskolaszolga után havi 8 aranykorona fenntartási járulékot rótt ki.”⁴²⁷ 1924-től az állam már nem utalta ki az ötödik tanár után járó államsegélyt, s ezt még 1931-ben is kérvényeznie kellett az igazgatónak.⁴²⁸ 1943-ig az állam csak négy tanár (Mojsisovich Margit, Bikfalvy Irén, Szabó Lenke, Toókné Balla Mária majd helyette Fintáné Duka Karolina) után fizetett államsegélyt. 1943 júniusában Fáy István államtitkár értesítette az igazgatótanácsot arról, hogy az iskola megkapta a fizetés-kiegészítő államsegélyt az ötödik és a hatodik tanári állás után, 48%-ban. Ez Borbély Ilona és Kellerné Birner Ibolya helyettes tanárokat illette (22. ábra).⁴²⁹

22. ábra: A fizetés-kiegészítő államsegély mértékének változása

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvei

⁴²⁵ A VKM államtitkárának Budapesten, 1923. augusztus 10-én kelt levele Ravasz László püspökhöz. (276/923. számmal jelzett irat.) MNL BaML VIII. 297.

⁴²⁶ Felsőbaranyai Egyházmegye 1924. szeptember 10-én Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós-Drávavölgyi Könyvnyomda, Siklós, 1924:40. BREL II/3. I. A.

⁴²⁷ Berze Nagy Károly, vezető királyi tanfelügyelő levele az igazgatótanács elnökének 1925. december 29. MNL BaML VIII. 297.

⁴²⁸ Geszler Jenő miniszteri tanácsos Budapesten, 1931. január 20-án kelt levele. uo.

⁴²⁹ A VKM 135.445/1943 VI. 4. számmal utalta ki az államsegélyt az ötödik és a hatodik tanári állás után, 1943. január 1-től 48%-os fizetés kiegészítő államsegélyt engedélyezett. 3334/1943. sz. Imre Sándor által, Budapest, 1943. június 23. és a 143/1943. sz. irat. Kelt: Pécssett, 1943. június 18. uo.

A fenntartó kénytelen volt a dologi kiadásokkal spórolni, vagy a tanárok fizetése csorbult. Mindegyik esetben a tanítás minősége forgott kockán. 1925-ben például a VKM 40715/1925. számú rendelete alapján a Baranya vármegyei közigazgatási bizottsága az iskola államsegélyét revízió alá vette, s tovább csökkentette azt: az eddig kiutalt összeg 75%-át fizette az 1924/25-ös tanévben. Súlyosan érintette ez az intézkedés az iskolát. A helyzet 1925/26-os tanévtől megváltozott: a VKM négy tanár után kifizette a fizetésük 70%-át,⁴³⁰ az egyházmegyének a tanárok bérének 30%-át kellett fedeznie. Ez pozitív változás volt az előző évekhez képest. Ennek oka az ország gazdasági helyzetének stabilizálódása volt (6. táblázat).

6. táblázat: A VKM költségvetésének alakulása Klebelsberg Kunó minisztersége alatt

Költségvetési év	Összköltségvetés (arany)	VKM Költségvetés (arany)	3. a 2. %-ában	Beruházás (arany)	5. a 3. %-ában
1	2	3	4	5	6
1924/25	756.582.030 K	68.875.640 K	9,1	2.284.000 K	3,3
1925/26	12.064.854.549 K	1.217.775.023 K	10,0	51.776.500 K	4,3
1926/27	1.143.554.386 P	111.615.934 P	9,8	5.673.000 P	5,1
1927/28	1.192.255.320 P	121.251.110 P	10,2	5.763.320 P	4,7
1928/29	1.357.804.290 P	142.676.300 P	10,5	7.880.000 P	5,5
1929/30	1.428.671.400 P	148.275.000 P	10,4	7.930.000 P	5,3
1930/31	1.398.130.000 P	142.635.178 P	10,2	4.047.500 P	2,8
1931/32	1.364.893.000 P	125.241.000 P	9,2	4.047.500 P	3,2

Szerk.: Kun 2006. Forrás: T. Kiss 1998:24.

1926-ban törvény született a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról,”⁴³¹ hogy csökkentsék a kulturálatlanságot és az analfabetizmust.⁴³² A népoktatásra szánt összeg 41,2 millióra emelkedett.⁴³³ Ebben az évben a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola számára megemelték az államsegély mértékét 70%-ra, s 1931-ig ennyi is maradt. (Ezekben az években 10%-on felül volt az összes költségvetés és a VKM támogatásának az aránya.)

Klebelsberg Kunó kultuszminiszter a polgári iskoláknak jelentős szerepet szánt „az elemi ismerteken túlmenő műveltség” közvetítésében. A polgáriknak a jövője, hogy a helyi kultúra „fókuszává” váljanak.⁴³⁴ 1927-ben a polgárikat középfokú oktatási intézménnyé minősítették.⁴³⁵

1930-ban felmerült, hogy a fizetés-kiegészítő államsegély folyósítását az állam a tanulói létszámhoz (120 növendékhez) köti, mely intézkedés számos felekezeti iskola számára a fennállást veszélyeztette

⁴³⁰ Felsőbaranyai Egyházmegye Mohácson 1926. szeptember 8-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécs, 1926:58. BREL II/3. 1. A.

⁴³¹ 1926. évi VII. tc.

⁴³² 1920-ban az ország hat éven felüli lakosságának 84,5%-a tudott csak írni. (Buday 1921:250. Idézi: Mészáros 2005:321.)

⁴³³ Mészáros 2005:321.

⁴³⁴ Klebelsberg, 1990:286. Idézi: Mészáros 2005:321.

⁴³⁵ 1927. évi XII. tc.

volna.⁴³⁶ Így a Siklói Református Polgári Leányiskola működésére nézve is bizonytalan jövőt eredményezett volna ez az intézkedés, mivel az intézménybe az 1929/30-as tanévben már csak 58 tanuló iratkozott be.

1931-ben változás állt be a VKM vezetésében. Klebelsberg Kunót Ernst Sándor,⁴³⁷ majd Karafiáth Jenő⁴³⁸ követte a kultuszminiszteri poszton. 1932-től Hóman Bálint kultuszministerségének első korszaka köszöntött el.⁴³⁹ 1930/31-ben lecsökkentette a VKM az államsegély mértéket 57%-ra, majd 1932/33-tól már 48% volt a négy tanár után járó fizetés-kiegészítő államsegély. A 7. táblázat mutatja, hogy 1931-ben a VKM támogatásának aránya az összes költségvetéshez képest 10,2%-ról 9,2%-ra csökkent, s a népoktatásra szánt kiadások a gazdasági válság következtében 13%-kal csökkentek. A tervezett nyolcosztályos iskolatípus kiépítése is megrekedt,⁴⁴⁰ melynek következtében a polgári iskolák népszerűsége töretlenül növekedett. 1932-től 1945-ig 50% alatt maradt a fizetés-kiegészítő állami támogatás mértéke.

7. táblázat: Az állami fizetés kiegészítő segély mutatóinak alakulása 1929-1934.

tanév	állami fizetés-kiegészítő segély	4 tanárra folyósított összeg (Pengő)
1929/30	70%	6333
1930/31	57%	5156**
1931/32	57%	5156**
1932/33	49%	4131**
1933/34	49%	4131**
1929/30 – 1933/34	-	25.907
<i>1929/30 – 1933/34</i>	<i>70%-kal számolva</i>	<i>31.665</i>
1935/36	49%	4131

A **-gal jelzett összegek becsült adatok.

Szerk.: Molnár 2013. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiben található igazgatótanácsai jelentések.

Az első világháború idején **az államtól egyéb juttatást** is kaptak a tanárok: 1917. évi 15. tc. értelmében megállapított **háborús segélyek** értelmében Lux Lajosné Závory Terézia rendes tanítónőnek évi 1700 korona, Bikfalvy Irén, Miklósy Ilona és Szighety Irma Pirocska segédtanítónők részére évi 1400 koronát fizettek, 1917. november 1-től 1918. december végéig, havi részletekben. 1917. szeptemberre és októberre között, háborús segélyként Luxnénak 116 koronát, a segédtanárnőknek pedig 100 koronát fizettek.⁴⁴¹

Voltak azonban olyan évek is, amikor nagyon kevés volt a fizetésük a tanároknak. A szerb megszállás idején nem járult hozzá az állam a tanári fizetésekhez. A gazdasági válság idején is jelentősen csökkent a tanárok fizetése: az 1931/32-es tanévben pl. 10-12-14%-ot.⁴⁴² 1946-ban az igazgatónő a püspökhöz írt levelében azt írta, hogy „az intézet minden tanára csak készpénzfizetést kap, és a jelenlegi fizetés a legminimálisabb élelmiszer beszerzésére sem elég. Lassan ruhából teljesen kikopnak...”⁴⁴³

Az állam az iskola építésének (internátus épülete, az intézet Pécsre költözése, tornaterem építése, az intézet bővítése) költségeihez is hozzájárult egyszeri összegekkel, illetve hitelfelvételi lehetőségekkel. 1928-ban például a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, 78837. számú leiratában elutasította az

⁴³⁶ Az egyházkerületi jegyző levele az igazgatóhoz. Budapest, 1930. július 12. MNL BaML VIII. 297.

⁴³⁷ 1931. augusztus 24-től 1931. december 16-ig volt a VKM élén.

⁴³⁸ 1931. december 16-tól 1932. október 1-ig volt a VKM élén.

⁴³⁹ 1932. október 1-től 1938 júniusáig állt a VKM élén.

⁴⁴⁰ Az egyházkerületi jegyző levele az igazgatóhoz. Budapest, 1930. július 12. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁴¹ A VKM a siklói adóhivatalhoz intézett rendeletének másolata. 1918. május 22. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁴² Molnár 2013:13.

⁴⁴³ 56/1946. sz. irat. Mojsisovich Margit levele a püspökhöz. Kelt: Pécs, 1946. március 13. MNL BaML VIII. 297.

egyházmegye elnökségének és a siklói egyház presbitériumának kérvényét, melyben a siklói polgári leányiskolának **építési segélyt** kértek. Valószínűleg „a pénzügyi politikában történt változás és a nyolcosztályú elemi iskolák szervezése”⁴⁴⁴ miatt nem kapták meg az építkezésre a segélyt, de az internátus átépítésére,⁴⁴⁵ 1929-ben 35 éven keresztül évi 4000 pengő annuitást nyertek el, melyre az egyházmegye 44000 pengő kölcsönt vehetett fel. Az éves összeget Mándy Sámuel közbenjárására nyerték el, s részben a meglévő internátusi épület tatarozására fordították, a maradék összeget pedig a pécsi intézet felújítására szánták.

1930-ban Mándy Sámuel főrendiházi tag Kornis Gyula államtitkárhoz fordult a célból, hogy **az állam egyszeri segélyt**, 50000 pengőt juttasson a Felső-Baranyai Református Egyházmegyének. Az államsegélyből a siklói polgári leányiskola Pécsre költöztetésére felvett kölcsönt⁴⁴⁶ (az ingatlan megvétele és átalakítása céljából) kívánták törleszteni. Kornis Gyula közbenjárására az iskola az Országos Polgári Iskolai Építési Alapból⁴⁴⁷ a folyó évben 10000 pengőt majd a következő két iskolai (1931/32 és 1932/33) tanévben 20000-20000 pengőt kapott.⁴⁴⁸

8. táblázat: Az intézményi bevételek, kiadások és támogatások jelentősebb számadatai és mutatói a gazdasági válság idején, 1929-1934.

	tanév	állam- segély mértéke	Pécs város segélye	egyéb állami segélyek	iskola pénztára		internátus pénztára	
					bevétel	kiadás	bevétel	kiadás
Pengő								
Siklós	1929/30	70% ⁴⁴⁹		4.000 ⁴⁵⁰	18.653	19.163	13.465	13.622
Pécs	1930/31	57% ⁴⁵¹		10.000 ⁴⁵²	*	*	*	*
	1931/32	57% ⁴⁵³	10.000	20.000	31.307	30.491	34.084	32.549
	1932/33	48%		20.000	23.738	22.051	29.982	29.914
	1933/34	48%		2.000 ⁴⁵⁴	20.402	20.269	25.864	26.155

*1930/31-ből adat csak a megtakarításokról van: az iskola 2851 pengő, míg az internátus 3434 pengő megtakarítással zárta az évet.

Szerk.: Molnár 2013. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiben található igazgatótanácsi jelentések.

⁴⁴⁴ Klebelsberg Kunó 1929-ben benyújtott törvényjavaslata a nyolcosztályos általános iskolák felállításáról, melynek kiépülését a gazdasági válság megakadályozta (Mészáros 2005:321). Ravasz László püspök 852/1929. sz. leirata. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁴⁵ VKM 9299. számú leirata. MNL BaML VIII. 297., valamint Felsőbaranyai Egyházmegye Harkányban, 1929. szeptember 25-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Cserni János Drávavölgyi Könyvnyomdája, Siklós, 1929:24.

⁴⁴⁶ Az egyházmegye a pécsi ingatlan 70000 pengős vételárára és az épület átalakítására a Dél-magyarországi Kereskedelmi Bank Rt.-nél váltóhitelt vett fel 55000 pengő értékben, mely összeg erejéig jelzálogjogot jegyeztettek be a megvásárolt pécsi és a siklói 206 és 289. számú betétekben foglalt épületekre. A megvásárolt ingatlanon átalakítási munkákat kellett végezni, melyet Pécs városától kapott 10000 pengőből fedeztek.

⁴⁴⁷ Az 1927. évi XII. tc. Országos Polgári Iskolai Alapot létesített, azért, hogy minél nagyobb számban előmozdítsa a polgári iskolák létesítését (Kornis 1927:89).

⁴⁴⁸ Kornis Gyula államtitkár Ravasz László püspökhöz Budapest, 1930. december 22-én kelt levele. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁴⁹ Négy tanárra 6333 Pengőt utalt az állam a jelzett tanévben. Az államsegély az 1925/26-os tanévtől 70%. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁵⁰ A siklói internátus felújítására. uo.

⁴⁵¹ A VKM eredetileg 50%-ra csökkentette volna 1930. július 1-től a fizetés-kiegészítő államsegély összegét, de a konvent és a kerület ekkor még elérte, hogy az a szám 57%-ra módosuljon. uo.

⁴⁵² A VKM 50000 pengős átépítési segélyének első részlete. uo.

⁴⁵³ A VKM rendelet szerint, mely 1932. július 1-től lépett életbe. uo.

⁴⁵⁴ A VKM a következő két évben további 4000 pengőt folyósított az intézménynek. uo.

Az állam 1929-től 1934-ig tartó időszakban (8. táblázat) a fizetés-kiegészítő segély leredukálásával (kerekítve) 7750 pengőt vont el a 4 tanártól, viszont (kb.) 81900 pengővel támogatta az intézményt és annak tantestületét.⁴⁵⁵ Az 1933/34-es tanévben a bevételek megfogyatkoztak, mivel lecsökkent államsegély és kevesebb lett a tandíjából befolyó összeg. Az építkezésre és ingatlanvásárlásra fölvetett hitel (az infláció miatt összesen 110000 pengő) törlesztése egyre nagyobb gondot jelentett. Ezen a körülményen a VKM segítette, a 4099-1934. számú rendelet alapján három éven keresztül évi 2000 pengő segélyt utalt ki az intézmény számára. A fenntartó is hozzájárult a törlesztéshez (1875 pengő kölcsönrel). Sikertől eladni a siklói ingatlant is, melynek 7500 pengős vételárát is a törlesztésre lehetett fordítani: 5000 pengőt a Dél-Magyarországi Kereskedelmi Banknál lévő váltótartozásra, 2500 pengőt pedig a pécsi református egyháztól korábban kapott kölcsön visszafizetésére. Így a teljes tartozás 41000 pengőre apadt.⁴⁵⁶ 1935-re az adósságnak a 64%-át sikerült törleszteni.⁴⁵⁷ Molnár Péter megállapította, hogy „az intézmény létét egyetlen percig sem fenyegette a gazdasági válság, sőt egy-két nehezebb évet leszámítva egyértelmű gyarapodásról, fejlődésről beszélhetünk.”⁴⁵⁸

Az intézmény újabb beruházása a **tornaterem építése** volt. 1937-ben Mándy Sámuel, Tasnádi Nagy András államtitkártól kért a tornaterem építésére segélyt. A VKM 2000 pengőt utalt át az állami építészeti hivatalhoz az iskola tornatermének építéséhez,⁴⁵⁹ melyet a pécsi Államépítészeti Hivatal 1940. szeptember 25-én átutalt (4000 pengő) az egyházmegyének.⁴⁶⁰ Az állam összesen 15000 pengő építési segélyben részesítette az egyházmegyét a tornaterem építése okán.⁴⁶¹

A **fenntartási segélyt** a II. világháborút követő évektől kapott az intézmény. 1946-ban 20000 pengőt utalt ki e címen a VKM.⁴⁶² Majd 1100000 pengőt a dologi kiadások fedezésére.⁴⁶³

VIII. 4. Az internátus gazdálkodása

Az **internátus bevételei** az egyházmegyétől, a beszedett internátusi díjakból, valamint a baranyai református gyülekezetek adományaiból tevődött össze. Pl. az induló évben az egyházmegye utasította a hozzátartozó református egyházközsegeket, hogy minden évben természetbeli és pénzbeli adományokkal járuljanak hozzá az internátus működéséhez.⁴⁶⁴ A bevételt gyarapította még a tanárok által az ellátásuk fejében befizetett összeg.

A **kiadások** oldalán az internátus felügyelő tanárának és nevelőinek a fizetése, valamint a házvezető fizetése állt. Pl. az internátus működésének első évében (1917/18-ban) a növendékek bentlakó felügyelői tanítónőjéül Szigethy Piroska rendes tanárt választották, aki lakást, teljes ellátást és havi 200 korona tiszteletdíjat kapott a feladat ellátásáért, melyből 60 koronát levontak az élelmezésére. Bikfalvy Irén és Miklósy Ilona segédtanárnők segítettek a munkáját, melyért 60 korona értékben ebédet és vacsorát kaptak az internátusban. A házvezetőnői állást Baditz Lujza kapta meg, feladatát évi 1200 korona fizetésért és teljes ellátásért végezte.⁴⁶⁵

⁴⁵⁵ Molnár 2013:13.

⁴⁵⁶ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye 1934. évi január hó 10-én Pécsen tartott rendkívüli és 1934. évi szeptember hó 5-én Harkányban tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1934:56-57. BREL II/3. 1. A.

⁴⁵⁷ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye 1935. évi szeptember hó 26-án Siklóson tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1935:57. BREL II/3. 1. A.

⁴⁵⁸ Molnár 2013:14.

⁴⁵⁹ Mojsisovich Margit Pécsen, 1938. november 6-án kelt levele Ravasz László püspökhöz. MNL BaML VIII. 297. Pécsi Református Polgári leányiskola iratai.

⁴⁶⁰ A VKM 77422/V.4. 1940. számú rendelete értelmében áthelyezési költség címen. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁶¹ 180.-1./1941-42. Tornateremsegély. Von. sz. 179.885/1941.IX.ü.o. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁶² 75.220/1945. számú rendelet. MNL BaML VIII. 297.

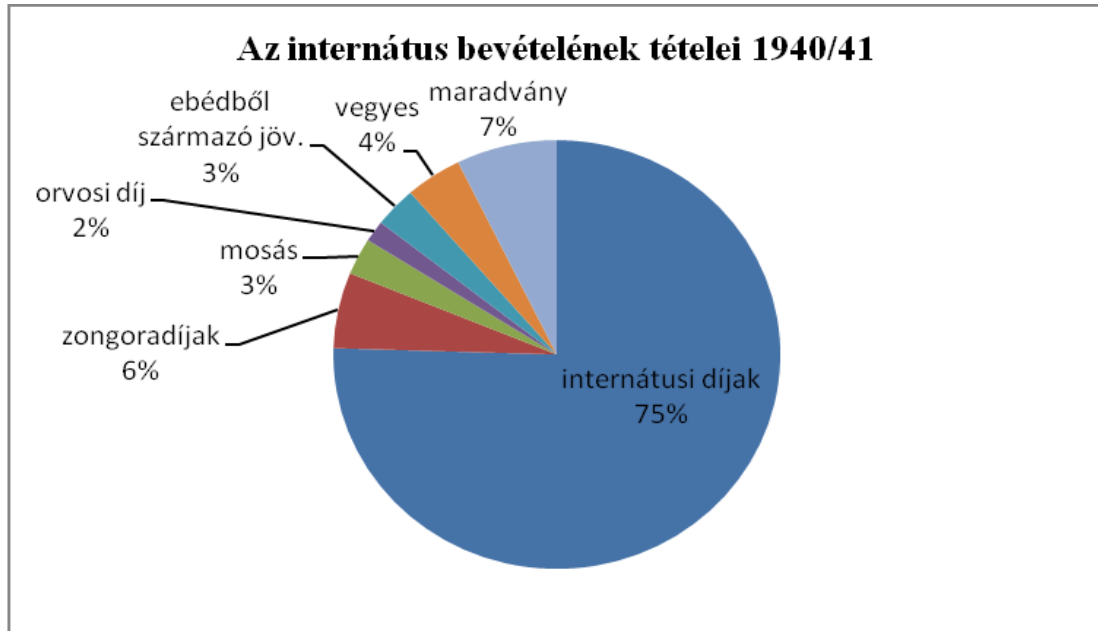
⁴⁶³ 60439/1946. számú MNL BaML VIII. 297.

⁴⁶⁴ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 31-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:37. BREL II/3. 1. A.

⁴⁶⁵ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsen 1918. augusztus 27-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1918:29. BREL II/3. 1. A.

Az internátus gazdálkodását mutatja a 23. és 24. ábra. Az internátus bevételeinek a legnagyobb része, 75%-a származott az internátusi díjakból az 1940/41-es tanévben. Jelentősebb tétel volt még a zongora használatából származó bevétel (6%), valamint az ebéddíjából és a mosásból származó bevételek (3-3%). A takarékos gazdálkodást mutatja a maradvány (7%), mely az előző évből gyarapította az internátus bevételeit.

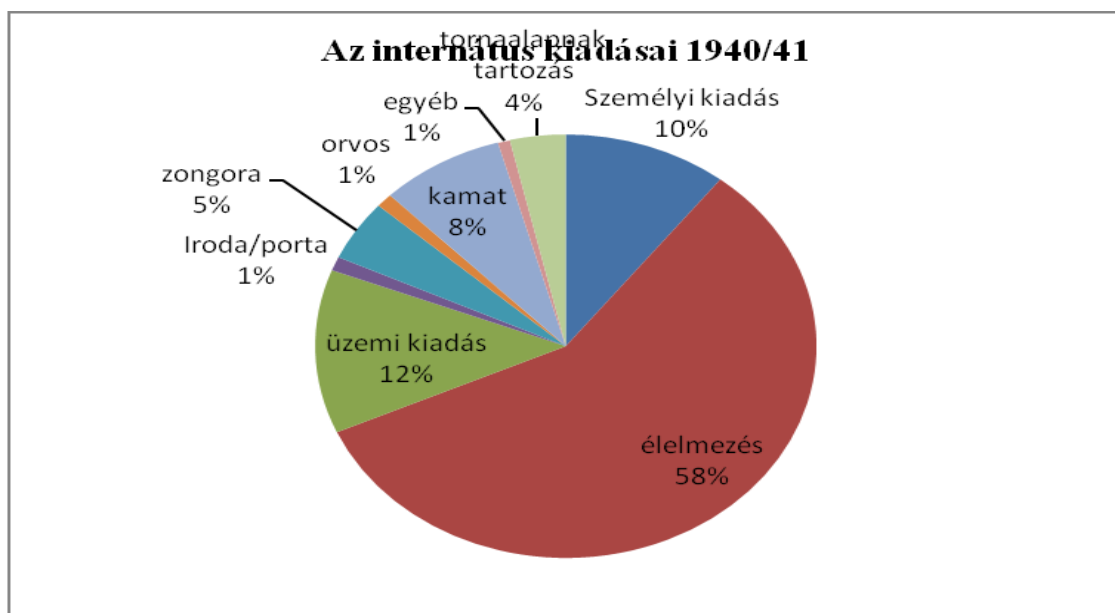
23. ábra: Az internátus bevételeinek tételei 1940/41-es tanévben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Értesítő. 1940/41.

A kiadások 58%-át az étellemezésre költötte az intézet. Jelentős költség volt a működési, azaz üzemi költség, ez a kiadások 13%-át tette ki. Az internátus működtetését irányító internátusi felügyelő, valamint az internátusi nevelők (általában 2 fő) és a háztartásvezető bérezése a kiadások 10%-át tette ki.

24. ábra: Az internátus kiadásai az 1940/41-es tanévben.

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Értesítő. 1940/41.

IX. Az iskola tantestülete

A **tantestület** rendes tanárai közül a tanári kar választotta az **igazgatót**, a választás eredményét az igazgatótanácsnak kellett megerősítenie, s az egyházkerületnek kellett jóváhagynia. 1916/17-ben három évre bízták meg Lux Lajosné a feladattal. Az igazgatói megbízatás időtartama, hol 3 évre, hol hat évre szólt.⁴⁶⁶ Az **igazgató gyakorolta** – tanulmányi és fegyelmi tekintetben is – a **felügyeletet a tantestület munkája felett**. Az intézmény fenntartó testületének, az igazgatótanácsnak is tagja volt az igazgató, s a tantestületnek is megfelelő arányban kellett képviseltetnie magát a testületben.⁴⁶⁷

Az iskola igazgatói voltak:

Dr. Kovács Károlyné Beregszászy Ilona (1916. október 2. – 1916. november 1.)

Lux Lajosné Závory Terézia (1916. november 1. – 1920. szeptember 1.)

Rúzsás Lajos (1920. szeptember 1. – 1923. szeptember 7.)

Rúzsás Lajosné (1923. szeptember 7. – 1924. november 1.)

Mojsisovich Margit (1924. november 1. – 1948. szeptember 1.)

Az 1927. évi 12. tc. előírta, hogy egy polgári leányiskolában a tanító **tanárok** számának legalább 5 főnek kellett lennie, évfolyamonként egy – egy rendes tanárral.⁴⁶⁸ A **rendes tanár**, a **helyettes tanár** teljes óraszámában tanított, míg az **óraadó tanár** – szerződés szerint – heti óraszámában oktatott. Az óraadói állásnak hátránya volt, hogy az így eltöltött időt nem számították be a nyugdíjba. Az iskola alakulásakor két rendes tanára volt az intézménynek: Lux Lajosné és Szigethy Piroska. Az iskola leghosszabb ideig 4 rendes tanárral, Bikfalvy Irénnel, Mojsisovich Margittal, Szabó Lenkével, Toóknéval majd helyette Fintánéval működött. 1943-ban bővült 6 főre a rendes tanárok száma Borbély Ilonkával és Kellernével. 1946-tól a rendes tanár kategória helyett a **véglegesített tanár és az óraadó tanár** lett. Rendes tanár kinevezést a fenntartó adta, de ezt állam nem minden esetben hagyta jóvá. A tanárok heti 22 órában tanítottak, az igazgató heti 12-ben.

Az egyházi törvények közül az 1904. évi 6. tc. 1928. évi módosításai,⁴⁶⁹ valamint Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának Szervezeti, Rendtartási és Fegyelmi Szabályzata tartalmazza a fenntartónak azokat a főbb elvárásait, melyet a református fenntartású iskola tantestületének tanáraitól elvárt.⁴⁷⁰ Ezen elvárások között a **református identitás**⁴⁷¹ szerepelt:

⁴⁶⁶ A Magyarországi Református Egyház 1904. évi VI. tc. 1928-ban módosított 96§-a szerint az „igazgató-tanárt a tanintézet rendes tanárai közül a tanári kar hármas jelölése alapján az igazgatótanács legalább 6 évre választja, s a fenntartó testület, felsőbb fokon pedig az egyházkerület erősíti meg.” In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 166.

⁴⁶⁷ A Magyarországi Református Egyház 1904. évi VI. tc. 1928-ban módosított 98.§-a szerint az igazgatótanács testületének legalább „egyharmadát teszi ki” a tantestület képviselője. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 165.

⁴⁶⁸ 1927. évi XIII. tc. 8. § A tanárok heti óraszám. Mellékfoglalkozások. A négy osztályú polgári fiúiskolában a tanárok száma a hitoktatókon és a rendkívüli tárgyak tanítóin kívül, de az igazgatót, a testgyakorlás, rajz és kézimunka tanárait beleértve, legalább hat, a leányiskolában legalább öt. A rendes tanárok száma (az igazgatón kívül) nem lehet kisebb a meglévő osztályok számánál. Az igazgatók legalább heti 4, legfeljebb heti 12, a tanárok heti 22 óránál többre, kivéve a rövid ideig tartó helyettesítést, nem kötelezhetők. Az igazgatók heti 12, a tanárok heti 24 óránál többre nem vállalkozhatnak. Ha a tanárok heti 22 óránál többet tanítanak, ezért külön díjazásban részesülnek. Az igazgatók és a tanárok állandó fizetéssel járó főfoglalkozásszerű alkalmazást nem vállalhatnak. Hogy mennyiben vállalhatnak más olyan tisztséget vagy megbízatást, amely őket tanári hivatásuk betöltésében nem akadályozza, azt esetről-esetre előzetesen a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetőleg a felekezeti főhatóság határozza meg.

⁴⁶⁹ A zsinat előkészítő bizottság javaslatai a fent nevezett törvény módosításához egyeztetve az állami törvényekkel 1928-ban.

⁴⁷⁰ Minden tanár „köteles az iskola szellemi és erkölcsi életének kifejtésére szentelni erejét és buzgóságát. Tartoznak református szellemben végezni az oktatásnak és nevelésnek munkáját s különösen saját életük példájával világotlani a növendékeik előtt. A vasárnapi istentiszteleteken növendékeikkel együtt részt vesznek s az

példaadó, református szellemiség. A református iskolába tanító tanárok házasságot csak református lelkész előtt köthettek, gyermekeiket református hitben kellett neveljék, abban az esetben is, ha vegyes házasságban éltek.⁴⁷²

Az 1928-ban hozott egyházi törvény⁴⁷³ a tanároknak tanulók közötti **belmissziói munkát** írt elő. A tanárok által az igazgatótanács előtt letett esküjének⁴⁷⁴ szövege azt bizonyítja, hogy a fenntartó elvárta alkalmazott tanáraitól a hűséget mind az egyházhoz, mind Jézus Krisztus evangéliumához. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy el kellett járni a növendékekkel együtt a vasárnapi istentiszteletre és az úrvacsora szentségével „rendszerint” élni kellett. A tanártól magas szintű szakmai ismeretet vártak el: az élethosszig tartó önművelés igényét is megtalálhatjuk az eskü szövegében. A tanár legfőbb erénye volt a tantárgya tanítása során, ha pontosan és lelkiismeretesen követte az egyházi fennhatóság által jóváhagyott tanmenetet, valamint magára nézve kötelezőnek ismerte el az egyház törvényeit.

A **püspök** és az egyházkerületi tanügyi előadó az intézményeknek címzett **leiratokban** fogalmazta meg konkrét elvárásait a tanárok viselkedésével szemben. Pl. 1940-ben a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, Ravasz László nehezményezte a tantestületekben a férfi és női kollégák közti tegezést, mert az „a kölcsönös tisztelet és megbecsülés elsekélyesedéséhez vezethet (...) a példa szuggesztív erejével hat, s lerontja az ifjúság lelkében a más neműekkel való ösztönszerű szemérmes tartózkodást és a társadalmi életben nem kívánatos felfogások forrása lehet (...) Az igazgató bizalmas megszólításából a diák a felsőbbség tekintélyének hiányára fog következtetni.”⁴⁷⁵ Ugyanitt kitért a püspök a tanárnők öltözködésére és egyéb viselkedési szabályokra is. A következőt írta: „Az iskolában a tanulóktól az ízlésre való nevelés érdekében azt követeljük, hogy külsejükben mindig egyszerűek, természetesekek, tiszták és gondozottak legyenek, de tartózkodjanak a külső díszektől kendőző szerek használatától és minden olyan eszköztől, amely megfosztja őket természetes egyéni tulajdonságaiktól.” (...) A tanár a „tiszt és nemes példa,” amit követni lehet. A testnevelésórán a tanárnőknek megengedett a testnevelési ruha viselete, de egyéb iskolai rendezvényeken nem ajánlott sportos ruhában megjelenni. A dohányzást nemkívánatosnak írta le, s ezért a tanárok és a tanárnők dohányzását nem javasolta az intézet helyiségeiben. Fájjalta, hogy a tanárnők között megnőtt a dohányzók száma. „Nem egyszer előfordul, hogy a szülői háznak küzdenie kell az iskola hatása ellen, amit a dohányzó tanárnők személyes példájukkal okoznak.” – írta⁴⁷⁶ A kötelező óraszámom felüli órák tartásáért a „legalább a rendes tanári alapfizetés hányadának megfelelő díj” utalható ki.⁴⁷⁷ A tanárok saját intézetük rendes vagy magán tanulóinak magánórákat nem adhattak, más tisztséget, mely hivatásukban akadályozhatta volna őket, nem tölthettek be.⁴⁷⁸

úrvacsorával rendszerint élnek. Kötelessége minden tanítónőnek a rábízott tantárgyakat az esperesileg jóváhagyott tanmenet szerint pontosan elvégezni; a kiszabott tanórákat pontosan megtartani, azokat lelkiismeretesen felhasználni.”

⁴⁷¹ Ld a XI. 1. A református embereszmény című fejezetben.

⁴⁷² Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 164-165.

⁴⁷³ A Magyarországi Református törvényei 1904. évi VI. tc. 1928-ban módosított 74§. „az intézet egész működésében belmissziói munkát tartoznak végezni.” In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 164.

⁴⁷⁴ „Én ...esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy örök, igaz Isten, hogy tanári tisztemben híven és lelkiismeretesen eljárak. Tanulmányaimat állandóan folytatom s a tudományt tehetségem szerint művelem. A magyarországi református egyház törvényeit mindazon vonatkozásokban, melyek a református egyház tanárait és általában tisztviselőit illetik, magamra nézve kötelezőnek ismerem el, és megtartom. A gondjaimra bízott tanulókat nemcsak tanítom, hanem a Jézus Krisztus evangéliuma szellemében nevelem, őket minden testi és erkölcsi bajtól megvédeni, anyaszentegyházunk iránti buzgóságra vezérelni, anyaszentegyházunk és iskoláink jólétét és virágzását előmozdítani törekszem és minden igyekezettel azon leszek, hogy magamat egész életemmel, Jézus Krisztus alázatos szolgájának és anyaszentegyházunk hű tagjának bizonyítsam. Isten engem úgy segítjen.” In: Az egyetemes konvent 135/1941. sz. határozata. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁷⁵ A Dunamelléki Református Püspök 3439/1940. sz. leirata. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁷⁶ uo.

⁴⁷⁷ uo.

⁴⁷⁸ A Magyarországi Református Egyház törvényei 1904. évi VI. tc. 1928-ban módosított változatának 83.§.

A 1927. évi 12. tc. a **tanárok fegyelmi ügyeinek** intézését a fenntartónál hagyta.⁴⁷⁹ Az iskola működésének ideje alatt két esetben indítottak fegyelmi eljárást tanár ellen. Az egyik esetben Joós Ibolya ellen, aki minden évben, míg az intézmény tanára volt, a nyári szünetet meghosszabbította. Valószínűleg Erdélyben élt a családja, s nehéz volt számára a visszaút. 1923. szeptember 1-én sem foglalta el az állását. Figyelmeztetésben részesült. A másik ügy érintettje Miklóssy Ilona volt. Erkölcstelen viselkedéssel vádoltak meg. Azt feltételezték, hogy szerelmi viszonyt folytatott a jegyzővel. A siklósi református polgári leányiskolában tanító tanárnő lemondott, hazaköltözött édesapjához. Így az ellene indult eljárást felfüggesztették.⁴⁸⁰

1919-től **iskolaorvos** is működött az intézetben. Ellátta a betegeket, valamint felmérést készített a gyermekek egészségi állapotáról. Heti két órában pedig egészségtan című tárgyat is tanította. Az iskola orvosai voltak többek között: Saortay Árpád, Kadas Lajos, Gobbi Ida, Gyüre Dezső, Zsolt Zsigmond, Barla Szabó Jenő, Thán Nándor és Oó Gyula.

Az internátus működése kapcsán meg kell megemlíteni a **házvezetők** szerepét. Kiemelnék Baditz Lujzát, aki 1916-tól 1936-ig volt az iskola házvezetőnője. Kiemelkedő munkát végzett e téren, melyről megemlékeztek többször is az értesítők.

A leghosszabb ideig tanító tanárai az iskolának, akik meghatározták személyiségükkel az intézményt a következők voltak: Bikfalvy Irén (32 év), Szabó Lenke (27 év), Mojsisovich Margit (24 év), Fintáné Duka Karolina (23 év), Borbély Ilona (19 év), Ország Margit (18 év), Dizseri Sándor (18 év), Toókné Balla Mária (10 év), Kellnérné Birner Ibolya (7 év), Váncsa Jolán Júlia (7 év).

IX. 1. Tanári életpályák

Az 1920-as években a VKM az egyházi fenntartású intézményektől azt kérte, hogy foglalkoztassanak határon túli magyar tanárokat iskoláikban. A MRE úgy vélte, hogy az állam e kéréssel megsérti önrendelkezési jogát, de elfogadta a kérést, s ahol lehetett be is tartotta.⁴⁸¹ A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának tanárai közül többen az elszakadt területekről származtak: Bikfalvy Irén Zilahon született, Toókné Vingán, Arad megyében, Fintáné Bethlenfalváról, Ország Margit a Felvidékről, Rimaszombatról származott. Mojsisovich Margit már budapesti születésű volt, de számos jel (a szülei vezetékneve: Mojsisovich és Moskovitz, illetve Ravasz Lászlónak Vörösmartról küldött levele) arra mutat, hogy családja délszláv eredetű.⁴⁸²

Mojsisovich Margit, Toókné Dr. Balla Mária, Kellnérné Birner Ibolya, valamint Borbély Ilona középiskolai tanári oklevéllel tanítottak a polgári leányiskolában. Fintáné és Váncsa Jolán elemi iskolai tanítónőképzőt végeztek, majd 1930-ban Fintáné Budapesten szerzett polgári iskolai tanári végzettséget, 1944-ben pedig Váncsa Jolán Szegeden végezte el a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolát. A többi tanár polgári iskolai tanári végzettséggel bírt. 1943-ig Bikfalvy Irén, Szabó Lenke, Mojsisovich Margit, Toókné Balla Mária, majd 1935-től helyette Fintáné kapta meg a rendes tanári címet, s utánuk fizetett az állam fizetés-kiegészítő állami segélyt. 1943-tól Kellnérné és Borbély Ilona kapott rendes tanárként fizetés-kiegészítő államsegélyt, majd 1945/46-ban a kezdetektől óraadó Ország Margitot is véglegesítették, és így előző éveit is a nyugdíjba beszámították. Dizseri Sándor volt a tanári kar egyetlen oszlopos férfitagja, aki református lelkészként hittant tanított a református növendékeknek.

⁴⁷⁹ 9. § A polgári iskolai tanárképzés, polgári iskolák felügyelete és közigazgatása. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy a polgári iskolai tanárképzést és képesítést, a polgári iskolák felügyeletét s közigazgatását és a tanszemélyzet fegyelmi ügyeinek intézését a tanügyi közigazgatás újjászervezéséig az érvényben lévő törvényektől eltérően a felekezetek saját intézetei felett való felügyeleti jogának érintetlenül hagyásával, rendeletileg szabályozhassa.

⁴⁸⁰ FBRM Harkányban 1919. október 9-én tartott közgyűlésének és az 1919. október 10-én tartott bírósági ülésének jegyzőkönyve. Siklós, 1918. Siklós-Drávavölgyi Nyomda. p. 55. BREL II/3. 1. A

⁴⁸¹ Rébay 2010:79.

⁴⁸² További kutatásokat igényel kideríteni, hogy milyen kapcsolat fűzte Veresmarthoz, ahonnan levelet írt Ravasz László püspöknek.

A tanárnők többsége (Bikfalvy Irén, Mojsisovich Margit, Finta Zoltánné, Toókné dr. Balla Mária, Szabó Lenke) egyedülállóként élt; vénlánként vagy özvegyként. 1926-ban arcképes vasúti igazolványt igényelt az igazgató, melyhez ezt a sort fűzte: „Hozzá tartozója egynek sincs”.⁴⁸³ A későbbi években az intézethez csatlakozott tanárok közül Ország Margit, Borbély Ilona, Vánca Jolán szintén egyedülálló volt. A fent említett tanárnők közül Kellnérné volt férjezett. A tanárnők közül többen – a könnyebb megélhetés végett – együtt laktak. Pl. Mojsisovich Margit, Fintáné és Ország Margit az intézetben, míg Szabó Lenke és Bikfalvy Irén a Ráth utcában.⁴⁸⁴ Az intézmény tanárai azon kisebbségben lévő nők közé tartoztak a korban, akik saját maguk keresték meg a kenyerüket. 1930-ban Pécsen 8846 nő volt kereső, míg a háztartásbeli eltartottak száma 23593 volt.⁴⁸⁵

A tanárok nevelési módszerei közül – szinte valamennyi tanár esetében – a legtöbben a szigorúság és a következetesség erényét említették a volt tanítványok. A fegyelmezett önuralomra képes felnőtt, mint református nevelési eszmény Kálvin János tanaira vezethető vissza.⁴⁸⁶

A tanárok protestánsok voltak: Ország Margit, Kellnérné és Vánca Jolán evangélikus felekezetű, a többiek reformátusok.⁴⁸⁷ Az igazgató Mojsisovich Margit a református egyház mellett elkötelezett Krisztus-hívő és követő, aktív belmissziói munkát már fiatal korától űző személyiség volt. Ezt a magatartást a Felső-Baranyai Református Egyházmegye intézményében is követte. Nemcsak az egyházon belül tevékenykedett, de aktív társadalmi szerepet is vállalt, mind Siklós, mind Pécs életében. Ezt bizonyítja, hogy sem az előadásokat, sem az írást nem hagyta abba. Aktív igazgatói és tanári pályáján is előadásokat tartott különböző városi és egyházi rendezvényeken. Például a Református Nők Csányoszrói konferenciáján,⁴⁸⁸ cikket írt a Pécsi Naplóban.⁴⁸⁹ Példáját a tanártársai is követték.

Az iskola tanáiról való legfontosabb tudnivalókat a 9. táblázat foglalja össze.

⁴⁸³ Mojsisovich Margit 1926. november 22-én kelt levele a tanfelügyelőhöz, melyben beszámol arról, hogy kik kaptak ez évre arcképes vasúti igazolványt. MNL BaML VIII. 297.

⁴⁸⁴ Egyetemet végzett Magyar Nők Egyesületének tagnévsora 1940-41-ből. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 39. Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete pécsi csoportja

⁴⁸⁵ Központi Statisztikai Hivatal által végzett népszámlálás szerint. In: DUNÁNTÚL 1935. január 11. 5. Idézi: Árvai:41.

⁴⁸⁶ Ld. XI. 1. A református embereszmény című fejezetben.

⁴⁸⁷ Ld. 9. táblázat.

⁴⁸⁸ Deák 1942.

⁴⁸⁹ Pécsi Napló, 1941. február 22. p. 2.

9. táblázat: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye tanári karának bemutatása

TANÁR NEVE	AZ ISKOLA TANÁRA VOLT..	SZÜLETÉSI HELY ÉS IDŐ	VÉGZETTSÉG/ A DIPLOMA SZERZÉS HELYE ÉS IDEJE	VALLÁS	BE-SZÉLT NYELVEK	HETI ÓRA-SZÁM	AZOK A TÁRGYAK, MELYEKET MÉG TANÍTHATOTT	TANÍTOTT TÁRGYAK	LAKÓHELY
Dr. Kovács Károlyné Beregszászy Ilona	1916 -1917 igazgató tanár 1924-25 helyettesítő tanár	n.a.	n.a.	ref.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	
Lux Lajosné Závory Terézia	1916-1920 igazgató, tanár, osztályfőnök	n.a.	nyelv –és történettudományi szakra képesített rendes tanár, és okleveles polgári iskolai torna tanár	ref.	német	22	testnevelés történelem,	német, magyar nyelv	
Szigethi Piroska	1916-1919 rendes tanár osztályfőnök		mennyiségtan és természettudományi szakra, valamint testnevelés oktatására képesített okleveles polgári iskolai	ref.	német	22		magyar, történelem, földrajz, testnevelés	
Bikfalvy Irén	1916-1948 tanár, osztályfőnök	1895. 02. 01. Zilah	számтан természetrajz polgári iskolai tanárnő 273/1916. IV. 22. Szatmárnémeti Róm. felső	ref.	német	25	rajz kézimunka (Tanult felsőruha készítő)	fizika természetismeret földrajz vegytan háztartás kézimunka rajz	

			nép és polgári iskolai tanári vizsgabizottság.					rajztanfolyam	
Miklóssy Ilona	1916-1920 tanár, osztályfőnök	n.a.	mennyiségtan és természettudományi szakra képesített polgári iskolai tanár	ref.	n.a.	22	n.a.	szépiprás, egészségtan, háztartástan, egyházi ének	
Gilicze Antal	1916	n.a.	református lelkész	ref.		2+1	n.a.	hittan és gyors-és gépírás	Siklós
Junger Mózes	1916	n.a.	rabbi	izrae-lita	n.a.	2	n.a.	hittan	Siklós
P. Péri Bonaventura	1916		ferences rendi zárdafőnök, római katolikus plébános	róm. kat.		2		hittan	Siklós
Kannurits Sabbas,	1916	n.a.	görögkeleti tanító	görögkeleti		2		hittan	Siklós
Vértés Zoltán	1916	n.a.	magyarbólyi evangélikus lelkész	ev.	n.a.	2	n.a.	hittan	Magyarbóly
Joós Ibolya	1918-1923	n.a.	okl. polgári leányiskolai kézimunka-tanár	ref.		38	n.a.	kézimunka	
Rúzsás Lajos	1919-1924 igazgató: 1920-1923	n.a.	okl. református lelkész és okleveles népiskolai tanító	ref.	német, magyar, angol, szerb-horvát	19	n.a.		
Rúzsás Lajosné Kiss Jolán	1919-1925 tanár igazgató:	n.a.	okl. polgári iskolai tanárnő	ref.		22+16	n.a.	internátusi nevelő, napközi	

	1923-1924							felügyelet, önképzőkör	
Sárközy Józsefné Szabó Lenke	1921-1948 tanár	1899. 03. 15.	számtan természetrájk polgári iskolai tanár 136/1921. VII. 9. BP.Országos Felsőnépisko- lai és polgári iskolai tan. vizsgabizottság	ref.	német	21	számtan természett ud. rajz földrajz	számtan földrajz kézimunka rajz szépipírás	u.o. Surányi Miklós u. 23.
Teleky Ilnka	1922-1930 zongoratanár	1899. 07. 8.	zongoratanár	n.a.	n.a.	n.a.			
Finta Zoltánné Duka Karolina	1923-1948 tanár internátusi felügyelő: 1923-1939	1892. 01.12. Bethlenfalva	elemi iskolai tanítónő 1930-tól magyar – történelem szakos polgári iskolai tanár 1121/1937. VII. 1. Országos polg. isk. tan. vzs. biz. Szeged	reformát us	nem beszél	21	magyar történelem kézimunka torna egyházi ének	magyar történelem kézimunka torna	Ref. Intézet
Mojsisovich Margit	1924-1948 tanár igazgató: 1925-1948	1894. 11. 27.	magyar - latin szakos középiskolai tanár 5117/1917. IV. 23. Budapesti Tudomány- egyetem	reformát us	német, francia, angol	11+2	földrajz- német mellékszák gyorsírás latin	magyar német, francia földrajz kézimunka	ref. intézet

Toók Gyula	1924-	n.a.	elemi iskolai tanító	ref.	n.a.	3		világi ének	
Toókné Dr. Balla Mária	1925-1935 tanár	1898. 09. 20. Vinga	magyar nyelv és irodalom, történelem szakos középiskolai tanár	ref.	német	22	n.a.		Kerekegyháza (1941-ben)
Pál Károly	1926-? a továbbképző tanfolyam tanára	n.a.	polgári iskolai tanár	n.a.	n.a.	2	n.a.	gyors- és gépirás	Siklós
Petz Ilma	1926-1934 internátusi nevelőnő	n.a.	n.a.	ref.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Borbély Ilona	1929-1948 tanár, internátusi felügyelő: 1939-1948 igazgató-helyettes (1946)	1904. VIII. 24.	magyar-történelem szakos középiskolai tanár Orsz. középisk. tanárvizsga bizottság Pécs, 31/1928 XII. 17.	ref.	német	6		magyar történelem német	Pécs József utca 19.
Dizseri Sándor	1930-1948 lelkész	Mereny, 1895. 12.02.	Református Teológia	ref.	n.a.	8	n.a.	hittan	Tompa Mihály út
Országh Margit	1930-1948 tanár óraadó tanár	Rimaszombat, 1906. VII. 5.	zongora és énektanár Liszt Ferenc Zeneakadémia . 250/1930. június 12. sz. oklevél	ev.	n.a.	7 8 ének és 12 zongora óra (1940- ben)	ének zongora	egyházi ének ének karének	Ferencsek útja 44. majd 1946- ban Fogaras u. 2.
Auguszt István	1931-		róm. kat. pap	róm. kat.	n.a.			hittan	
Czirják Irén	1934 okt. 2-	1907. 01. 02.		ref.	német	12	számтан	torna	Ref. Intézet

.	1936. ápr. 28. tanár int. nevelőnő, önképzőköri tanár	Versec					fizika torna	magyar történelem egyházi ének német társalgás	
Turchányi Márta	1936/37- óraadói tanár	1910	magyar-német-torna szakos okl. polgári iskolai tanár Szegeden végzett	ev.	német	22		német torna leánycserkészcsapat vezetése	
Foltényi Emma	1938-1939 óraadó tanár	n.a.	latin, német, olasz szakos középiskolai tanár	ev.					
Boér Ilona	1939-1940 helyettes tanár	1913. VIII. 17.	magyar-német szakos polgári iskolai tanár 1937. VI. 11-én oklevél	n.a.	német	21			Izsákról jött az iskolába tanítani.
Kiss Emília	1939-től -? internátusi nevelőnő	n.a.	n.a.	n.a.					
Kurucz Júlia	1940-? óraadó tanár		okl. magyar-német-latin szakos középiskolai tanár	ref.		22			
Kellner Róbertné sz. Birner Ibolya	1941-1948 tanár	1907. 10. 31. Sopron	magyar-német-francia szakosközépis kolai tanár 65-1901 II. 3 Pécs	ev.					Kálváris u. 20.
Kálózy Nagy Ilona	1941-? intézeti	n.a.	hat osztály gimnázium és	n.a.					

	nevelő		kereskedelmi szaktanfolyam						
Körri Teréz	1941-? intézeti nevelő	n.a.		n.a.					
Váncsa Jolán Julianna	1941-1948		elemi iskolai tanítónő Pécsi Róm, Kath. tanítónőképző 13/1925 VI. 19. majd 1944-ben Szegeden elvégezte a polgári iskolai tanári tanfolyamot	ev.					Scitovszky tér 11.
Mincsovics Illés	1942-		magyarbólyi görögkeleti szerb lelkész	görögkat.				hittan	
Kapeller Irma	1943-? internátusi nevelő			n.a.					
Petkó Margit	1944-? internátusi nevelő			n.a.					
Deáky Júlia	1944-? internátusi nevelő			n.a.					
özv. Lakatos Istvánné	1944-? internátusi nevelő			n.a.					
Bérczy Pálné	1945-1948 állami alkalmazott volt	n.a.	állami népiskolai tanító	n.a.					Laskón tanított

Csilléry Erzsébet	1945-? internátusi nevelőnő			n.a.					
Kass Margit	1947-1948 tanítónő	katolikus	okleveles tanítónő Pécsett a Miasszonyunk zárdájának tanítónőképzőj e	ref.	német francia			II. osztályt tanította francia	
Nagy Ilona	1947-1948 tanítónő	n.a.		n.a.				I. osztályt tanította	

Szerk.: Ács, 2015. Forrás: tantárgybeosztás az 1935/36-os tanévre, és más iratok. In: MNL BaML VIII. 297.

Mojsisovich Margit

24 éven keresztül volt az intézmény igazgatója. Budapesten született 1894. november 27-én. Apja Mojsisovich Lajos, anyja Moskovitz August⁴⁹⁰ volt. Valószínű, hogy volt egy nővére is: Mojsisovich Gabriella.⁴⁹¹ Mojsisovich Margit Budapesten, a Deák téri evangélikus iskolában tanult.⁴⁹² 1919-től 1922-ig az Evangéliumi Leány-Diákszövetség (MEKDSZ) titkáráként dolgozott, majd két évig tanulmányúton volt Svájcban, Németországban és Dániában. Siklósra 1924-ben került, mint helyettes igazgató. 1925-től igazgatóvá nevezték ki. A nyugati kultúra megismerése újabb tanulmányutakra sarkalja. 1927-ben Németországot járta be, míg 1928-ban Franciaország kulturális intézményeit tanulmányozta. Aktív társadalmi életet élt: kulturális és társadalmi egyesületekben tevékenykedett.⁴⁹³ „Az ő kezdeményezésének és agitációjának eredménye, hogy az iskolát Siklósról Pécsre telepítették. Kiváló pedagógus, akinek különösen irodalomtörténeti téren van jó neve.”⁴⁹⁴ – írta róla interjúkötetében a kortárs Kepes Tibor.

Mojsisovich Margit diákkorától aktív szerepet vállalt a református belmisszió-mozgalomban. Evangéliumi Leány-diákszövetség (továbbiakban ELDSZ) alapító tagja.⁴⁹⁵ Az ELDSZ 1913. február 23-án tartotta a Kálvin-téri Baldácsy-teremben téli konferenciáját, melyen részt vett és előadást is tartott. E konferencián együtt szerepelt Szilassy Pauline-nal,⁴⁹⁶ Victor Ellával,⁴⁹⁷ Schulek Irénnel⁴⁹⁸ és Vargha Ilonkával.⁴⁹⁹ 1915. január 30-tól február 2-ig tartó Magyar Evangéliumi Leány-diákszövetség negyedik téli konferenciáján a Lónyai református gimnázium dísztermében szerepelt az előadók közt, Kayser Margit⁵⁰⁰ és Tildy Jolán társaságában. Erről híradást Tildy Jolán írt. Az Evangélikus Leány-diákszövetség aktív tagjaként 1916. január 30-tól február 2-ig tartó V. téli konferencián, Budapesten a Lónyai utcai református főgimnázium dísztermében „Az örök béke problémája” címmel tartott előadást. Az előadók közt volt még dr. Szabó Aladár,⁵⁰¹ aki a keresztyén konferenciák szükségességéről beszélt, Viktor Gabriella, nagyváradai tanítóképző-intézeti tanár bibliamagyarzatot tartott. A következő előadások hangzottak még el: Kayser Margit: A társadalmi rétegek harmonizálása, Pók Margit orvostanhallgató: Mit várhat a nő az átalakult társadalomtól? Gábor Zsuzsanna: „Mindnyájan átváltozunk” Tildy Jolán bölcsészhallgató: „Életkörülményeink és életeszemélyünk kapcsolata” és Deme Lászlóné: „A tudományos műveltségű nő a családban”.⁵⁰² A „Közlemények az Evangéliumi Leány-diákszövetség munkájából” című kiadvány 1917. évi január-februári füzetében cikket írt „Csak egy pár szó” címmel.⁵⁰³ Szintén ebben az évben részt vett a „Mi ügyünk” címmel tartott MEKDSZ II. téli konferenciáján. A résztvevők között ott volt pl. Nyáry Pál

⁴⁹⁰MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 294. Pécsi Pedagógusok Köre.

⁴⁹¹ A Keresztyén Diákszövetségnek, a budapesti református ifjúsági egyesület alosztályának évi közgyűlésén a Bethlen Gábor-kör belmissziói osztályának a működéséről tartott előadást Mojsisovich Gabriella. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok. 51. évfolyam, 1908.p. 112.

⁴⁹² További kutatásokat igényel kideríteni, hogy pontosan hol végezte elemi és középiskoláit.

⁴⁹³ Matolay – Zsádányi 1930:55.

⁴⁹⁴ Kepes – Zsádányi 1933:78.

⁴⁹⁵ Szerepel az aláírása a Leány-diákszövetség alapító okiratán és a MEKDESZ szabályzatának a hátlapján. In: Ráday Levéltár. Egyesületek, ökumené C/99 9.

⁴⁹⁶ Feltételezzük, hogy a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület elnökének Szilassy Aladárnénak a lánya.

⁴⁹⁷ Feltételezzük Victor Jánosnak, a MEKDESZ utazó követének a rokona.

⁴⁹⁸ 1928-ban már Kovács J. István teológiai professzor felesége. Órbottyánban ők vásárolták meg az egyház részére a Kvassay-birtokot, ahol otthont létesítettek özvegyek és árvák számára.

Forrás: <http://www.diakonia.hu/orbottyan/otthontortenete.html> (Letöltés dátuma. 2015. április 23).

⁴⁹⁹ Feltételezem Vargha Gyuláné, Szász Póla leánya.

⁵⁰⁰ Kayser Margit írása „A tanítóság hivatala. Pro deo et patria.” címmel megtalálható a K. M. Művei 89- 93. 1. In: Hellebrandt: Pedagógiai repertórium. A magyar paedagogiai irodalom 1920-ban. p. 134.

Forrás: http://www.wesley.hu/sites/default/files/fajlok/1920_MPR.pdf (Letöltés dátuma: 2015. április 23).

⁵⁰¹ A Bethánia Egylet alapítója.

⁵⁰² Dunántúli Protestáns Lap. A Dunántúli Református Egyházkerület Hivatalos Közlönye, 27. évfolyam. 1916. Pápa, Főiskolai Nyomda, 1916. p. 192. Forrás: www.adt.arcanum.hu

⁵⁰³ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 60. évfolyam. 1917. Budapest, 1917. március 18. 11. szám. p. 124. Forrás: www.adt.arcanum.hu

pécsi lelkész is. Hallotta többek között Petri Elek püspök úr előadását, melyet Lk. 12:32 alapján tartott. A kálvinizmus és a modern gondolkodás kapcsolatáról Sebestyén Jenő budapesti teológiai tanár beszélt. Rámutatott arra, hogy a modern gondolkodással szemben a kálvinizmus előtt két lehetőség áll: vagy vakon alkalmazkodik a modern irányzatokhoz, vagy tudomást sem szerez róla. Ismertette sorjában a modern irányzatokat: materializmus, pozitívizmus, agnoszticizmus, az evolucionizmust és pragmatizmust. Az ezekkel szemben való állásfoglalásra nézve azokat az elveket vallotta, hogy ne mi alkalmazkodjunk ezekhez, de ezek legyenek kénytelenek alkalmazkodni hozzánk. Mint Doumerque, Kálvin nagy ismerője mondta: „ne adjuk fel a kálvinizmus szellemi tartalmát, de az elevenedjen meg a mi életünkben is.” Az előadók közt volt Victor János, a MEKDESZ elnöke is, aki előadását a keresztyén élet és a Biblia kapcsolatáról tartotta meg.⁵⁰⁴

Mojsisovich Margit 1919-től az ELDSZ titkára volt. Magyar Evangéliumi Keresztyén Missziói szövetség ellenőréként szerepelt 1922-ben.⁵⁰⁵ Levelezést folytatott az ELDSZ megbízásából Ravasz Lászlóval⁵⁰⁶ és Victor Jánossal.⁵⁰⁷ Ezeken a konferenciákon a kálvinizmus jövőjéről, a keresztyén nő élethivatásáról, társadalmi szerepeiről, életviteléről, a nők belmisszióban betölthető szerepeiről szóltak. A fiatal Mojsisovich Margit írásai tükrözik kibontakozó személyiségét: a kálvinista identitású, önálló, öntudatos értelmiségi nő, akinek megvan a véleménye a politikai helyzetről és a református nő szerepéről. Ezt hűen tükrözi az a beszámoló, melyet ő írt az 1915-ben tartott Evangéliumi Leánydiákszövetség IV. nyári konferenciájáról.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 60. évfolyam. 1917. Budapest, 1917. január 28. 4. szám. p. 40. Forrás: www.adt.arcanum.hu

⁵⁰⁵ [http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_28_1922-1923/?query=SZO%3D\(Mojsisovich%20Margit\)&pg=228&zoom=h&layout=sAz](http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_28_1922-1923/?query=SZO%3D(Mojsisovich%20Margit)&pg=228&zoom=h&layout=sAz) (Letöltés ideje: 2014. november 12).

⁵⁰⁶ Mojsisovich Margit levelezése Ravasz Lászlóval. Ráday Levéltár. Ravasz László levelezése 13-15 d. zárolt. C/141

⁵⁰⁷ Mojsisovich Margit levele Victor Jánoshoz Bp. 1920. VII. 8. Ráday Levéltár: Victor János levelezése C/99

⁵⁰⁸ „Ha végig gondolom ismét a konferencián nyert tapasztalatokat, ez újult fel legintenzívebben bennem: mindig szükség van életerős, egészségesen gondolkodó diákokra, de úgy, mint ma, soha. Idevezető utakon jártak a gondolataink, ezt néztük és figyeltük mindannyian: hát én tölem, különösen ma, mit követel Isten. Első sorban megújítást. Testi és szellemi életben tökéletes tisztaságot. Közvetlen belső imaéletet. Azután tette kész, önfeláldozó életet, konferenciákon, főleg pedig tanulságosan összegződött a magyar keresztyén élet szükségessége. Irodalmunknak keresztyénnek kell lennie, hogy vezethesse nemzetünket a tökéletesedés útján. Hogy nem ért el általános, mélyen járó hatást, a vezéreszme egységének hiánya magyarázza. Ha el karjuk tüntetni a politika számos ellenségeskedéseit, keresztyénekké kell válnunk. Csak Isten tudatos vezetése alatt fogjuk megtalálni a módokat arra nézve is, hogy egységesítsük nemzetünk különböző népfajait. Ha társadalmunkért dolgozni kívánunk, ha embertársainkon segíteni, érettük élni akarunk, Krisztustól kell tanulnunk tiszta, áldozatra kész érzelmi életet. Ha pedig a háborút oly szemmel akarjuk tekinteni, mint amely a rengeteg veszteséggel jót is hoz az emberiségre, csak azt találjuk, hogy mennyiben visz közelebb, amennyivel Isten országát hozza közelebb, annyival jelent a mi számunkra értéket. És megjelent előttünk az értéke és boldog élethez vezető egyetlen út, Jézus Krisztus. Mint életünk bírója, mint királya és megváltója. És mind határozottabban szorongatott bennünket az a parancs, melyet Kant erkölcsi imperativusnak nevezne, de megmagyarázni nem tud, de mi tudjuk, hogy honnan jött és kitől van: újjá kell születnünk, meg kell térnünk, mert az Úrnak szent lelke kibontotta felettünk szárnyait, s nem hagy bennünket többé nyugodni, másképp, mint Istennel. (...) De az én lelkemnek ezek voltak a legmélyebb gyarapításai. (...) A konferencia alatt újból mélységesen átértéztük, hogy az élet nagyon komoly valami és nekünk azt így is kell felfogni, de egyszersmind azt is, hogy nekünk a fiatalságunkkal és lányságunkkal harmóniába kell olvasztani az életet. Megértettük, hogy Isten elvárja tőlünk, hogy mi kötelességtudó, szolgáltni kész és Őbenne örvendezni tudó keresztyén fiatal lányok legyünk és soha meg ne feledkezzünk arról, hogy az Ő gyermekei vagyunk. És még egyet! Visszatekintve az elmúlt nyári gyűlésekre, világosan áll előttem az is, hogy az Evangéliumi Leánydiákszövetség kötelessége nevelni Magyarországon a testező, higiénikusan önálló életet élő leánydiákokat. A mi külföldön már régen megvan, az nálunk eddig hiányzott, a nyári szünidő okos, tervszerű kihasználása a lélek és a test számára. In: Mojsisovich Margit: Beszámoló. A konferencia a Baár-Madas felsőbb leányiskola Attila-körúti helyiségében volt. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 58. évfolyam. 1915. Budapest, 1915. június 20. 25. szám p. 296. Forrás: www.adt.arcanum.hu

1920-ban Ravasz Lászlóhoz írt levelében a kálvinizmus magyarországi jövője foglalkoztatta: „Forr valami s nem érte el a tetőpontját. Forr a nemzetiesség, a kereszténység, és a protestantizmus (...) kénytelen küszködni egy maga kebelében támadt ellenséggel – Szabó Dezső íróval –, aki sajna rontó és káros szellemével, piszkos, de ragyogó stílusával behálózza a diákságot. (...) Ma már arról kell nyilvános vitát rendezni: van-e jövője a kálvinizmusnak Magyarországon?”⁵⁰⁹

Ravasz Lászlóval⁵¹⁰ régtől fogva baráti viszonyt ápolhatott, hiszen ez olvasható ki leveleinek stílusából. E személyes hangvételt tükrözik a baranyai Vörösmarton⁵¹¹ 1917. augusztus 11-én kelt levelének következő sorai: „lefogyom még azt a pár kilót is, amit itt e kedves Baranyán magamra szedtem.”⁵¹²

Bikfalvy Irén Evelin

1895. február 1-én született Zilahon, Szilágy megyében. Édesapja állampénztári tisztviselő volt, édesanyja – Csél Anna – varrással egészítette ki a család jövedelmét. Testvérei gyermekkorban meghaltak, így egyedül maradt. Elemi iskoláit 1901-től 1905-ig Abaúj-Torna, Kassa és Belényesen végezte. 1905-től 1909-ig Belényesen állami polgári iskolába járt. 1909-től 1913-ig Nagyváradon a Református Tanítónőképző Intézetben tanítónői képesítést szerzett. 1913-tól 1916-ig Szatmárnémetiben, a Római katolikus Polgári Iskolai Tanárképző Intézet növendéke volt.

Tanulmányai végeztével az 1916. szeptember 1-én, mint polgári iskolai segédtanár helyezkedett el a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájában. Két év elmúltával rendes tanárnak nevezték ki. Az intézmény nevelője volt annak megszűntéig, az államosításig, 1948-ig. Az egyedüli tanerő, aki a kezdetektől az intézménynél tanított. Az államosítás után, 1948. július 1-től, mint kinevezett állami polgári iskolai tanár a Szabadság úti Állami Általános Iskolába folytatta tanári hivatását (4214/1947/48). Az intézet helyettes igazgatójaként dolgozott 1949. augusztus 31-ig.

1950 márciusában a Mátyás Király utcai Általános Iskolába került. Itt tanított 1951. július 31-ig. 1951. augusztus 1-től 1952. augusztus 26-ig a Pécs Bányatelep-i Állami Általános Komjáth Aladár Gimnáziumába osztották be. Miután a gimnázium megszűnt, a Leöwey Klára Gimnáziumba helyezték 1952. augusztus 27-én.

1946. március 19-től dolgozott a Dolgozók Általános Iskolájában, mint óraadó nevelő. 1947-től 1951-ig Baranya megye általános iskoláiban a természetrajz és élettan tárgyból tanulmányi felügyelettel bízták meg. Az államosítás után, hogy állását megtarthassa, részt vett ideológiai átképzésen. 1948-ban a tanulmányi felügyelők világnézeti és átképző tanfolyamára rendelték Budapestre,⁵¹³ 1949-ben pedig részt vett a pécsi Pedagógus Szakszervezet által szervezett politikai ismeretek szemináriumon. Önéletrajza,⁵¹⁴ amit 1953 márciusában írt, arról tanúskodik, hogy igyekezett megfelelni a Rákosi-korszak elvárásainak. Így írt erről: „Már főiskolás koromban hajlottam a materialista gondolkodás felé, emiatt egyházi vezetőimmel sokszor volt vitám, miután túlzott idealista gondolkozásaikkal nem értettem egyet. Másrészt túlzott bigottériára semmi hajlamot nem éreztem. Mint biológiai szaksoport tantárgyait tanító tanár, jelenleg is bőven jut alkalmam, hogy felvilágosító munkával a marxista világszemléletet oltsam be növendékeim fejlődő értelmébe.” 1957-ig, nyugdíjba meneteléig tanított a Leöwey Klára Gimnáziumban.

⁵⁰⁹ Mojsisovich Margit levele Ravasz Lászlóhoz. Kelt: 1920. június 1. Ráday Levéltár. Ravasz László levelezése 13-15 d. zárolt. C/141.

⁵¹⁰ Ravasz László akkoriban a kolozsvári teológia tanára volt. 1918-tól az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője 1921-ig, amikor is a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé választották.

⁵¹¹ További kutatást igényel annak felderítése, hogy mi a kapcsolat Mojsisovich Margit és Vörösmarton között. Feltételezem, hogy ismerhette Novák Olgát, aki innen származott és kortársa is volt.

⁵¹² A levelet a Diákszövetség megbízásából írta abból a célból, hogy Ravasz László „A kétezer éves forradalom” című beszédének a kéziratát küldje el a „Közlemények” számára. Ráday Levéltár. Ravasz László levelezése 13-15 d. zárolt. C/141.

⁵¹³ K. M. 185.300/1948. sz. rendelet

⁵¹⁴ Bikfalvy Irén: Önéletrajz. Kelt. Pécs, 1953. március. In: Bikfalvy Irén hagyatéka, melyet Szijjártó Henrik bocsátott a rendelkezésünkre.

A matematika-természettantrajz szakos tanárt így jellemezték a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának volt növendékei: „sokoldalú tehetségénél fogva fizikát, kémiát, biológiát, rajzot, háztartási és egészségügyi ismereteket is tanított. Igen barátságos, melegszívű egyéniséget takart közép magas termete. (...) Követek, mert tisztellek-elvet diákjaival szemben, következetesen gyakorolta. Szigorától tartott az ifjúság.”⁵¹⁵ Merkel Ottóné Schal Magdolna „ezermesternek” nevezte. Megemlékezett arról, hogy micsoda kézimunka-kiállításokat szervezett.⁵¹⁶ Chalupa Zoltánné Weisz Magdolna Irén nénihez írt levelében⁵¹⁷ szeretettel említette a „fáradságos éveket, az életre nevelést, a jóságos szigort, a megértést, mindazt, amit annak idején a Ferencz József utca 23 alatt kapott” Irén nénitől. Bikfalvy Irén tanári pályafutásának 40. évfordulója alkalmából a Dunántúli Napló cikket⁵¹⁸ közölt róla⁵¹⁹ (ld. Melléklet). Az újságcikk szerzője, Farkas a következőképpen jellemezte a tanárnőt: „A nevelők példaképét látják benne (...). Becsülik benne a lankadatlan munkakedvet, hogy még az óráközi szünetekben is szorgoskodik. A kémiai előadóteremben gondosan készíti elő a következő órát, olyan rendet tart a rengeteg kémiai eszköz között, amelyet a szorgos háziasszony a lakásban.” A cikk szerzője megemlékezik a tanárnő módszertani újításáról is, amely megkönnyítette a diákok számára a kémia megértését, s amelyet bevezettek a város más iskoláiba is. Tanulócsoportokban dolgoztatta a tanulókat, s „Mindegyik tanulócsoport kap egy kísérleti állványt teljes felszereléssel. Egy évre lelendők azok a kísérleti anyagok, amelyeket ide raknak. A kis állványok teszik lehetővé, az alaposabb megértést, a kísérletezéseket.”⁵²⁰ Sokoldalú tehetségét mutatja, hogy Bikfalvy Irén, a magas szakmai tudással rendelkező tanárnő – a szertárak őre, a kézimunka-kiállítások szervezője, a rajzszakkör vezetője – Gebauer Ernő⁵²¹ festőiskolájának is növendéke volt.

Sárköziné Szabó Lenke

„Nagyon szigorú matektanár volt és következetes. Mi tagadás, féltünk tőle. Amikor apró noteszát lapozgatta, mi már reszkettünk. Keményen megkövetelte az anyagot. Jól magyarázott. Rászorongatta az ifjúságot a logikus gondolkodásra.”⁵²² – jellemezték őt volt tanítványai. A diákok furcsa sipító hangjára emlékeztek és arra, hogy soha nem mosolygott.⁵²³ Szakácsné Kozári Piroska elmesélt egy látogatást, melyet a tanárnő otthonába tett. A tanárnő megmutatta férje cimbalmát és elmesélte a diáklánynak, hogy férje cimbalomművész mérnökember volt, de korán meghalt. Gyermeük sem született. „Akkor értettem meg, hogy miért nem vidám, oldott, nevetős.”⁵²⁴ – mesélte Piroska néni.

Finta Zoltánné szül. Duka Karolina Mária

1892. január 12-én született Bethlenfalván, Udvarhely megyében. Református felekezetű volt. Férje Besencén volt tanító, és 1915 szeptemberében eltűnt az orosz harctéren. Finta Zoltánné 8 éven keresztül helyettesítette a férjét, és ez alatt megszerezte a pécsi római katolikus tanítónőképzőben az elemi iskolai tanítónő oklevelet. 1923-tól a Felső-Baranyai Református Egyházmegye alkalmazta az internátusban, mint felügyelőt, és a polgári leányiskolában melléktárgyak tanítására, mint segédtanárnőt. Javadalomként teljes ellátást kapott (szállás és étkezés), és özvegyi nyugdíját akkora összeggel egészítették ki, hogy az elérje a segédtanári fizetést. Ezért cserében el kellett látnia az

⁵¹⁵ Szakácsné 2007:60.

⁵¹⁶ Elhangzott 2012. május 18-án készített interjúban.

⁵¹⁷ Weisz Magdolna Pécsen 1956. szeptember 22-én kelt levele. Megőrizte Szijjártó Henrik, Bikfalvy Irén hagyatékának kezelője. Ld. Melléklet III.

⁵¹⁸ Farkas Ferenc: Irén néni. In: Dunántúli Napló. XIII. évfolyam, 223. szám. 1956. szeptember 21. p. 1. Ld. uo.

⁵¹⁹ uo.

⁵²⁰ uo.

⁵²¹ Gebauer Ernő (1982–1962). Az életrajza szerint, a stájerországi Hartbergben született, tanulmányait Grazban kezdte, majd Pécsen tanult. Ezt követően Budapesten szerzett rajztanári képesítést, 1905-ben. 1910-ig Székely Bertalan és Zemplényi Tivadar tanítványaként a művészeti mesteriskolán folytatta tanulmányait. Mint festőnövendék többször vett részt olaszországi tanulmányúton, a mesteriskola befejezését követően is egy évet tartózkodott Itáliában. 1912-ben telepedett le Pécsen, ahol 1919-től működtetett festő- és rajziskolát. <http://www.gebauer2012.hu/eletrajz.html>

⁵²² Szakácsné 2007:54.

⁵²³ Danyiné Kiss Katalin és Szakácsné Kozári Piroska emlékei. Elhangzott a velük készített interjú során.

⁵²⁴ Szakácsné 2007:55-56.

internátusi felügyelőséget, és mellette a polgári leányiskolában olyan melléktárgyakat, mint a szépírás és a torna kellett tanítania, de heti 18 óránál többre nem volt kötelezhető. A VKM mivel polgári iskolai tanári végzettséggel nem rendelkezett, csak óraadóként tekintett rá, s a nyugdíjintézet nem vette fel tagjai közé, és ez számára azt jelentette, hogy nem remélhetett nyugdíjat. 1926-ban Özv. Finta Zoltánné kérvénnyel fordult a miniszterhez, hogy számára engedélyezze, mint magántanuló a polgári iskolai tanári oklevél megszerzését a budapesti „Angol Kisasszonyokról” elnevezett női zárda polgári leányiskolai tanítónőképzőjének magyar-történelem szakán, hogy aztán a polgári iskola rendes tanára lehessen, és a nyugdíjintézet felvegye tagjai közé. Így indokolta a kérését: „Mihez kezdjek? Hová forduljak, ha majd évek múlva a munkában, a létért való küzdelemben kifáradok, és nem tudok eleget tenni legszentebb kötelességemnek a tanításnak. Sötéten áll előttem a jövő, ha nyugdíjamat, mint fáradságom gyümölcsét egykor nem élvezhetem.”⁵²⁵ „Ha a szükség megkívánta heti 8-18 órát is tanított, melyért a polgári iskolától egyetlen pengő fizetést sem kapott. Finta Zoltánné az internátustól kapott fizetését teljes összegben az Erdélyben élő idős szüleinek és munkanélküli testvérének⁵²⁶ küldte el.” – írta róla Mojsisovich Margit a VKM főigazgatójának címzett levelében.⁵²⁷ Finta Zoltánné 1930 júniusában megszerezte a polgári iskolai tanári oklevelet, és így rendes tanára lehetett az iskolának.

A volt diákok így jellemezték Finta Zoltánné magyar-történelem szakos tanárt: „Középmagas, törekeny alkatú, halk szavú, kedves tanárnő volt. Türelmes, következetes és szigorú a tanításban. (...) egyszerű, áttekinthető nyelvtani szabályok megtanítására helyezte a fő hangsúlyt.”⁵²⁸ Tanítványai biztos helyesírók lettek. Ő volt a legkedvesebb tanára Merkel Ottóné Schal Magdolnának és Danyiné Kiss Katalinnak is. „Csendes volt és aranyos.” – jellemezte őt Magdi néni.⁵²⁹ „Élvezetesen magyarázott. (...) Volt, aki az ő biztatására felnőttként, folyóiratokban közölt írásaival, elismerést aratott. Mély hazaszeretetet jellemezte. (...) minden körülmények között precíz volt.”⁵³⁰

Toókné Dr. Balla Mária

A tanári oklevelét 1925. május 13-án szerezte a Szegedi Tudományegyetemen magyar nyelv és irodalom, valamint történelem szakon, utána summa cum laude doktorált.⁵³¹ „Benne az iskola jóakarató és ambiciózus tanárra talált”⁵³² – emlékezett meg róla az igazgatótanácsai jelentés. 1934-ben elvesztette kisfiát, s utána képtelen volt tanítani. Kérte a nyugdíjazását, amit a VKM meg is adott.⁵³³ Kerekegyházaán élt 1941-ben.

Merkel Ottóné Schal Magdolna a következőket mesélte a tanárnőről: „Mária néni Magyarbólyból járt be Pécsre. Erdélyből származott. Szerettem, ahogy tanította Ady verseit.”⁵³⁴

⁵²⁵ Finta Zoltánné 1926. november 10-én Siklóson kelt kérelme a V.K. M úrhoz, melyben a polgári iskolai tanári I. osztály magán vizsga letételéhez engedélyt kér. MNL BaML VIII. 297.

⁵²⁶ Merkel Ottóné Schal Magdolna emlékezett rá, hogy testvérét Jucinak hívták és Romániában élt óvónőként. Elhangzott a 2012. 05. 18-án készített interjúban.

⁵²⁷ 130/936 sz. levél. MNL BaML VIII. 297.

⁵²⁸ Szakácsné 2007:53.

⁵²⁹ Elhangzott a 2012.05.18-án készített interjúban.

⁵³⁰ Szakácsné 2007:53.

⁵³¹ Az igazgatótanács Pécsen 1931. október 28-án kelt levele a VKM miniszteréhez. MNL BaML VIII. 297.

⁵³² A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Mohácson 1926. szeptember 8-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécs, 1926. p. 57. BREL II/3. 1. A.

⁵³³ A VKM 13772/936. számú leirata. MNL BaML VIII. 297.

⁵³⁴ Merkel Ottóné 1919. 06. 15-én született. 1930-tól járt az intézetbe. Öten voltak testvérek, négy öccse volt. Református lelkész volt a nagybátyja, édesapja katonatiszt. A Miasszonyunk zárdájában végezte a tanítóképzőt. 1939-ben házasosott. Férje gyógyszerész volt. Szivacra költöztek. 1946-ban Garára kerültek. Tanítónőként dolgozott. 1947-ben Vajszlón éltek. Elhangzott a 2012. 05.18-án vele készített interjúban.

Ország Margit

A Magyar Királyi Zeneakadémián nyert zenetanári oklevelet 1930-ban, s ez évtől tanított az iskolában. Óraadóként alkalmazták és internátusi nevelőként. Évtizedeken át úgy tanított, hogy nem is remélhetett nyugdíjat. A református fenntartású iskolákban az ének tárgynak, – ami az állami tantervű énektanításon túl az egyházi ének tanítására is kiterjedt – kiemelt jelentősége volt a református identitás formálásában.⁵³⁵ Ugyanakkor a középiskolai énektanárok nem kaphattak az államtól államsegélyt, s nem voltak nyugdíjra jogosultak.⁵³⁶ 1946-ban változott meg ez a helyzet, mikor is Ország Margitnak is elismerték az éveit. E szavakkal jellemezte az igazgató az esperesnek írt levelében kolléganőjét: „Mikor az intézetnek volt továbbképző tanfolyama, akkor annak ő volt az osztályfőnöke. A növendékek között nagy fegyelmet tart, sokat foglalkozik velük, és miután Ország Margit lélekben és szellemben teljesen együtt van a tantestülettel, annak nemcsak óraadó tanára, hanem igen jelentős szerepet vivő tagja, kézzelfogható volt, hogy a II. osztálynak kisebb részét rá bíztuk nevelés szempontjából, és ezt ő örömmel vállalta is. A tanári kar tagjai között a Luttor-írást csak ő tudja, részt vett tanfolyamon, amit tankerületi királyi főigazgatóság szervezett, noha ha nincs is polgári iskolai tanári képesítése, az órákat szaktudással el tudja látni.”⁵³⁷

Ország Margitról a volt diákok a következőképpen emlékeztek meg: „Kedves, szép, szőke, evangélikus tanárnő volt. Igyekezett az éneklés és a zene szépségeit megmutatni nekünk. A zsoltárok tartalmi mélységeit tárta elénk. Csodáltuk művészi zongorajátékát (...) Az iskola kórusát is ő vezette.”⁵³⁸

Borbély Ilona

Magyar-történelem-földrajz szakos oklevelű középiskolai tanárként Pécsen végzett. Kiskunhalason született 1904. augusztus 24-én. Református volt. 1929 áprilisától tanított az intézménynél. Kezdetben internátusi nevelőnek alkalmazták, ezért a polgári iskolában csak óraadó volt. A nyugdíjintézetbe őt sem vették fel – hiába dolgozott teljes óraszámban – mindaddig, amíg az igazgatótanács ki nem nevezte helyettes tanárrá, nem kaphatott nyugdíjat. Az internátusi munkát beszámították a heti óraszámba, de csak, mint hivatali munkát jelenthették be a nyugdíjintézetbe. Igazgatóhelyettesi teendőket látott el 1946-tól.⁵³⁹

Szakácsné Kozári Piroska és az intézet volt növendékei a következőképpen emlékeztek meg a tanárnőről: „ő volt a bentlakó kollégista növendékek legfőbb patrónusa, felügyelője, testi és lelki mindenese. Igényességre nevelte őket. (...) Nagy műveltségéből adódóan szemléletesen, jól magyarázott. (...) Nem felejtette el, ha valaki lustaságból, valamit nem tanult meg. Mindig visszakérdezett (...) jól rendszerezett tudást köszönhattünk neki. Soha nem fukarkodott a kiérdemelt dicsérettel. (...) Bárki, bármilyen gonddal hozzáfordult, tanácsot kapott, mintha anyja lett volna.”⁵⁴⁰

Kellerné Birner Ibolya

Sopronban 1907. október 31-én született. Evangélikus felekezetű volt. Német-francia szakon 1926-tól 1931-ig a Pécsi Erzsébet Tudományi Egyetemen tanult, s szerzett középiskolai tanári oklevelet. 1933/34-es és a 1934/35-ös tanévben a kőszegi evangélikus leánylíceumban tanított helyettes tanári állásban. Férjhez ment, ezért lemondott állásáról. Férje, Kellner Róbert evangélikus felekezetű tanár lett, aki a pécsi községi polgári iskolában tanított. Egy 5 éves és egy 2 éves gyermekük volt 1941-ben.

⁵³⁵ Ld. a XI. 1. A református embereszmény című fejezetben.

⁵³⁶ Rébay 2010:79.

⁵³⁷ Mojsisovich Margit 213/1940. számú irata Nyáry Pál espereshez. MNL BaML VIII. 297.

⁵³⁸ Szakácsné 2007:59.

⁵³⁹ Elhangzott a Danyiné Kiss Katalinnal készített interjúban, 2012. május 15-én.

⁵⁴⁰ Szakácsné 2007:58.

A család eltartotta a férj nővérét is, s cserébe ő vezette a háztartást, így Kellerné Birner Ibolya a hivatásának szentelhette idejét.⁵⁴¹

Váncsa Jolán Julianna

Váncsa Jolánról, magyar-történelem szakos tanárról a következőket találhatjuk az „Emlékek a Pécsi református Polgári életéből” című kiadványban: „Elve volt, hogy a tantárgyakat az ifjúsággal meg kell szeretetni! Gyönyörűen mondott verset, s nagy súlyt fektetett a szép magyar beszédre. A diákok érzelmvilágára tudott hatni. Sarkallta a diákjait, hogy merjenek kifejező, jó fogalmazásokat írni. Minden problémára nyitott volt. Derűs kedélye mellett a bánkódóval is mélyen együtt érzett. Szívesen vitatkozott, mert az volt a tapasztalata, hogy a meggyőzés nehezebb, de célravezetőbb, mint a kinyilatkoztatás. Osztályfőnökként is annyira szerettük, hogy képesek voltunk májusfát állítani az ablaka alá.”⁵⁴² – írta Szakácsné Kozári Piroska. Danyiné Kiss Katalin⁵⁴³ a vele készített interjúban elmesélte, hogy a tanárnő érzelmileg nagyon közel került hozzá. VIII. osztályos korában osztályfőnöke is volt, és tornát is tanított.⁵⁴⁴ Váncsa tanárnő a Sétatéren lakott az édesanyjával,⁵⁴⁵ vőlegénye meghalt, s ő egyedül maradt.

Dizseri Sándor

Az iskola református lelkésze és hittanára volt 1930-tól 1948-ig. Merenyben született 1895. december 2-án. Budapesten végezte a Református Teológiát. 1928-tól a Pécsi Református Gyülekezet lelkésze lett. Az ifjúsági munkát végezte a gyülekezetben. Vezette a Bethánia Pécsi Ev. Református Keresztyének Egyesületének keretében működő cserkészcsapatot, mely az 1930-as években 70-100, 1942-ben 50 taggal működött.⁵⁴⁶

IX. 2. Az intézmény tanárainak szerepe Pécs egyesületi életében

Az iskola legtöbb tanára is aktív egyesületi életet élt Pécsen.⁵⁴⁷ Részt vettek a belmisszió keretében létrejött országos egyesületek helyi szervezeteiben, de a városban működő egyéb egyesületi munkából is kivették részüket. Ebből következik, hogy széles körű kapcsolatrendszerrel bírhattak, mely segítségükre volt nevelői munkájukban is, és ismertté tette az általuk képviselt intézményt Pécs szerte. Az egyházközség lelkésze, majdan az egyházmegye esperese Nyáry Pál⁵⁴⁸ élen járt ebben. 1904-ben

⁵⁴¹ Kellerné Birner Ibolya kérelme az Igazgatótanácshoz tanári kinevezése alkalmából. Pécs, 1941. augusztus 27-én. MNL BaML VIII. 297.

⁵⁴² Szakácsné 2007:61.

⁵⁴³ Danyiné Kiss Katalin 1946-48-ig járt az intézményben. 1935. 08. 24-én született Decsen. Szaván éltek, mikor iskolás lett, ezért kellett az internátusba költöznie. Evangélikus vallású volt. Magyar-történelem szakos tanárnő lett. Pécsen él és itt is tanított a Kereskedelmi Szakközépiskolában. 2012. május 15-én vele készített interjúban számolt be iskolai élményeiről.

⁵⁴⁴ Váncsa Jolán az államosítás után is maradt az intézmény tanára.

⁵⁴⁵ Merkel Ottóné szerint Váncsa Jolán az evangélikus egyházra hagyta házáat, s evangélikus nyugdíjas otthon lett belőle. 2015. május 10-én készült interjú alapján.

⁵⁴⁶ Pécsi Lexikon. I. kötet (Romváry, szerk.), Pécs 2010:105.

⁵⁴⁷ „Minden tanár tagja a Református Nőszövetségnek, a Pécsi pedagógusok Körének, a MANSz tanügyi csoportjának. Az igazgató a Szülők iskolájában előadást tartott „Világnézeti nevelés az iskolai nevelés célja” címen. A Református Nőszövetség kultúrdélutánjai a tantestület tagjai a következő tárgyakból adtak elő: Bikfalvy Irén: „A szépség a művész zsemén keresztül”; Sárközy Józsefné: „Tréfás számtani feladatok; Finta Zoltánné: „Árva Bethlen Kata”; Borbély Ilona: „orvos az őserdőben”; Kellner Róbertné: „Arany János nevelő hatása”; Váncsa Júlia: „A nagyvilág kis közmondásokban”. Finta Zoltánné részt vett a hadikórház gondozószolgálatában, és sebesült katonákat készített fel magánvizsgára. In: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1943/44. tanévről. Pécs, 1944. p. 7.

⁵⁴⁸ Nyáry Pál jelentős hatással bírt az intézmény tanáira, diákjaira, gyülekezetének tagjaira. Az ő városi életben való aktív tevékenysége segítette az intézmény tanárait is bekapcsolódnia a város egyesületi életébe. Ezért tartjuk fontosnak felsorolni mindazokat az egyesületeket, melyekhez köze volt a református lelkész-esperesnek.

megalapította a **Bethánia Egylet Pécsi Fiókját**,⁵⁴⁹ melynek elnöke volt. Az egyesület feloszlott, majd 1910-ben újra alakult. 1931-ben az iskola tanárai közül az egyesület alelnökeként tevékenykedett Dizseri Sándor.⁵⁵⁰ Választmányi tagok közt volt Finta Zoltánné.⁵⁵¹ Az országos Bethánia Egyesület titkára Szabó Mária volt, aki 1934-ben Nyáry Pál első feleségének Nyáry Pálné Csete Erzsébetnek halála után a második felesége lett.⁵⁵²

Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesület 1922-ben jött létre a pécsi gyülekezet nőtagjainak közreműködésével. Elnöke Nyáry Pálné Csete Erzsébet lett. Főtítkára Borbély Gyuláné (Borbély Ilona édesanyja) volt.⁵⁵³ 1942-ben a választmány tagjai között találjuk Mojsisovich Margitot főtítkárként, valamint Borbély Ilonát és özv. Finta Zoltánnét. 1942. évi október 30-án tartott rendkívüli közgyűlésen – özv. Finta Zoltánné jelenlétében – feloszlott a Regnum, és beolvadt a Dunamelléki Református Egyházkerület által megszervezett Pécsi Református Egyházközségi Nőszövetségbe. 1944. szeptember 30-án helybenhagyták az egyesület feloszlását.⁵⁵⁴

Dizseri Sándor az iskola lelkésze és hittan-tanára 1928-ban összegyűjtötte Pécs városának kereskedő, iparos, tisztviselő ifjúságát, és megalapította **Pécsi Református Keresztyén Ifjak Egyesületét**, s ennek elnökeként tevékenykedett. 1950-ben feloszlatták az egyesületet.⁵⁵⁵

Nyáry Pálné Szabó Mária 1940-ben megalapította az **Árva Bethlen Kata Leányegyesületet**, mely 1941-ben már 20 taggal működött. A karitatív szervezethez csatlakoztak a polgári leányiskolások közül többen is. Titkára Lukács Erzsébet diakonissza volt. A tanárok is részt vettek az egyesület munkájában. A Bibliamagyarázattal egybekötött kézimunka-órákat tartottak. Kézimunkáikat árulták, melynek bevételét jótékonyásra fordították. Színelőadásokat, ifjúsági ünnepélyeket is szerveztek.⁵⁵⁶

A Magyar Nemzeti Asszonyok Szövetségének pécsi tagozatát 1921. szeptember 4-én hozták létre, a szerb megszállás alól való felszabadulást követő hetekben.⁵⁵⁷ Az egyesület elnöke Zichy Lujza grófnő⁵⁵⁸ volt. Főtítkára – majd 1934-től elnöke – Gosztonyi Gyuláné, a neves ítélőtáblai bíró felesége lett. A MANSZ titkáraként tevékenykedett Nyáry Pálné, a pécsi református gyülekezet lelképásztorának felesége. Az egyesület férfi választmánnyal is bírt, melynek tagjai között ott volt Nyáry Pál, valamint Kennesey Aladár szemész főorvos, a pécsi református gyülekezet gondnoka.⁵⁵⁹ Az egyesület az általános célokön kívül (szegények segélyezése, karitás tevékenységek) kultúresteket szervezett, külföldi leányok elhelyezésével foglalkozott, gondot fordított a magyar termékek külföldi kiállításokon való szerepeltetésére, annak megszervezésére és munkaalkalmak közvetítésére is.⁵⁶⁰

1940. április 1-én a Városháza közgyűlési termében megalakították a **Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége pécsi tanügyi fiókját**,⁵⁶¹ amely Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége Pécsi Kulturális Szakosztályaként működött. Tisztikarába, mint társelnök tevékenykedett **Mojsisovich Margit**.⁵⁶² Az

⁵⁴⁹ Az egyesület alapszabályának keltezése: 1904. október 9. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 22. Bethánia Egylet Pécsi Fiókja.

⁵⁵⁰ Pécssett 1931. március 27-én kelt egyesületi jegyzék alapján. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 22. Bethánia Egylet Pécsi Fiókja.

⁵⁵¹ 1936. nov. 6-ai tisztújító gyűlés jegyzőkönyve alapján. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 22.

⁵⁵² Bana 1998:42.

⁵⁵³ 1927. évi október 9-én kelt közgyűlési jegyzőkönyv. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 237. Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesülete.

⁵⁵⁴ 198.820/1944 VII.b. B.M. uo.

⁵⁵⁵ Pécsi Lexikon. I. kötet, 2005.

⁵⁵⁶ uo.

⁵⁵⁷ Dunántúl. 1921. szeptember 4. 3. Idézi: Árvai 2012:14.

⁵⁵⁸ Zichy Gyula püspök testvére. uo.

⁵⁵⁹ 1906-1938 között. Bana 1998:125.

⁵⁶⁰ Dunántúl. 1921. november 27. 2. Idézi: Árvai 2012:16.

⁵⁶¹ Dunántúl. 1940. április 2. 3. Idézi: uo.

⁵⁶² MANSZ Pécsi Kulturális Szakosztályának Jelentése 1945. augusztus 30-án. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 58. Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége Pécsi Kulturális Szakosztálya.

egyesület a leánygyermek nevelését helyezte tevékenységének középpontjába. Foglalkoztak azzal, hogyan lehet a magyarsághoz hű jövő generációt nevelni, akik maguk is tisztában vannak a magyar nép értékeivel; a népművészet, a népzene, a népszokások, a magyar erkölcs jelentésével. A nemzetnevelésnek a hazafiság, vallásosság, állampolgári kötelességtudat és a szociális felelősségérzet kialakításán kell nyugodnia.⁵⁶³ A szakosztály ismeretterjesztő előadássorozatot indított, melyek széles körben ismertté tették az egyesület célját, tevékenységének ideológiai hátterét. 1943-ban és 1944-ben Szülők iskolája címmel rendeztek előadássorozatot, melyek fő célja volt, hogy a szülőkkel megismertessék a korszerű és helyes nevelési alapelveket.⁵⁶⁴

A rendezvény szervezési munkálataiban a kulturális szakosztályon kívül közreműködött a **Pécsi Pedagógusok Köre**, melynek szintén tagja volt az igazgató és számos tantestületi tanár is. Az egyesület keretében Mojsisovich Margit 1943. március 8-án „A szülői ház szerepe a nevelési nehézségekben” címmel és 1944. február 17-én „A világnézet alakítása, mint a nevelés célja” címmel tartott előadást.⁵⁶⁵ A **Pécsi Pedagógusok Körének** tevékenységei között volt a „Nagybaranya” vármegye térképének elkészítése, az iskolák részére sporttér létesítése, valamint az iskolák közötti nyelvhelyességi verseny rendezése.⁵⁶⁶

1923-ben alakult meg a **Pécsi Stefánia Szövetség**, az anyák és csecsemők védelmével államilag megbízott szervezet, mely a Szociális Misszió alosztályaként működött. Az alapító tagok között találjuk 29. számmal Nyáry Pál, református lelkész. Ennek az egyesületnek a munkájában is részt vettek más szervezetek is, mint a **Pécsi Jótékony Nőegylet**, melynek a képviselőjeként ott volt Nyáry Pálné 1936-ban.⁵⁶⁷

Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete pécsi csoportjának alakuló gyűlése 1934. december 1-én volt, melyen részt vett az iskola tanárai közül: Bikfalvy Irén, Finta Zoltánné, Mojsisovich Margit, Ország Margit és Szabó Lenke. Az egyesület elnöke Nánásyné dr. Szanathy Aniella, alelnökei: dr. Tolnay Margit és Szőkéné dr. Zánkay Kornélia, titkára: dr. Gyuris Gizella és dr. Tyukodi Franciska, pénztárosa: dr. Homér Hanna, ellenőre pedig Koppány Gabriella volt. A választmányi tagok között találjuk Mojsisovich Margitot. A pécsi csoport tisztikara és választmányi kara az 1937/38-as tanévben bővült az iskola egyik tanárával. Mojsisovich Margit, igazgató mellett Szabó Lenkét is az egyesület választmányi karába választották. Bikfalvy Irén pedig póttaggá lépett elő.⁵⁶⁸ Ezt erősítette meg az 1941. január 22-én tartott közgyűlés névsora,⁵⁶⁹ melyben szerepeltek Bikfalvy Irén, Finta Zoltánné, Mojsisovich Margit, Szabó Lenke és Ország Margit. Az egyesület Budapesten alakult 1926-ban a diplomás nők érdekeinek védelmére. Elnöke Dr. Czeke Marianne lett. Czeke Marianne-t dr. Ritoók Emma, majd Arató Amália követte. A célja, hogy összefogja a magyar egyetemet és főiskolát végzett nőket és testületben egyesítse azért, hogy kölcsönösen segítsék egymást és a tudományos érdeklődésüket az egyetemi évek után is tovább fenntartsák. Az egyesület külföldi tanulmányutakat szervezett, ösztöndíjakat juttatott, tanulmányokat támogatott, előadásokat szervezett, adatokat gyűjtött a magyar nők nyomtatásban megjelent tudományos munkáiról és annak eredményeiről itthon és külföldön. Célja volt a magyarság kultúrájának terjesztése, megismertetése a külföldiekkel. Az egyesület csatlakozott az International Federation of University Women szervezethez.

⁵⁶³ Teleki Pál gondolatai. Idézi: Árvai 2012:31.

⁵⁶⁴ uo.

⁵⁶⁵ Dunántúl. 1944. február 20. 2. i.m. pp. 34-33.

⁵⁶⁶ MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 294. Pécsi Pedagógusok Köre.

⁵⁶⁷ Az 1936. nov. 15-én megtartott évi közgyűlés jegyzőkönyve. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 88. Pécsi Stefánia Szövetség.

⁵⁶⁸ A pécsi csoport tisztikara és választmányi kara az 1937-38 tanévben c. irat. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 39. Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete pécsi csoportja

⁵⁶⁹ Egyetemet végzett Magyar Nők Egyesületének tagnévsora 1940/41-ből (uo.).

1947-ben az **Országos Egészségvédelmi Szövetség Pécsi Városi Fiókszövetségének** tisztikarában ellenőrként szerepelt Mojsisovich Margit.⁵⁷⁰ Először 1939. február 12-én tartották az első alakuló gyűlésüket a pécsi pedagógusok, de formai hiba miatt, ezt a hatóságok nem hagyták jóvá. Így 1942. március 18-án a Ciszterci Gimnázium dísztermében újraalakultak. Az egyesület elnöke Kühn Szaniszló, tanügyi gimnáziumi igazgató volt, ügyvezető titkára Masszi Ferenc, tanügyi tanácsos, titkára Járai Imre polgáriskolai tanár, pénztárosa v. Széky Pál tanügyi képviselő intézeti tanár és védnöke dr Esztergál Lajos polgármester lett. Az intézőbizottság tagjai között – a kevés számú nő egyikeként – szerepelt Mojsisovich Margit.

Az egyesületi életben való tevékenykedést a második világháborút követő időszakban ellehetetlenítették. Ez a szovjet politikai befolyásnak volt köszönhető. Az egyesületek legtöbbjét már 1945-ben feloszlatták.⁵⁷¹ 1948-ban a pedagógusoknak megtiltották az ifjúsági egyesületekben való részvételt.⁵⁷²

⁵⁷⁰ 1947. február 22-én kelt irat. MNL BaML IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 88. Országos Egészségvédelmi szövetség Pécsi Városi Fiókszövetség.

⁵⁷¹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 529/1945. M. E. számú, „a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek, feloszlásáról szóló” rendelet alapján. In: Fontosabb jogszabályok az államszocializmus időszakában, 1944-63. Forrás: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=717842> (Letöltés dátuma: 2015. április 23).

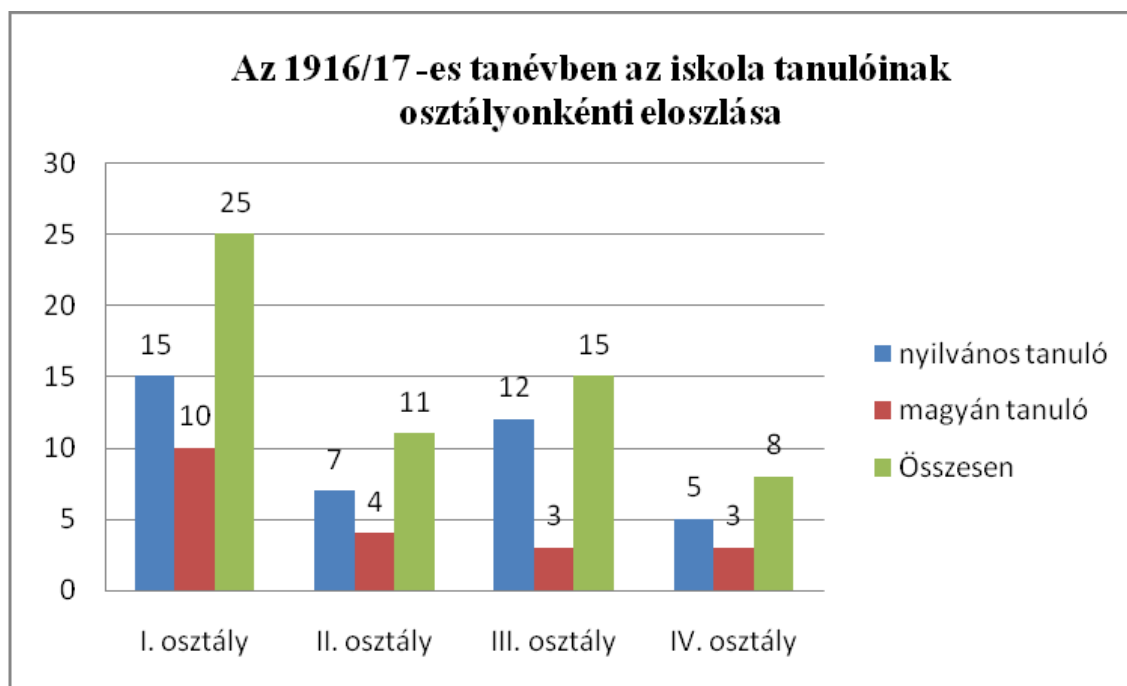
⁵⁷² 5390/1948. sz. irat: BML. tanf. irat. 5390/1948.

X. Az iskola tanulóinak vizsgálata az intézet létszámának változása, a felekezeti hovatartozás, az anyanyelv, a lakóhely, a szülők foglalkozása alapján

X. 1. A siklói évek: 1916-tól 1930-ig

1916/17-es tanévben a legtöbb tanuló (25 fő) a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának I. osztályába iratkozott be. A tanulók közül 22 fő református és 3 fő izraelita vallású volt. Az osztály összes tanulója magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A tanulók közül a legtöbben (14 fő) Baranyából érkeztek az iskolapadba, míg 8 fő helybéli volt. Kettőn érkeztek más megyéből⁵⁷³ és egy tanuló Ausztriából jött Siklósra tanulni. A legkevesebb létszámú (8 fővel) az iskola IV. osztálya indult (25. ábra). A legidősebbek közül a reformátusok kisebbségben voltak: mindösszesen 2 fő református jelentkezett végzősnek az első tanítási évben. Az osztály fele (4 fő) izraelita vallású volt. Járt még ide egy evangélikus és egy görögkeleti felekezetű tanuló. A nemzetiség szerint a görögkeleti felekezetű tanuló lehetett szerb anyanyelvű, míg a reformátusok és az izraeliták magyar anyanyelvűek voltak. A IV. osztályban 4 fő volt helybéli tanuló, 2 fő jött Baranyából, 1 fő Ausztriából és 1 fő más megyéből. Feltételezzük, hogy az izraelita tanulók többsége siklói volt, a reformátusok származhattak Baranyából.

25. ábra: Az 1916/17-es tanévben az iskola tanulóinak osztályonkénti eloszlása

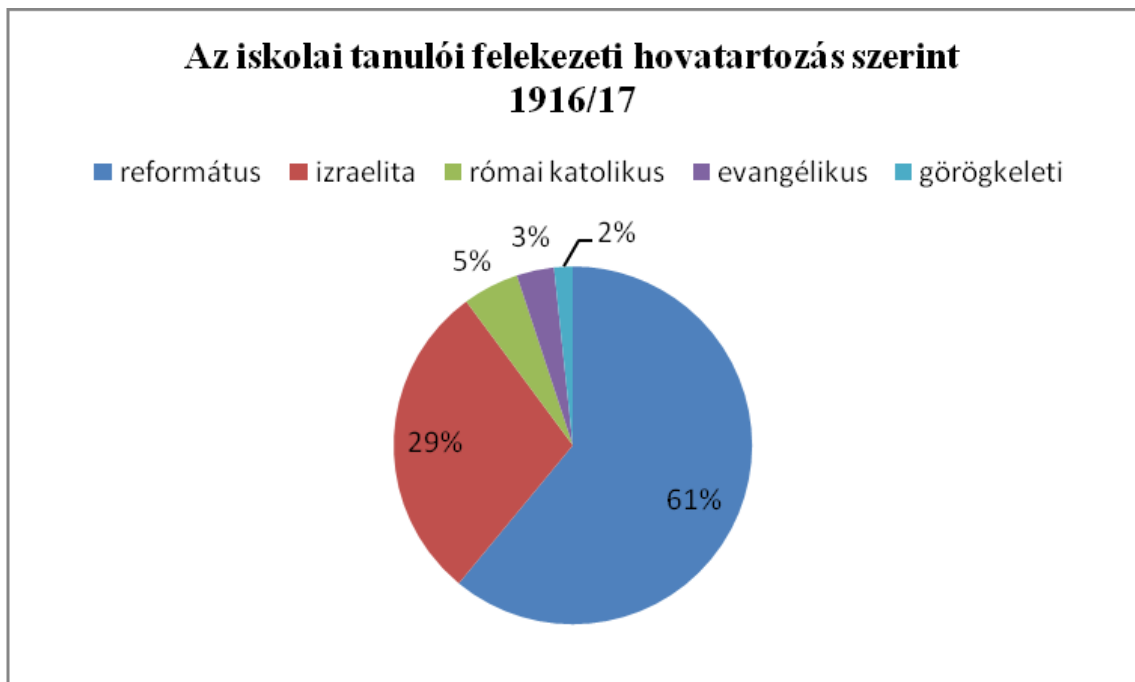

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről, pp. 32-34.

Az iskolában járó tanulók többsége (61%) református felekezetű volt. Nagy arányban (29%) képviseltették magukat az izraelita felekezethez tartozók. Római katolikus tanulók az iskola 5%-át tették ki. Legkevesebben az evangélikusok (3%) és a görögkeleti (2%) felekezethez tartozó lányok voltak (26. ábra).

⁵⁷³ Sajnos az értesítő nem jelzi, hogy melyik megyéből érkeztek a gyermekek.

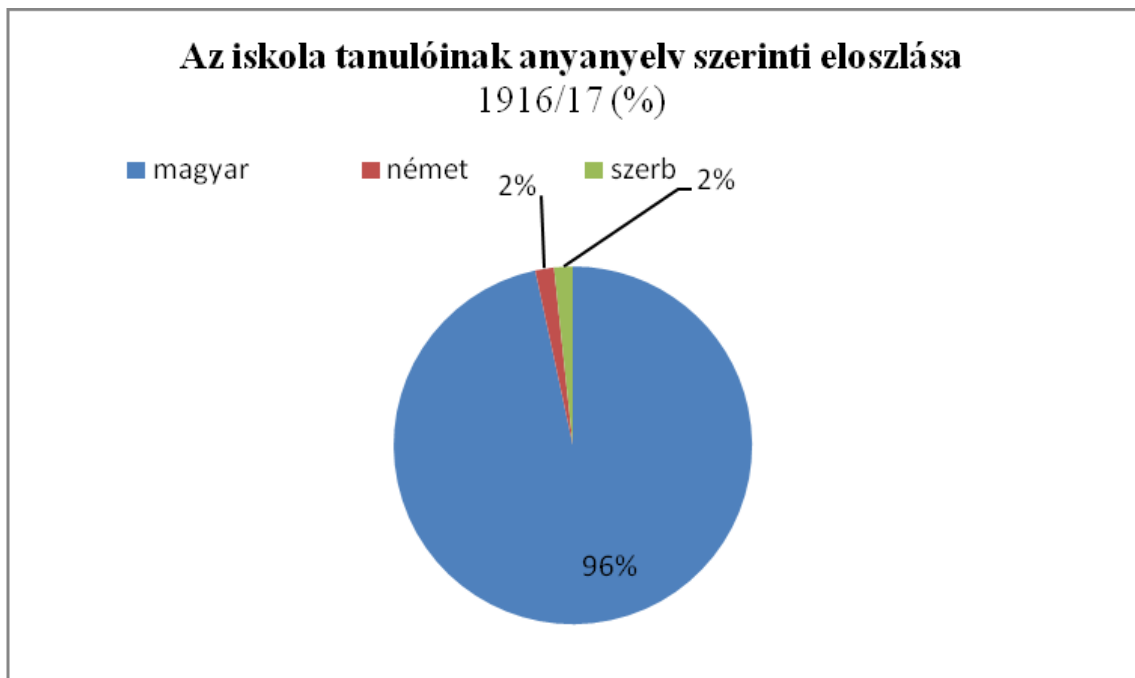
26. ábra: Az iskola tanulóinak megoszlása felekezetük szerint 1916/17-es tanévben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről, p. 35.

Az első tanévben iskola tanulóinak 96%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Az összes tanulók 2-2%-a volt német és szerb anyanyelvű (27. ábra).

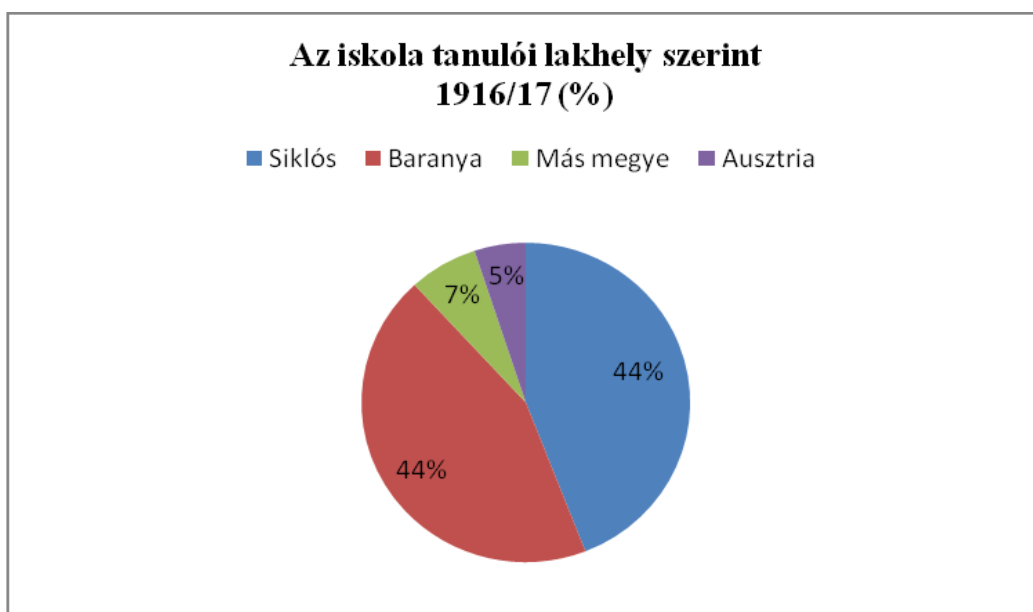
27. ábra: Az iskola tanulóinak anyanyelv szerinti eloszlása 1916/17-ben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről, p. 35.

Az iskola tanulói egyenlő arányban (44-44%) származtak Baranyából, illetve Siklósról. 7%-a a tanulóknak más megyéből jött, és 5%-a Ausztriából került a siklósi leánypolgáriba (28. ábra).

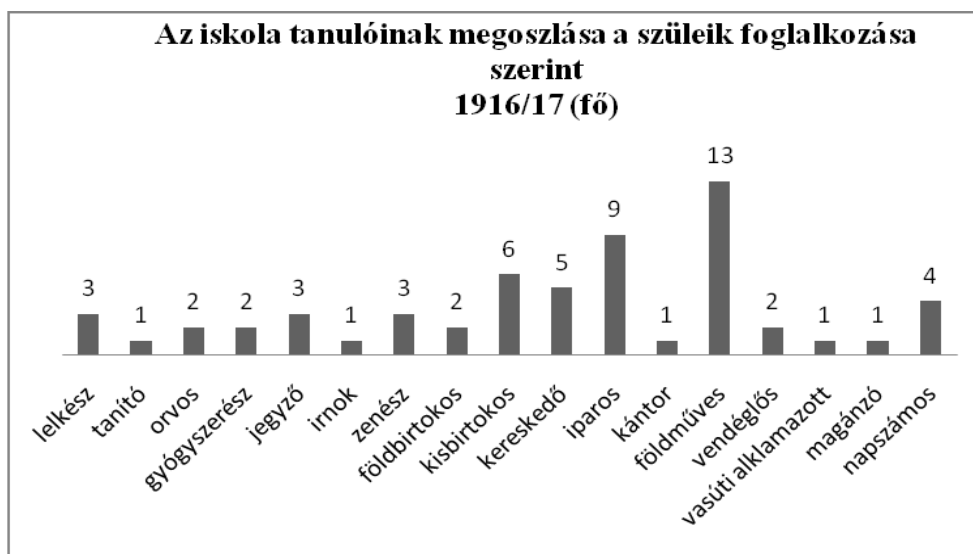
28. ábra: Az iskola tanulóinak lakhely szerinti eloszlása 1916/17-ben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről, p. 36.

Az első iskolai tanévben a legtöbben a földdel foglalkozók közül írták be az iskolába leányaikat: a földművesek (13 fő), a kisbirtokosok (6 fő), a napszámosok (4 fő) és földbirtokosok⁵⁷⁴ közül (2 fő) adta ebbe az iskolába leányát. Jelentős számban gondolták gyermekük számára megfelelő iskolának a református polgári leányiskolát az iparosok (9 fő), a kereskedők (5 fő) és a vendéglősök (2 fő) is. Az értelmiségi pályák közül a lelkészek és a jegyzők egyenlő arányban (3-3 fővel) képviseltették magukat, míg az orvos és gyógyszerész szakma 2-2 fővel volt jelen a református polgári leányiskola első tanévében (29-30. ábra).

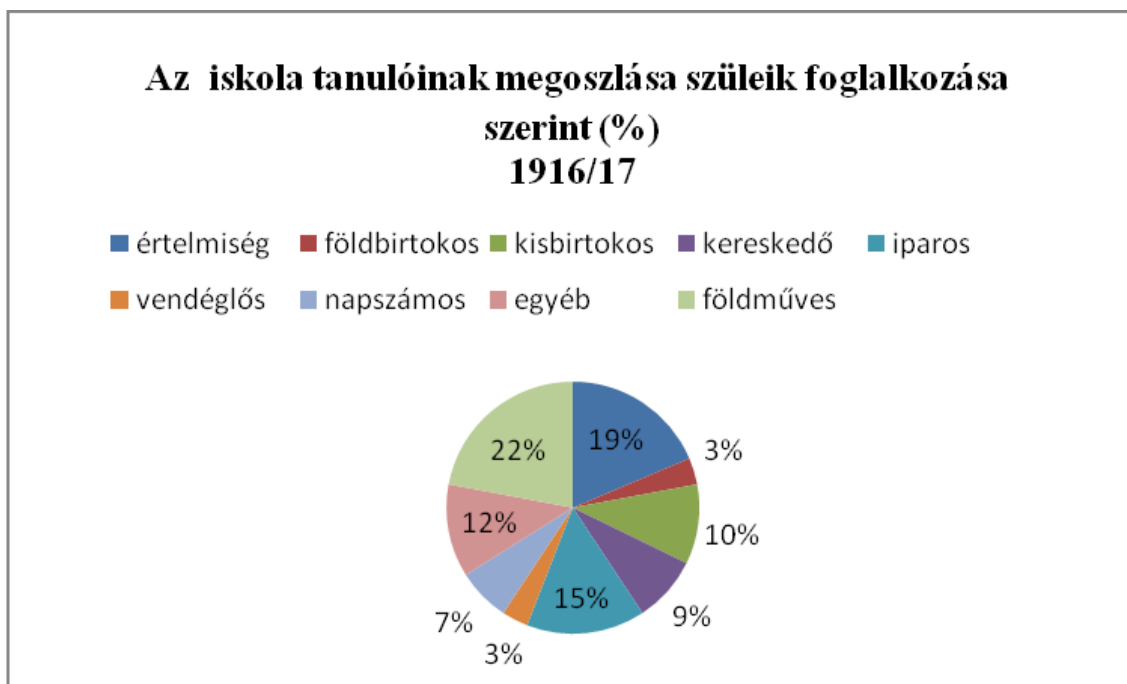
29. ábra: Az iskola tanulóinak megoszlása a szülei foglalkozása szerint 1916/17-es tanévben (1)

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről, p. 36.

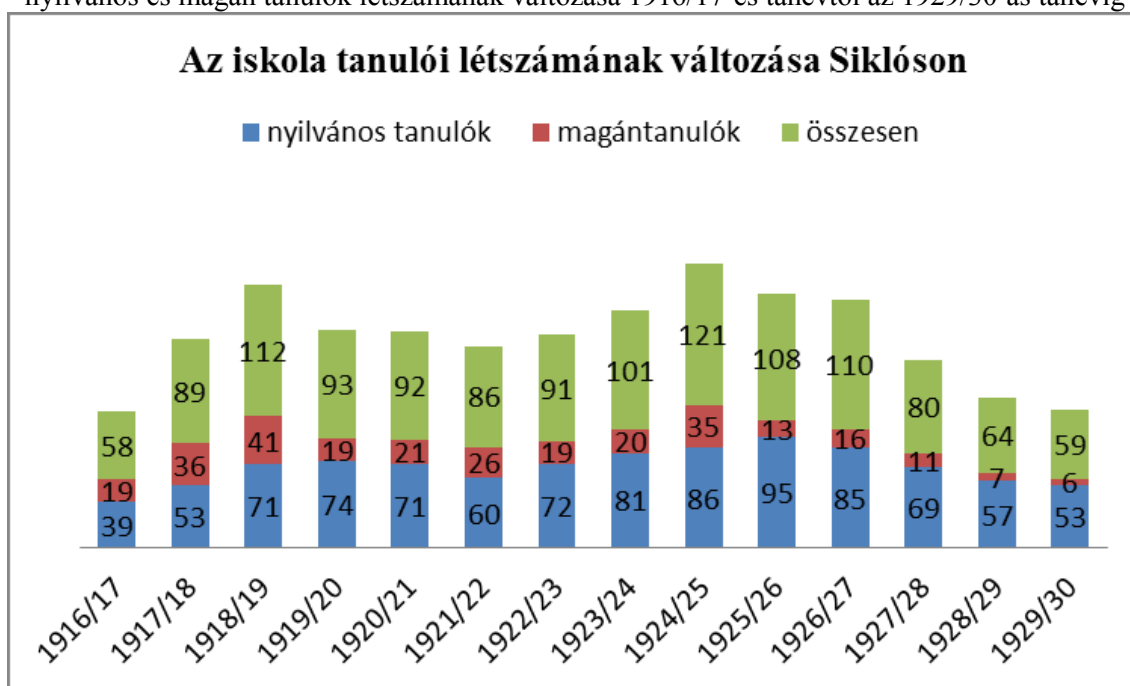
⁵⁷⁴ Szerzői megjegyzés: az iskola értesítői megkülönböztetnek földbirtokost és kisbirtokost, de nem jelölik a birtok nagyságát.

30. ábra: Az iskola tanulóinak megoszlása a szülei foglalkozása szerint 1916/17-es tanévben (2)

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről, p. 36.

31. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájába beiratkozott nyilvános és magán tanulók létszámának változása 1916/17-es tanévtől az 1929/30-as tanévig

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveiben található igazgatói jelentések (1916-1930)

1916/17-es tanévben 59 tanulót iskoláztak be a siklói református polgári leányiskolába, akik közül 58 fő vizsgázott le sikeresen. Az I. világháború idején a tanulói létszám fokozatosan növekedett, 1918/19-ban elérte a 112 főt (71 volt nyilvános és 41 magántanuló), mely a következő évtől az 1922/23-as tanévig folyamatosan csökkent (88 fő). A tanulói létszám csökkenésének az oka elsősorban a szerb megszállással és annak következményeivel – utazás nehezítésével, a romló közbiztonsággal, anyagi

nehézségekkel volt magyarázható.⁵⁷⁵ Ezt támasztják alá a Felső-Baranyai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveiben található iskolaigazgatói beszámolók is. Az 1921/22-es tanévben az elszakított Dél-Baranyából 17 növendék „nem jöhetett meg útlevel hiánya miatt”⁵⁷⁶ az iskolába. A tanulói létszámadatok vizsgálatakor meg kell említeni az 1929/30-as évet, mely az utolsó siklósi tanév volt a polgári leányiskola életének a történetében. 59 főre csökkent a levizsgázott növendékek száma, 1 fővel több ez a létszám, mint az iskola megnyitásakor volt (31. ábra).

A Siklósi Református Polgári Leányiskolával ugyanazon évben, **1916-ban létrehozták a Siklósi Római Katolikus Polgári Leányiskolát.**⁵⁷⁷ Láthatjuk, hogy az első évben szinte azonos számmal iratkoztak be a tanulók mindegyik iskolába, ami a református polgári számára azért is bírt nagyobb jelentőséggel, mivel a város lakosságának több mint fele katolikus volt. Mind a katolikus, mind a református intézmény létszáma folyamatosan növekedett az 1925/26-as tanévig (164-re nőtt a katolikus és 117-re a református polgári létszáma), aztán csökkent 1929/30-ig, ám a református intézmény tanulói létszáma 1929/30-ban már csak 59 fő volt (32-33. ábra). Az iskola igazgatónöje Mojsisovich Margit a fogyás okát a „rossz gazdasági viszonyokkal” magyarázta.⁵⁷⁸

A gazdasági válság (1929-1933), az iskola és az internátus épületének szűkös volta, valamint a nem megfelelő körülmények is odavezettek, hogy csökkent a tanulói létszám.⁵⁷⁹ Ebben az időszakban a katolikus polgári leányiskolában is kevesebben iratkoztak be, de létszámcsökkenés nem volt olyan jelentős mértékű, mint a református polgáriban.

Az iskola megmentésére az iskola vezetősége azt javasolta, hogy az intézménynek Pécsre kell költöznie. E lehetőség az iskola megújulására már 1927-től bekerülhetett a siklósi köztudatba, s ez tovább ronthatta a tanulók beiskolázását. Főleg a helybéli tanulók létszámának csökkenése mutatott erre. Ezekben az években – a korábbi évekhez képest – megnőtt a katolikus polgáriban a protestánsok és az izraelita felekezetű tanulók aránya. Feltételezzük, hogy azok a szülők (főleg a siklósiak), akik keresztény szellemben kívánták neveltetni leányaikat, a bizonytalan jövőjű református polgári helyett a biztos jövőjű katolikus polgárit választották.

⁵⁷⁵ Ld. a V. 1. Siklós 1916-tól 1930-ig című fejezetben.

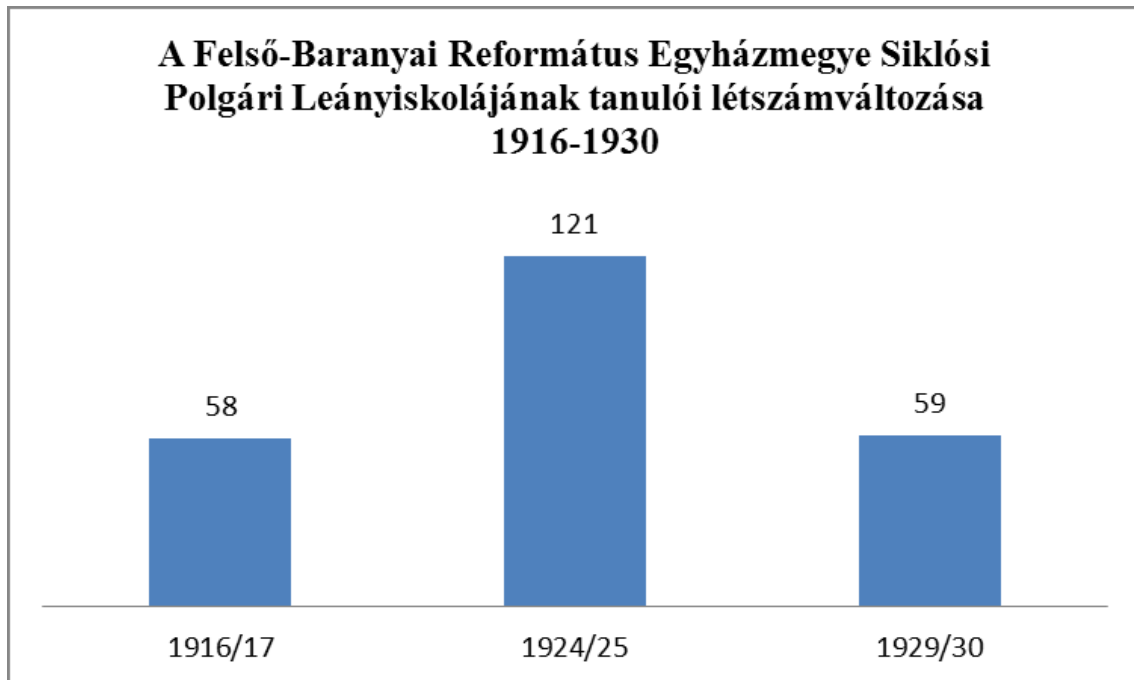
⁵⁷⁶ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécssett 1922. évi szeptember 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1922:45. BREL II/3. 1. A.

⁵⁷⁷ A Miaszonyunkról elnevezett Kalocsai Szegegy Iskolanővérek vezetése alatt álló Siklósi Áll. Segélyezett Róm. Kath. Polgári Leányiskola értesítői. Siklós, 1917:5.

⁵⁷⁸ A Felsőbaranyai Református Polgári Leányiskolának értesítője 1929/1930. Pécs, 1930:6.

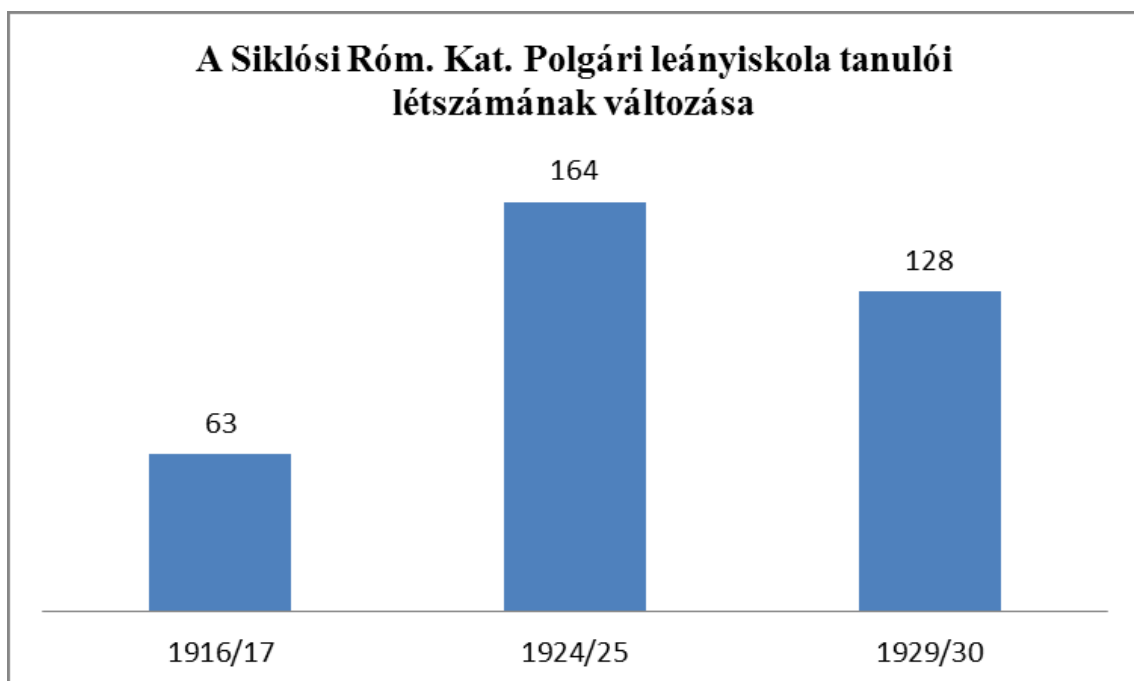
⁵⁷⁹ Ld. a VI. A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején című fejezetben.

32. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának tanulói létszámváltozása 1916/17-ben, 1924/25-ben és 1929/30-ban

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveiben található igazgatói jelentések (1916-1930)

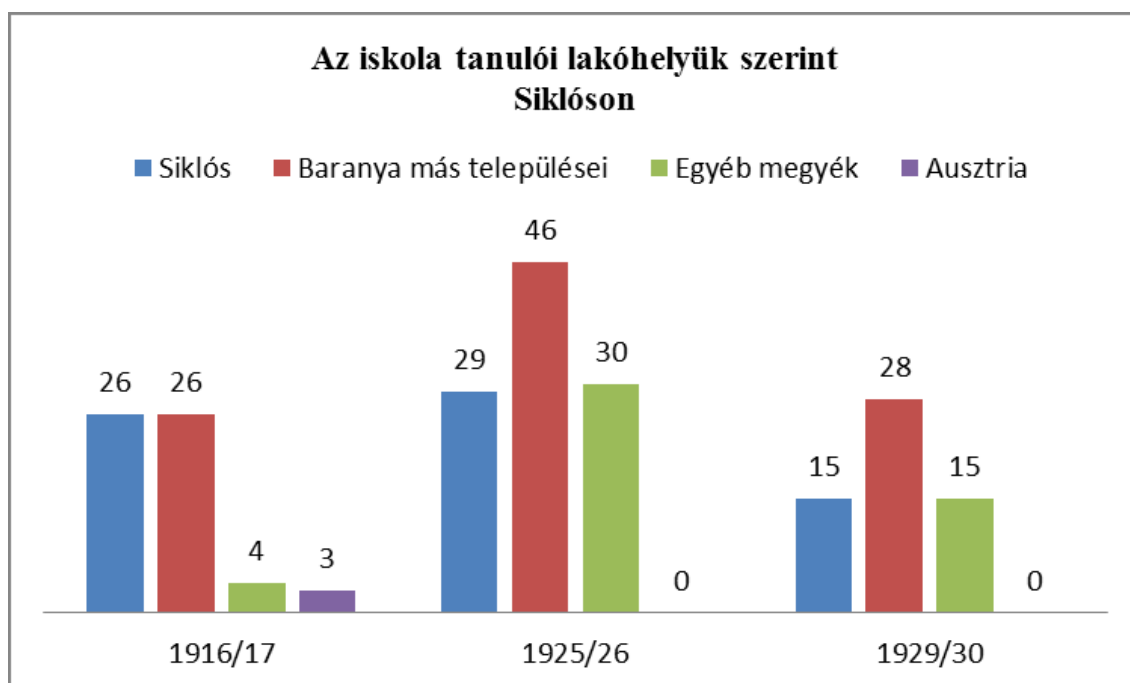
33. ábra: A Siklósi Római Katolikus Polgári Leányiskola tanulóinak létszámváltozása 1916/17-ben, 1924/25-ben és az 1929/30-as tanévben.

Szerk.: Ács 2014. Forrás: A Miasszonyunkról elnevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló Siklósi Áll. Segélyezett Róm. Kath. Polgári Leányiskola értesítői 1916/17; 1925-27; 1930/31.

Siklóson a református polgári leányiskola a vidéki kislányok iskolája volt. 1927-ben Szalay Lajos esperes a VKM vezetőjéhez írt, államsegélyt szorgalmazó levelében kérését – az iskola működésének fontosságát hangsúlyozva – a következő érvekkel támasztotta alá: az intézmény a „Dunántúl egyetlen leányiskolája a pápait kivéve. Az iskola missziót teljesít. A megszállás előtt a szlavóniai magyarok és a bácskaiak iskolája volt, (...) hol sok német és sváb kis leány tanulta a magyar nyelvet, és ez a hivatása még pregnánsabbul fog kidomborodni, ha Baranya felszabadul.”⁵⁸⁰ Az esperes szavai arra utalnak, hogy 1920/21-ig, a Trianoni békeszerződésig, az iskola Alsó-Baranya, Bácska és Szlavónia településeiről is fogadott gyermekeket. Ha a tanulók lakóhelyük szerinti megoszlását vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az első iskolai tanévet kivéve – mikor is egyenlő arányban iratkoztak be a baranyai⁵⁸¹ és siklósi diákok – a többi évben a helybeliek létszáma fokozatosan csökkent, és az iskola működésének utolsó évében már alig érte el a 25%-ot. A vidékiek közül legtöbben Baranya településeiről érkeztek, de 1926/27-ben és 1929/30-ban is jelentős volt az ország más részéről – „Csonka Magyarországról” származók száma is. Valószínű, hogy a legtöbben a szomszédos megyékből – Somogy és Tolnából – érkeztek az iskola falai közé (34. ábra).⁵⁸²

34. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolája tanulóinak lakóhelyük szerinti megoszlása, 1916-1930 (fő)

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1916/17-1917/18. és az 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

Az iskola **tanulóinak nemzetiségét** vizsgálva (a tanulók anyanyelvéről vannak adataink, s abból következtethetünk a nemzetiségre) megállapíthatjuk, hogy a baranyai református gyülekezetek által fenntartott iskola tanulói többségében református magyarok voltak akkor is, amikor az iskola Siklóson működött, és akkor is, mikor az intézmény Pécsen biztosított református szellemű nevelést a leányok számára. A VKM 1923. évi 148.002 sz. rendelete alapján statisztikai kimutatást kellett készíteni a „Magyarország területén élő nyelvi kisebbség” arányáról. Ennek alapján az iskolába 1920/21-ben 1 német; 1921/22-es tanévben 3 német; 1922/23-as tanévben 3 német; 1923/24-es tanévben 3 német és 1

⁵⁸⁰ 1927. februárban Szaporcán kelt levél. Feltételezhető, hogy az egyházmegye esperese, Szalay Lajos fordult a VKM vezetőjéhez építési kölcsön és államsegély ügyében. MNL BaML VIII. 297.

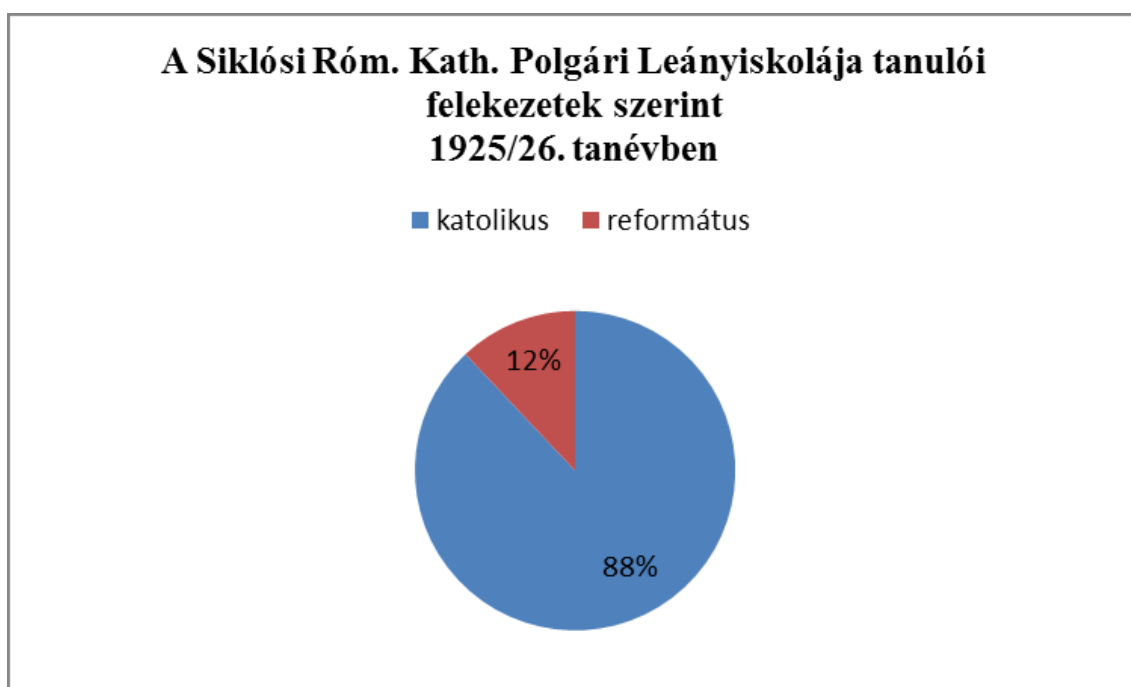
⁵⁸¹ A konkrét településekről nincs adat.

⁵⁸² Az 1930-as évektől van pontosabb adat arról, hogy mely megyékből érkeztek a tanulók az iskolába.

sokác tanuló járt.⁵⁸³ 1926/27-től csökkent a német anyanyelvűek száma, a siklósi működés utolsó két évében már nem volt olyan tanuló, aki német anyanyelvűnek vallotta magát.

Ha összevetjük a Siklóson működő két felekezeti polgári leányiskolát, a tanulók felekezeti hovatartozását és a nemzetiségi hovatartozását illetően, akkor nagyon hasonlókat tapasztalunk. A Siklósi Római Katolikus Polgári Leányiskola tanulói között az indulás évében, az 1916/17-es tanévben a magyar anyanyelvű (feltételezzük magyar nemzetiségű) tanulókon kívül szinte nem volt más nemzetiségű tanuló. Az 1925/26-os tanévben – az adott időszakot tekintve – volt a legnépesebb a katolikus iskola, a nemzetiségi arányok megváltoztak: 12%-ra emelkedett a német anyanyelvű tanulók aránya, míg a magyar anyanyelvűek számaránya 88%-ra csökkent. A tendencia épp fordítottja volt annak, ami a református polgári leányiskolában történt.

35. ábra: A Siklósi Római Katolikus Polgári Leányiskola tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása 1925/26-ban

Szerk.: Ács 2014. Forrás: Siklósi Kath. Polgári Leányiskola Értesítői. 1925-27.

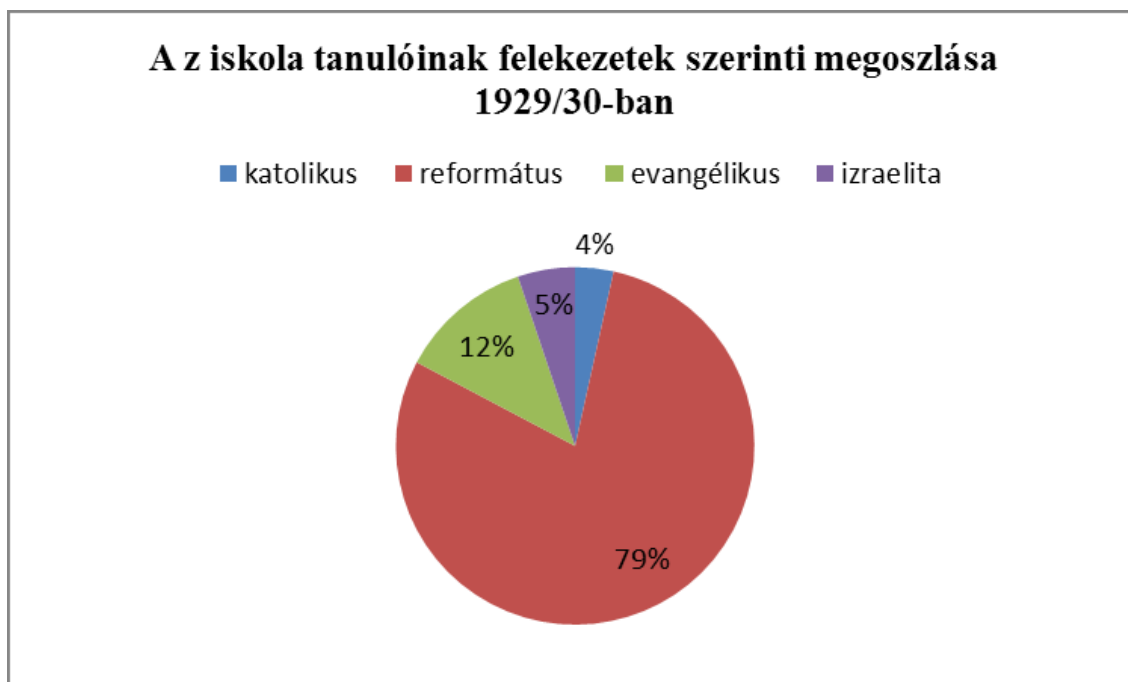
Feltételezzük, hogy miután a református leánypolgári tanulónak létszáma az 1925/26-os tanévtől fokozatosan visszaesett, azok a szülők, akik számára a felekezeti oktatás fontos volt, a gyermekeiket a katolikus leánypolgáriban vitték át. S ezt mutatja a katolikus iskolában a protestáns tanulók – reformátusok és evangélikusok – számának megnövekedése 1925/26 és 1929/30 között. S feltételezzük, hogy a protestánsok között – az evangélikusoknak köszönhetően – több volt a német anyanyelvű tanuló.

A tanulóinak felekezeti megoszlása Siklóson sokszínű volt. Az iskola indulásakor, 1916/17-ben a tanulók 61%-a volt református, 29%-a izraelita, 5%-a katolikus, 3%-a evangélikus és 2% volt görögkeleti felekezetű.⁵⁸⁴ 1929/30-ban, az iskola siklósi működésének utolsó évében jelentősen lecsökkent az izraelita tanulók aránya: 29%-ról 5%-ra.

⁵⁸³ 7/924-es kimutatás. MNL BaML VIII. 297.

⁵⁸⁴ Ld. 26. ábra.

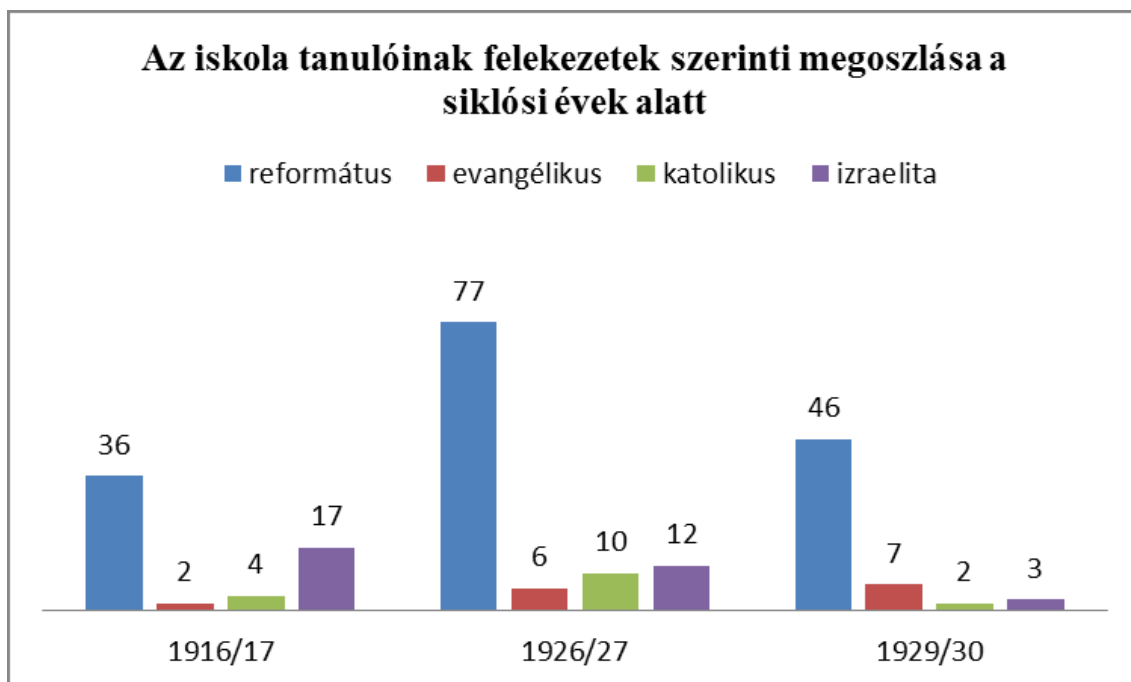
36. ábra: A siklői református iskola tanulójának felekezeti megoszlása 1929/30-ban

Szerk.: Ács 2015. Forrás: OSZK: 1916/17-1917/18. és az 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"

Ebben az évben a református polgárban a reformátusok aránya 79% volt, 18%-al több mint az indulás évében, bár létszámát tekintve az iskola megközelítette az indulás évét (59-en iratkoztak be az 1929/30-as tanévre, míg a kezdő évben, 1916/17-ben 58 fő volt a tanulók létszáma). Az evangélikusok aránya is nőtt: 3%-ról 12%-ra. A katolikus aránya 4%-ra csökkent (36. ábra). Ugyanebben a tanévben, a katolikus leánypolgárban 12%-ra emelkedett a református tanulók aránya, míg a katolikusok az iskola tanulójának 80%-át adták. Az evangélikusok és a baptisták 1-1%-ot tettek ki, míg az izraeliták a tanulók 6%-át alkották. Ha ezeket az adatokat összevetjük a katolikus polgári leányiskola indulási évével az 1916/17-es tanévvel, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy 2%-ról 12 %-ra nőtt a reformátusok száma 1930-ra (35. ábra). Az izraeliták aránya 3%-ról 6%-ra emelkedett. A római katolikusok aránya a 95%-ról 80%-ra csökkent. 1916-ban a katolikus iskolába nem iratkoztak be evangélikus és baptista tanulók, 1929/30-ban viszont 1-1%-ban képviseltették magukat az intézmény növendékei között.

37. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskola tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása 1916-1930

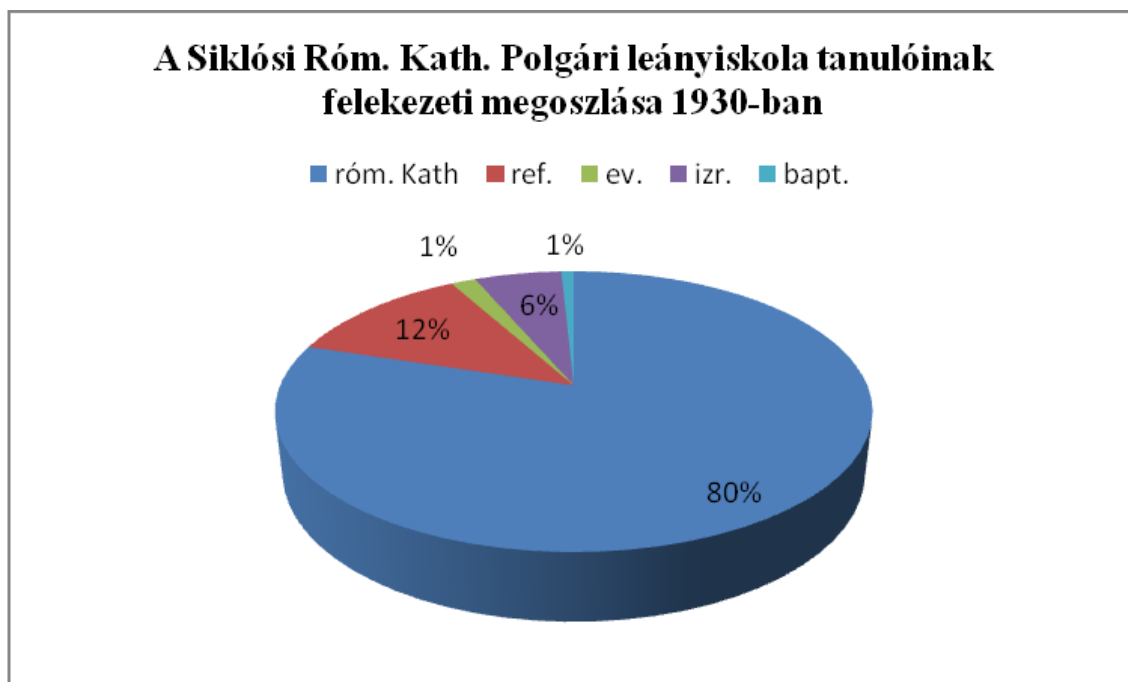
Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1916/17-1917/18. és az 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"

A fenti, 37. ábra jól mutatja a református tanulók fölényét a siklósi református leánypolgáriban. A másik felekezet, mely nagy arányban képviseltette magát az intézményben, azok az izraeliták. Főképp az első tíz évben, mikor még a helybéli tanulók aránya is magas volt, több izraelita tanuló volt az iskola növendéke, mint a másik protestáns felekezethez az evangélikusokhoz tartozók. Az izraeliták első két tanévben majdnem elérték a tanulók létszámának a felét. Siklós lakosságának felekezeti megoszlását vizsgálva (14. és a 39. ábra) megállapíthatjuk, hogy az izraeliták 1910-ben a lakosság 10%-át alkották, 1920-ban már csak 9%-át. E csökkenésnek valószínű a szerb megszállás lehetett az oka. Megállapíthatjuk, hogy az intézmény korai éveiben a siklósi izraeliták a református polgári leányiskolát preferálták a katolikus ellenében.⁵⁸⁵

A református iskola tanulói létszámának 1925/26-tól való fokozatos csökkenése a református tanulókon kívül az izraelita és a katolikus felekezetű tanulókat érintette leginkább. A városban működő katolikus leánypolgáriban ebben az időszakban megnövekedett, mind a protestáns, mind az izraelita tanulók aránya, melyet jól mutat a 38. ábra.

⁵⁸⁵ Ld. a V. 1. Siklós 1916-tól 1930-ig című fejezetben; illetve 14. ábra

38. ábra: Siklói Római Katolikus Polgári Leányiskola tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása 1930/31-ben

Szerk.: Ács 2014. Forrás: Siklói Kath. Polgári Leányiskola Értesítője. 1930/31.

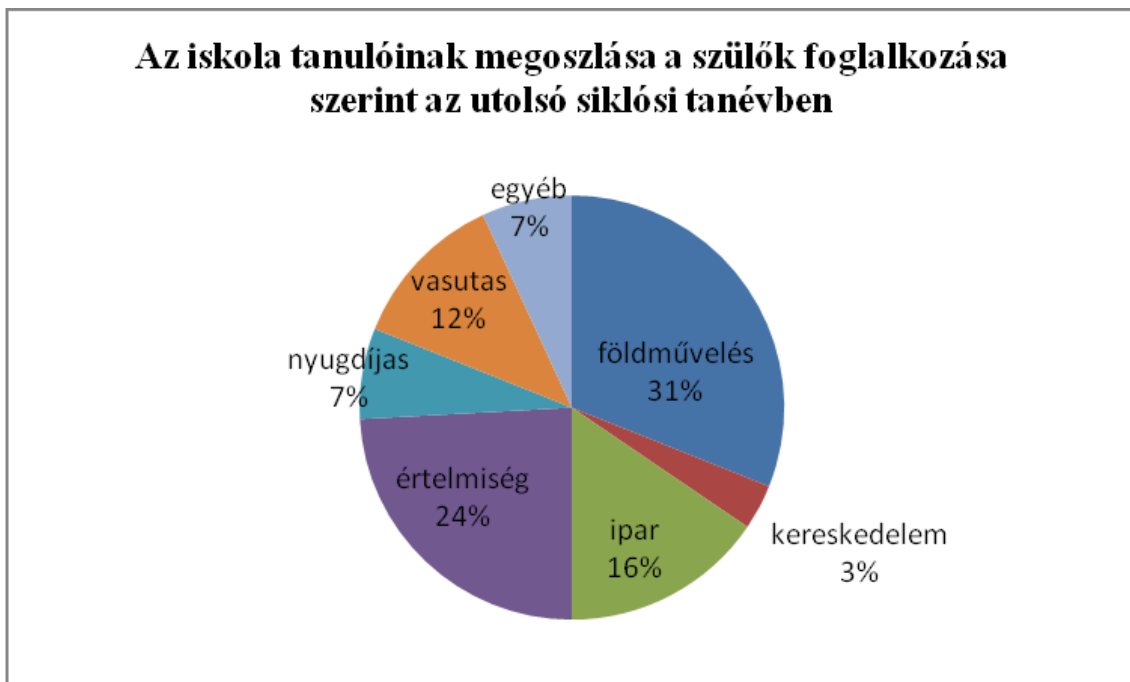
A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájába járó tanulók társadalmi helyzetéről – a szülők foglalkozása alapján – azt állíthatjuk, hogy főképp a földbirtokosok közül a kisbirtokosok, a református lelkészek, tanítók, tanárok, a kisiparosok és a kiskereskedők járaták nagyobb arányba a leánygyermeküket az iskolába. A kereskedők és az iparosok az iskola első 10 évében jelentős arányt képviseltek. Ennek az oka közt lehet az is, hogy 1924/25-ig a helybéli és a megyéből érkező tanulók aránya közel azonos volt. A 15. ábra jól mutatja Siklós kereső népességének foglalkozási szerkezetét. 1920-as években 10 %-uk kereskedő és 31%-uk iparos volt. Így érthető az is, hogy az iparosok gyermekei magasabb létszámban jártak az iskolában, mint a kereskedő leányok.

1924/25-től mindkét foglalkozási ágazatbeliek, de főképp a kereskedők fokozatosan veszítették el a bizalmukat az iskola iránt. Az alkalmazotti réteg (gazdasági tisztviselők, MÁV-tisztek és alkalmazottak, kishivatalnokok, uradalmi tisztek) gyermekeinek száma emelkedett, és a létszámcsökkenés ellenére magas maradt. A földműves és napszámos gyermekek – a gazdasági válság miatt – az 1920-as évektől egyre kevesebben voltak, s voltak évek, amikor hiányoztak az intézményből. Siklóson az utolsó tanévben a legnagyobb arányban, 31%-ban a földműveléssel foglalkozók járaták a gyermekeiket a református polgári leányiskolába. A kisbirtokosok nagyobb számban (16 fő), míg a középbirtokosok (1 fő) kis számban képviseltették magukat az iskolapadban.⁵⁸⁶ A napszámos szülő az utolsó siklói tanévben már csak 1 volt. A korszakon végig magas volt az értelmiség aránya, az utolsó tanévben 24%. Református lelkészek, tanítók és tanárok gyermekei (13 fő) és orvos gyermeke (1 fő) tanult itt az 1929/30-as tanévben. Jelentős volt a vasutasok aránya (12%). A tisztviselők közül 1 köztisztviselő és 1 ipari tisztviselő gyermek volt az iskola falai között.⁵⁸⁷ Leginkább a kisfizetésű, alacsonyabb iskolai végzettségű tisztviselők preferálták ezt az intézményt. A katonaság is képviseltette magát, de itt is az alacsonyabb rangú altisztek gyermekeit (1 fő) találjuk a református polgáriban. A nyugdíjasok is elég magas arányban (7%, azaz 4 fő) – leginkább nyugdíjas hivatalnokok – tanították a leányaikat a református polgáriban (40. ábra).

⁵⁸⁶ Ld. a V. 1. Siklós 1916-tól 1930-ig című fejezetben a birtokszerkezetéről szóló részt. Ez alapján azt állíthatjuk, hogy a 15 kataszteri hold alatti földbirtokkal rendelkezők leányai lehettek többségben az iskolában.

⁵⁸⁷ Az ipari tisztviselőt az iparban dolgozók közé számítottuk, míg az egyéb kategória tartalmazta 1 fő köztisztviselőt és a 1 fő közhivatali szolgát, valamint 1 fő katonai altisztet és az 1 fő vállalkozót.

40. ábra: A református iskola tanulóinak megoszlása az apa foglalkozása szerint, 1929/30-ban

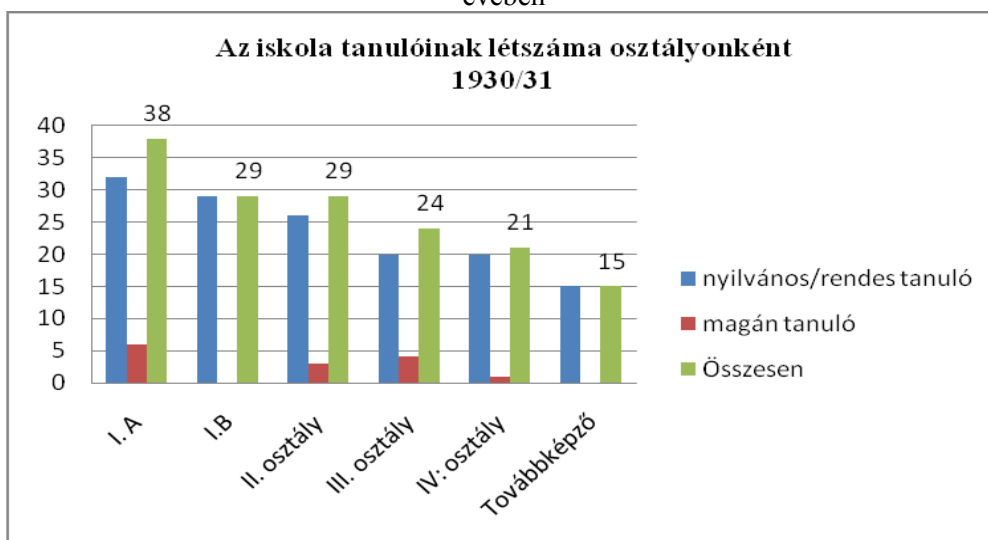

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának értesítője az 1929/30-as iskolaévről. Siklós, 1930:18.

X. 2. A pécsi évek 1930/31-től 1947/48-ig

Az iskola tanulóinak létszáma – a nyilvános és a magántanulókkal, valamint a továbbképző tanfolyamra járókkal együtt – már az **első iskolai tanévben** 156 főre emelkedett. Ez elérte majdnem az utolsó siklói tanév tanulói létszámának két és félszeresét. Az első osztályba annyi volt a jelentkező tanulók száma, hogy el kellett indítani a párhuzamos osztályt is, hiszem meghaladta a törvényben megengedett 50 főt. Az iskola vezetése jelentésében örömet fejezte ki, hogy a Pécsre költözésnek ilyen jelentős hatása lett az intézet benépesülésére (41. ábra).

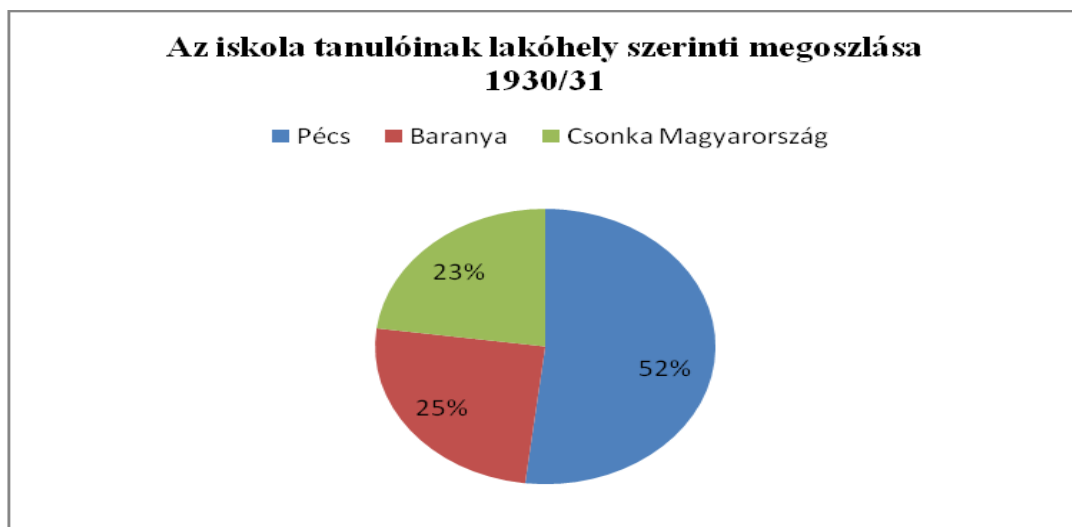
41. ábra: A Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola tanulóinak létszáma a Pécsre költözés évében

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31. iskolaévről. Pécs, 1931:21.

A Pécsre költözéssel megváltozott az iskola tanulójának összetétele. Több mint 50%-a a tanulóknak helybéli volt már az első tanévben. Negyedük érkezett Baranya más településeiről, és majdnem ugyanilyen arányban jöttek „Csonka Magyarország” területéről, melyet a 42. ábra mutat be.

42. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete tanulójának lakóhelyük alapján való megoszlása 1930/31-ben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31-es iskolaévről. Pécs, 1931:22.

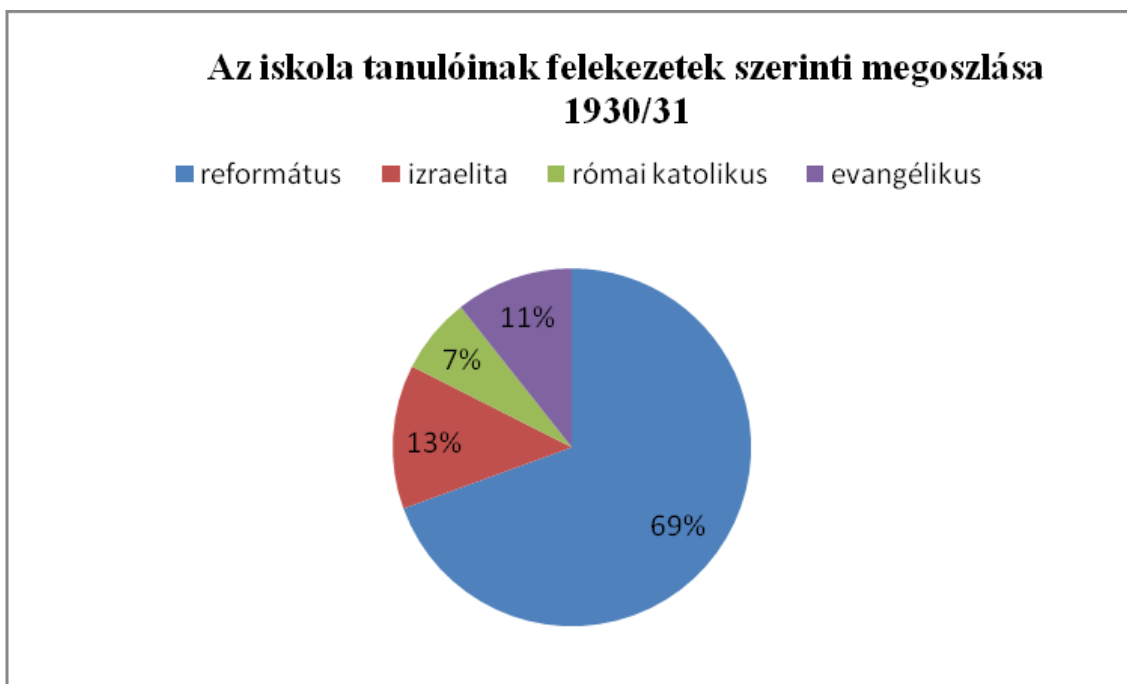
A Pécsre költözés első évében, az 1930/31-es tanévben, a reformátusok aránya 79%-ról 69%-ra csökkent. Az evangélikusok aránya nem változott jelentős mértékben: 12%-ról 11%-ra csökkent.

Az izraelita diákok létszáma ellenben jelentős mértékben megnövekedett: 5%-ról 13 %-ra emelkedett. Létszámuk majdnem hatszorosára növekedett az utolsó siklósi tanévhez képest. Az egyházmegyei közgyűlésen elhangzott igazgatótanácsi beszámolóból tudjuk, hogy az első tanévben a végzett izraelita tanulók száma tízzel kevesebb volt az iskolába jelentkező izraelita leányok számánál, mivel a római katolikus leánygimnázium két első osztályt indított ebben a tanévben, s ennek következtében 10 izraelita diák átiratkozott a gimnáziumba még tanévkezdés előtt.⁵⁸⁸ Úgy véljük, hogy az izraelita leányok az érettségi reményében választották a katolikus gimnáziumot, hiszen ez adta meg a lehetőséget felsőfokú tanulmányok végzésére.

A római katolikus felekezethez tartozók létszámaránya a siklósi utolsó tanévhez képest az első pécsi tanévben 5%-ról 7%-ra emelkedett (43. ábra). Arra következtethetünk (pontos adatok nem állnak rendelkezésre), hogy mind az evangélikus, mind az izraelita tanulók helybéliek voltak, míg a református tanulók többsége az egyházmegye gyülekezeteiből érkezett.

⁵⁸⁸ A Felsőbaranyai Református Egyházmegye 1931. szeptember 30-án Harkányban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1931. 18. pontja. BREL II/3. 1. A.

43. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézet tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása az 1930/31-es iskolaévben

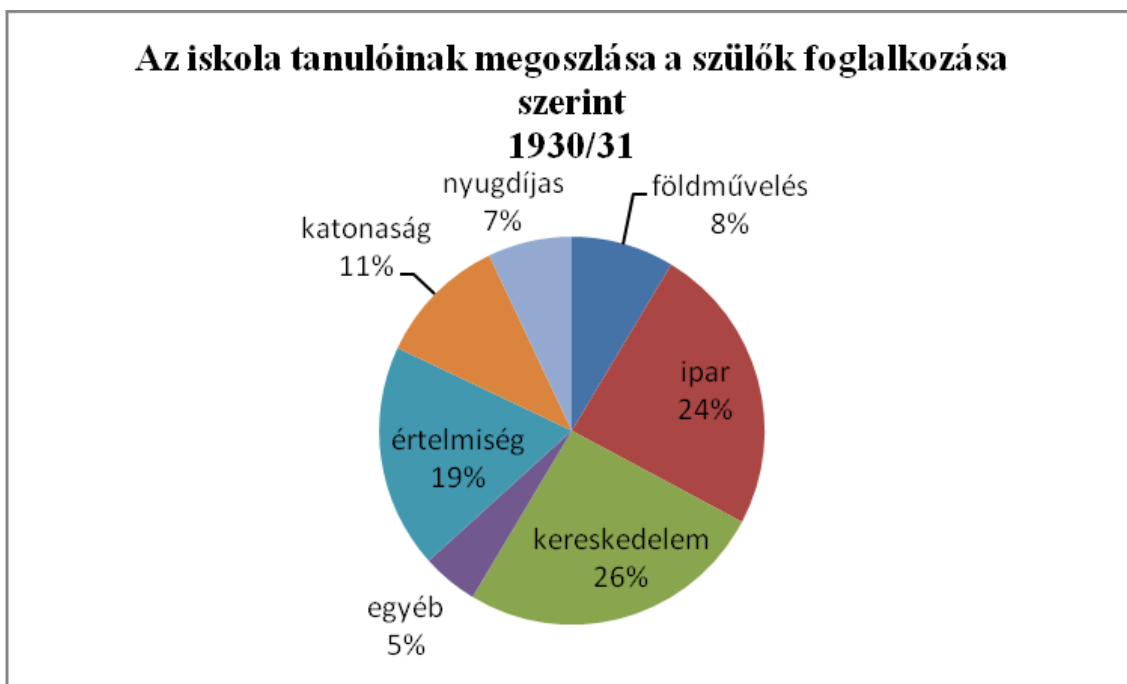

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31-es iskolaévről. Pécs, 1931:22.

Az iskola tanulónak társadalmi helyzetében is változást fedezhetünk fel, melyet a 44. ábra mutat be. A szülők foglalkozását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a földdel foglalkozók (kisbirtokosok, őstermelő és földmunkás) aránya 32%-ról 8%-ra csökkent az utolsó siklói tanévhez képest.⁵⁸⁹ Nőtt a kereskedelemből élők (kiskereskedő 15 fő, kereskedelmi tisztviselő 11 fő, kereskedelmi segédszemélyzet 7 fő) aránya: a siklói 3%-ról 26%-ra. Az iparban foglalkozó szülők (14 fő kisiparos, 4 fő ipari tisztviselő, 13 fő ipari munkás) aránya is magas volt: 24%, ami 8%-al több mint egy évvel korábban. Az értelmiség (református tanító, tanár, lelkész, egyéb értelmiségi) aránya 24%-ról 19%-ra csökkent. Az egyéb (1 fő gazdasági tisztviselő, 4 fő köztisztviselő, 2 fő közhivatali szolga) 5%-ot tett ki. A vasutasok helyett az első tanévben a katonaság (4 katonatiszt és 10 katona altiszt) képviseltette magát magas arányban az első pécsi tanévben: 11%. A nyugdíjasok gyermekeinek aránya nem változott az előző tanévhez képest: 9 fővel a diákok 7%-át tette ki.

⁵⁸⁹ Ld. 40. ábra

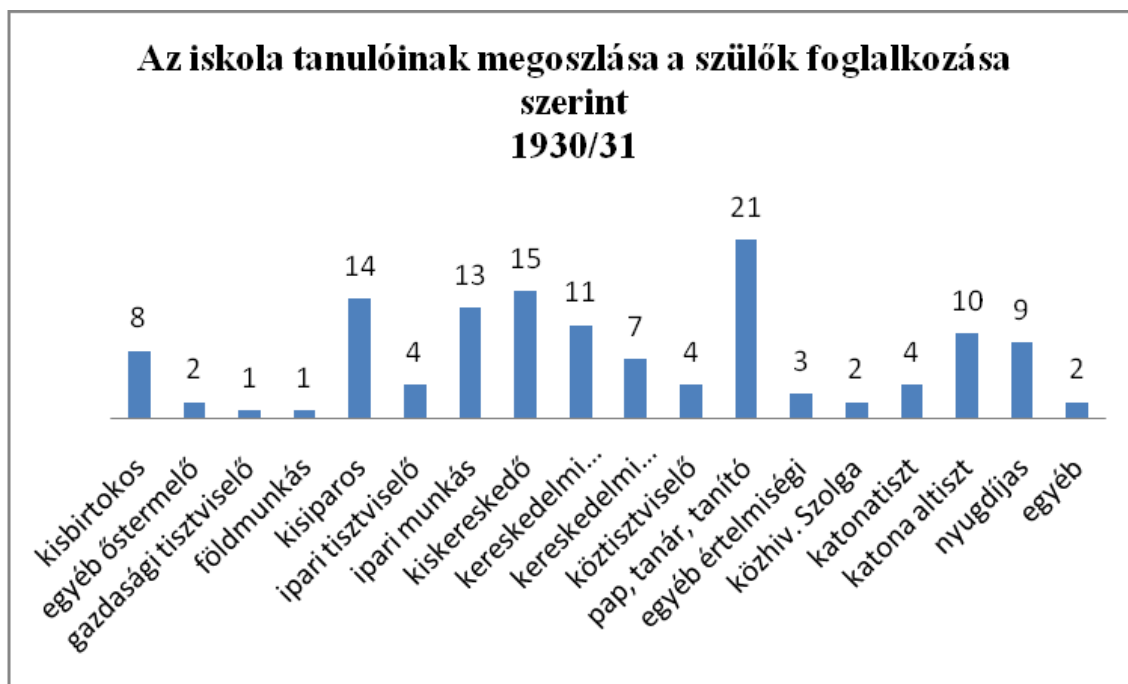
44. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete tanulóinak az apa foglalkozása szerinti megoszlása az 1930/31-es iskolaévben (1)

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31-es iskolaévről. Pécs, 1931:22.

Vasutasokat az első pécsi tanévben nem találunk a tanulók szülei között, de a későbbi években MÁV-alkalmazott és MÁV-tisztviselő gyermek is koptatta a református polgári iskola padjait Pécsen. Új foglalkozású szülők az első pécsi tanévben az ipari munkások, akik magas létszámban (13 fő) írták a gyermeküket az iskolába. Majdnem ugyanannyian, mint az önálló kisiparosok (14 fő). Az alkalmazotti rétegből származó kereskedők gyermekei (kereskedelmi tisztviselők és kereskedelmi segéd személyzet) 18 főt tettek ki, megelőzve az önálló kiskereskedő leányok számát (15 fő). Tisztviselő réteg is jelentős létszámmal küldte a gyermekét az iskolába: gazdasági tisztviselő 1 fő, ipari tisztviselő 4 fő, kereskedelmi tisztviselő 11 fő, köztisztviselő 4 fő. Sokkal jelentősebb ez a réteg, mint a siklósi években volt (45. ábra).

45. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete tanulóinak az apa foglalkozása szerinti megoszlása az 1930/31. iskolaévben (2)

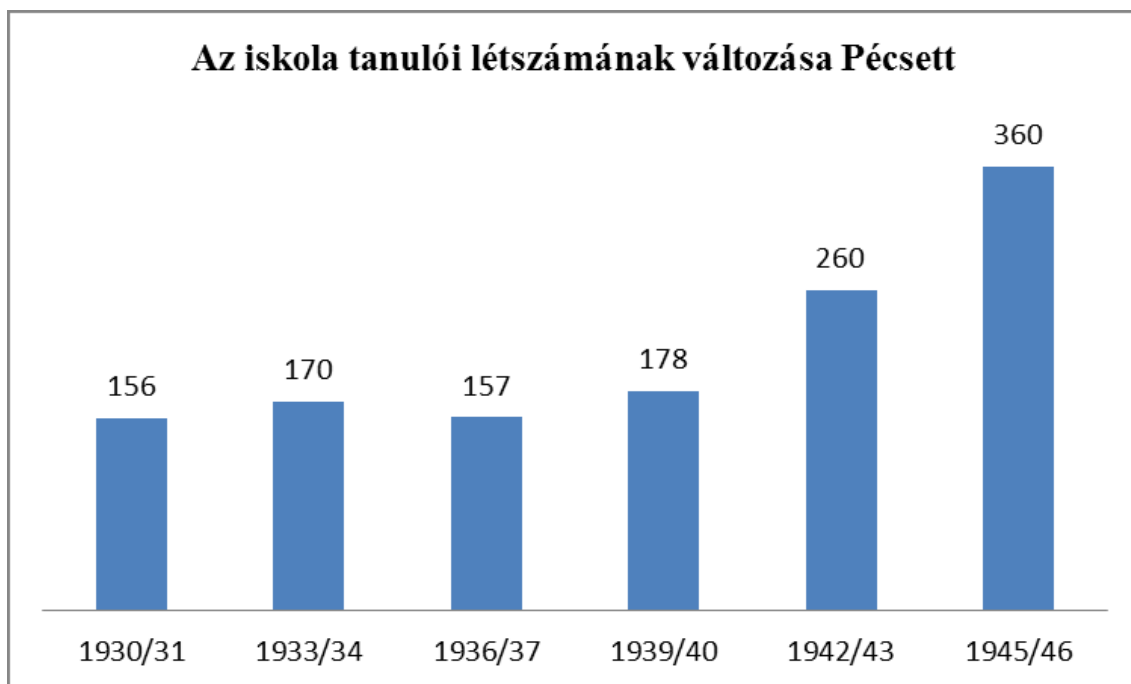

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31-es iskolaévről. Pécs, 1931:22.

A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájában **a rendes és a magántanulók együttes létszáma** folyamatosan emelkedett 1930-tól 1944-ig. A két világháború között az első iskolai tanévhez képest (156 fő) is nőtt a tanulói létszám, mely 1938/39-ben elérte a 165 főt. A II. világháború idején a 178 főről 360 főre nőtt a polgári leányiskolába beiratkozó tanulók létszáma (46. ábra). A háború utolsó évében csökkent ugyan a létszám, de még így is több mint hatszor többen jelentkeztek a pécsi református iskolába, mint a siklói polgáriba az utolsó tanévben. Az 1941/42-es tanévben már a létszámot gyarapították a visszacsatolt Dél-Baranya református leányai.⁵⁹⁰ Kijelenthetjük, hogy az egyházmegye és az igazgatótanács jó döntést hozott, az iskola Pécsre költöztetésével.

⁵⁹⁰ Sajnos nem áll rendelkezésre pontos adat erről. Az értesítőben a következőt találjuk: „A visszatért Dél-Baranya már idén is leküldte első kis képviselőit, gyönyörködtünk töretlen, lelkes magyarságukban, s abban az igyekezetben, mellyel az eddigi idegen iskola hiányait pótolni igyekeztek. Számuk előreláthatólag a jövőben emelkedni fog.” In: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1941/42. tanévről. p.42.

46. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének nyilvános és magán tanulóinak létszáma 1930/31-től 1947/48-ig

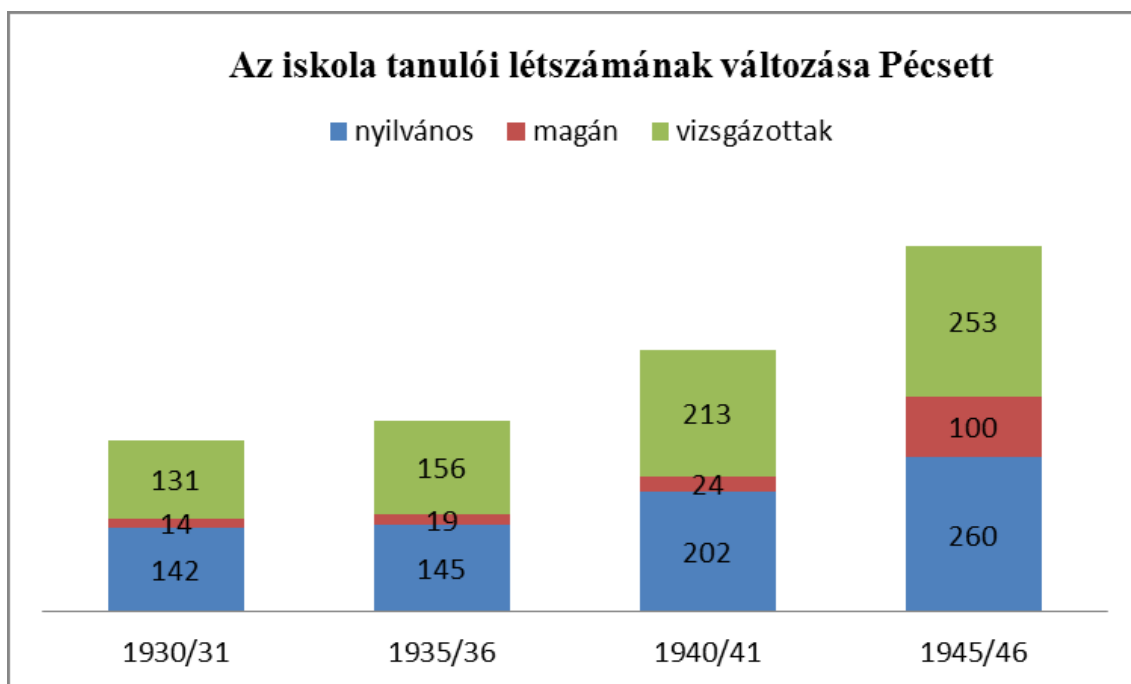

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve, valamint 53/1947. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

Ha részletesebben elemezzük a tanulói létszám változását, akkor különbséget kell tennünk az iskolába beiratkozott rendes/nyilvános tanulók és a magántanulók között. **A magántanulók** aránya 1930/31 és 1939/40 között 11% vagy ennél kevesebb volt. 1944/45-ben és 1945/46-ban a tanulóknak 28%-a magántanulóként iratkozott be az iskolába. A sikeresen vizsgázottak aránya az összes tanulói létszámhoz viszonyítva, az 1930-as években magas volt: 95% feletti. 1944-ben 98%. A háború utolsó tanévében (1944/45-ben) jelentősen, 70%-ra csökkent a sikeresen vizsgát tett tanulók aránya (47. ábra). 1941-től 1944-ig emelkedő tanulói létszám okai között említendő, hogy egyre többen kívántak a népiskola magasabb osztályaiból felvétellel átmenni a polgári iskolába. Sajnos falun nem volt magas a tanítás színvonala, így a polgáriban nehezen boldogultak ezek a gyermekek. Ezt mutatja a magánvizsgák színvonalának csökkenése. „Társadalmi szempontból nem jó a magánvizsgák megkönnyítése. Egy-egy kis baranyai faluban, hol ma 5-6 nagylány van, ragályként terjed a tanulási láz. 5-ből 4 tanul azzal a reménnyel, hogy majd postán, jegyzői irodában elhelyezkedik. A lelkészek és a tanítók még biztatják is őket, mert majd mindegyiknek kis előkészítő tanfolyama van s sok mellékjövedelmet jelent. Ezek a nagylányok úgy készülnek a „felvételi vizsgára,” hogy 6-8 évvel ezelőtt végezték el a népiskolát, azóta se nem írtak, se nem olvastak, és az előkészítőjük az igazgató jó szívére apellálva szeretné őket a vizsgán átvinni. Városban más a helyzet: ott háztartási alkalmazottak készülnek most felvételi vizsga alapján teendő magánvizsgára azért, hogy ápolónő, gépirónő, postás lehessenek. A hatás már látszik: megdöbbenve nézzük diplomás fiaink házasságát: Mert a polgári iskola végzése nálunk még nem általános és nem kötelező, aki azt elvégezte, az „úrilány” vagy hivatalnoknő, stb. és mert ezeknek szerelmi ügyekben is több a rutinjuk, így a sikerük is több mint a disztिंगváltaké. Épp a mai napon tettem ki egy kis leányt, akit unokanővére – az is ily módon végezte a nagyon közel múltban a 4 polgárit – lopásra csábított. Karácsonykor jegyezte el egy orvos nyilvánosan és házassága révén a hölgy majd Pécs úri köreibe kerül. Még az eddig erősen izolált katonatiszti kör lassan, de biztosan keveredik velük, és csodálkozva szemléljük újabban a régi ismerős katonatiszti arákat. Nem gondoltuk volna, hogy ilyen karriert futnak be. Nézetünk szerint a társadalomra és a jövő Magyarországra kulturális nívójára veszélyes a polgári iskolai magánvizsgák illetően való megkönnyítése. A félművelt ember a legveszedelmesebb a világon és még a rendes tanulókat is nehéz könyvolvasásra szoktatni, de a magántanulók úgy jönnek el vizsgázni magyar

irodalomból, hogy egy értékes irodalmi művet sem olvasnak el. Írásuk tele helyesírási hibával, külalakjuk csúnya és rendetlen, olvasni nem tudnak helyesen és nem is szeretnek, és ez lesz az elkövetkező ú.n. intelligens magyar középosztály egy rétegének jellemző vonása?” – jellemzi az igazgató a helyzetet.⁵⁹¹ Az Egyetemes Konvent jegyzőkönyve 1943-ban is arról számol be, hogy főképp a leányok jelentkeznek nagy számban a polgári iskola magasabb osztályaiba nyilvános vagy magántanulóknak. Ezek közül a rendes tanulónak beiratkozottak nehezen pótolták hiányait, és ők lettek az osztályok leggyengébb tanulói. A magántanulók még kevésbé tudtak helyt állni. Az Egyetemes Konvent tanügyi előadója szerint ennek a következménye a polgári iskola tanulmányi eredményének hanyatlása lehet.⁵⁹²

47. ábra: Az iskola magán, nyilvános és levizsgázott tanulói létszámának változása a pécsi évek alatt

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve.

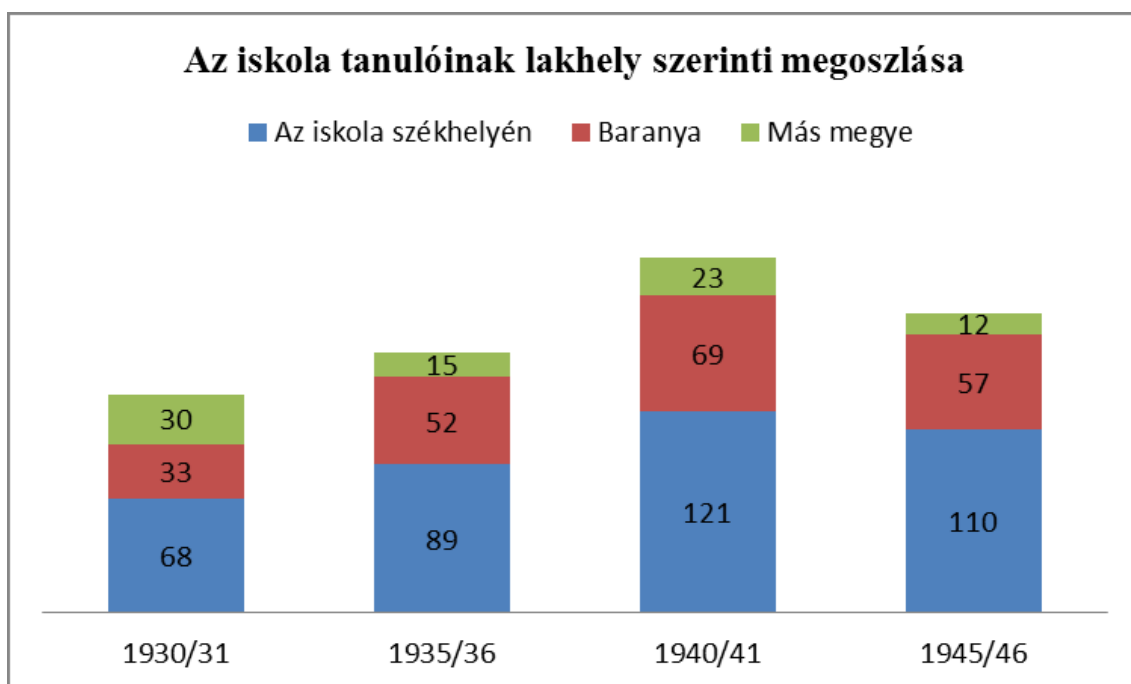
Az iskola tanulóinak lakhelye szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy a siklósi években a helybéli tanulók kevesebben voltak, a többség vidékről, Baranyából és a szomszédos megyékből érkezett.⁵⁹³ Az intézmény Pécsre költözésével megváltozott ez a helyzet. Az iskola összlétszámának a helybéli tanulók több mint a felét tették ki a pécsi működés alatt. 1945/46-ban majdnem kétszer annyian voltak a pécsiek, mint a vidékiek (48. ábra). Ez befolyásolta az iskola tanulóinak nemzetiségi és a felekezeti összetételét is.

⁵⁹¹ 27/1943. sz. irat Az 5962/1942. sz. rendeletre, mely megkönnyíti magánvizsgák letételét. Mojsisovich Margit jelentése, mely kelt Pécsen, 1943. február 9-én. MNL BaML VIII. 297.

⁵⁹² 606/1943. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

⁵⁹³ Ld.18. és 26. ábra.

48. ábra: Az iskola tanulóinak lakhely szerinti megoszlása a pécsi évek alatt

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

Az 1944/1945-ös tanévben a tanulók lakhely szerinti százalékos eloszlása a következő volt: 61%-a pécsi, 32%-a Baranya más településeiről érkezett, 3%-a Somogyból, 2%-a Tolna megyéből és 1-1 tanuló jött Budapestről, Zalából és Pilisből.

A református polgári leányiskolában szerb és horvát **nemzetiségű** tanulók is jártak, de arányuk nem volt számottevő. A német ajkúak valamivel többen voltak, de arányuk 1936/37-ben és 1945/46-ban (mikor is a legtöbben voltak 12 és 13 fő) sem érte el a 6%-ot.

Az 1941/42-es értesítőben Dr. Zsolt Zsigmond, iskolaorvos készített egy írást a következő címmel: „A pécsi és baranyai magyarság pár faji bélyege iskolánk tanulói alapján”.⁵⁹⁴ Az iskolaorvos célja a tanulók nemzetiségi hovatartozásának vizsgálata volt. Az iskola tanulóinak 90%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, így nemzetiségi hovatartozásukat „faj szerint” kívánta osztályozni. Ehhez a tanulók testsúlyát, magasságát, hajuk és szemük színét, valamint a tanulók vezetéknevének eredetét vizsgálta, Figyelembe vette a névmagyarosításokat (a nagyszülőkig kérdezték ki a gyermekeket) is. Az eredmény szerint az 1941/42-es iskolai tanévben a „keresztény tanulók 34%-a volt tisztán, 25%-a legalább háromnegyed részben magyar eredetű (összesen 59%), s ezen felül is 18% legalább két magyar nagyszülővel rendelkezett, s újabb 13% legalább egy magyar őst vallhatott magáénak.”⁵⁹⁵ A vizsgálatban megállapította, hogy a tanulók kb. 5%-ának magyar az anyanyelve az asszimiláció hatása. A vizsgálat a tanulók nagyszüleinek a nemzetiségére is kiterjedt, melynek eredménye a következő lett: 65%-a magyar, 22%-a német, 7%-a szláv, 1%-a egyéb és 5%-a bizonytalan eredetű volt. Dr. Zsolt Zsigmond iskolaorvos leírta, hogy a német eredetű nagyszülők az evangélikus családokban találhatók. Az evangélikus családoknak 74%-a német, s csak 16%-a magyar nemzetiségű. A tiszta magyar, a nagyrészt magyar, a nagyrészt idegen vagy tiszta német származású tanulók szemszínének és hajszínének a vizsgálatának eredményét a 10. táblázatban foglalta össze:

⁵⁹⁴ Dr. Zsolt Zsigmond iskolaorvos vizsgálatát – a kategóriáit figyelembe véve – a német faji törvények és a magyarországi zsidótörvények szellemisége szülte, melyet elítélünk. E korszak értékes forrásaként kell rátekintnünk, mivel ez az egyetlen írás, amely foglalkozik a tanulók nemzetiségi és faji hovatartozásával.

⁵⁹⁵ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Leányinternátusának évkönyve az 1941-42. tanévről. p. 6.

10. táblázat: Dr. Zsolt Zsigmond iskolaorvos összefoglaló táblázata az iskola tanulóinak „faj” szerinti vizsgálatáról 1941/42-ben.

Eredet	Világos		Átmeneti		Sötét	
	szem%	haj%	szem%	haj%	szem%	haj%
Tiszta magyar	30	5	21	45	49	50
$\frac{3}{4}$ részben magyar	54	24	14	28	32	48
$\frac{1}{2}$ részben magyar	40	20	20	36	40	44
$\frac{1}{4}$ részben magyar	76	28	8	45	16	27
tiszta német	68	24	16	61	16	15

Szerk.: Dr Zsolt Zsigmond, 1941.⁵⁹⁶

A vizsgálat alapján az iskolaorvos következő megállapításokat tette: „a Pécs környéki magyarságra jellemző a sötétebb színek komplexum, haja szőkés-barnástól, a világos barnán át egész a sötét barnáig, csak egész kivételesen szőke vagy fekete.”⁵⁹⁷ A „tiszta magyar eredetű” tanulókat a következő „magyar típusokba” sorolta: ugoros, részben alföldi, részben mongoloid, dinári és turanid. Jelentését a lányokról készített fotókkal egészítette ki.

A pécsi években a tanulók több mint fele pécsi lakhellyel bírt.⁵⁹⁸ Így természetes, hogy **az iskola tanulóinak felekezeti összetételére** jelentős hatást gyakorolt a sokfelekezetű, többségében katolikus város. Pécsen a reformátusok a lakosság 4%-át tették ki a két világháború között, az izraeliták 7-5% között mozogtak. A városlakók 85% feletti arányban katolikusok voltak (49. ábra). Ennek oka a történelmi múlttal⁵⁹⁹ magyarázható.

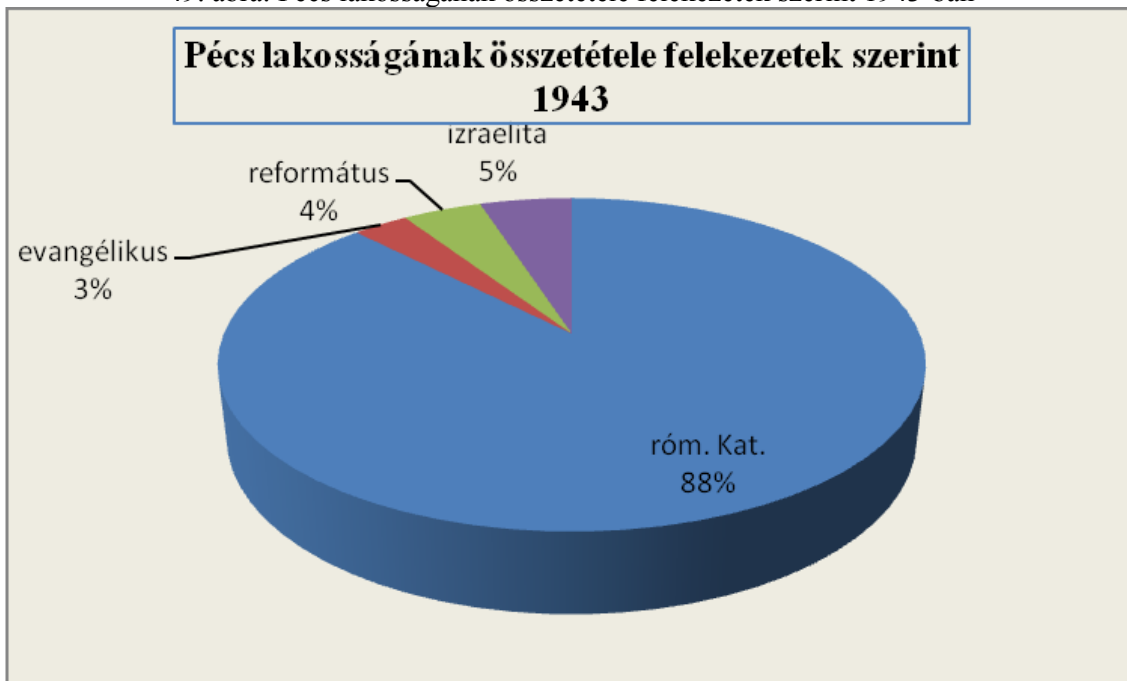
⁵⁹⁶ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Leányinternátusának évkönyve az 1941-42. tanévről. p. 7.

⁵⁹⁷ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Leányinternátusának évkönyve az 1941-42. tanévről. p. 7

⁵⁹⁸ Ld. 47. ábra.

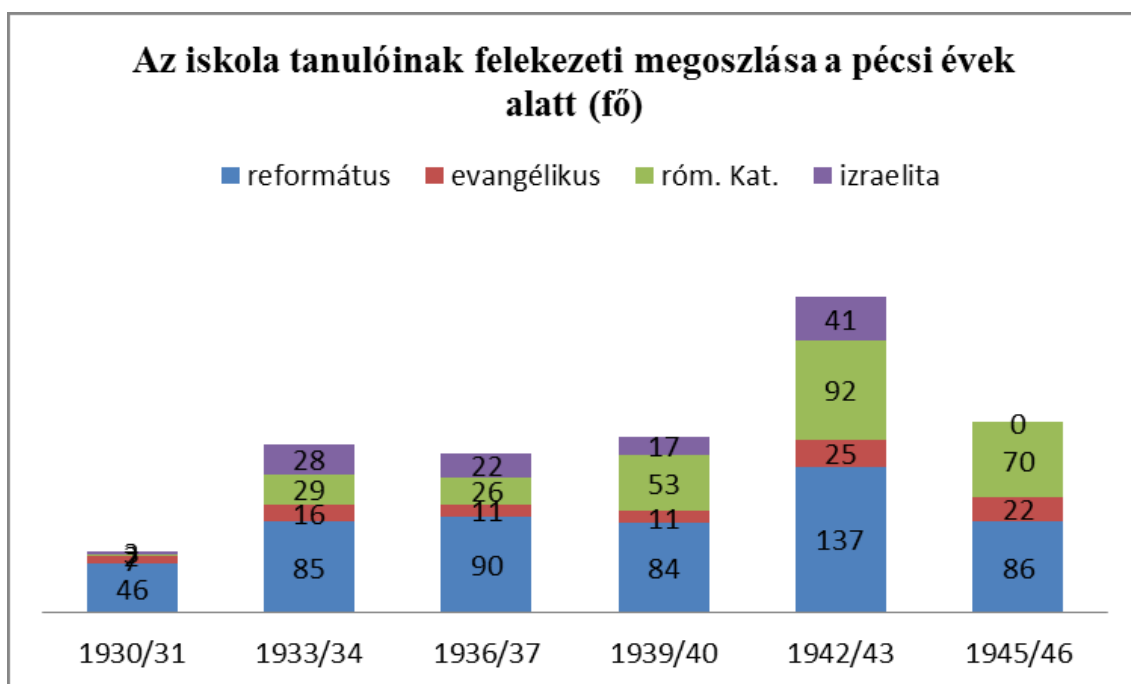
⁵⁹⁹ Pécsen 1850-es évekig protestánsok nem kaphattak polgárjogot, így a pécsi reformátusoknak 1902-ig kellett várniuk anyaegházuk létrejöttéig. Ekkor 1460 református élt a városban, szórványban 306 fő. 1930-ban az iskola nyitásakor – a szórványban élőkkel együtt – 3761 fő tagja volt a Pécsi Református Gyülekezetnek (Nyáry, 1942)

49. ábra: Pécs lakosságának összetétele felekezetek szerint 1943-ban

Szerk.: Ács 2014. Forrás: Schematizmus. 1943:18-24.

50. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása a pécsi évek alatt

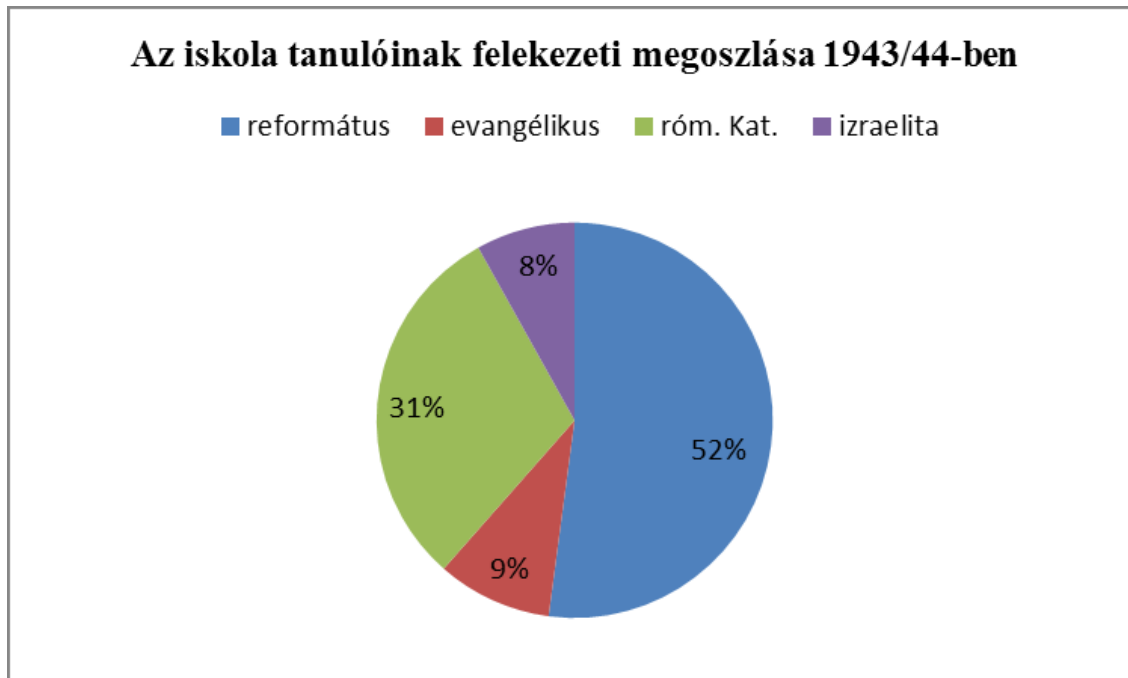

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

Az iskola működésének pécsi évei alatt a legtöbb tanuló a református volt. 1943/44-től megfigyelhető, hogy a reformátusok száma csökkent, majdnem elérte a római katolikus tanulók számát. A római katolikus növendékek létszáma folyamatosan – 1935/36 és 1939/40 között több mint kétszeresére – emelkedett az intézmény működésének pécsi évei alatt. Az evangélikus diákleányok száma is, – mérsékelten ugyan – de folyamatos emelkedést mutat 1944/45-ig. Az izraelita felekezetűek 1934/35-ig

a reformátusok után a legnépesebb felekezet volt az iskola falai között. 1935 után az izraelita növendékek létszáma fokozatosan csökkent. Az 1944/45-ös tanévben már nem találhatók meg a rendes tanulók között, melynek okai a német megszállást követő deportálások voltak (50-51. ábra).

51. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő intézete tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása az 1943/44-es tanévben.

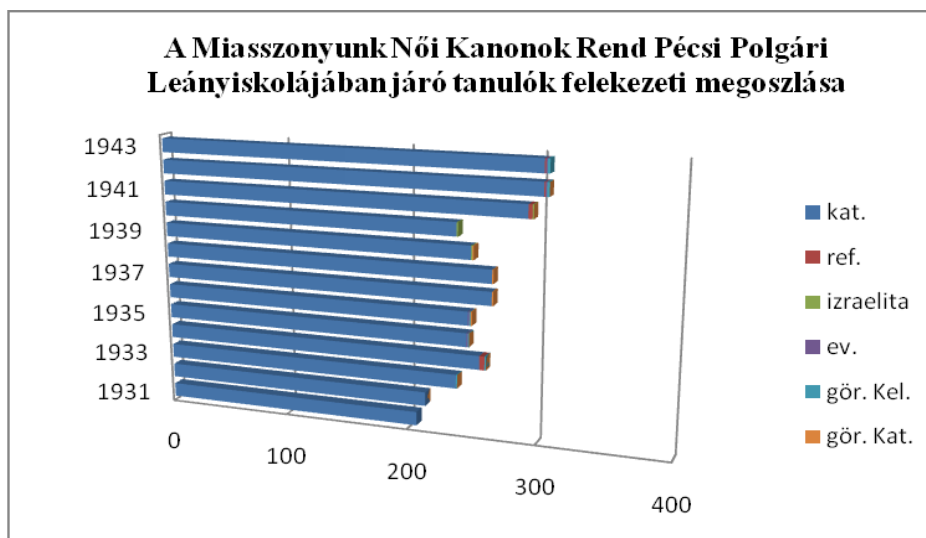

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

Arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi az oka a református polgári népszerűségének a nem protestáns felekezetű tanulók körében. Annál inkább indokolt ez a kérdés, mivel létezett katolikus polgári leányiskola is a városban: a „Miasszonyunkról Nevezett Női Kanonok Rend Pécsi Polgári és Elemi Leányiskolája, mely az 1930/31-es tanévben ünnepelte fennállásának 40. esztendejét. Ennek az iskolának a tanulói katolikus felekezetűek voltak 1931-1944-ig szinte 100%-ban.⁶⁰⁰ 1934/35-ben 4 református tanuló járt ide, 1941/42-ben 3 fő. Ezen évek alatt évente 1-1 izraelita, görögkeleti, görög-katolikus és evangélikus leánygyermek járt az iskolába (52. ábra).

⁶⁰⁰ A Mi Asszonyunkról Nevezett Női kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kath. Polgári és Elemi leányiskolájának értesítői 1931-1943.

52. ábra: A Miasszonyunk Női Kanonok Rend Pécsi Polgári Leányiskolájában tanuló diákok felekezetek szerinti megoszlása 1930/31-től 1943/44. tanévig

Szerk.: Ács 2014. Forrás: A Miasszonyunkról Nevezett Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Polgári és Elemi Leányiskoláinak értesítői. 1931-1943.

Azt feltételezzük, hogy az adott iskola éves **tandíja** meghatározó módon befolyásolta a beiskolázást. A református polgári 1930-ig tartó siklói működése alatt megközelítően a tanulók harmada más felekezethez tartozott függetlenül attól, hogy több tandíjat kellett fizetni. Később, a pécsi évek alatt ez az arány megközelítette az 50%-ot. A siklói katolikus polgáriban – az értesítők alapján állíthatjuk – nem volt különbség a tandíjat illetően aszerint, hogy a tanulók mely felekezethez tartoztak. 1917-re a tandíj a katolikus iskolában 80 korona volt.⁶⁰¹ 1917/18-ban a siklói református polgáriban a baranyai református tanulóknak 60 korona, a más megyéből származó reformátusoknak és a protestánsoknak 80 korona, a más vallásúaknak 100 korona volt az éves tandíja.⁶⁰² 1929/30-ban a siklói katolikus polgáriban a tandíj 28 pengőre rúgott és a mellékdíjak 16 pengő 74 fillért⁶⁰³ tettek ki, míg a református polgári leányiskolában az éves tandíj 1929/30-ban az egyházmegye református tanulói részére 28 pengő, máshonnan jövő reformátusok és protestánsok részére 40 pengő, és más vallásúaknak 56 pengő⁶⁰⁴ volt. A pécsi Miasszonyunk Rend Elemi és Polgári Leányiskolájában az 1935/36-os tanévben 40 pengő volt a tandíj, kevesebb, mint amit a nem református (katolikus, izraelita) felekezetűek fizettek a pécsi református polgáriban.⁶⁰⁵ Ezekből az adatokból az következik, hogy nem az anyagiak döntöttek a református iskola mellett. A többféle felekezetű tanulók egymás melletti békés meglétét a toleráns iskolai irányítás biztosította. A katolikusok jelentős arányának az is lehetett az oka, hogy vegyes házasságból származók szívesebben adták a református intézménybe a gyermekeiket, valamint „több szociális megértést is vélnek nálunk látni”⁶⁰⁶ Az iskola megalakulásának évétől biztosította a más felekezethez tartozók számára a felekezetüknek megfelelő hittan-oktatást. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy mindkét – lakosságára nézve katolikus többségű – város befogadta a református iskolát: a nem református szülők is megfelelőnek tartották a református polgári gyermekeik oktatására és nevelésére.

⁶⁰¹ Siklói Kath. Polgári Leányiskola Értesítője, 1917:30.

⁶⁰² A Felsőbaranyai Ref. Egyházmegye Polgári Leányiskolájának Értesítője az 1917/18. iskolaévről. Siklós, 1917:52.

⁶⁰³ Siklói Kath. Polgári Leányiskola Értesítője, 1930:21.

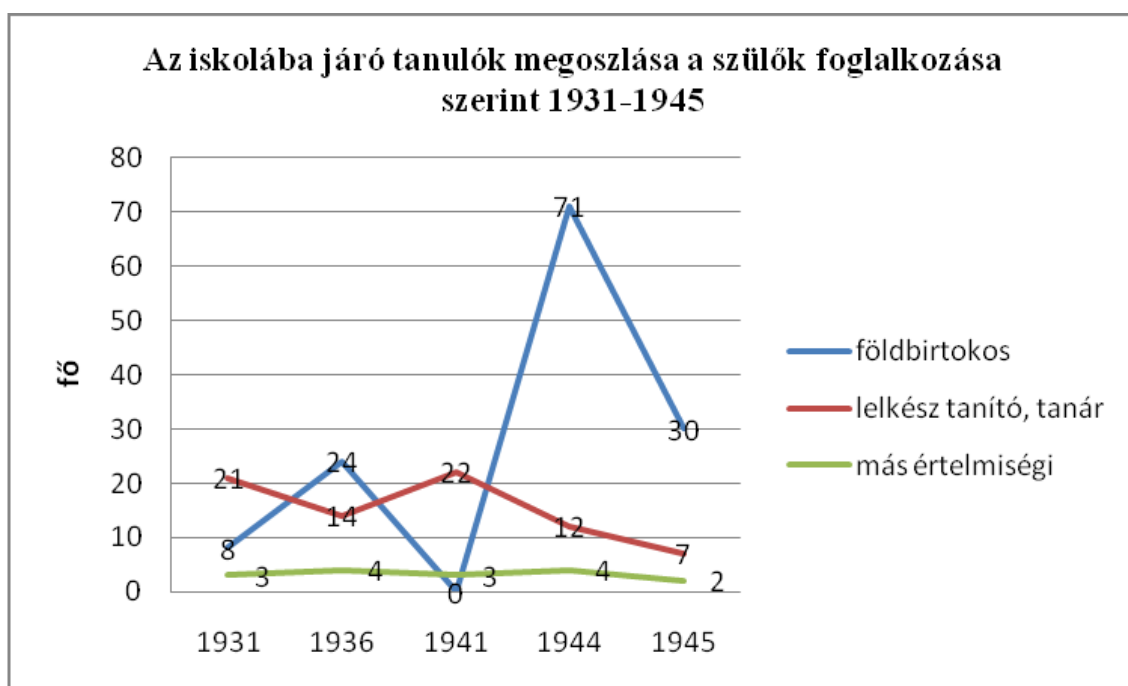
⁶⁰⁴ A Felsőbaranyai Ref. Egyházmegye Polgári Leányiskolájának Értesítője az 1929/30. iskolaévről. Pécs, 1930:20.

⁶⁰⁵ A Miasszonyunk Rend Elemi és Polgári Leányiskolájának értesítője az 1935-36. iskolai évről. Pécs, 1936:40.

⁶⁰⁶ 186/1941. sz. irat: Mojsisovich Margit jelentése Ravasz László püspöknek. Pécs, 1941. október 2. MNL BaML VIII. 297.

Az iskola Pécsre költözésével jelentős mértékben **megváltozott a tanulók társadalmi helyzete** is, amit a szülők foglalkozása szemléltet. Az értelmiségi pályán dolgozók közül a „lelkész, tanító, tanár” kategóriába tartozó gyermekek a siklói évekhez képest kisebb számban, de végig jelen voltak az iskola pécsi működése idején. Feltételezzük, hogy főképp a református lelkész, tanító, tanár leányokat takarta ez a szám. S azt gondoljuk, hogy közülük többen származtak vidékről, azaz a Felső-Baranyai Református Egyházmegye gyülekezeteiből. A más értelmiségi kategóriába (pontosan nincs adat arról, hogy mely foglalkozásokat kell érteni rajta, de valószínű, hogy orvos, gyógyszerész, jogász stb. tartozhatott ide) kevés létszámú tanuló tartozott. Pécssett több iskolatípus szolgálta a diákleányok továbbtanulását, köztük olyan iskolatípusok is, melyek érettségit adtak, s így a felsőfokú intézményekbe való bejutást is garantálták.⁶⁰⁷ A magasabb társadalmi presztízshoz tartozó családok leányaikat ugyanolyan presztízssú kenyérkeresethez kívánták juttatni, s a református polgári nem kínálta ezt a lehetőséget számukra. Az értelmiség (lelkészek, tanárok, tanítók és az egyéb értelmiség együtt) jelenlétének kis aránya (6%) az 1943/44-es tanévben is ezt a feltételezést támasztja alá. A földbirtokosok szülők aránya az iskola Pécsre költözésének évében jelentősen visszaesett.⁶⁰⁸ A két világháború között azonban mindig (az 1940/41-es tanévet kivéve)⁶⁰⁹ jelen voltak az iskolában. 1944/45-ben 71 fővel a legtöbb gyermeket kisbirtokos és középbirtokos szülők küldték a református polgáribá. Földműves és napszámos családból kevés tanuló érkezett Pécsre. Az 1931/32-es és az 1935/36-os tanévben 2-2 fő volt földműves leánya, s 1944/45-ben 2 fő napszámost találhatunk a szülők között (53. ábra).

53. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig (1)

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

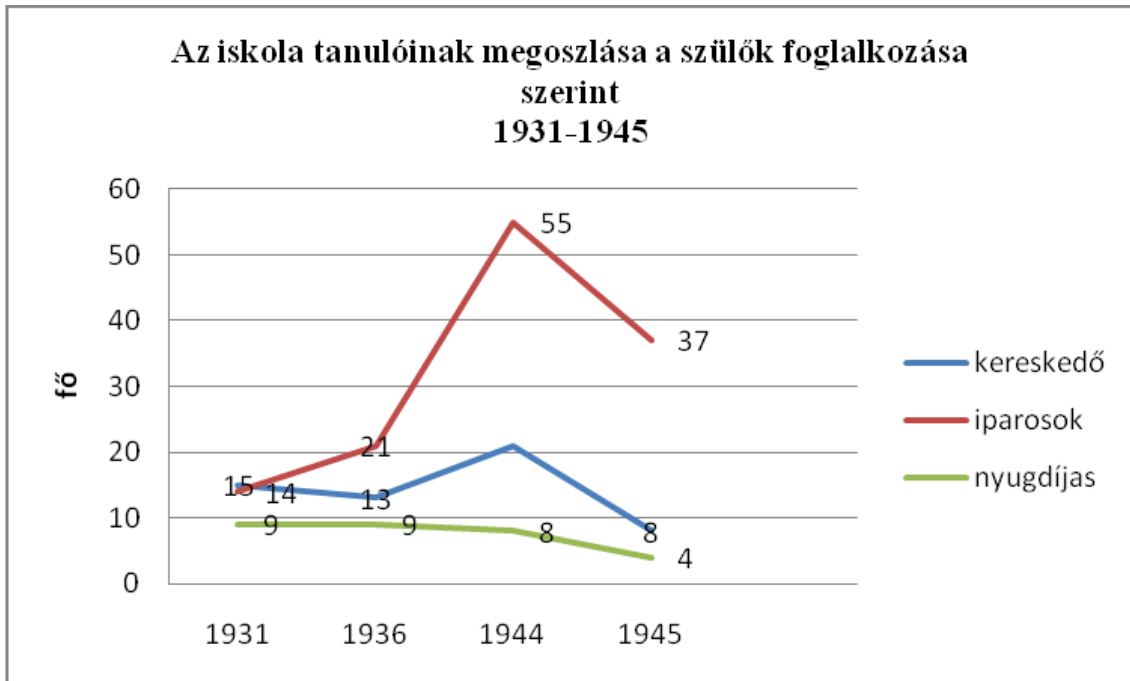
A pécsi évek alatt folyamatosan nőtt a kiskereskedő és a kisiparos családból származó leánykák száma. Főképp az önálló iparosok preferálták a református leánypolgárit. 1944-ben ez 55 főt jelentett, míg 21 fő kereskedő gyermeket. A nyugdíjasok – főképp hivatalnokok, tisztviselők – elég magas számban járatják leányaikat ide (54. ábra).

⁶⁰⁷ Ld. V. 5. Pécs iskolái a korszakban című fejezetben

⁶⁰⁸ Ld.: 40. ábra.

⁶⁰⁹ Feltételezzük, hogy kifejejtették az értesítő adatsorából.

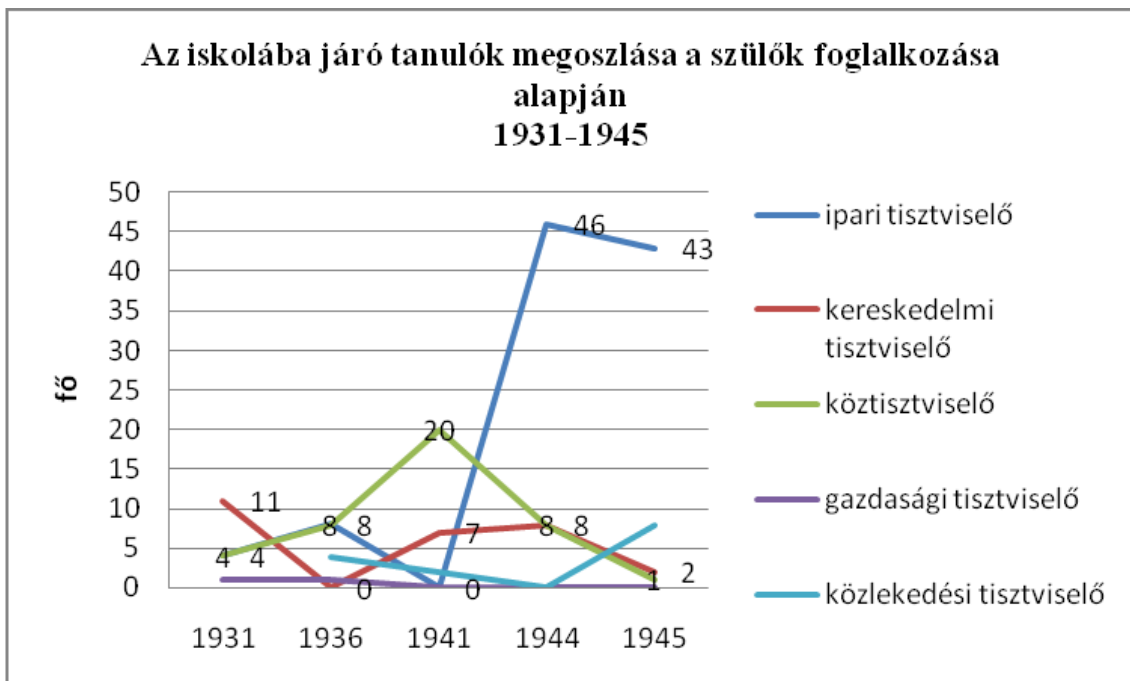
54. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig (2)

Szerk.: Ács 2014. Forrás: Forrás: OSZK: 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

Külön említést érdemel a tisztviselők rétege, mely igen jelentős mértékben képviseltette magát az iskola tanulói között. Legtöbbben az ipari tisztviselők és a köztisztviselők írták a gyermeküket a pécsi református leánypolgáriba, de a kereskedelmi és a közlekedési tisztviselők száma is jelentős volt (55. ábra).

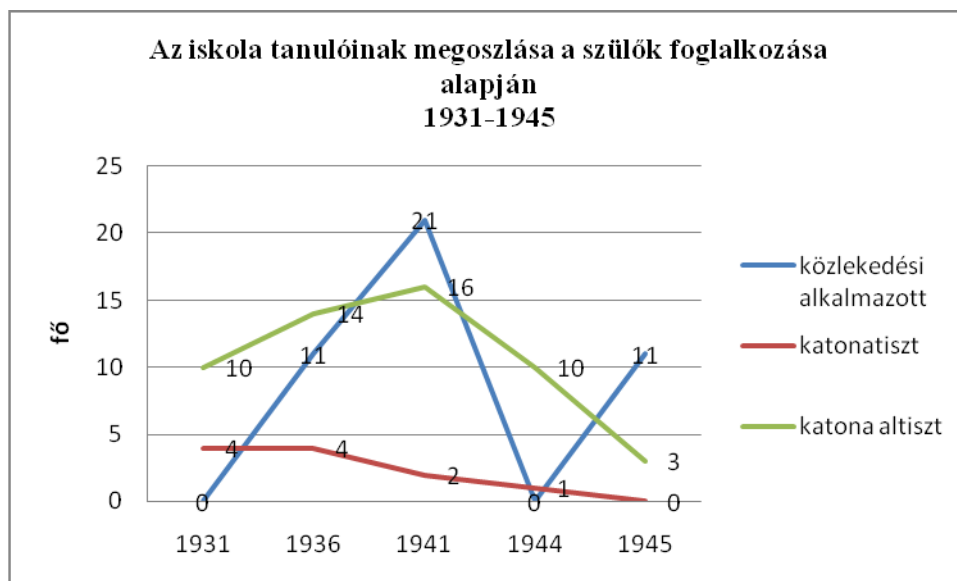
55. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig (3)

Szerk.: Ács 2014. Forrás: Forrás: OSZK: 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"

A katonaság közül az altisztek gyermekei nagyobb arányban tanultak itt, mint a tisztjei. A közlekedési alkalmazottak is (talán a vasutasok) is kedvelték a gyermekeik számára ezt az iskolatípust. Ez kevésbé változott a siklói évekhez képest (56. ábra).

56. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig (4)

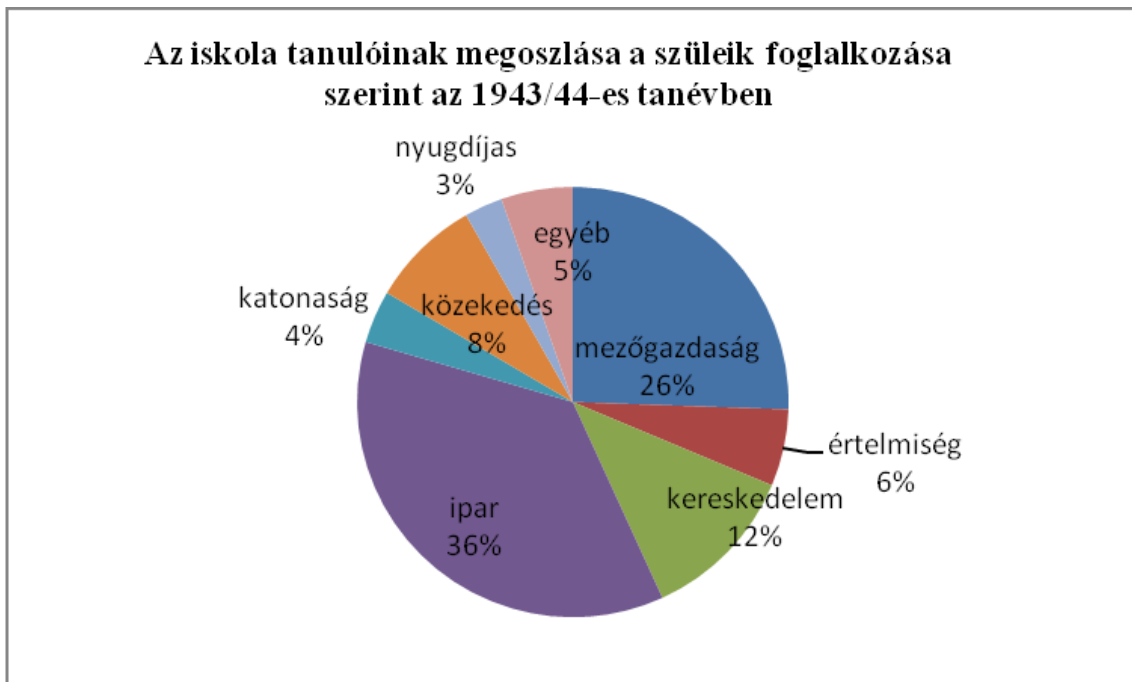

Szerk.: Ács 2014. Forrás: Forrás: OSZK: 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

Ha ágazatokba sorolva elemezzük a tanulók szüleinek a foglalkozását, akkor megállapíthatjuk, hogy az 1943/44-es tanévben az iparban (iparosok, ipari tisztviselők) dolgozó szülők gyermekei voltak a legtöbben: 36%-a az összes tanulónak. A mezőgazdaságból (földbirtokosok) 26%-a, a kereskedelemről (kereskedők, kereskedelmi tisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak) 12%-a, a közlekedésből (közlekedési tisztviselők és alkalmazottak) 8%-a élt. Az értelmiség (lelkész, tanár, tanító és egyéb) 6%-át, a katonaság (katonatiszt, altiszt) 4%-át, s a nyugdíjas réteghez tartozók majd 3%-át tették csak ki a tanulók eltartóinak. Ez az arány megváltozott szinte mindegyik foglalkozás esetében a siklói évekhez képest.

Pécsett a református polgári leányiskolába többségében azok a szülők írták be gyermekeiket, akik olyan – a polgári iskola típusának megfelelő – oktatást kívántak gyermekeik számára nyújtani, mely a gyakorlati ismereteket hangsúlyozta, olyan tudást közvetített, amellyel minél előbb el lehetett helyezkedni olyan állásokban (kereskedők, iparosok, tisztviselők, alkalmazottak), melyek nem követeltek meg érettségit, de már az elemi iskolai végzettségtől többet kívántak. Siklóson még nagyobb arányban taníttatta az a réteg a gyermekét, akik leányaikat jó anyának és feleségnek kívánták otthonaik falai között megtartani, nem szántak kenyérkereső foglalkozást nekik. A református jellege jobban kidomborodott Siklóson az iskolának, hiszen a református Baranya központjában volt a székhely, s a tanulók többségét a református vidéki gyülekezetek gyermekeiből verbuválták. A református értelmiségnek: lelkészeknek, tanítóknak, tanároknak a gyermekei létszámukat tekintve kb. 20-25 fő körül mozgott Siklóson 1926-ig és Pécsett 1941-ig, majd ezen évek után számuk lecsökkent. Ez a létszám, más arányt jelentett Siklóson és mást Pécsett. Siklóson az értelmiségi tanulók kb. negyedét tették ki a diákság egészének. Pécsett az 1930/31-es első iskolai tanévben még 19% volt az értelmiség aránya, az 1943/44-es tanévben már csak 6% (57. ábra).

57. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig (5)

Szerk.: Ács 2014. Forrás: Forrás: OSZK: 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

XI. A református leányiskola nevelési eszménye

A református⁶¹⁰ felekezet által fenntartott iskolának kezdetektől az volt a célja, hogy református identitással bíró felnőtteket neveljen, akik élethivatásukat felismerve, a református hitelvek⁶¹¹ szerint élve, szolgálják azokat a közösségeket, ahová tartoznak. A mindenkori református iskola feladata, hogy közvetítse azt a normát,⁶¹² melyet a XVI. században a reformátor ősünk szabtak meg a református felekezethez tartozók számára, figyelembe véve azokat a társadalmi és történelmi

⁶¹⁰ A protestantizmus református irányzata a XVI. században, a reformáció korában és szinte a lutheri tanok születésével egy időben jött létre a svájci kantonokban. Az első képviselői Ulrich Zwingli, Henrik Bullinger és Kálvin János voltak. A protestantizmusnak e történelmi ágát – a keletkezési helye, valamint Kálvin János hatására – a reformáció helvét vagy kálvini ágának nevezték el. Magyarországon reformátusoknak hívják Kálvin követőit, s ma a legnépesebb protestáns irányzathoz tartozó egyház. (Magyar Értelmező Kéziszótár, 1987:1152; valamint <http://www.parokia.hu/lap/fenysugar/ujsgag6cikk/mutat64647/?i=657> Letöltés ideje: 2015. június 12.

⁶¹¹ A Magyarországi Református Egyház alapja a következő alapiratokon és tanításokon nyugszik: a reformátorok 5 solája (Ronchi, 1991:13-23), Kálvin fő műve az *Institutio Christianae religionis*, (1536) a Debrecen – egervölgyi Hitvallás (1562, szerzői: Méliusz Juhász Péter, Szegedi György és Ceglédi György), a II. Helvét Hitvallás (1562-ben írta Henrik Bullinger, s melyet az 1567-es debreceni zsinaton írtak alá), a Heidelbergi Káté, (1562-ben Olevianus Gáspár és Ursinus Zakariás írta, s melyet az 1646-os szatmárnémeti zsinaton írtak alá). (<http://www.presbiterkepzes.hu/?q=node/189>).

⁶¹² A reformátorok hite szerint a keresztyén életet a következő alapelvek vezérik: Sola Scriptura (egyedül a Szentírás); Sola Fide (egyedül hit által); Sola Gratia (egyedül kegyelemből); Solus Christus (egyedül Krisztus által); Soli Deo Gloria (egyedül Istené a dicsőség). Az egyház és a hívők számára egyedüli tekintély Isten igéje, mely a Bibliában jelenik meg. „A protestáns Egyház az ige Egyháza” (Ronchi 1991:15.), melyet Kálvin János így fogalmaz meg: „a hit az irántunk való isteni akarattal az ismerete, melyet az ő igéjéből merítünk.” (Kálvin 1995:524.) Isten igéjét a Bibliából ismerjük meg. „Mivel azonban azt állítottuk, hogy Isten ismeretét, melyet egyébként a világ alkotmánya és az összes teremtmények világosan elélnkbe hozzák, mégis hathatósabban és felfoghatóbban a Szentírás magyarázza meg.” – írja Kálvin. (Kálvin 1995:88.) A Szentírás tekintélye abban az üzenetben áll, melyet Jézus Krisztus élete és tettei közvetítenek. A Szentírás az abszolút norma (norma normans), ezért mindenkinek a kezébe kell adni, hogy elmélkedjen róla. Nem a papság kizárólagos joga, hogy közvetítse az ige üzenetét. Bárki kifejtheti véleményét a Szentírás kapcsán. Ez az általános papság elve. Az ember eredendő bűneset óta a „bűnbe zárva” él, „az akarat épségétől” (Kálvin 1995:275.) megfosztva: Isten előtt már nincs szabad akarata, nem a maga ura, hanem Isten vagy a Sátán szolgája. Miután evett a Tudásnak fájáról, ezért értelemmel bír, de képességeit helytelenül használja. Emberségét Krisztusban nyerheti vissza. (Ronchi 1991:42) Egyedül Isten képes a bűnök eltörlésére. Ez egyedül Isten kegyeleméből azaz Sola Gratia válhat lehetségessé Krisztus által. Az ember Isten tettei alapján képes hinni, és csak hit által azaz Sola Fide nyerhet üdvösséget. „A hit Isten ingyen ajándéka.” (Ronchi 1991:15) A megváltás egyedül Krisztus által azaz Solus Christus történik, nem kell hozzá a szentek vagy papok közbenjárása. A Heidelbergi tételek (1518) megvédésekor Luther kifejti a „kereszt teológiáját”, mely szerint „Az igazi teológia és az isten megismerése a megfeszített Krisztusban van... A megfeszített Jézus az ő gyengeségében éri el, hogy higgyünk a mindenható Istenben, és csak így mutatja meg nekünk Istent, mint Istent.” (Ronchi 1991:34.) Krisztus „olyan, mint egy tükör, akiben a saját kiválasztásunkat szemlélhetjük.” (Ronchi 1991:15) Ez a predesztináció elve. Kálvin így tanítja: „Az eleve elrendelést, mellyel Isten némelyeket az élet reményébe fogad, másokat pedig az örök halálra szán, egyszerűen nem meri tagadni senki, aki azt akarja, hogy őt istenfélő embernek tartsák.” Ahhoz, hogy az általános elhívás szuverén kegyelemmé váljon, a Szentlélek munkája szükséges. A predesztináció aktív elhivatottságot jelent. Az, aki az Úr elhívott Jézus Krisztus által, az a mindennapi életében arra törekszik, hogy méltó legyen Krisztusban való kiválasztottságára, s hogy jó gyümölcsöket teremjen. A szabadsága az embernek az, hogy ennek tudatában dönt arról, hogy elfogadja-e Jézus Krisztust megváltójának, s ha igen, akkor felelősséggel tartozik szolgálni a közösségeket, amelyhez tartozik. A közösség szolgálata két parancsolaton alapul: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből!” és a „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!” A hit láthatóvá teszi Isten kiválasztását. A kiválasztottak, – akik kegyelmet nyertek a hitre és az üdvösségre – alkotják a láthatatlan egyházat. A látható egyház azokból áll, akik Isten igéjét hallgatják, megtartják. Felveszik a keresztség szentségét és élnek az úrvacsora szentségével. (E kettőt fogadják el a reformátusok a katolikus egyház hét szentsége közül.) Az egyház és a világi hatalom egymáshoz való viszonya kölcsönösségen alapszik: mindkettőt az Isten rendelte. Az egyházi uralom, azaz a lelki uralom a keresztyényeket a kegyességre és Isten tiszteltetésére neveli; a világi hatalom arra szorítja az embert, hogy a polgári társadalomban felelősséggel éljen. A világi hatalomnak, még a rossz kormányzatnak is engedelmeskedni kell, egy kivétellel: az ellenállás kötelező, ha a világi előírások szemben állnak Isten parancsaival. A megváltás kizárólag Isten akarata és tette által megy végbe – Krisztus kereszthalála a mi bűneinkért is az Ő munkája –, ezért a dicsőség egyedül az Istené, azaz Soli Deo Gloria.

viszonyokat, amelyben az iskola működött, tekintettel az intézmény növendékeinek nemére, a szülei társadalmi hovatartozására, lakóhelyükre és az iskola működési helyéből adódó viszonyokra.

XI. 1. A református embereszmény

A református hitelvek, beépülve a református ember mindennapjaiba, egy rájuk jellemző magatartási, viselkedési és életvezetési mintát eredményeztek. A két világháború között Sebestyén Jenő⁶¹³, a történelmi kálvinizmus magyarországi képviselője „A református nő lelki világa”⁶¹⁴ című háromkötetes művében ezt úgy fogalmazta meg: „A kálvinizmus (...) embereket nevel, jellemeket teremt s általuk csinálja, ahol lehet, a történelmet.”⁶¹⁵

E könyv „A református nő Isten színe előtt” című fejezete szerint a református nő vallásosságának legfőbb ismérvei: **a Biblia mindennapi olvasása**, a nő rendeltetésének betöltése, és a **szolgálat**, azaz Márta és Mária példája. A református nő erkölcsét és lelkiismeretét az szabja meg, hogy hogyan reagál Isten törvényeire. A Szentírás a cselekedeteink zsinórmértéke. A lélek ápolását a Szent Lélek végzi el naponként a Biblia olvasásakor.⁶¹⁶ Az egyház társadalmi életében való részvételében a nőnek szem előtt kell tartani, hogy Isten szabja meg az élete értelmét. A kegyelmes élet azt jelenti a nő számára, hogy keresnie kell azt, amire rendeltetett; vagyis az életfeladatát. A boldogság ajándék s nem életcél. Ajándék Isten szolgálatáért. A kálvinista nő Isten munkatársa. A kálvinista nő élete „Isten színe előtt, Istennel járó és Istenért élő”, önfeláldozó és alkotó élet.⁶¹⁷

A két világháború között működő teológus szavaiban a protestáns életideált megalapozó és a polgári értékek háttérét biztosító elv köszön vissza: a munkához az életfeladathoz való viszonyulás. Ez a kálvini tanok közül az egyik legfontosabb, mely a református ember identitásában meghatározóvá vált.⁶¹⁸ Ezt erősíti meg máig a kálvini hitelv, **az eleve elrendelés** tana. E szerint a református ember számára mindig ott van a „kiválasztott vagy kitagadott lét dilemmája.”⁶¹⁹ A református ember üdve az isteni kegyelemről s Krisztusban való hitétől függ. A mindenkor jó keresztyént a cselekedetei árulják el. Tettei annak következményei, hogy Isten kegyelméből felismeri Krisztusban, a Megváltóban való hitét, s Krisztus követőjévé válik, s ennek következtében a „jó gyümölcsöt termő fához” hasonlatos lesz élete. A vagyonának gyarapodását és az anyagi javak felhalmozását eredményezi ez a fajta életstílus. Max Weber szerint ezzel a protestáns etika legalizálta a tőkefelhalmozást, elősegítve ezzel a kapitalista fejlődést.⁶²⁰

A református embert nem önző harácsolás és fősvénység vezérli, hanem családja boldogulása, gyermekei jövőjének a megalapozása. Egyik legfőbb célja – anyagi áldozatok vállalásával is – a közjót s embertársait szolgálni⁶²¹ a **szereletszolgálat, az elesettek megsegítése, a jótékonykodás mindennapi gyakorlatával**.

A **módszeresség**, a Biblia naponkénti olvasása, az étkezések idején valamit a reggeli és esti közös imádságok gyakorlata egyfajta rendezettséget adott a református emberek életének.

⁶¹³ Sebestyén Jenő (Csúza, 1884. június 8. - Budapest, 1950. június 2.), református lelkész, tanár. A magyarországi történelmi kálvinizmus képviselője, a Kálvinista Szemle szerkesztője. Jól ismerte a Pécsi Református gyülekezet első beiktatott rendes lelkészét, Nyáry Pált.1903-ban a karácsonyi ünnepségek idején legátusban Pécsen szolgált Nyáry Pállal együtt (Marton 2015:20).

⁶¹⁴ Sebestyén 1927

⁶¹⁵ Sebestyén 1927:126.

⁶¹⁶ i.m.:155.

⁶¹⁷ i.m.:168.

⁶¹⁸ Kálvin János szerint a munka Isten számára letörlesztendő adósság. (Ján 5,17) A református ember fáradhatatlanul munkálkodik, szigorúan szabályozza életének minden napját. Lemond a világi örömeiről, s aszketikus módon él (Mészáros-Németh-Pukánszky 2005:88). Életét „aktív önuralom” vezérli (Weber 1982:174. Idézi: Pukánszky 2001:87).

⁶¹⁹ Pukánszky 2001:87.

⁶²⁰ Weber 1995.

⁶²¹ Pukánszky 2001:89.

A református ember – s ebben nincs különbség a többi protestáns felekezeti hívő között – nagy hangsúlyt fektet a **nevelésre**. Úgy véli, hogy ezeket a hite szerint fontos erényeket a családban kell elültetni a gyermek lelkében. A cél, hogy ezek a szilárd erkölcsi értékek „belülről vezéreljék” a gyermeket egy életen át.⁶²² Ennek módja sok esetben a **szigorúság s a következetes számonkérés**.

A gyengédség, a kényeztetés, a jó tettekért járó jutalmazás és dicséret nem tartozik a nevelési módszerek közé.⁶²³ Ez a „Soli Deo Glória”⁶²⁴ elv gyakorlati megvalósulása. Fináczy Ernő a következőképpen foglalja össze Luther gondolatait a gyermekek neveléséről: „A gyermek oly zálog, melyről majdan Istennek kell beszámolnunk. A jó nevelésnek pedig legfőbb biztosítéka a helyes fegyelmezésben rejlik, amely egyaránt távol áll a kegyetlen szigorúságtól, mint a puha engedékenységtől. A gyermeknek feltétlen tisztelettel és engedelmisséggel kell viseltetnie szülői iránt. Irgalmatlanságot, sőt förtelmes gyilkosságot követ el az olyan apa, a ki vétkező gyermekét meg nem bünteti; nem sokban különbözik attól a szülőtől, aki saját kezével fojtja meg magzatát. Csak a **fegyelmezett** családi élet lehet szilárd alapja a keresztyén emberiség megújulásának.”⁶²⁵ Meg kell jegyezni azonban, hogy ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a református vagy a még szigorúbb puritán szülők minden esetben követték gyermekeik nevelésében a könyörtelen fegyelmezési szabályokat. Erre utalnak Greven kutatásai, aki szerint „az evangélikus szülők érzületéből kifejlő valóság nem volt mindig összhangban a Bibliában tanított valósággal, sem pedig azokkal a doktrínákkal, amelyekben a szülők hittek, és amelyek cselekedeteiket vezérelték.”⁶²⁶ A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári lányiskolájában is megjelenik a szigorúság, az engedelmisség, a szülői és a tanári tekintély betartatása.⁶²⁷

A másik fontos dolog, amit meg kell jegyezni a szülők és a gyermekek viszonya kapcsán az az, hogy sem a szülők, sem a tanítók, tanárok nem tekintik magukat felsőbbrendűnek, rajuk bízott gyermekek felett állónak magukat. Ennek oka abból a hitükből fakad, hogy minden ember **bűnös**: a szülő is, tanár is és a gyermek is.⁶²⁸ A szülő és a tanár feladata, hogy segítsen a reá bízott gyermekeknek az emberi lét nyomorúságainak elviselésében, s példával járjon e gyermekek előtt a Krisztus követésében.

A nevelés sikere a **szülő felelősségén** múlik. Ennek záloga pedig a gyermekre fordított javak fontossá válása. A történelem előre haladásával a gyermekre fordított szülői figyelem, a vele töltött idő és az anyagiak egyre jelentősebbé váltak a protestáns szülők számára. Ez vezetett – egyes kutatók⁶²⁹ szerint – ahhoz a jelenséghez, hogy a protestáns családokban kevesebb gyermek született, mint a katolikus családokban. S ez a felfogás vezetett el a 19. század végén megjelenő baranyai egyházhoz, melynek súlyos következménye az elnéptelenedő ormánsági gyülekezetek lettek.⁶³⁰

A református nevelés célja a kezdetektől, mind a családban, mind a református felekezeti iskolában az volt, hogy a gyermek, azaz a „Szent Mag” felnövekedvén, szülei nevelésének hatására, Isten hű szolgájává váljék. Így adják át generációról generációra „a vallás igazságát és tisztaságát”.⁶³¹ A nevelés másik célja, hogy megtalálja a gyermek az élethivatását, vagyis azt a szerepet, feladatot, melyre Isten elhívja.

⁶²² David Riesmann 1983:106. Idézi: Pukánszky 2001:91.

⁶²³ Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:88.

⁶²⁴ Egyedül Istené a dicsőség!

⁶²⁵ Fináczy 1926.

⁶²⁶ Greven 1977. Idézi: Pukánszky 2001:100.

⁶²⁷ Ld. XI. 3. A református nőnevelés ideálja a Dunamelléki Református Egyházkerületben az egyházi vezetők és a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédei alapján című fejezetben.

⁶²⁸ Pukánszky 2001:89.

⁶²⁹ Kéri 1995; Pukánszky 2001.

⁶³⁰ Ld. IV. Az iskola-fenntartó Felső-Baranyai Református Egyházmegye története (1916-1948) című fejezetben.

⁶³¹ Walzer 1998:239. Idézi: Pukánszky 2001:90.

XI. 2. A nők emancipációs törekvései és annak hatása a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalásaira a két világháború között

A 18. század végétől, főképp a 19. század folyamán – „a megváltozott gazdasági-társadalmi körülményeknek a nőkre, helyzetükre gyakorolt hatása következtében”⁶³² – új társadalmi szükségletek jöttek létre, melyeknek eredményeként a nők közül egyre többen kényszerültek munkába. A munkahelyek miatt egyre többen költöztek városokba, mely változást hozott az életmódjukban s az emberi kapcsolataikban is. A nők emancipációs küzdelmeinek⁶³³ eredményeként megnyíltak számukra az egyetemek⁶³⁴ és elnyerték az általános választójogot.⁶³⁵

A református egyházban, – mely a paritás elvén szerveződött, presbiteriánus egyház – a tisztségeket választások útján töltik be. A nők közül 1934-ig csak a vegyes házasságban élő vagy önjogú nőknek volt szavazati joguk. 1934-ben az új egyházi alkotmány a női választójogot kiterjesztette, de korlátozta a választhatóságukat. E törvény szerint – a Pál-i felfogáshoz híven – a nők továbbra is csak tradicionális szerepeket tölthettek be az egyház életében, és magasabb tisztségek betöltésére sem jelölhettek nőt az egyházfik.⁶³⁶

Az I. világháborúban a nők szerepei tovább bővültek: szükség volt rájuk a fronton, mint ápolónőkre, s a harctéren is megállták a helyüket.⁶³⁷ A legtöbben a fronton harcoló férfiak helyett vállaltak munkát a hadiiparban, az oktatásban, a kereskedelemben, a vendéglátásban, a bankszférában vagy a vendéglátásban. A nők bár többségükben szakképzetlenül kerültek a munkahelyre, sikeresen elvégezték feladatukat, és ezt jó fizetéssel honorálták. Ennek köszönhetően, nőtt a nők önállósága, önálló jövedelemhez jutottak, szabadabbakká váltak, sokkal inkább, mint az valaha is előfordult a történelem folyamán. A nők megízlelték az önállóságnak és a függetlenségnek ezt a formáját, s a háború elmúltával már nem akartak visszatérni abba a hagyományos női (feleség-anya-háziasszony) szerepbe, melyet a férfitársadalom többsége számukra továbbra is fenntartott. Az 1920-as években kialakult a „modern nő” típusa, aki mind életmódjában, mind öltözkéiben eltért a régebbi korok asszonyaitól és a konzervatív kortársakétól.⁶³⁸ Magyarországon a Tanácsköztársaság kedvezett a nők ilyen módú önkifejezésének.⁶³⁹

A két világháború között felerősödött az újkonzervativizmus, aminek köszönhetően a dolgozó modern nő ideálját széles körben elutasították a magyar társadalomban, s ismét azok a vélemények váltak

⁶³² Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:172.

⁶³³ Az első női jogokért küzdő csoportok az 1790-es években jöttek létre Franciaországban a francia forradalom szabadság, egyenlőség, testvériség eszméjének szellemében. Egyenlő jogokat követeltek az oktatás, a munkavállalás és a kormányzat területén. Vezetőjük Marie Gouze volt, aki megfogalmazta a Nők Jogainak Nyilatkozatát (uo.).

⁶³⁴ Wlassics Gyula kultuszminisztersége idején 1895. november 18-án a király által jóváhagyott miniszteri rendelet nyitotta meg az egyetemek bölcsészeti és orvosi karát, valamint az egyetemi gyógyszerészeti tanfolyamot a nők előtt (Pukánszky 2006:132). Az egyik legjelentősebb hatású törvény a nők felsőfokú oktatásában az 1926. évi XXIV. törvény, mely egalizálta a fiú és leány-középiskolák képzését, azaz az érettségi bizonyítványokat egyenlő értékűnek fogadta el, mellyel folytatni lehetett a tanulmányokat a felsőfokú intézményekbe (Tornyai 2007).

⁶³⁵ Magyarországon 1919-ben kaptak a nők választási jogot, de a Bethlen-kormány 1922-ben ezt korlátozta (Pukánszky 2006:139).

⁶³⁶ Benedek Zsolt: Nők az új egyházalkotmányban. Református Élet, 1934. január 13. 19. Idézi: Sárjai 2009.

⁶³⁷ Szerbiában és Oroszországban férfi uniformisban harcoltak a csatatéren. 1917-ben Angliában felállították az első női segédhadtestet, melynek 1918-ban már 18000 tagja volt. Franciaországban 1916 végén kerültek a nők katonai szolgálatba (Pukánszky 2006:142).

⁶³⁸ Az emancipált nő („flapper” az angol köznyelv szerint) öntudatos, szabadságra törekszik, festi magát, táncos szórakozóhelyekre jár, „bubifizurát” csináltat, rövidebb szoknyát hord, s nem visel fűzőt. A „femme nouvelle” nonkomformista, polgárpukkasztó. Szabados szexuális életével provokálja a polgári értékrendhez szokott többséget (Pukánszky 2006:144).

⁶³⁹ Pukánszky 2006:152.

uralkodóvá, amik a nőktől a tradicionális társadalmi szerepeket vártak el.⁶⁴⁰ A konzervatív antifeministák szerint a nők ne szerepeljenek a közszférában.⁶⁴¹ A feminista nőmozgalmakon belül azonban megjelent a konzervatív feminizmus mozgalma, amit egyrészt Prohászka Ottokár⁶⁴² vezetett keresztény feminizmus, majd később a református nőket is tömörítő Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége⁶⁴³ képviselt. A konzervatív feminizmushoz tartozók elfogadták, hogy a nőknek – főképp kényszerűségből – a férfiakhoz hasonló szerepet kell vállalniuk a társadalomban. Ez az irányzat leginkább az „úri középosztályhoz” tartozó nők körében volt népszerű.⁶⁴⁴

A református egyházhoz tartozókra is hatást gyakoroltak a nők emancipációs törekvései. Ezt vizsgálta tanulmányaiban Sárai Szabó Katalin.⁶⁴⁵ A szerző áttekintette a református sajtót a dualizmus korától a második világháborúig. Az ő részletes elemzései⁶⁴⁶ nyomán kibontakozik előttünk a református egyházi életet befolyásoló cikkíróknak (püspökök, teológusok, lelkészek, lelkészfeleségek) a véleménye a nőkérdésről. Sárai Szabó Katalin megállapította, hogy míg a dualizmus kori egyházi sajtó cikkei elsősorban a női hivatásról, a nőemancipációról, a nőnevelésről, a nők vallási szerepéről szólnak, addig a Horthy-korszakéi – mindezek mellett – még foglalkoznak a társadalomban megjelenő új női típusokkal, melyek eltértek az újkonzervatív nőideáltól. Az újságcikkekben különbséget tettek az egyedülálló nő és a családos nő között. Foglalkoztak a kényszerből dolgozó nőkkel és a tehetségüket kibontakoztató nőkkel (akiknek lehetett családjuk is). A református elit – a konzervatív feministákhoz hasonlóan – elfogadta, hogy bizonyos kényszerítő körülmények hatására a nőknek munkát kell vállalnia, de elutasították teljes mértékben azokat a dolgozó nőket, akik karrierjüket fontosabbnak tartották a családi életnél és a luxusért (jobb étel, szebb ruha, luxus körülmények) vállaltak munkát.⁶⁴⁷

Az egyházi vezetők közül a patriarchális családmódel és a konzervatív hagyományos női szerepek elkötelezett híve volt Ravasz László püspök, aki így írt a nők helyzetéről és feladatairól: „Az egyházban azonban a kereszténység különbséget tesz a férfi és a nő között. Ahogy a családban Isten a maga teremtő szuverenitásából családfőt állít, és annak kell döntenie némely dologban, ahogy az asszony viseli a férfi nevét, úgy az egyházban Isten szuverenitásának szolgálatát, az igehirdetést, a sacramentumok kiszolgáltatását, az egyházkormányzást Isten a férfire bízta. Az asszony ott van a gyülekezetben, az imádságban, bizonyosságtevésben, szeretetszolgálat ezer módjában.”⁶⁴⁸

Ezt a konzervatív női szerepet hangsúlyozzák még az első teológusnők is. Novák Olga⁶⁴⁹ és Katona Viktória⁶⁵⁰ 1918-ban iratkozott be a Teológiára, ám a teológia elvégzését követően szolgálatukat nem

⁶⁴⁰ Pukánszky 2006:146; Sárai Szabó 2010:19.

⁶⁴¹ Pető 1997:268–279; Sárai Szabó 2010:19.

⁶⁴² Prohászka Ottokár (Nyitra, 1858. október 10. – Budapest, 1927. április 2): római katolikus püspök, egyházi szónok és író, egyetemi tanár, az MTA tagja (levelező: 1909, rendes: 1920). 1905-től székesfehérvári püspök. A magyarországi keresztényszocialista mozgalom egyik vezetője. In: Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés: 2015. február 26).

⁶⁴³ MANSZ: 1918. november-1946. július 20: keresztény nemzeti szellemben szervezett asszonyszövetség. Tormay Cecile írónő alapította. 550 vidéki szervezete volt. Többek között szociális és gyermekvédelmi munkát végzett, az egyetemi nőhallgatók számára kollégiumot, a tanyasi gyermekeknek internátusokat, szövötelepeket létesítettek, megszervezte a falusi és tanyai asszonyok vasárnapi oktatását. A II. világháború idején a harctérre csomagküldő, itthon önkéntes kórházi ápolónői szolgálatot szervezett. In: Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Asszonyok%20Nemzeti%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html> (Letöltés ideje: 2015. február 26).

⁶⁴⁴ Sárai Szabó 2010:18; Sipos 2005:11-39; Bódy 2008:93-113.

⁶⁴⁵ Ld. Irodalomjegyzék.

⁶⁴⁶ Sárai Szabó 2001:3-35; Sárai Szabó 2009:83-97.

⁶⁴⁷ Sárai Szabó 2010:36-39.

⁶⁴⁸ Ravasz László: Férfi és nő az egyházban. RÉ, 1942. február 21. 4. Idézi: Sárai Szabó 2010:45.

⁶⁴⁹ 1889-ban született Baján. Vörösmarton élt. Apja kereskedő volt, apai nagyapja iparos. Anyja Vörösmarton egy földműves család sarja volt (Sárai Szabó 2010:255).

⁶⁵⁰ Katona Viktória nem végezte el a Teológiát. Katona Viktória az orvosként végzett. Tagja volt a Magyar Orvosnők Egyesületének (Sárai Szabó 2010:138).

lelkészként képelték el. Az volt a céljuk, hogy egyházi munkájukhoz megszerezzék a „lelki fegyverzetet”. Mint mások ők is kiemelték, hogy az egyház és a nép konzervativizmusát nem lehet szem elől téveszteni, ezért a tanításban és a gyógyításban jelölték meg feladatukat.⁶⁵¹ Az első lelkész nő sorsa, tükrözi azt a fajta kettősséget, amivel ebben a korszakban a református egyház fordult a nők emancipációs törekvései felé. A református egyházi vezetés engedte, hogy Novák Olga elvégezhesse a teológiát, de arra lehetőséget, hogy lelkészként gyakorolhassa a hivatását, nem kapott, és erre ő maga sem törekedett. Elfogadta, az egyházi normát, látszólag magáévá is tette azt, de írásai arról tanúskodnak, hogy úgy vélte, hogy nagyobb felelősséggel járó tisztséget is be tudott volna tölteni az egyházban. Nem lelkészcsaládból származott, hanem az egyházi életben neki magának kellett megteremtene azt a kapcsolati hálót, mely segítségére volt munkája elvégzésében. Vallástanárként szolgált a Baár-Madas Gimnáziumban, az egyháztól kapott fizetéséből élt, melyből önálló egzisztenciát tudott teremteni. Isten szolgálóleányának tekintette magát (egyedül élt, fiatalon elvált), s így tevékenykedett főképp nők körében.⁶⁵²

A két világháború közötti korszakban megnövekedett a Novák Olgához hasonlóan az egyházi munkából (vallásoktatás, utazótitkár, alkalmazott stb.) élő nők száma, de nem ez volt az elterjedt. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának tanárai, szinte valamennyien Novák Olgához hasonlóan önállóan, a tanári hivatásuk gyakorlásával tartották el magukat.⁶⁵³

A nők szélesebb rétegének a belmisszió által táplált egyesületek⁶⁵⁴ nyújtották a közszereplés lehetőségét. Az első korszak 1890-es évektől az 1920-as évek elejéig tartott. Számos egyesület alakult: Lorántffy Zsuzsanna Egyesület (1894),⁶⁵⁵ Bethánia Egylet (1903),⁶⁵⁶ Fébé Diakonissza Egylet (1924),⁶⁵⁷ Magyar Evangéliumi Nőegyesületek Szövetsége (1904), Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége (1924), Magyar Protestáns Nők Országos Szövetsége (1920).⁶⁵⁸ Pécssett működött a Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesülete⁶⁵⁹ (1923-1942), melynek aktív tagjai voltak a Felső-

⁶⁵¹ Novák Olga – Katona Viktória: A nőtheológusok kérdéséhez: a nőtheológusok. PEIL, 1918. augusztus 4. p. 250. Idézi: Sári Szabó 2010:34.

⁶⁵² Sári Szabó 2010:254-270.

⁶⁵³ Ld. A IX. 1. Tanári életpályák című fejezetben.

⁶⁵⁴ A két világháború között a református egyház legfőbb célja az volt, hogy az egyesületekben folyó női munkát kontrollálja, és az egyház berkeibe terelje. E célból az 1930-as évek közepén létrehozta a Női Tábor elnevezésű mozgalmat, amely már egyházi felügyelet alatt állt: az egyházközségekben a presbitérium, az egyházmegyékben és egyházkerületben a megfelelő közgyűlések, illetve tanácsok felügyelték a munkáját. A Női Tábor szervezésével párhuzamosan folyt a lányok közötti munka, az országos leánytitkár, Kiss. B. Júlia vezetésével. A Női Tábor nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s így 1944-ben megalapították az Országos Nőszövetséget, melynek elnöke Zsindely Ferencné, Tüdös Klára, titkára Pilder Mária, leánytitkára Kiss B. Júlia lett (Sári Szabó 2010:67).

⁶⁵⁵ Elnöke volt Szilassy Aladárné, Vizsoly Mária. Tagjai közép- és felsősztályhoz tartozó nők voltak. Otthonokat létesítettek diáklányok számára. Segítették a cselédeket, a dolgozó nőket. Vasúti missziót szerveztek a fővárosba érkező lányok védelmére. A tagok közül néhányan – például Desseffy Emma – patronázmunkát végeztek. Bibliaórákat, szeretetvendégségeket, konferenciákat szerveztek (Sári Szabó 2010:64).

⁶⁵⁶ A Lorántffy Egyesületből vált ki. Szabó Aladár és felesége Biberauer Ida, Vargha Gyuláné, Szász Póla és Antal Gézánné, Biberauer Richárd voltak az alapítók. Feladatuk a szegénygondozás és az evangelizálás volt. (uo.).

⁶⁵⁷ Pauer Irma és Vargha Gyuláné alapították kiválva a Bethánia Egyletből. (Sári Szabó 2010:66.)

⁶⁵⁸ Elnöke Szilassy Aladárné volt. Társelnökök voltak: Dr. Raffay Sándorné és Percelné Kozma Flóra. Céljuk a protestáns nőegyletek tömörítése volt, a protestáns öntudat fejlesztése, a protestáns nővédelem volt. Diákmenzát létesítettek, ennek vezetőjéül Ravasz Lászlónét választották. (Forgács 1925:273–274. Idézi: Sári Szabó 2010:68).

⁶⁵⁹ Ács Marianna: A belmisszió hatása a pécsi református gyülekezeti élete Nyáry Pál szolgálata idején. Pécs, 2015. p. 20-27. Forrás: <http://www.baranyaireformatusleveltar.hu/publikaciok/30-a-belmisszio-hatasa-a-pecsi-reformatus-gyulekezeti-eletre-nyary-pal-szolg-alata-idejen>

Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának tanárai is. Az egyesületi élettel járó létformát gyakoroltatták tanítványaikkal az iskola keretén belül működő iskolai egyesületekben.⁶⁶⁰

A belmisszió első korszakában tevékenykedő nők a közép- és felső társadalmi réteghez tartozó, családban élő, több gyermekes anyák voltak, akiknek a megtérés élménye felnőtt korban adatott meg, s akik a gyermekeik felnövekedése után vállalták a karitatív munkát az egyesületekben. A belmisszió második generációja már vallásos környezetben szocializálódott (leányegyesülethez tartozott, járt bibliaórákra, vasárnapi iskolában tanult stb.). Egyre többen alacsonyabb társadalmi rétegekből is vállaltak egyházi munkát, és szakképzést is szereztek hozzá, mint például Novák Olga. Előmenetelüket rátermettségüknek köszönheték, s nem férjük vagy családjuk egyházi kapcsolatainak.⁶⁶¹ A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának igazgatónöje, Mojsisovich Margit szintén a belmisszió munkása volt, a második nemzedékhez tartozott.⁶⁶²

XI. 3. A református nőnevelés ideálja a Dunamelléki Református Egyházkerületben az egyházi vezetők és a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédei alapján

Szász Károly,⁶⁶³ Petri Elek,⁶⁶⁴ Darányi Ignác,⁶⁶⁵ Ravasz László,⁶⁶⁶ Nyáry Pál,⁶⁶⁷ Mojsisovich Margit⁶⁶⁸ a református iskolák növendékei, szülői közössége, az egyházkerületi, egyházmegyei közgyűlés tagjai előtt elmondott ünnepi és alkalmi beszédekben, felszólalásaikban és az iskola értesítőjében megjelentetett esszékben kifejtették véleményüket a református iskola nevelési céljairól, az egyház és az iskola kapcsolatáról, a keresztyén modern nő társadalmi szerepeiről, a tanárokról s a nevelésről. A szövegek műfajából és a szerzők Református Egyháznál betöltött tisztségeikből adódik, hogy az elemzés a korszak nőneveléséről folyó társadalmi diskurzusának egy sajátos szegmensére mutat rá; a hivatalos, a Református Egyház által is legitimáltra. A beszédekben az iskola, a tanárok, a tanulók, a tanítás és a női szerepek fogalomköréhez tartozó képi szövegtartalmakat kiemelve, s a tartalomelemzés és a metaforaelemzés⁶⁶⁹ módszerére támaszkodva olyan tudattartalmakat kívánunk a felszínre hozni, melyek tükrözik a református iskolai nőnevelés célját és tartalmát (*11. táblázat*).

⁶⁶⁰ Ld. a XII. 2. 1. Az „Élő istentisztelet” avagy a vallás mindennapi gyakorlására nevelés metódusa c. fejezetben.

⁶⁶¹ Sári Szabó 2010:72.

⁶⁶² Ld. a IX. 1. Tanári életpályák című fejezetben.

⁶⁶³ Szász Károly, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1884-től 1903-ig.

⁶⁶⁴ Petri Elek, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1915-től 1921-ig.

⁶⁶⁵ Darányi Ignác, a Dunamelléki Református Egyházkerület világi főgondnoka 1902-től 1927-ig.

⁶⁶⁶ A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig.

⁶⁶⁷ A Felső-Baranyai Református Egyházmegye esperese 1928-tól 1944-ig.

⁶⁶⁸ A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Református Polgári Leányiskola igazgatója 1925-től 1930-ig és a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézetének igazgatója 1930-tól 1948-ig.

⁶⁶⁹ Vámos Ágnes „A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában” című tanulmányában megmutatja a metafora tudományos kutatásban való alkalmazását. Elméleti szakirodalmi háttérrel nyújt, melyben kitér a jelentés értelmezésére, a metafora fogalmára, és a metafora-módszer alkalmazására. Bemutatja a módszer empirikus kutatásban való alkalmazását. A metafora jelentésátvitelt jelent, mely két entitás közötti azonosságot feltételez, mivel közös tulajdonságuk alapján kapcsolja őket össze. A metaforát összevont hasonlatnak is hívjuk. A jelentésátvitel nem tudatos folyamat, ebből következik, hogy konceptualizálhat rejtett tudattartalmakat, képes a „láthatatlan” kimondására. A metaforákkal kifejezett fogalmi tartalmak értelmezhetők a pedagógia-kutatás során is. Vámos Ágnes e módszerrel vizsgálta a pedagógiai szakos hallgatók tanári pályához való viszonyulását. A kutatásban a tanítás, tanulás, tanári szerepek megragadására törekedve kérdőíveken nyitott mondatokat szerkesztett, melyet a kutatásban részt vevő diákságnak kellett kitölteni. Az így kapott azonosításokat sokat elárulnak az individuum és a környezete kapcsolatáról. Ezt az elméleti háttérrel használta fel Baksa Gabriella a „Metaforák egy 19. századi városi néptanítóról” című elemzésében. A szerző elemzésében egy 19. században élt néptanító Budai Elek halálakor keletkezett szövegtartalmakat vizsgálta meg e módszer segítségével. Írásában arra törekedett, hogy megmutassa „a népoktatás reformjai, a törvénykezések hogyan határozták meg munkájuk formai és tartalmi kereteit, és melyek voltak azok a közéleti és vallásos tevékenységek, amelyek évtizedeken át

A választott szövegek elemzésekor a következő tartalmakat vizsgáltuk:

1. az anyaszentegyház és az iskola kapcsolata
2. a református iskola
3. a református tanító
4. a református nevelés
5. a modern keresztyén nő
6. a szülő és iskola kapcsolata

szorosan kapcsolódtak a tanítói hivatás betöltéséhez.” Jelen dolgozat szerzője Baksa Gabriella elemzését mintául követve szintén hasonló kutatói célt fogalmazott meg. Úgy vélte, hogy az egyházi vezetők beszédeikben és írásaikban az iskolára stb. fogalmakra használt metaforák értelmezésével árnyaltabbá válik e korszak kálvinista szellemű leánynevelésének mikéntje.

11. táblázat: Az egyházi előjárók által használt metaforák az iskola, egyház, tanár, tanuló/keresztény nőideál, nevelés, szülői szerep témakörökben

Azonosított	Azonosító képek fogalomkörei			
ISKOLA	Egyház/hit „az egyház veteményeskertje” „ missziói terület ” „ missziói eszköz ” „az egyház missziói és evangelizációs munkájának flottabázisa ” „még a kövek is a zsoltárok és a Biblia szellemét lehellik ” „ A Biblia villamossági központ ” „ Krisztus tanítványává tenni ”	Magyarság „a magyar kultúra bátyája ” „a magyar kultúra forrása ” „ végvára a nemzeti érzésnek” „húséges istápolója a nemzeti eszményeknek”	Család „ otthon ” „ fészek ”	Egyéb „ aranykapu ” „ kemény levegőjű ”
ANYASZENT- EGYHÁZ			„ lelki édesanya ”	
TANÍTÓ	Magvető, kertész „Szent nép” „királyi papság” „Az anyaszentegyház harcosa” „élő kövek”		édesanya	„a tiszta erkölcs tüköre”, példaadó
NEVELÉS	„gyökeret ver” „fűrészés”	„ oltsák be ”		„gyomláljuk a gazt” „Ápolgatni, dé delgetni, ...elhessegetni a veszedelmet..” „belső kényszer” „lelki kielégülés” Küzdelem

TANULÓ avagy a református iskola által képzett keresztyén NŐ	„Ígéret- beteljesülés” „viaszlélek – ifjú lélek az örökkévalóság mintázatával” „Zsenge fűszál - érett kalász” „fehér virág- gyümölcs” „adventi lélek – pünkösti lélek” „kereső – találó” Az egyház jövője, kincs Mária Márta és Mária „nem csinált virágok az anyaszentegyház kertjében” „Isten dicsőségének igazi munkásai”	„cserkészliliom” „Magyar töből fakadó emberpalánta” „hazának és az egyháznak erős oszlopai” „honleány”	„család őrangyalai” „hitvesi hűség példái”	nem „a test kultuszának papnői” nem a „saját énjük rabszolgái” „lelkiismeret emberei”
SZÜLŐ	Rebeka			

Szerk.: Ács, 2015. Forrás. Melléklet. II.

A református szellemű nőnevelés – ahogy ezt a beszédekben elhangzott metaforák is jelzik – három pilléren nyugszik: Isten, haza és a család szolgálata. Szinte minden a szövegekben fellelhető metafora azonosítottja (iskola, tanár, diák, nevelés) és azonosítója (anyaszentegyház veteményeskertje, édesanya, honleány, magvetés) kapcsolódik ezekhez a fogalmakhoz.

Az első pillér – Isten, hit, vallás, egyház, gyülekezet – vizsgálatok az azt kell szem előtt tartanunk, hogy a református iskola elsődleges célja, az anyaszentegyház számára olyan híveket nevelni, akik élő és aktív keresztyén életet élnek, s ebben a szellemben nevelik gyermekeiket is. Erre utal az iskolának az egyház veteményeskertjével való azonosítása is. Baska Gabriella⁶⁷⁰ és Vámos Ágnes⁶⁷¹ rámutattak tanulmányaikban, hogy mily gyakori az iskolának, mint kertnek a megnevezése.⁶⁷² A nevelés etimológiai értelemben is összekapcsolódik a „növel” és a „növekedés” szavakkal. Vámos Ágnes szerint a tanítónak a kertész/magvetővel való azonosítása és a tanulónak, mint palántának, veteménynek, virágnak a megjelölése egy alá- és fölérendeltségi viszonyt rejt magába, ahol a cél, hogy a kertész/tanító beavatkozásával (gyomlál, beolt, elhessegeti a veszedelmet) gyermek tökéletesebbé

⁶⁷⁰ Egy 19. századi városi néptanítóról szóló szövegeket vizsgált meg.

⁶⁷¹ A 21. században egyetemi hallgatók körében végzett metafora-kutatást.

⁶⁷² Baska 2008; Vámos 2001.

váljon: a fűszárból kalász, virágból gyümölcs legyen.⁶⁷³ Úgy gondoljuk, hogy nem a hierarchikus viszonyra helyeződik e képen a hangsúly, hanem sokkal inkább annak a kifejezésére, hogy a tanárnak az az elsődleges feladata, hogy a gyermekben lévő lehetőségeket kibontsa. A vizsgált szövegekben szereplő kertmetaforák kevésbé tükrözik azt az európai keresztény felfogást, mely szerint a gyermek eredendően bűnös. Egyetlen egyszer nevezi meg a nevelés feladatát az iskola értesítője gyomlálásnak, gazirtásnak,⁶⁷⁴ ami azt feltételezi, hogy a gyermeki lélek bűnökkel terhelt, s a nevelő feladata e bűnöket irtani. Mojsisovich Margit, igazgatónő ezt úgy fogalmazza meg, hogy el kell hessegetni a veszedelmet, ápolgatni, dédelgetni kell a palántát. A református iskolának veteményeskerttel való azonosításakor a veteményre kell figyelniünk. A vetemény (mag, palánta) hasznos táplálékká válik. Ily módon lesznek a református leánytanulókból is az egyházat, gyülekezetet tápláló, azt **szolgáló** tagokká.

A csak a szemnek gyönyörűsége virágokkal nem azonosíthatók a református leánytanulók. Az egyház nem arra nevel, hogy a leány tetszen, hanem, hogy hasznos, azaz **tevékeny életet** éljen. Ravasz László azonosítja a leányokat virággal, de olyan virággal, mely a tanulás/növekedés hatására beérve gyümölcsöt terem. Mojsisovich Margit is kihangsúlyozza a beszédében, hogy a tanulók „nem csinált virágok” az egyház kertjében.

Ezt a fejlődést ragadják meg a következő metaforák is: – a két legfontosabb keresztyén ünnepkörre utalva – „adventi” lélekből „pünkösdi lélekké” válnak a diákok. Az advent Jézus Krisztus születését megelőző időszak, mely során a keresztyén ember felkészíti lelkét Jézussal való találkozásra. A református iskola célja, hogy az itt eltöltött idő alatt a növendékekből **tanítvánnyá váljanak**, s másokat is Jézus Krisztus követésére ösztökéljenek, ahogy ezt az apostolok cselekedték.⁶⁷⁵ E képek mögött rejlő tartalmat – mi szerint a református iskola legfontosabb célja az egyház számára szolgáló keresztyén leányokat nevelni – erősíti meg az iskolának a missziós területként való azonosítása. A református iskola, mint az egyház flottabázisa metaforában az egyháznak a Krisztus által kijelölt missziói parancsnak a teljesítése áll.⁶⁷⁶ A flotta-kép a hívekért folytatott küzdelemre utal. Ezt az értelmezést erősíti meg a tanító, az anyaszentegyház harcosaként való értelmezése.

A református iskola meghatározásakor a szövegek szerzői azokat a legfontosabb eszközöket is megnevezik, melyek segítségével elérhető a református iskola fent nevezett elsődleges célja. Ravasz László úgy képzei el a **kálvinista iskolát**, hogy ott még a kövek is a zsoltároknak és a Bibliának a szellemét lehelik, s e világnézet jelen van a tantervben, a módszerben és a tankönyvekben is. Henrik Colijn, holland kormányfő⁶⁷⁷ a Julianna iskola megnyitóján elhangzó beszédében – hasonlóan Ravasz Lászlóhoz – a Bibliát nevezi meg a református nevelés legfontosabb alapjaként: „(...) református keresztyén iskola. Ez azt jelenti, hogy minden tantárgy tanításánál abból a gondolatból indul ki, hogy nekünk e világban életünk minden idejében Istent kell szolgálunk és őt kell dicsőítenünk. Az a forrás, amelyből az Úr tanítását és figyelmeztetését merítenünk és az életünk berendezésére vonatkozó szabályt vennünk kell: Isten írott szava, vagyis a Szentírás (...) a Bibliának kell lennie annak a villamossági központnak, ahonnan a villanyáram szétömlik az egész oktatásba.”⁶⁷⁸

⁶⁷³ Vámos 2005.

⁶⁷⁴ „...ha kell a legnagyobb szigorral gyomláljuk a gazt, ami felburjánozhat a növendékek lelkében, ha a tanár nem eléggé óvatos.” In: Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1931/32. p. 8.

⁶⁷⁵ „És mikor a pünkösdi napja eljött, mindnyájan egy akarattal együtt valának. És lőn nagy hirtelenséggel az égből mintegy sebesen zúgó szélnek zendülése, és eltelé az egész házat, a hol ülnek vala. És megjelentek előttük kettős tüzes nyelvek és üle mindenikre azok közül. És megtelének mindnyájan Szent Lélekkel, és kezdének szólni más nyelveken, amint a Lélek adta nékik szólniuk.” (Apostolok cselekedetei, 1,1-13.)

⁶⁷⁶ „Nékem adatott minden hatalom mennyen és földön. Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevébe, tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam néktek; és imé én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig. Amen” (Mt 28,18-20)

⁶⁷⁷ A holland kormányfő nem tartozik az MRE vezetőségéhez, de mivel támogatóként volt jelen a Julianna iskola megnyitó ünnepségén, az ott elhangzó beszédével hatást kívánt gyakorolni a magyar református hallgatóságra is.

⁶⁷⁸ Colijn 1926. Idézi: Rébay 2011:260.

A metaforák vizsgálatakor sokszor találkozhatunk a **Bibliából** vett képekkel, idézetekkel, szereplőkkel. A tanítók szent és királyi papsággal, élő kövekkel való azonosítása Péter apostol szavaira utalnak: „mert meg van írva: Szentek legyetek, amint én is szent vagyok.”⁶⁷⁹ „Akihez járultatok, az élő kövhöz, amelyet – bár az emberek elvetettek – Isten kiválasztott és megbecsült, és magatok is, mint élő kövek, épüljetelek lelki házzá, szent papsággá, hogy Istennek tetsző lelki áldozatokat ajánljatok fel Jézus Krisztus által.”⁶⁸⁰ E képek is bizonyítják, hogy a református egyházi előljárók szerint a református iskola tanárának református identitással kell bírnia, a református gyülekezet aktív tagjának kell lennie, hiszen csak a személyes példa erejével lehet elérni azt a célt, hogy az általa nevelt leányok felnőtté válva is gyakorlati keresztyén életet éljenek.

A nőnevelés legfontosabb céljának a kifejtésekor Ravasz László és Nyáry Pál bibliai szereplőkre utal. Míg Ravasz László 1931-es beszéde alapján – a konzervatív keresztyén nőideálnak megfelelően – olyan iskolát képzel el, melynek a legfontosabb feladata, hogy megismertesse tanulóival a Krisztus-i életutat, hogy a leánylélkeket Jézushoz vezesse úgy, mint Mária, aki a feltámadott Jézushoz vezet a tanítványokat. Nyáry Pál már 1925-ös beszédében **Mária és Márta példáján** keresztül a szolgáló keresztyén nővé való nevelés eszméjét jelöli ki a református iskola legfontosabb céljául. Az ő értelmezésében egyaránt fontos törekvés, hogy a leányok bethániai Mária példáját követve mindennél fontosabbnak tartsák a Krisztus tanításának megismerését, és testvéreinek Mártának a példáján keresztül pedig Krisztus szolgálatára tanítsanak. Nyáry Pál értelmezése aktívabb női példát jelöl ki a leányoknak. Míg Ravasz László a fent említett képben a nők gyermekeik vallásos nevelésében betöltött szerepét erősíti meg, addig Nyáry Pál már a gyülekezetben tevékeny, szolgáló nőideált is előtérbe helyezi. Ezt a hitvallást közvetítette az iskola Pécsre költözésekor az intézet avatási ünnepségén⁶⁸¹ elhangzott Vargha Tamás Iskolaavatásra című verse⁶⁸² is. A szorgalmas, szolgálatkész, alázatos, bölcs, jól gazdálkodó, a szegényeket és rászorulókat segítő nő példáját állította a leánykák elé Ravasz László, mikor a Példabeszédek Könyvének 31. részéből a **derék asszony dicséretét**⁶⁸³ olvasta fel az avatási ünnepségen. Ezzel ki is jelölte az intézet nevelési célját. Imre Sándor ezt kiegészítette azzal, hogy beszédében az új intézet feladatát abban jelölte meg, hogy nemcsak református nagy asszonyokat kell képezni a hazának, „hanem a hétköznapi élet evangéliumi szellemtől áthatott, kicsiny köröket betöltő asszonyait is.”⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ 1Pét 1,16.

⁶⁸⁰ 1Pét 2,5.

⁶⁸¹ Beszámoló a Pécsi Református Leánynevelő Intézet felavatásának ünnepségéről. 1930. szeptember 30. MNL BaML VIII. 297.

⁶⁸² „Neveljen benned Ő sok Mártha-lelket, Ki szép szolgálatban sűrög-forog, Az otthon, az egyház munkás kézre vár ma, - Óh mennyi még a végezetlen dolog, Népünknek lelke-teste rakva sebbel, Hús balzsamot öntözni rá ki fog? A nagy szükség sikolt, a munka sürget, Bocsásd ki iskolánk a Mártha-sereget. S az Úr neveljen benned Máriákat, Kik jól tudják, a jó rész hogy melyik, Jézus lábánál ülni néma csendben, S úgy inni bé az ő beszédeit, Mint szomjas föld az áldott csendes esőt, Melytől termő erővel megtelik, A gyümölcs termő élet drága titka: Az Úr előtt lelkünk legyen nyitva.”

⁶⁸³ „Bízok ahhoz az ő férjének lelke, és annak marhája el nem fogy. 12. Jóval illeti őt és nem gonosszal, az ő életének minden napjaiban. 13. Keres gyapjat vagy lent, és megkészíti azokat kezeivel kedvvel. 14. Hasonló a kereskedő hajókhöz, nagy messziről behozza az ő eledelét. 15. Felkel még éjjel, eledelt ad az ő házának, és rendel ételt az ő szolgálóleányinak. 16. Gondolkodik mező felől, és megveszi azt; az ő kezeinek munkájából szőlőt plántál. 17. Az ő derekát felövezi erővel, és megerősíti karjait. 18. Látja, hogy hasznos az ő munkálkodása; éjjel sem alszik el az ő világa. 19. Kezeit veti a fonókerékre, és kezeivel fogja az orsót. 20. Markát megnyitja a szegénynek, és kezeit nyújtja a szűkölködőnek. 21. Nem félti az ő házanépét a hótól; mert egész háza népe karmazsinba öltözött. 22. Szőnyegeket csinál magának; patyolat és bíbor az ő öltözte. 23. Ismerik az ő férjét a kapukban, mikor ül a tartománynak véneivel. 24. Gyolcsot sző, és eladja; és övet, melyet ad a kereskedőnek. 25. Erő és ékesség az ő ruhája; és nevet a következő napnak. 26. Az ő száját bölcsen nyitja meg, és kedves tanítás van nyelvén. 27. Vigyáz a háza népe dolgára, és restségnek étvét nem eszi. 28. Felkelnek az ő fiai, és boldognak mondják őt; az ő férje, és dicséri őt. 29. Sok leány munkálkodott serénységgel; de te meghaladod mindazokat! 30. Csalárd a kedvesség, és hiábavaló a szépség; a mely asszony féli az Urat, az szerez dicséretet magának! 31. Adjatok ennek az ő keze munkájának gyümölcséből, és dicsérvék őt a kapukban az ő cselekedetei! (Példabeszédek könyve 31,11-31)

⁶⁸⁴ Beszámoló a Pécsi Református Leánynevelő Intézet felavatásának ünnepségéről. 1930. szeptember 30. MNL BaML VIII. 297.

Nyáry Pál a szülők gyermekeik igazságra nevelésében betöltött feladatára utal **Rebeka és Izsák** példáján keresztül. Figyelmeztet, hogy Rebeka ravaszsággal avatkozott be gyermeke sorsába. Mindenre kész volt, hazugságra is, hogy anyai álmait fiával kapcsolatban megvalósítsa. Nyáry Pál helyteleníti Rebeka tettét, arra figyelmeztet, hogy az ármánykodás és a hazugság minden körülmények között békétlenséget szül. A gyermek és a szülők kapcsolatában az őszinteség és az önfeláldozó szolgálat a legfontosabb érték, melyet mind a szülőknek, mind az iskolának tovább kellene adnia.

A református iskola másik fontos célja, hogy nemzeti szellemben nevelje a leányokat. A **hazaszeretet** kialakítása az egyik legfontosabb feladata ennek a keresztyén iskolatípusnak. Fináczy Ernő, katolikus pedagógusként a következő módon fogalmaz: „A vallási és nemzeti eszmény az idealisztikus világnézet két sarkpontja. Nincs értékes élet Isten és haza nélkül. Azért vagyunk a földön, hogy magunkat az Isten-eszmény mértéke szerint tökéletesítsük, közvetlenül nemzetünk, közvetve az egész emberiség javára. Nagyobb, szentebb, nemesebb életcélt nem ismerek.”⁶⁸⁵ A vizsgált szövegekben talált metaforák is ezt bizonyítják: a református iskola a magyar kultúra bástyája, forrása, végvára. Forrás, azaz víz, amihez az élet kötődik, s azt sugallja, hogy a magyar kultúrához való ragaszkodás, a nemzethez tartozás része a református identitásnak. A református iskola egyik fő feladata ezt az érzést táplálni, őrizni. Ez jelenik meg az iskola, mint **bástya, végvár** metaforákban is. A végvár-kép a török időket eleveníti fel, ahol a török veszedelemmel szembeni helytállás összeforrt a keresztyénségért vívott harccal.

A tanulókra alkalmazott képekben – mint a honleány, a cserkészliliom, oszlopa a hazának – a hazaszerető és a nemzetet tettekkel is szolgáló nő áll. Ezt a felfokozott hazaszeretetet és nemzet iránti elkötelezettséget a Trianon utáni helyzet szülte. A békeszerződés következményei sokkolták az országot. Mojsisovitch Margit az első világháború utáni korszak pedagógusa elé kitűzött nevelési cél meghatározása kapcsán így ír erről a kilátástalan életérzésről: „A háború tanárja előtt ott lebegett egy ideális szent kép: békés, boldog, határaitban megnövekedett Magyarország, ahol mindenkinek jó lesz a sorsa, boldog lesz és meg lesz mindene, amit a háború fürgetege elvitt az akkori idők jelenétől. A veszített háború, Trianont sinylő magyarság pedagógusa mivé nevelje a rábízott gyermekeket? A körülötte lebegő levegő terhes még a tegnap és a ma csalódásától, a béke nem lett békévé s a háború szegénye sem gazdagodott meg. Fejünk felett viharok vonulnak s nem bizonyos, hogy azok mérgeket majd nem épen a most nevelődő generáció fejére fogják zúdítani. Kimondja meg, mi lesz az új generáció magyar hazájának a képe? A nagy bizonytalanságban csak a cél kitűzésében lehetünk határozottak: hogy ezt a quantitative csökkenő magyar ifjúságot qualitative emeljük (...).”⁶⁸⁶

A református iskola harmadik fontos nevelési célkitűzése, hogy a leánygyermekeket a **család szolgálatára** nevelje. Az anyaszentegyház és egyes tanári magatartást édesanyaként, az iskolának fészekkel, otthonnal való azonosítása utal arra, hogy az iskola mindenekelőtt a családban megélhető biztonság, szeretetközösség kialakítására törekedett. Az a szándék, hogy a gyermekek olyan kötélléssel kötődjenek az egyházhoz, mint az édesanyjukhoz szintén beszédes. Hiszen ez a kötéllék örökre szóló, egy életen át elkísérő.

A vizsgált szövegek egy része foglalkozik a korszakban megjelenő **modern nő** kérdésével is. A *12-13. táblázat* foglalja össze a modern nő attribútumait jelölő kifejezéseket.

⁶⁸⁵ Fináczy Ernő 1995:19.

⁶⁸⁶ Értésítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1928/29, 3-4.

12. táblázat: A metafora-elemzéssel vizsgált szövegekben a modern keresztyén nőt illető leggyakoribb JELZŐK értelmezése

KÉPZETTSÉG	művelt, tanult, sportol, zenél, nyelveket beszél
KEDÉLY	derűs, vidám
FIZIKAI ÁLLAPOT	edzett, erőteljes
ÖNÉRTÉKELÉS	öntudatos,
KAPCSOLATOK	hűséges, szeretet teljes
MAGYARSÁG	öntudatos magyar, hagyományok ápolója
VALLÁSOSSÁG	keresztyén, személyes vallásosság, benső és élő gyakorlati keresztyén
MUNKÁHOZ VALÓ VISZONY	munkás, szolgáló, házias
VISELKEDÉS	úri leány, modora, viselkedése előkelő
MEGJELENÉS	ízléses

Szerk.: Ács, 2015. Forrás: Értesítők.

13. táblázat: A keresztyén nőideál a dualizmus korában és a Horthy-korszakban a metaforaelemzéssel vizsgált szövegtartalmak alapján

A keresztyén nő attribútumai	
A RÉGI keresztyén nőideál avagy a dualizmus korának nőideálja	A MODERN keresztyén nőideál avagy A két világháború közötti kor nőideálja
„tisztá nőiesség ideálja”	„erősebb legyen a réginél”
„gyengéd”	„ha kell, harcolni is tudjon”
„támogatásra szoruló”	„Értelmi fejlettség”
„finom lelki életű”	„gyakorlati érzék”
„rendíthetetlen hitű”	„élelmesség”
„erőteljes érzelmi életet élő”	„túlterhelt tudással és munkával”
„Rajongó szeretet”	„polgári műveltségben jártas legyen: zene, sport, nyelvek ismerte”
„tiszteletérzés”	
„önmagának spontán alárendelése azzal szemben, akit szeret”	
„hálaérzet”	
A modern korra „átmentett” legfontosabb nevelési értékek	
<ul style="list-style-type: none"> • gyakorlati élet fontossága • a munkakedv és munkaképesség fokozása • tiszteletérzés • hálaérzet kialakítása • helyes önértékelés • puritán életmód • szolgálatra nevelés • produktív élet • kötelességtudat 	

Szerk.: Ács, 2015. Forrás: Értesítők.

A vizsgált szövegekben előforduló metaforák értelmezésével jól megragadható a református egyházi vezetők, iskolaigazgatók elképzelése a két világháború között folyó keresztyén nőnevelésről. A metafora-elemzés is azt bizonyítja, hogy a református iskola legfontosabb célja: Isten-haza-család szolgálatára nevelni az itt tanuló leányokat. A két világháború közötti korszak nőideáljáról alkotott elképzelése az egyházi vezetőknek kevésbé változott attól az ideától, mely az Újszövetségben megismerhető női szerepekből következik. A nőtől elsősorban a családja összetartását, a gyermekek nevelését, a háztartás irányítását, a férjnek való engedelmességet várták el. Némi változás azonban érzékelhető a korábbi korokhoz képest a keresztyén nő tulajdonságairól, társadalmi szerepeiről alkotott ideát illetően. Még a dualizmus korszak keresztyén nőideálja közelebb állt Pál apostol Újszövetségben megfogalmazott gondolataihoz,⁶⁸⁷ hiszen ekkor a nőnek azon tulajdonságait tartották erénynek, melyek abban segítették, hogy férjének támasza legyen: alkalmazkodó, engedelmes, csendes, önállóan. Ehhez az elváráshoz a nőkkel szemben az is hozzájárult, hogy pl. a dualizmus korának gyermeke – ha az átlag református középosztály leányát vesszük figyelembe – nem találkozott azokkal a problémákkal (család fenntartása, politika, háború stb.), melyekkel az első világháború kitörése után már egyre több nőnek szembe kellett néznie. A két világháború között keletkezett egyházi vezetők szövegeiben már megjelenik a modern, társadalmi szerepeket is felvállaló nő, aki már nemcsak a családban, a férje hitveseként boldogul, hanem ha a szükség úgy hozza, akkor képes munkát is vállalni azért, hogy a családját fenntartsa. Ez a keresztyén nőideál „aktívabb” szerepet tölt be a társadalomban, mint a korábbi korszakok református nőideáljai. A két világháború között a „modernséget” csak akkor utasították el az egyházi vezetők, ha az nem volt összeegyeztethető a Krisztus-i elvekkel, hanem az „önzés, a hiúság, fogyasztás bűvkörében tartja fogva a nőt.” Ezen olyan külsődleges jegyekben is megmutatkozó női viselkedést értettek, mint a cigarettázó, éjszakai életet élő, öltözködésében feltűnő, a családját elhanyagoló, egyedül élő, szabados, laza erkölcsű, partnerkapcsolatait váltogató női magatartás.

A két világháború között működő református nőnevelő intézmények tanárai, vezetői és fenntartói alkalmazkodtak a modern kor szülte szociális és gazdasági kényszer következtében kialakult társadalmi elvárásokhoz. Az egyház, ha megkésve is, de felismerte ezeket a társadalmi szükségleteket, – a bibliai hagyományoknak megfelelően – létesített olyan oktatási intézményeket, ahol a leánygyermek református szellemben való nevelése mellett az újabb társadalmi szerepekre való felkészítés lett a cél.

⁶⁸⁷ Ld. Melléklet I.

XII. Oktatás és nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban

XII. 1. A polgári leányiskolában folyó oktatásról

A polgári leányiskolák működését a hatályos törvény (1868. évi 38. tc. majd a 1927. évi 12. tc.) szabályozta. A polgári iskolák első tantervét a népoktatási alaptörvény⁶⁸⁸ alapján adta ki Eötvös József, 1869-ben.⁶⁸⁹ 1887-ben a polgári leányiskola a felsőbb leányiskolával azonos tantervet kapott, majd ezt 1908-ban módosították csak a polgári iskolákra.

A Magyarországi Református Egyház, mint iskolafenntartó ragaszkodott a tanterv készítésének jogához,⁶⁹⁰ valamint a tankönyvek, taneszközök engedélyezési jogához.⁶⁹¹ Mindkettőt átruházta az egyetemes konventre. Az egyetemes konvent az egyházkerületi tanügyi előadó irányítása alatt dolgoztatta ki a tantervet, s a tankönyvjegyzéket a megfelelő iskolatípusokra, figyelembe véve az állami tantervet és tankönyvjegyzéket.

Az iskola óratervét a *14. táblázat* foglalja össze. A tanítási órák száma a polgári iskola I. és II. osztályában – a testnevelésórán kívül – legfeljebb 26, III. és IV. osztályában 28 lehetett. Az óraszámok jól mutatják, hogy a polgári leányiskolában melyek voltak a legfontosabb nevelési célok. A legmagasabb óraszámú a 4 év alatt, heti 16-18 órában magyar nyelv és irodalmat tanultak a gyermekek. Ezt követően heti 11 óra szolgált a kézimunka, a számtan és a német nyelv elsajátítására. Hittant és rajzot 8 órában, testgyakorlatot 7 órában tartották. A földrajzot 6, a történelmet és az állat- és növényismeretet 5 órában tanították. A vegytani, a természettani és háztartástani ismereteket összesen a 4 év alatt 3-3 órában kísérték figyelemmel a diákok. A készségi tárgyak (ének, szépírás, testgyakorlat, rajz, női kézimunka) 30%-át tették ki a teljes óraszámúknak. Egyenletes elosztásban minden évben tanították a hittant, a magyar nyelvet, a német nyelvet, a számtan/mértant, a kézimunkát, az éneket, a rajzot és a testgyakorlást. A földrajz három éven át folyt, csak az utolsó tanévben nem tanították. Történelmet a III. és a IV. osztályban tanultak csak. A biológiai ismereteket az I és II. éven, növény- és állatismeretek címmel, majd IV. éven élet- és egészségügy címen tanították. A vegytant, a természetismereteket és a háztartási ismereteket III. vagy IV. éven kellett elsajátítani heti 3 órában.

A Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában ezeken a tantárgyakon kívül **egyházi éneket** is tanították heti 2 órában minden osztályban. A polgári leányiskola tantervével tekintetbe vették a tanulók nemét, a leendő élethivatásukat, és erre szabták a tananyagot.⁶⁹² Különösen igaz volt ez az olyan gyakorlati tárgyak esetében, mint a női kézimunka, a rajz, az ének, a testnevelés, az egészségügy és a háztartási ismeretek.

Rendkívüli tantárgyként tanították a francia nyelvet, a zongorát, a gyors- és gépírást és a rajzot.⁶⁹³ Az 1935/36-os tanévben pl. volt gyógytorna-oktatás is, Lőrincz Olga okleveles gyógytorna-

⁶⁸⁸ 1868. évi 38. tc.

⁶⁸⁹ Mészáros – Németh András – Pukánszky 2005:311.

⁶⁹⁰ A Magyarországi Református Egyház 1904. évi VI. tc. 1928-ban módosított 89.§. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 166.

⁶⁹¹ A Magyarországi Református Egyház 1904. évi VI. tc. 1928-ban módosított 90.§. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928/4-5. sz. p. 166.

⁶⁹² Kornis 1927:85-85.

⁶⁹³ Bikfalvy Irén vezette a rajztanfolyamot heti 2 órában. In: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1935/36. iskolaévről. Pécs, 1936, p. „A rajztanfolyamra 3 növendék iratkozott be. 9 pengő befolyt összeget a tanfolyam vezetője kapja, hogy ne kelljen beszüntetni.” In: Mojsisovich Margit beszámolója a rendkívüli tárgyakról a kir. tanfelügyelő részére 1936. október 2-án kelt levélben. In: MNL BaML VIII. 297.

tanár vezetésével.⁶⁹⁴ Az 1944/45-ös tanévben bevezették az orosz nyelvet a rendkívüli tárgyak sorába, melyet Kellerné Birner Ibolya tanított.⁶⁹⁵

14. táblázat: A polgári leányiskola óraterve 1927-ben

	I.	II.	III.	IV.	ÖSSZESEN
	OSZTÁLY				
HITTAN	2	2	2	2	8
MAGYAR NYELV	4 (5)	4 (5)	4	4	16-18 ⁶⁹⁶
NÉMET	2 (3)	3 (4)	3	2	10-12
TÖRTÉNELEM	0	0	2	3	5
FÖLDRAJZ	2	2	2	0	6
ÁLLAT-ÉS NÖVÉNYTAN	3	2	0	0	5
VEGYTAN-ÉS ÁSVÁNYTAN	0	0	3	0	3
TERMÉSZETTAN	0	0	0	3	3
ÉLET-ÉS EGÉSZSÉGTAN	0	0	0	2	2
HÁZTARTÁSI ÉS NEVELESI ISMERETEK	0	0	0	3	3
SZÁMTAN ÉS MÉRTAN	4	3	2	2	11
RAJZ	2	2	2	2	8
SZÉPÍRÁS	1	1	0	0	2
NŐI KÉZIMUNKA	2	3	3	3	11
ÉNEK	1	1	1	1	4
TESTGYAKORLAT	2	2	2	1	7
Összesen	25+2	25+2	26	28	104+4

Forrás: Kornis1927:86⁶⁹⁷

A Felső-Baranyai Református polgári leányiskola vezetősége működése kezdetétől törekedett arra, hogy minél magasabb létszámban látogassák az iskolát, valamint igyekeztek a végzett növendékeiket is a polgári négy évfolyamának elvégzése után is az iskolapadban tartani. A siklói évektől különböző **tanfolyamokat** indítottak. Pl. 1917. szeptember 1-én kereskedelmi tanfolyamot nyitottak, mely nem volt hosszú életű. Az 1919/20-as tanévben az igazgatótanács javaslatot tett: indítsanak egy éves kézimunka továbbképző tanfolyamot az iskola IV. osztályát elvégzett növendékei számára. Féléven át **fehértanú-varrást**, és féléven át **felsőruha-varrást** tanultak volna a leányok. Havonta 30 korona tandíjat kellett volna fizetni, s tíz jelentkező esetén már el is indult volna a képzés. A tanfolyam vezetője Joós Ibolya tanárnő lett volna.⁶⁹⁸

Az 1926/27-es tanévben a Siklói Református Polgári Leányiskola a polgári iskola négy osztályát elvégzett növendékeknek **Továbbképző Tanfolyamot** nyitott, melynek célja gyakorlati és elméleti tudást nyújtani a jelentkezőknek. **A német, francia nyelvek mellett könyvvitelt, gyors- és gépírást, kereskedelmi számtant és levelezést, szabást, fehértanú-varrást, szőnyegszöveget is tanítottak.**⁶⁹⁹ 1935-ben a kétéves Továbbképző Tanfolyam keretében olyan kereskedelmi szaktárgyakat, mint kereskedelmi számtan, kereskedelmi levelezés és könyvvitel is tanítottak. Ez azt mutatja, hogy az

⁶⁹⁴ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1935/36. iskolaévről. Pécs, 1936, p. 7.

⁶⁹⁵ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1944/45. iskolaévről. Pécs, 1945, p. 12.

⁶⁹⁶ Helyben dönthették el, hogy a német vagy a magyar nyelvet tanítják-e 1 órával magasabb óraszámában.

⁶⁹⁷ Forrás: http://mtdportal.extra.hu/books/kornis_gyula_magyarorszag_kozoktatasisugye.pdf (Letöltés ideje: 2015. április 24).

⁶⁹⁸ Nincs adat arról, hogy elindult volna a tanfolyam.

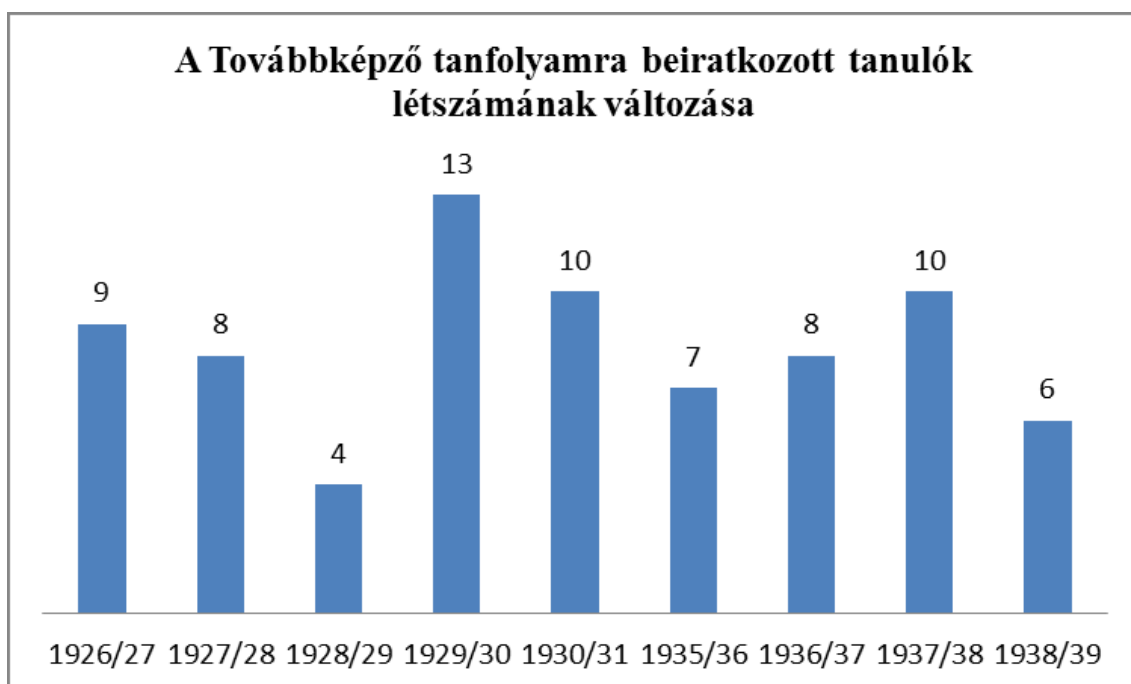
⁶⁹⁹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1927. szeptember 9-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécs, 1927. 23. pont. In: BREL II/3. 1. A.

iskola vezetősége igyekezett annak a társadalmi elvárásnak is eleget tenni, hogy a nők is megállják a helyüket a munkaerőpiacon.⁷⁰⁰ E tárgyak az önálló megélhetést biztosító népszerű foglalkozásokhoz (kereskedő, tisztviselő, titkárnő) nyújtott megfelelő ismereteket. (A V K M64400/1920-as rendelete szerint csak a magyar királyi kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter egyetértően kiadott engedélyével lehetett csak tanítani e tárgyakat. Így a királyi tanfelügyelő felszólította az igazgatót, hogy mellőzzék e tárgyak tanítását.)⁷⁰¹

A 58. ábra mutatja, hogy kevesen végezték el az iskola Továbbképző Tanfolyamának két évét. A 7. ábra pedig azt szemlélteti, hogy a Továbbképzőre beiratkozott tanulók többsége Pécssett katolikus és izraelita felekezethez tartozott, s csak 22%-uk volt református 1937/38-ban.

A Továbbképző Tanfolyam az államosításig működött.

58. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Továbbképző Tanfolyamára beiratkozott tanulók létszámának változása 1926/27-től 1938/39-ig

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvei.

XII. 1. 2. A végzetek további sorsának alakulásai a továbbtanulási statisztikák tükrében⁷⁰²

Az 1942/43-as tanévben végzett növendékek 54%-a a polgári elvégzése után úgy döntött, hogy továbbtanul, mivel magasabb társadalmi presztízsű állást remélt. 15%-a állást vállalt az iskola elvégzése után. Ők alacsonyabb státuszú tisztviselői állásokban, vagy a kereskedelemben és az iparban helyezkedtek el. 31%-a a végzeteknek otthon maradt (59. ábra).

A 60. ábra mutatja a továbbtanulók által választott iskolatípusokat. A 22%-uk kereskedelmi és ipari középiskolába ment.⁷⁰³ Jelentős arányban (19%) választották a gyors- és gépíró iskolát, alacsonyabb rangú tisztségviselői állás betöltését remélve. Tanítónőképzőbe és óvónőképzőbe jelentkezett az

⁷⁰⁰ Ld a XI. 2. A nők emancipációs törekvései és annak hatása a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalására a két világháború között című fejezetben.

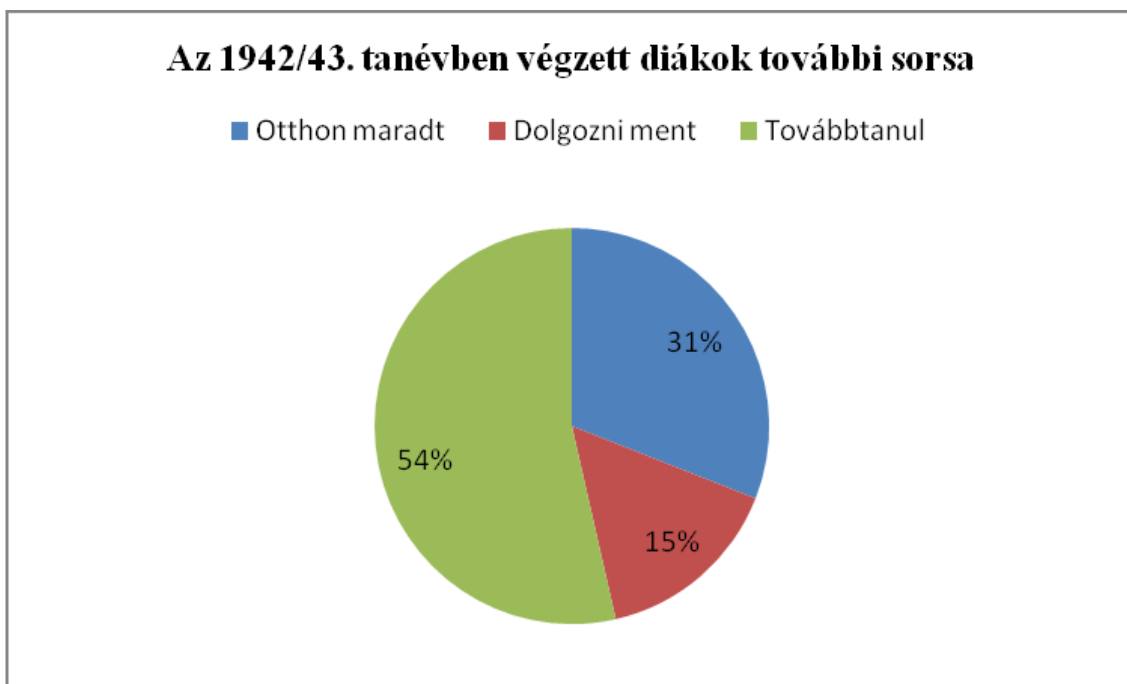
⁷⁰¹ Mojsisovich Margit Pécssett, 1936. február 20-án kelt levele. MNL BaML VIII. 297.

⁷⁰² Sajnos csak a 40-es évekből van erről adat.

⁷⁰³ Sajnos az iskola típusát pontosabban nem jelölte meg a forrás, így nem tudjuk pontosan, hogy érettségit adó iskoláról volt-e szó. Feltételezzük, hogy szakképesítést nyújtott csak ez az iskolatípus.

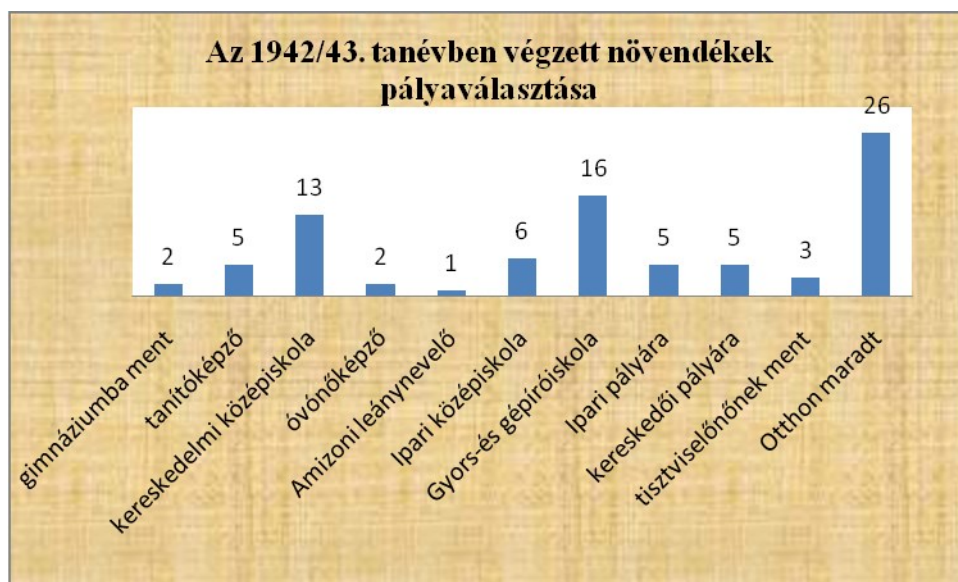
iskolát befejezett polgáristák 8%-a.⁷⁰⁴ A tanulók 2%-a jelentkezett gimnáziumba, ami azt jelzi, hogy ők felsőfokú intézményekbe kívántak továbbtanulni.

59. ábra: Az 1942/43-as tanévben végzett növendékek további sorsának alakulása

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1943/44. tanévről. Pécs, 1944. p. 23.

60. ábra: Az 1942/43-as tanévben végzett növendékek pályaválasztása

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1943/44. tanévről. Pécs, 1944. p. 23.

⁷⁰⁴ Az érettségire alapuló felsőfokú tanító- és óvónőképzők gondolatát az 1938. évi XIV. tc. rendelte el, de megvalósítása késett. Az Elnöki Tanács 1953. évi 26. sz. törvényerejű rendeletével valósult meg az érettségire épülő, felsőfokú, hároméves tanítóképzés (Kis 2012).

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában végzetek pályakövetése azt mutatja, hogy ez az iskolatípus Pécsset is betöltötte azt a szerepet, melyet a törvényalkotók és az iskola alapítói a kezdetekkor szántak neki: művelt háziasszony-képző volt, hiszen a végzetek egyharmada otthon maradt feleségként, anyaként és háziasszonyként kamatoztatva a polgáriban megszerzett tudását. A polgárinak nem volt célja felkészíteni diákjait felsőfokú intézményekben való továbbtanulásra. Jól látszik, hogy milyen kevesen, 2% választja továbbtanulásra a gimnáziumokat. A többség alacsony tisztviselői állásokat, vagy alacsony státuszú kereskedelmi és ipari állásokat kívánt betölteni. A polgárinak ez is volt az előnye, hogy viszonylag rövid idő alatt adott olyan képzettséget, mellyel már el lehetett helyezkedni alacsony státuszú hivatalnoki állásokba.

XII. 2. Nevelés gyakorlata a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban

A Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában kálvinista szellemben nevelték a gyermekeket. Az értekezés XI. fejezete foglalkozik részletesen e nevelési elvekkel. A református iskola nevelési elvét Jézus igéjének nyomán határozhatjuk meg: az Isten és az embertársak szeretetét⁷⁰⁵ kell elültetni a gyermekek lelkében. Az iskolában folyó nevelés gyakorlatát ez határozta meg.

XII. 2. 1. Az „Élő istentisztelet” avagy a vallás mindennapi gyakorlására nevelés metódusa

„A pécsi egyház lelkészi kara a tantestülettel együtt minden igyekezetével azon van, hogy növendékeinkben a református érzést ébren tartsa és fokozza. Ezért reggelenként 8.00-tól 8.15-ig **áhitatot** tart a református és az evangélikus növendékek részére, a templomba járásukat⁷⁰⁶ ellenőrzi és számon tartja.” – írta az 1935/36-os tanévről készített hivatalos kiadványa az iskolának.⁷⁰⁷

A Sola Scriptura elvét elültetendő a gyermekben a **Biblia mindennapi olvasására** nevelték a leányokat. A volt diákok visszaemlékezéseikben arról számoltak be, hogy az étkezések előtt felolvasták a napi igét és asztaltársaságokként a feladott **bibliai idézetek közül kellett felmondani** egyet-egyét. Lekésni az áhitatot vagy nem tudni a feladott bibliai idézetet szégyen volt.⁷⁰⁸

Hetente jártak **istentiszteletre** és a legfőbb református ünnepek idején a konfirmáltak éltek az úrvacsora⁷⁰⁹ szentségével. Az iskola megszervezte a növendékei számára **konfirmációra**⁷¹⁰ **való felkészítést**. Az 1930-as évek végére – a politikai helyzet következtében – egyre több izraelita felekezethez tartozó leánynövendék konfirmált: 1937/38-ben már 6 főt érintett.⁷¹¹

Az iskola a vallásgyakorlás terén **toleráns** volt a más vallású tanulókkal szemben. „Intézetünk vallásos nevelése a régi utakon halad. Míg egyfelől az igaz kálvinista meggyőződés alapján áll, vigyázz arra, hogy az iskolában, hol 49% más vallású növendék van, ez a meggyőződés az általános keresztyén szeretet és etika jegyében soha ne legyen bántó, vagy hangoztatott.”⁷¹² Az iskola fegyelmi

⁷⁰⁵ „Jézus pedig monda néki: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.” (Máté 22,37-40)

⁷⁰⁶ 1921. évi XXX. tc. 2. Az iskoláztatás kötelezettsége magában foglalja a vásár- és ünnepnap iistentisztelet látogatásának kötelezettségét is. Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7486> (Letöltés dátuma: 2015. április 25).

⁷⁰⁷ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1935/36. iskolaévről. Pécs, 1936, p. 9.

⁷⁰⁸ Szakácsné 2007:48.

⁷⁰⁹ A reformátusok két szentséget ismernek el: a keresztség és az úrvacsora szentségét.

⁷¹⁰ A konfirmáció során a konfirmandus/jelölt hitet tesz arról, azaz megerősíti, hogy a keresztséggel kapott bizalom, mely szerint Ő Jézus gyermeke, felnőve is helytáll. A reformáció hitelveinek ismeretéről a gyülekezet színe előtt tesz bizonyosságot. A konfirmációval a jelölt a felnőtt gyülekezet úrvacsorával élő tagjává válik.

⁷¹¹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1937/38. iskolaévről. Pécs, 1938, p. 19.

⁷¹² Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1933/34. iskolaévről. Pécs, 1934, p. 11.

szabályzatában rögzítette a következőket: „Más hitfelekezetűek vallása és szertartása iránt semmiféle tiszteletlenséget tanúsítani nem szabad.”⁷¹³ Az értesítők szerint a református polgári leányiskolában minden felekezetű tanulónak biztosították a felekezetüknek megfelelő **hitoktatást**, s megkövetelték a vasárnapi istentiszteleten való részvételt a felekezetnek megfelelő helyen. A Siklói Református Polgári Leányiskolában az 1917/18-as tanévben heti 2 órában a reformátusoknak Gilicze Antal református lelkész, az izraelitáknak Dr. Junger Mózes rabbi, a katolikusoknak P. Péri Bonaventura ferences-rendi szerzetes, a szerbeknek Pilits György görögkeleti lelkész és az evangélikusoknak Vértessy Zoltán magyarbólyi evangélikus lelkész tanított hittant.⁷¹⁴ Az ugyanabban az évben alapított Siklói Katolikus Polgári Leányiskola 1916-os értesítője szerint nem volt a katolikusokon kívül más felekezetűeknek vallásoktatása. „A vasár és ünnepnapok szentmiséiben s egyéb vallási gyakorlatokban testületileg vett részt az iskola.” – olvasható az Értesítőben.⁷¹⁵ A siklói katolikus polgáriban 1916-ban a tantestület tagjai között katolikus hitoktatón kívül csak Dr. Junger Mózes rabbi, az izraelita hittan oktatója szerepel (3%-a a tanulóknak izraelita). Református hitoktatóról nem tettek említést az évkönyvben. (2% református volt). 1930-ban (mikor már 12% református és 2% evangélikus, valamint 1% baptista tanuló volt) a siklói katolikus iskola értesítője már felsorolja az iskolán kívüli hitoktatók között Rúzsás Lajos református lelkészt, Schelb Lili okleveles izraelita tanítónőt és Vértessy Zoltán evangélikus lelkészt.⁷¹⁶ Hasonlóan a katolikus iskolához, 1930-ban a református polgári leányiskola evangélikus tanulóit Vértessy Zoltán, magyarbólyi evangélikus lelkész, izraelita tanulóit Schwelb Lili, tanítónő és katolikus növendékeit P. Halápi Félix ferences szerzetes tanította hittanra. A református hittant Rúzsás Lajos lelkész oktatta a református felekezetű diákoknak. A hittan-oktatás 1916-tól 1930-ig mindegyik iskolában heti 2 órában folyt.

A Pécsi Református Leánynevelő Intézetben szintén felekezetenként oktatták a hittant a tanulóknak. A református hittan tanára Dizseri Sándor volt. Az államosításig tanította a reformátusoknak heti 2 órában minden osztályban. 1939-ben az igazgatónő a tankerületi főigazgatóhoz fordult azzal a kéréssel, hogy mivel 50 fő fölötti katolikus tanuló járt az intézménybe, ezért a katolikus hittanoktatást az intézmény falain belül kellett volna megoldani katolikus hitoktatóval. Indoklásként megemlítette a levélben, hogy az első pécsi tanévben, 1930/31-ben a pécsi belvárosi római katolikus egyházközség küldte a hitoktatót az intézetbe, aki az intézet termében végezte a hitoktatást. 1931/32-től nem jött az intézetbe a katolikus hitoktató. A növendékek a községi polgári leányiskolába jártak délelőttönként a katolikus hittanra. Ez problémát jelentett mind a tanulóknak, mind a tantestület számára: nem egyezett a két iskola csengetési rendje, s különböző tanórákról kellett előbb elmenni a gyermekeknek. A katolikus gyermekek „lelkészi részről is nagy nyomás alatt állnak, hittananyaguk feltűnően rossz, mégis kitaranak az iskola mellett.” – állította az igazgatótanácsos jegyzőkönyv.⁷¹⁷ A hittan órák miatti „szervezetlenség” hatással volt a katolikus gyermekek tanulmányi átlagára is.⁷¹⁸

A 61. ábra mutatja a különböző felekezetekhez tartozó tanulók tanulmányi előmenetelét. Az 1930/31-es tanévben a katolikus tanulók létszámukban jelentős arányt képviseltek⁷¹⁹ (7%-a az összes tanulónak) közülük jelest csak a tanulók 3%-a kapott. Jelentős volt az izraelita gyermekek aránya (13%-a a tanulóknak) a jelesek között 31%. A reformátusok (69%-a a tanulóknak) a jelesek több mint felét, 60%-át alkották. Az evangélikusoknak 6%-a volt jeles tanuló. Ők voltak jelen – a katolikusok után – a legkisebb arányban (11%) az iskolában. A katolikusok aránya a gyengébb osztályzatokkal bíró tanulóknak között jelentős volt: az elégtelenek 59%-a tartozott a katolikus felekezethez.

Az anyakönyvek⁷²⁰ vizsgálata lehetővé tette, hogy a tanulmányi eredmények alakulását a felekezethez való tartozás és az apa foglalkozása közti összefüggésben is vizsgáljuk. Az 1931/32-es tanévben az

⁷¹³ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1935-36. tanévről. p. 21.

⁷¹⁴ Siklói Református Polgári Leányiskola Értesítője, 1917, Siklós. p. 27.

⁷¹⁵ Siklói Kath. Polgári Leányiskola Értesítője, 1917, p. 15.

⁷¹⁶ Siklói Kath. Polgári Leányiskola Értesítője, 1930, p. 12.

⁷¹⁷ Kutasné 2007:111.

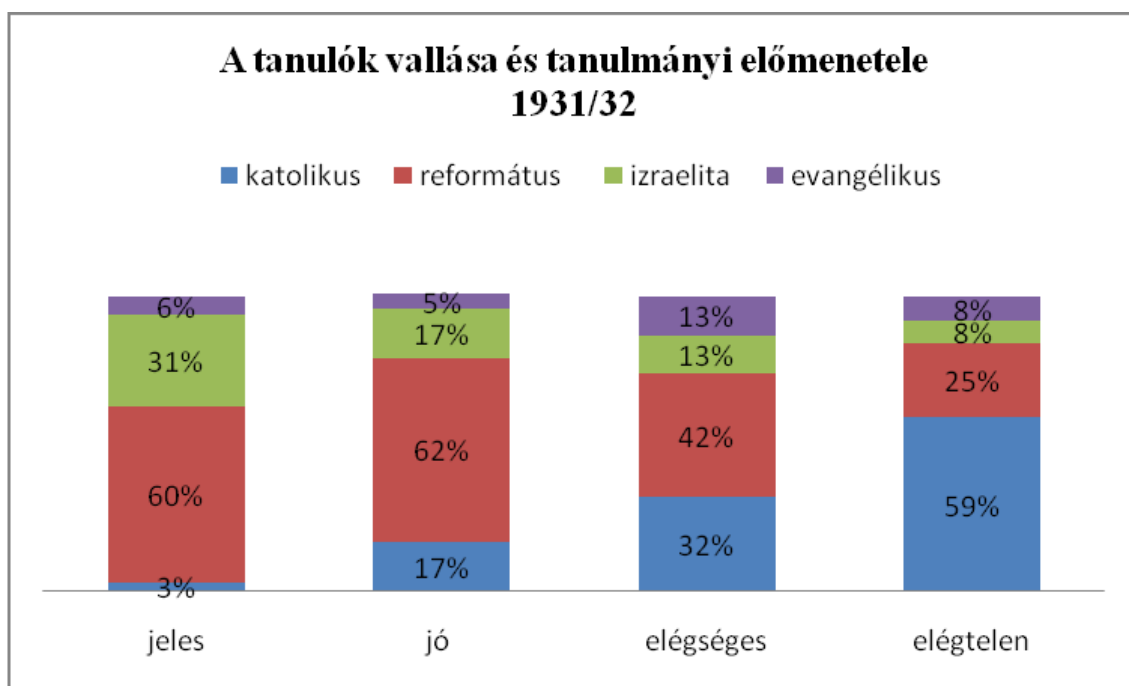
⁷¹⁸ Mojsisovich Margit Pécssett, 1939. szeptember 11-én kelt levele. MNL BaML VIII. 297.

⁷¹⁹ Ld. 51. ábra

⁷²⁰ A dolgozat leadása után, 2015 őszén kerültek elő az iskola naplói, melyek jelenleg a BREL-ben találhatóak.

elégtelen és az elégséges osztályzatot kapott tanulók között kevésbé volt kimutatható az összefüggés a tanulmányi eredmény és a szülő foglalkozása között. Pl. 1931/32-ben 10 tanuló maradt ki az iskolából a 154 tanuló közül. Ezek közül 7 református volt és 2 katolikus. A 10 tanulóból csak 2 tanuló szüleinek volt a többségénél alacsonyabb társadalmi státusza: 1 főt a háztartásbeli édesanyja nevelt, 1 leánykának pedig földműves volt az édesapja. A kimaradók többségének szülei alacsony társadalmi réteghez tartozott, vagy özvegy édesanyaként nevelte gyermekét. A jelesek esetében már kimutatható összefüggés a magasabb társadalmi státusszal rendelkező szülői háttér és a tanulmányi eredmény között. 1931/32-ben a 154 tanuló közül 28 volt jeles. Közülük 17 volt református, 8 izraelita, 2 evangélikus és 1 római katolikus tanuló. A reformátusok édesapjának a foglalkozása a 17-ből 7 esetében volt református lelkész és 2 esetben református tanító, 3 gyermek apja volt napszámos vagy földműves. A többiek tisztviselő és iparos gyermekek voltak. Az izraeliták közül 5 gyermek édesapja volt kereskedő, 1 leányé mérnök, 1 gyermeké bankár és 1 leányé mészáros. A római katolikus jeles tanuló édesapja MÁV-alkalmazott volt.

61. ábra: A tanulók felekezeti hovatartozása és tanulmányi előmenetele

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1931/32-es iskolaévről. p. 16-18.⁷²¹

A tanárok „néhány evangélikust kivéve, mind mélyen hívő” reformátusok voltak.⁷²² „**Személyes hitvallásukkal**, bibliai és egyéni történeteikkel, meggyőzően tárták tanítványaik elé, a kegyelemben mindig meg-megújuló, keresztyéni életforma szépségét.” Példaképek voltak a hit gyakorlásában is. „Komoly önvizsgálatra nevelték diákjaikat, bűnbánatra és megbocsátásra.”⁷²³

Évente, általában tavasszal rendeztek „**csendesnapot**,” mely két napig tartott. Közös Istentisztelettel kezdődött ez az alkalom, majd együtt énekeltek és ezután lelki dolgokkal foglalkoztak osztályonként a növendékek az osztályfőnökük vezetésével. 1932-ben a csendesnapon a város összes középiskolájának református tanulói részt vettek. Az iskola igazgatónője, Mojsisovich Margit „Ki őríz meg engem?” és

⁷²¹ A polgári leányiskola és a továbbképző tanfolyam nyilvános és a magán tanulóinak vallása és általános előmenetele.

⁷²² Ld. 9. táblázat.

⁷²³ Szakácsné 2007:48.

az igazgatótanács tagja Nagy Ákosné „Mitől őrizkedjék a református diáklány?” címmel tartott előadást a diákok lelki épülését szolgálva.⁷²⁴

A csendesnapok mellett **konferenciákat** is tartottak (pl. 1930-ban Pécsen rendezték meg a leánykonferenciát, melyen a siklói intézményből többen is részt vettek) a belmisszió konferenciáinak mintájára. Ezeket az alkalmakat egy-egy téma köré szervezték, előadókat hívtak, majd kis csoportokban egymás között is átbeszélték azt.

Az iskola vezetősége fontosnak tartotta, hogy az intézmény ismert legyen **Pécs** városában és az egyházmegye gyülekezeteiben. Különösen a **Pécsi Református Gyülekezettel volt szoros kapcsolata az iskolának**. Ezt segítette, hogy a tanárok részt vettek az egyház, a gyülekezet és Pécs városának **egyesületi életében**, s olyan célokért szolgáltak, melyek az egyházmegye iskolájának az értékeit tükrözték, s erősítették. A diákok egyházi ünnepek alkalmával szerepeltek a gyülekezet előtt: bibliai tárgyú színdarabot adtak elő, énekeltek stb. Ezeket az alkalmakat mindig **szereplés** követte, melyre nagyon jó szívvel emlékeztek az iskola egykori diákjai.⁷²⁵

A **tanulás környezetét** és az internátus szobáinak a kialakítását a Solus Christus elvét követve alakították ki az **egyszerűség** jegyében.⁷²⁶ Az iskola és az internátus falait bibliai idézeteken, a református egyház címerén kívül nem díszítették.

A **filantrópia és az altruizmus gyakorlására** neveltek az iskolában alakuló önképzőkörök segítségével. A **Thábita Leánykör** felépítésében lemásolta a belmisszió nyomán létrejött egyesületek szervezeti felépítését és működését. Az iskolai önképzőkör névadója az Újszövetségben szereplő Thábita,⁷²⁷ akinek példája kifejezte a kör működésének célját: jótékonykodás, adományozás. Válaszmányi tagokból állt, elnökét és titkárát is a diákleányokból választották a tagok.⁷²⁸ Tanári felügyelettel működött, az internátus felügyelő tanára segítette a kör munkáját. Különböző eseményeket (tombolaestet, színdarabot) rendeztek, melynek bevételét nemes célra (pl.: bányászgyermek Mikulás-napi csomagjára, a gödöllői vagy a nagypalli árvaháznak stb.) ajánlották fel. Vasárnaponként Biblia órát és vasárnapi iskolát tartottak.⁷²⁹ Az 1930/31-es tanévben a **„Bejáró növendékek leányköre”** is hasonló céllal jött létre, mint a Thábita-kör, de a tagjait a bejáró növendékekből toborozta. Vezetője Borbély Ilona tanárnő volt. „Annyi meleg ruhát, cipőt, télikabátot, játékszert, könyvet, ennivalót gyűjtöttek össze, hogy húsz szegény óvodás és elemi iskolás kaphatott gazdag ajándékesomagot és jó uzsonnát a kedves kis karácsonyfa ünnepén.”⁷³⁰ Az első világháború alatt is⁷³¹ és a II. világháború alatt is a fronton harcoló katonáknak küldtek csomagokat. Ifjúsági Vöröskereszt

⁷²⁴ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1931/32. iskolaévről.

⁷²⁵ Elhangzott 2012. május 18-án készített interjúban.

⁷²⁶ E tanítás szerint egyedül Krisztusban való hit által lehet üdvözülni. Közbenjárókra nincs szükség. Így szentekre sem, s semmi külsődleges jegyekre sem, mint amilyenek a festett képek.

⁷²⁷ Ld. Melléklet I.

⁷²⁸ A leánykör tisztikara az 1939/40. évben a következőképpen alakult. Vezető elnök: Borbély Ilona, ifjúsági elnök: Szívós Éva IV. osztály, alelnök: Papp Edit IV., főtitkár: Wittenbart Jolán IV., titkár: Bogoly Irma IV., könyvtáros: Kisari Borbála IV., pénztáros: Haraszi Irma IV., jegyzők: Botár Ilona Kakas Róza, ellenőr: Dressmann Friderika.

⁷²⁹ „A leánykör működése kétirányú: hitépítő és jótékony munka. Az első célt a bibliaórák és vasárnapi iskola szolgálja. (...) Két vallásos tárgyú műsoros délutánt is tartottunk ebben az évben. (...) két taggal képviseltettük magunkat a csányosrói leánykonferencián (...) Leánykörünk másik hivatása, hogy a szegényeket, árvákat, bajbajutottakat segítsük. Erre a célra fordítjuk a mikulás előadásunk és a tombolánk bevételét (...). karácsonyi ajándékot küldtünk a komáromi, a kiskoszmányi, siklói, gödöllői árvaházba, ... a pécsi szeretetházba, egy szegényházba, egy szegény pécsi családnak, Molnár Máriának és a finn testvéreknek.” In: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Leányinternátusának értesítője az 1939/40. tanévről. Pécs, 1940. p. 22.

⁷³⁰ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1930/31. iskolaévről. Pécs, 1931, p. 16.

⁷³¹ „Az Országos Bizottság Hadisír-gondozó Alap javára 20 koronát gyűjtöttek. Gyász pajzsok elárulásával 23,8 korona gyűlt össze, melyet a Hadiségélyező Hivatalnak Budapestre elküldtetett. A katonák karácsonyára gyűjtöttek 156,94 koronát. In: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári leányiskolájának értesítője az 1916/17. évről. Siklós, 1917. p. 18.

tagjai a frontra küldtek, a sebesültek részére papucsot, kötszert, csomagot.⁷³² A **631. számú „Diákkaptár”**⁷³³ tagjai mindenfélét gyűjtöttek (papírt, bádogot, rongyot stb.), amiért pénzt kaphattak. Vásárt is rendeztek saját készítésű árujuktól, s a bevételüket **adományozásra** fordították. 1934-ben Molnár Mária⁷³⁴ misszionáriusnőnek a pápuák között végzett munkáját segítették elő azzal, hogy az internátus lakói minden reggel a tejeskávéhoz kapott két kockacukor egyikét összegyűjtötték a pápuák számára.

A misszionáriusnő 1930/31-ben és 1935/36-ban is járt az iskolában.⁷³⁵ Előadásaiban beszámolt a pápuák között töltött éveiről. Vasel Matild,⁷³⁶ aki Kínában folytatott missziói munkát, szintén meglátogatta az intézményt.⁷³⁷ A misszionáriusnők előadásaikkal népszerűsítették a **külföldi missziós tevékenységet**. A két bátor nő példája a gyermekek számára azt a kálvini tant közvetítette, hogy mindenki számára elrendeltetett egy **élethivatás**, melyet fel kell ismerni, majd munkával be kell teljesíteni.⁷³⁸

A **munkára nevelés** fontos szerepet kapott az intézményben. A diákok maguk művelték meg az iskola veteményeskertjét, a továbbképzősök besegítettek a mindennapi főzésbe. Az internátusban a hetesek rendszerét vezették be. A kézimunka, a fehérnemű-varrás és a szőnyegszövés is fontos szerepet töltött be a gyermekek mindennapjaiban. 1926-tól minden évben kiállítás rendeztek az egy év alatt elkészült munkákból. 1943-ban például kerti munkát is vállaltak a lányok a szünidőben a Pécsen működő bolgár kertészetekben.⁷³⁹

⁷³² 1943. november 17-én alakult meg. Munkájuk elsősorban a katonákért folyt. 1944. szeptember-október hónapokban a sebesült katonákat hetenként látogatták meg a növendékek. Minden alkalommal vittek üdítőt, ajándékokat, süteményt, gyümölcsöt, cukorkát, uborkát, zöldpaprikát, paradicsomot, könyvet, újságot, írószert, társasjátékot, cigarettát, szappant, virágot, ruhát. Egy alkalommal szórakoztató műsorral kedveskedtek a katonáknak. Minden látogatáskor elbeszélgettek velük és apróbb szolgáltatásokat vállaltak. Az év második felében a foglyok felé fordult a segítőkészség. Gyűjtöttek számukra ruhát, kolbászt, csajkát, dohányt (...). A nagypalli református árvaházban nevelkedő saját hadiárva ellátása részére 1196 pengőt gyűjtött az ifjúsági Vöröskereszt. A Nyáry Pálné Szeretetotthonba naponként felváltva jártak, hogy a házimunkában segítkezzenek vagy a kis árvákkal foglalkozzanak. In: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1944/45. iskolaévről. Pécs, 1945, p. 8.

⁷³³ Kurucz Júlia tanárnő vezetésével működött az 1941/42. tanévben. Lényege, hogy a tanulók egy összeget fizettek be. Az év betéteredménye: 144,89 pengő. A betétállományt kamatoztatták, és így 16 pengő folyt be, amely összeget a betéttagok között a betett összeg arányában szétosztották. In: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1941/42. iskolaévről. Pécs, 1942, p. 20.

⁷³⁴ Molnár Mária (1886. szeptember 11, Várpalota – 1943. március 16, Pápua Új-Guinea mellett) Budapesten polgári leányiskolát végzett, majd műtősnőnek tanult. A Bethánia Szövetség tagjaival megismerkedett, hatásukra megtért. Jelenkezett a Filadelfia Diakonissza Egyletbe, 1908-tól a Bethesda kórházban dolgozott. Az I. világháború idején Galíciában egy járványkórházban végzett missziós tevékenységet Dr. Csia Sándor mellett. 42 évesen indult a pápuák földjére. Először Pitilu szigetén dolgozott, a pápuáktól ott kapta a „Misziz Doktor” nevet. „Megtanulta a pápuák nyelvét, lefordított számukra részeket a Bibliából, illetve különféle egyházi énekeket. A bennszülötteket tanította a civilizáció hasznos ismereteire, a gyerekeknek iskolát létesített. Megfigyelte a trópusi természetet, a pápuák életmódját, szokásait – ezekről levelekben, később könyvben számolt be.” A japánok 1943-ban az Akakize torpedóromboló fedélzetére hurcolták, és más misszionáriusokkal együtt kivégezték (Margit 2011).

⁷³⁵ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1944/45. iskolaévről. Pécs, 1945, p. 8.

⁷³⁶ Vasel Matild (1875-1939). Misszionáriusnő, aki 1907-ben került Kínába, és egy vakok számára fenntartott iskolában tanított (Vámos 1997).

⁷³⁷ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1930/31 iskolaévről. Pécs, 1931, p. 11.

⁷³⁸ Ld. a XI. 1. A református embereszmény című fejezetben.

⁷³⁹ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő intézetének Értesítője az 1942/43. iskolaévről. Pécs, 1943, p. 8.

XII. 2. 2. A hazaszeretet elmélyítésének módjai

Az I. világháborút lezáró Trianoni békeszerződés csapása a magyarságra súlyos következményekkel járt.⁷⁴⁰ Az 1920-as években a Bethlen-kormány kultuszminisztere Klebelsberg Kunó⁷⁴¹ által meghirdetett **új keresztény-nemzeti ideológiának**, a **neonacionalizmusnak** szellemében jelölték meg a református tanintézmények nevelési céljait és feladatait.

A XXII. Országos Református Tanáregyesület⁷⁴² budapesti közgyűlésén⁷⁴³ Dóczy Imre⁷⁴⁴ a konferencia nyitóelőadásán a következő kérdést tette fel: „Hát a mi gyászos korszakunkban hazánk és nemzetünk szétszaggatott helyzetében mi lehet nemzeti nevelésünk eszménye?” S így válaszolta meg: „Csak a nemzeti integritás és a történelmi Magyarország tudatának a jövő nemzedék lelkébe kitörölhetetlenül beleoltása, s szellemileg a legmagasabb fokon képzett, erkölcsileg művelt és testileg edzett olyan ifjúság nevelése, mely nemzetünk ezeréves vezető szerepét az ősi hazában helyreállítani s nemzeti eszményeinket megvalósítani képes.”⁷⁴⁵ Dóczy Imre ismertette a református tanintézetek számára is követendő nemzeti nevelési irányelveket: a nemzeti öntudat erősítését, a nemzeti önismeret kiművelését, alkotó munkára nevelést, a szociális érzék fejlesztését és a vallásos érzés ápolását nevezte meg legfőbb célként. Beszédében megállapította, „hogyan tanintézeteink a nemzeti integritás és az integer Magyarország tudatát oltják az ifjú nemzedék lelkébe s ezzel teljes nevelési eszményünk útján haladnak.”⁷⁴⁶

Az intézmény működésének idején a másik nagy hatású kultuszminiszter Hóman Bálint⁷⁴⁷ volt. A Klebelsberg-i többféle nemzeti ideológia együttélésén alapuló neonacionalizmussal szemben Hóman Bálint az egységes nemzeti ideológiát⁷⁴⁸ hirdette meg. E szerint a nemzetet egységes nemzetté kell nevelni. Az 1930-as években a nemzetté nevelés elsőbbséget élvezett a vallás-erkölcsi neveléssel szemben.⁷⁴⁹ **Az egységes nemzetté nevelés** egyik módja az volt, hogy a nemzeti tárgyakat – történelem és magyar irodalom – az iskolai oktatás és nevelés középpontjába emelték. A református tanár közvélemény csak örömet fejezte ki e célkitűzés miatt, mert a református iskola célja már évszázadok óta „minden tárgyon keresztül a magyart nevelni.”⁷⁵⁰

A kultuszminiszter következő kijelentése viszont aggodalmat keltett a református iskolaügyet szívükön viselők körében: „Törvényjavaslatom tiszteletben tartja a történelmi egyházaknak ősi jogszokásokban és törvényekben gyökerező iskolai fenntartási jogát, de egyben ugyanez ősi

⁷⁴⁰ Ld.: II. 3. A Horthy-korszak idején című fejezetben.

⁷⁴¹ Klebelsberg Kunó (1875-1932) 1922-1931 között állt a VKM élén (Mészáros 2005:320).

⁷⁴² 1902-ben alakult Dóczy Imre szervezésében, ő lett az első elnöke.

⁷⁴³ 1928. évi május hó 30-án tartották.

⁷⁴⁴ Dóczy Imre (1949-1930), 1925-ben a debreceni Tanárképző Intézet megszervezője, 1902-ben az ORTE megalapítója és első elnöke. Görög-latin szakos tanár. In: Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Letöltés ideje: 2015. április 25).

⁷⁴⁵ Protestáns Tanügyi Szemle. 1928. év 6. sz. p. 200.

⁷⁴⁶ Elnöki megnyitó. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928. év 6. sz. p. 203.

⁷⁴⁷ Hóman Bálint (1881-1951) történetíró, egyetemi tanár, kultúrpolitikus. 1932-38-ig a Gömbös- és Darányi-kormányban, majd 1939-1942 között a Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányban állt a VKM élén. In: Magyar Életrajzi Lexikon. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Letöltés ideje: 2015. április 26).

⁷⁴⁸ „A nemzetek élete csak úgy lehet egységes, csak úgy haladhat helyes irányban, ha nemzeti műveltség egysége, a nemzethez tartozók világszemléletének egyöntetűsége biztosítatik. Ennek azonban egységes feltétele az iskolai nevelés egysége, a köznevelés céltudatos irányítása. Törvényjavaslatom az egységes nemzeti világnézet kialakításának szükségességéből indul ki, és ehhez képest az iskolai nevelés elvi egységének biztosításra törekszik.” – fejtette ki Hóman Bálint az új nevelési célt. In: A Közoktatásügyi Igazgatás újjászervezése. Bp, 1935. p. 21. Idézi: Sarkadi Nagy János: Megjegyzések az új tanterv nevelési céljához. In: Protestáns Tanügyi Szemle, 1935. p.75.

⁷⁴⁹ Mészáros 2005:328.

⁷⁵⁰ Sarkadi Nagy János: Megjegyzések az új tanterv nevelési céljához. In: Protestáns Tanügyi Szemle, 1935, p. 76.

jogszokások és jogszabályok értelmében biztosítja a nemzetnevelés egysége érdekében kívánatos és szükséges állami főfelügyelet hatályát.”⁷⁵¹

Az irredentizmus jegyében folyt a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában és internátusában a nevelés. Ünnepeleken és áhítatokon elmondták a Papp-Váry Elemérné⁷⁵² „A magyar Hiszekegy” című versét⁷⁵³.

Többször vitték a növendékeket olyan előadásokra, melyek **az elcsatolt területek** irodalmáról szóltak. 1936 októberében részt vettek György Dénes erdélyi tanárnak az erdélyi magyar irodalomról tartott szavazatokkal kísért előadásán.⁷⁵⁴ Ugyanebben az évben a Nemzeti Színházban nézték meg azt az irodalmi estet, melyen a „megszállott területek nagynevű írói és költői gyönyörködtettek” előadásaikkal.⁷⁵⁵

Az iskolai ünnepek jelentős részén az elhangzott versek, beszédek a hazaszeretet elmélyítésére szolgáltak. 1935. április 8-án II. Rákóczi Ferenc halálának emlékeztére az iskolában működő Erzsébet Önképzőkör ünnepi gyűlést rendezett, melyről a „hallgatóság meghatva távozott. Éreztük, hogy a nagy Rákóczi lelke lebeg ott közöttünk, hogy átítassa a mi fiatal szívünket is a hazaszeretet magasztos tüzeivel.” – írta az önképzőkör elnöke Roder Júlia.⁷⁵⁶ A hatást az ünnepélyen elhangzott versekkel és dalokkal érték el. A kuruc dalok közül a „Mit búsulsz kenyeres pajtás” vagy Lévai József: „Mikes” című verse, „Messze, messze Rodostóban” és „Rákóczi Ferenc imája” is az elveszett haza után való keserves bánkódást fejezte ki. Nagy öröm volt, mikor visszacsatolták az elveszett országrészeket.

Közös városi ünnepeket rendeztek, melyen az intézmény is részt vett teljes létszámban. Ilyen volt a Felvidék visszacsatolásának egy éves évfordulójának megünneplése: 1939. szeptember 17-én a város összes iskolája kivonult a térre, hogy tiszteletét tegye az országzászló előtt.⁷⁵⁷

Az 1942/43-as tanévben „A hazafias öntudat ápolására intézetünk minden alkalmat megragad. A **tanítási órák** szellemét magyar lélek hatja át, a magyar történelemórák a magyar élet értékeit ismertetik, a földrajzórakon a magyar föld szépsége és gazdagsága tárul a növendékek szeme elé. A II. osztályos növendékek pedig a térképen követték a magyar katona idegen földre vezető útját. reménykedve és aggódva néztük a tájat, melyet újra magyar vér öntöz.”⁷⁵⁸ – állította az iskola értesítője.

Az iskolai fogalmazások témájául többször választották a hazaszeretetet. 1926/27-ben például a IV. osztályosok magyar dolgozatai között szerepelt a következő téma: „Mit tehetek én a magyar hazáért?”, vagy „Szívet cserél az, ki hazát cserél.” A diákok közül egy ismeretlen szerző magyar dolgozatának

⁷⁵¹ uo. p. 77.

⁷⁵² Papp-Váry Elemérné (született: Sziklai Szeréna, 1881-1923); életrajzi adatait lásd Új Idők Lexikona. 20. köt. Budapest, 1941.

⁷⁵³ Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában. A vers a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája és a Védő Ligák Szövetsége által 1920-ban kiírt pályázat győztese a Horthy-korszak „nemzeti imája” lett. In: Magyar Életrajzi Lexikon. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (Letöltés dátuma: 2015. április 25).

⁷⁵⁴ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1936/37. tanévről. p. 7.

⁷⁵⁵ uo.

⁷⁵⁶ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1934-35. tanévről. p.13.

⁷⁵⁷ 1925-ben jött létre az Ereklýés Országzászló Nagybizottság, amely azt tűzte ki céljául, hogy szerte Magyarország területén az egykori történelmi országot megidézõ, s egyben a nemzet egységét jelképezõ Ereklýés Országzászló emlékműveket állítson fel. Ez az emlékműbizottság 1939-ben, a Felvidék visszacsatolásának egyéves évfordulóján, sorozatos országzászló avatásokkal emlékezett meg az eseményről. Forrás: <http://www.dunaszerdahely.com/index.php/blog/108-dunaszerdahely-a-ke-t-vilghaboru-kozott/167-ereklyes-orszagzaszlo-avatasa-dunaszerdahelyen> (Letöltés dátuma: 2015. április 25).

⁷⁵⁸ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1941/42. tanévről. p.9.

részlete is jól mutatja nacionalista érzéseit. 1940-ben a „Magyarnak lenni” című dolgozatban⁷⁵⁹ egy diák a következőképpen fogalmazta meg, hogy mit jelent számára magyarnak lenni: „Mit jelent e szó magyarnak lenni? E szó magyarnak lenni, annyit jelent, hogy különbnek kell lennünk körülöttünk lévő büszke szomszédainknál. Különbben érezni, különben szeretni ezt a drága magyar hazát, mint ők szeretik hazájukat. Míg ők dicsekednek azzal, hogy mi angolok, mi németek vagyunk, addig mi mutassuk meg, hogy mi pedig talpig magyarok vagyunk! És különbek vagyunk az ipar és a kereskedelmi téren és a harc mezején. Igaz, hogy a többi nemzetnek nagyobb a hadereje, de a magyar vitézségnél nagyobb nincs.”

Trianont követően megnőtt a **testedzés** jelentősége az iskolai oktatásban és nevelésben. „...a testnevelésünk a világháború óta, annak hatása alatt, kapcsolatban az európai testnevelési mozgalmakkal, eddig soha nem tapasztalható lendületet nyert. Iskolai életünket a tornaórák és játékok testedző gyakorlatai mellett sportkörök és cserkészcsapatok serény működése élénkíti (...) e nevelési irány állandósítása és fejlesztése, kiegészítve az iskolán kívüli levente-intézmény országos szervezésével, hivatva van a Trianon által ránk erőszakolt lefegyverzés pótlására is, hogy ha egyszer a sorsdöntő óra elkövetkezik, művelt, nemzeti hadsereget állíthasson a haza védelmére.”⁷⁶⁰ – hangzottak el az ORTE elnökének, Dóczy Imrének a testnevelés fontosságát és annak célját hangsúlyozó mondatai 1928-ban. Ennek az érdekében már az 1921. évi 53. tc. minden iskolában **kötelezővé tette a testnevelést** a lányoknak is, és 12 éves kortól előírta a leventemozgalom keretei között folytatott testnevelést.⁷⁶¹ 1942-ben bevezették a napi félórás testnevelést, de ez a leányiskolákban nem volt kötelező.⁷⁶² A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában 1942-ig nem volt **tornaterem**. A tanórákat az ebédlőben, az udvaron tartották meg. Pécssett jégpályára és úszásra vitték a gyermekeket. Az iskolai testnevelésórák mellett az iskolai kert művelése biztosította még a mozgást.

Kirándulásokat is szervezett az intézmény minden évben. Pl. az 1925/26-os tanév végén Garéba kirándultak, ahol „délután együttláttuk a kis falu katolikus és valamennyi keresztyén szeretetben összenőtt népét.” Az 1928/29-es tanévben Budapestre kirándultak, ahol a Bethánia szervezte számukra a szállást, s MEKDESZ képviselője fogadta őket. Meghallgatták Sik Sándor előadását Gárdonyi Gézáról, ellátogattak a Háziasszonyok Egyesületének háztartási kiállítására a Nemzeti Múzeumba, részt vettek református istentiszteleten a Kálvin téri templomban és a MEKDESZ szeretetvendégségén.⁷⁶³

Az intézményben 1925-től – tanári vezetéssel – működött **cserkészcsapat**. Az 1920-as években 46. Kanizsai Dorottya Cserkész Leánycsapatnak, 1937-ben Lórántffy Zsuzsanna cserkészcsapatnak, az 1939/40-es tanévben pedig 197. sz. Lónyai Anna⁷⁶⁴ cserkészcsapatnak nevezték.⁷⁶⁵ A cserkészcsapat névadói olyan történelmi személyiségek, akik megtestesítették a református nő eszményét, példaképként szolgálva a leányoknak.⁷⁶⁶ Általában 20 fő fölötti létszámmal tevékenykedtek. Az 1926/27-es tanévben 22, 1939/40-ben 25 tagja volt a cserkészcsapatnak. Tornáztak, készültek a cserkészvizsgára, kirándultak. A cserkészcsapat „Ősszel megmászta a Misinát, elment Villánykövesdre, Nagyharsányba, márciusban hóvirággal töltötte meg kalapját a Tenkesen.”⁷⁶⁷ 1940-ben bekapcsolódtak az Országos

⁷⁵⁹ Sajnos nem maradt fenn a szerző neve, sem az osztálya, csak keletkezési ideje és helye: Pécs, 1940. IV. 9. MNL BaML VIII. 297.

⁷⁶⁰ Dóczy Imre: Elnöki megnyitó. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928. év 6. sz. p. 202. Forrás: <http://medit.lutheran.hu/m/konyv-2268> (Letöltés ideje: 2015. április 25).

⁷⁶¹ Mészáros, 2005:322.

⁷⁶² 241.182-1942. IX. 2. ü. o. sz. MNL BaML VIII. 297.

⁷⁶³ Tartalmas kirándulások voltak ezek, melyek egy részt gyarapították a növendékek ismereteit, műveltségét. Más részt a vallásos hitéletre is hatást gyakoroltak. Megismerkedhettek a fővárosban folyó református egyesületi élettel is.

⁷⁶⁴ Lónyai Anna (meghalt 1693), Lónyai István és Báthori Kata leánya, Kemény János erdélyi fejedelem második felesége volt. 1666-ban adományozott a debreczeni kollegium részére. (Tarnóc, 1978)

⁷⁶⁵ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Leányinternátusának Értesítője az 1939/40. tanévről. Pécs, 1940. p. 21.

⁷⁶⁶ Ld. II.2. A közoktatás helyzete a dualizmus korában című fejezet

⁷⁶⁷ Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának Értesítője az 1926/27. tanévről. p. 12.

Cserkész Mozgalom gyűjtőmunkájába az árvízkárosultak javára. Elsősegélynyújtó és légvédelmi tanfolyamot is végeztek. **Levente leánycapata** is alakult az intézménynek.

Jól látható, hogy a református polgári leányiskolában sokféle módon nevelték a leányokat Isten és embertársaik szeretetére és szolgálatára. A közösségépítésnek számos formájával találkozhattunk. Az iskolai önképzőköröktől, jótékonyági diákegyesületektől kezdve a cserkészcsapatokig számos alkalom volt arra, hogy a gyermek megtalálja helyét az iskola közösségében. A vallásgyakorlásban az egyén – Isten kapcsolatának kialakításán és elmélyítésén túl (Biblia naponkénti forgatása, napkezdő áhítatok, napszakonkénti imák) a közösségi imádkozásnak és léleképítésnek is számos lehetőségével éltek (csendesnapok, konferenciák). Ezek a nevelési módszerek mind azt a református nőideál kialakítását szolgálták: református identitású, élethivatását megtaláló és betöltő, közösségekben tevékenyen élő keresztyén nőt formáljanak az iskola és internátus együttesében. A nevelést a református elvek mellett a korszakot a Trianoni tragédia következtében erősödő irredentista szellem is befolyásolta, melyet a testnevelés magas óraszama, a cserkészcsapatok és a leventemozgalom mellett a tankönyvek tartalma is jelzett.

XII. 3. A történelem-tankönyv a nevelés szolgálatában

XII. 3. 1. Történelmi nőalakok, mint példaképek

A református nő példaképei között nemcsak a Biblia nőalakjai, hanem történelmi személyiségek is szerepeltek. Ezek közül kiemelkedtek a reformáció korában élő református magyar nagyszonyok, valamint a nőnevelés úttörői.

E fejezetben a polgári leányiskola értesítőinek tankönyvjegyzékeiben szereplő történelem tankönyveket vizsgáljuk. Az volt a célunk, hogy megmutassuk, hogy a történelem nőalakjai közül kiket emeltek ki példaképül és milyen szerepekben láttatták őket a tankönyvek szerzői. Az elemzés tárgya, az 1910-ben a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda által Budapesten kiadott Istvánffy Gyula „Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára” írt tankönyv. A második tankönyv az Istvánffy-féle könyv változata, melyet Kovács György dolgozott át, s melyet azonos címmel, de Istvánffy Gyula szerző nevével, a VKM 151,547/1922 sz. rendeletével engedélyezett.⁷⁶⁸ A harmadik tankönyvet, Vitéz Kovács György „Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára” címűt a Lampel Kiadó jelentette meg, s a VKM 67,750/1928-IIIa. sz. rendeletével engedélyezett. Feltételezzük, hogy 1922-ig az Istvánffy-féle 1910-es tankönyvet használták a fent említett intézményben, majd 1928-ig az 1922-es rendelettel tankönyvvé nyilvánított Kovács-féle változat volt a negyedik leánygyermek történelemkönyve. 1928-tól pedig a harmadik tankönyv volt érvényben.⁷⁶⁹ A dualizmus végén nagy számban születtek a tankönyvek, és kisebb átdolgozásokkal maradtak forgalomban több évtizeden keresztül.⁷⁷⁰ A pécsi királyi tanfelügyelőségnek elküldött „Kimutatás az 1924/25. tanév könyvekről és segédkönyvekről” 21. és 22. pontjában szerepelt a Franklin Társulat által kiadott Kovács György „Történelem” című könyve,⁷⁷¹ de 1936-ban már nem szerepelt ugyanez a tankönyv a VKM által 1936. június 4-én a Hivatalos Közlönyben megjelentetett 3201/1936 számmal kiadott hivatalos tankönyvjegyzékben. A tankerületi királyi tanfelügyelő nevében

⁷⁶⁸ E tankönyv – a Hivatalos Közlöny (1922-1928) szerint – 1928-ig nem kapott új engedélyszámot.

⁷⁶⁹ Nem lehet egyértelműen beazonosítani a tankönyveket az értesítők tankönyvjegyzéke alapján, mivel a jegyzék írója nem jelöli sem a tankönyv kiadóját, sem a kiadás helyét, idejét. A szerzőre és a címre vonatkozó adatok sem egyértelműek. 1935/36-ig a tankönyvjegyzékekben a szerzőpárost együtt feltüntetve, de különböző címekkel találhatjuk meg a könyvet. Pl. a Siklósi Polgári leányiskolájának 1925/26-os Értesítője Kovács – Istvánffy: A magyar nemzet története címmel veszi jegyzékbe a könyvet, az 1926/27-es értesítőben pedig „Magyarország történelme” címmel jelenik meg. Ugyanezen szerzőpárosnak „Történelem I.” címmel is megjelenik az értesítőben a könyve a III. osztály számára. 1936/37-től a Pécsi Református Polgári Leányiskola 1936/37-es értesítője vitéz Kovács György „Magyarország történelme” címmel szerepelteti a tankönyvet. Az 1943/44-es értesítőben is ekképpen találkozunk még a könyvvel.

⁷⁷⁰ Katona 2006a:1,5,15.

⁷⁷¹ Kimutatás az 1924/25. tanév könyvekről és segédkönyvekről. Siklós, 1925. január. MNL BaML VIII. 297.

a tanügyi tanácsos figyelmeztette az intézet vezetőjét erre.⁷⁷² Ennek ellenére az intézet értesítői alapján azt állíthatjuk, hogy ezt a tankönyvet használták a II. világháború végéig.

Az általunk vizsgált tankönyvek írói nem tudósok, hanem jól képzett tanárok – polgári leányiskolai igazgatók – voltak. Kováts György a Pesterzsébeti Leánypolgárit,⁷⁷³ Istvánffy Gyula a „Liptó-szentmiklósi” Állami Polgári Iskola igazgatója volt,⁷⁷⁴ és latint nyelvet tanított.

Az említett tankönyvekben a legtöbb szöveges tartalommal, akár önálló fejezetben, illusztrációval is megjelentetett nőalakok a következők voltak: Izabella királyné,⁷⁷⁵ Dobó Katica,⁷⁷⁶ Lorántffy Zsuzsanna,⁷⁷⁷ Zrínyi Ilona,⁷⁷⁸ Mária Terézia,⁷⁷⁹ Mária Antoinette,⁷⁸⁰ Erzsébet királyné.⁷⁸¹ Önálló fejezetben dolgozza fel mindhárom tankönyv – szinte változatlan szövegtartalommal – a XVII. századi történelmünk jelentős nőalakjait. A fejezet címe: „Erdély nagy asszonyai.”⁷⁸² Itt olvashattunk Bethlen Gábor feleségeiről, Károlyi Zsuzsannáról és Brandenburgi Katalinról,⁷⁸³ I. Rákóczy György feleségéről, Lorántffy Zsuzsannáról, Apaffy Mihály feleségéről, Bornemissza Annáról. A szerzők e fejezetben tárgyalták Zrínyi Ilonát is, mint aki a fent említett nők „méltó társa”⁷⁸⁴ volt. A következő nőalakokkal említés szintjén foglalkoztak a tankönyvszerzők. Hozzájuk sem illusztráció, sem hosszabb szövegrész nem kapcsolódott: nápolyi Johanna,⁷⁸⁵ Losonczy István neje, Pekri Anna,⁷⁸⁶ Brandenburgi Katalin,⁷⁸⁷ Rákóczi Ferenc édesanyja, Báthory Zsófia,⁷⁸⁸ Széchy Mária, Wesselényi Ferenc nádor felesége,⁷⁸⁹ Frangepán Ferencné,⁷⁹⁰ Mária Lujza.⁷⁹¹ Kováts György már az 1922-es és az 1928-as tankönyvben felsorolta azoknak a nőknek a nevét, akik „A leánynevelés előmozdításán sokat fáradoztak: Karacs Teréz, Teleki Blanka grófnő, Brunsvik Teréz grófnő, Veress Pálné, Zirzen Janka...”⁷⁹² Az 1928-as tankönyvben írt csak Damjanich Jánosnéról, aki „...a hős vértanú özvegye, aki lelkének örökké fájó sebére abban keresett gyógyító irt, hogy pártfogásába vette az elhagyottakat s megalapította a Magyar Gazdaasszonyok árvaházát...”⁷⁹³ valamint megemlékezett az I. világháborúban helytálló nők „áldozatkészségéről,”⁷⁹⁴ és írt Tormay Ceciliáról,⁷⁹⁵ a Bujdosó könyv szerzőjéről, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének elnökéről. Az 1928-as tankönyvben az utolsóként említett nő Papp-Váry Eleménné, Sziklay Szeréna, a „prófétalelkű költő,”⁷⁹⁶ akinek versével zárja le „A trianoni béke” című fejezetet s egyben az újkori történelem tárgyalását is a szerző: „Hiszek egy Istenben. Hiszek egy hazában. Hiszek egy isteni örök igazságban. Hiszek Magyarország Feltámadásában!”

⁷⁷² MNL BaML VIII. 297.

⁷⁷³ Az iskola értesítője. <http://www.antikkonyv.hu/konyv/bibliofil/act-addbook--8409> (Letöltés ideje: 2014. január 10).

⁷⁷⁴ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Istvánffy Gyula, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/letoltés> (Letöltés ideje: 2012. május 2).

⁷⁷⁵ Istvánffy 1910:31-32; Kováts 1922:21-22; Kováts 1928:20-22.

⁷⁷⁶ Istvánffy 1910:34; Kováts 1922:25; Kováts 1928:25.

⁷⁷⁷ Istvánffy 1910:77-78; Kováts 1922:61-62; Kováts 1928:55.

⁷⁷⁸ Istvánffy 1910:79-80; Kováts 1922:63-64; Kováts 1928:56-57.

⁷⁷⁹ Istvánffy 1910:89-92; Kováts 1922:82-84; Kováts 1928:73-76.

⁷⁸⁰ Istvánffy 1910:98; Kováts 1922:94; Kováts 1928:83.

⁷⁸¹ Istvánffy 1910:114-115; Kováts 1922:119-121; Kováts 1928:103-106.

⁷⁸² Istvánffy 1910:77-80; Kováts 1922:61-65; Kováts 1928:54-57.

⁷⁸³ Brandenburgi Katalin csak az Istvánffy-féle könyv fejezetben szerepel.

⁷⁸⁴ Istvánffy 1910:79; Kováts 1922:82; Kováts 1928:76.

⁷⁸⁵ Istvánffy 1910:3.

⁷⁸⁶ Istvánffy 1910:23; Kováts 1922:23; Kováts 1928:23.

⁷⁸⁷ Istvánffy 1910:60-61.

⁷⁸⁸ Istvánffy 1910:67; Kováts 1922:52; Kováts 1928:47.

⁷⁸⁹ Istvánffy 1910:68; Kováts 1922:52; Kováts 1928:46.

⁷⁹⁰ Istvánffy 1910:68.

⁷⁹¹ Istvánffy 1910:100; Kováts 1922:95; Kováts 1928:86.

⁷⁹² Kováts 1922:128; Kováts 1928:111.

⁷⁹³ Kováts 1928:111.

⁷⁹⁴ Kováts 1922:130; Kováts 1928:117.

⁷⁹⁵ Kováts 1928:123.

⁷⁹⁶ uo.

15. táblázat: A történelmi nőalakok által betöltött társadalmi szerepek a történelemtankönyvek alapján

Női szerepek		Istvánffy, 1910	Kováts, 1922	Kováts, 1928
Társadalmi státusz	királynő	Mária Terézia	Mária Terézia	Mária Terézia
	királyné	Izabella, Mária A, Mária L, Erzsébet	Izabella, Mária A, Mária L, Erzsébet	Izabella, Mária A, Mária L, Erzsébet
	fejedelemnő	KZS, BK, LZS, BA, ZI	KZS, BK, LZS, BA, ZI	KZS, BK, LZS, BA, ZI
	Arisztokrata	Báthory Zs, Széchy M.	Teleki B, Brunszvik T, Veress P,	Teleki B, Brunszvik T, Veress P, Damjanichné
	nemes	Pekri A,	Pekri A,	Pekri A, Papp - Váryné,
	polgári	-	Dobó K, Karacs T, Zirzen J	Dobó K, Karacs T, Zirzen J, Tormay C,
Hitves	Hűséges, szerető	L.ZS, BA, ZI, MT,	L.ZS, BA, ZI, MT,	L.ZS, BA, ZI, MT,
	Vigasztaló		Erzsébet	Erzsébet
	segítőtárs	Pekri A, L Zs, BA,	Pekri A, L Zs, BA, Erzsébet	Pekri A, L Zs, BA, Erzsébet
	Kegyelemért közbenjáró	ZI	ZI,	ZI,
	özvegy	Izabella, LZs, ZI, MT,	Izabella, LZs, ZI, MT,	Izabella, LZs, ZI, MT, Damjanichné
Anya	jó	BA, MT	BA, MT	BA, MT
	Közbenjáró	BZS	BZS	BZS
	Nevelésre ügyelő	LZS, ZI, MT,	LZS, ZI, MT, Erzsébet	LZS, ZI, MT, Erzsébet
	Egészségért aggódó		Erzsébet	Erzsébet
	Gyermektől elszakított	ZI	ZI	ZI
	gyászoló	LZS,	LZS, Erzsébet	LZS, Erzsébet
Házi-asszony	Birtok irányítása	K.ZS, L.ZS, BA, ZI	K.ZS, L.ZS, BA, ZI	K.ZS, L.ZS, BA, ZI
	Pénzügyekben jártas	K.ZS,	K.ZS,	K.ZS,
	Kézimunka/hímzés, szövés	L.ZS	L.ZS	L.ZS
Közügyek	iskolaalapítás	LZS, MT	LZS, MT, TB, BT,	LZS, MT, TB, BT,
	művészetpártolás	LZS, MT,	LZS, MT	LZS, MT
	intézményalapítás		VP,	VP, Tormay C, Damjanichné
	Hazájukért hősként harcolók	Pekri A, egri nők, LZs,ZI,	Dobó K, Pekri A, LZS, ZI, I. világháborúban résztvevő nők	Dobó K, Pekri A, LZS, ZI, I. világháborúban résztvevő nők
	Nőnevelésért	KT, BT, TB, VP,	KT, BT, TB, VP,	

	tevékenykedők	ZJ	ZJ	
	Nemzetért politizálók	MT	MT, Erzsébet	MT, Erzsébet, TC, Papp-Váryné
	nemzeti ügyet elárulók	-	Széchy M	Széchy M
	politika áldozatai	Mária A,	Mária A, Erzsébet	Mária A, Erzsébet
vallásosság	„buzgó katolikus”	MT	MT	MT
	„Vallásos lelkiületű”	KZS	KZS	KZS
	„Erős hitű”	LZS	LZS	LZS
	A katolikus vallása miatt népszerűtlen...	BK		

Szerk.: Ács, 2012. Forrás: A fent említett tankönyvek.

A következő szerepekben említették a tankönyvszerzők a történelmi nőalakokat (15. táblázat): Hitvesként, mint „hűséges, odaadó feleség” jelent meg Lorántffy Zsuzsanna, Bornemissza Anna, Zrínyi Ilona, Mária Terézia. Fiuk gyászban férjének vigasztalást nyújtó feleség volt Erzsébet királyné, a férjének segítőtársa a vitézségben, uralkodásban Pekri Anna, Lorántffy Zsuzsanna, Bornemissza Anna. A férje életéért közbenjáró feleségként ábrázolták Zrínyi Ilonát. Jó gazdaasszony, birtokaikat jól igazgató, pénzügyekkel jól bánó feleségként írták le Károlyi Zsuzsannát, Lorántffy Zsuzsannát és Bornemissza Annát. Szabad idejét kézimunkával töltő feleségként⁷⁹⁷ festették le Lorántffy Zsuzsannát. Özvegyként említették Izabella királynét, Lorántffy Zsuzsannát, Zrínyi Ilonát, Mária Teréziát és Damjanich Jánosnét.

Az anyaság szerepét kiemelte mindkét szerző. Pl. gyermekeinek jó anyaként jellemezték Bornemissza Annát és Mária Teréziát, a fiáért közbenjáró, kegyelmet kérő anyaként festették le Báthory Zsófiát, a fiai nevelésére gondot fordító anyaként jelenítették meg Lorántffy Zsuzsannát, a fia egészségéért aggódó anya Erzsébet királyné volt, a gyerekeitől elszakított anya példáját Zrínyi Ilonán keresztül ábrázolták. A fia elvesztését sirató anya szerepében ábrázolták Lorántffy Zsuzsannát és Erzsébet királynét.

A férfias szerepekben is helytálló, önállóan is cselekvő nőalakokként jellemezték az iskolaalapító Lorántffy Zsuzsannát, Damjanich Jánosnét és Mária Teréziát. Művészeteket, tudósokat pártoló nagyszonyként jellemezték Lorántffy Zsuzsannát és Mária Teréziát. Vitézi harcokban is helytálló hősnőként Dobó Katica, Lorántffy Zsuzsanna, Zrínyi Ilona és az I. világháborúban helytálló nők szerepeltek a tankönyvekben.

A 19. századi történelmi személyiségek közül Kováts György a nevelés terén tevékenykedő nőket sorolta fel: Karacs Teréz, Teleki Blanka grófnő, Brunsvik Teréz grófnő, Veress Pálné, Zirzen Janka szerepelt a diákok előtt példaként.

Nemzet ügyéért önállóan cselekvő nők közül Mária Terézia, Erzsébet királyné, Tormay Cecília, Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna szerepelt. Gyilkosság áldozataként mutatták be Mária Antoinette-t és Erzsébet királynét.

A történelmi nőalakok megítélése általában pozitív volt. Két nőalak esett negatív megítélés alá az elemzett tankönyvekben: az egyik Brandenburgi Katalin, akit Istvánffy Gyula olyan nőnek ír le, aki „csak az udvari ünnepélyeken, vadászaton és multságokban keresett szórakozást, egyebekkel meg nemigen törődött.”⁷⁹⁸ Őt Kováts Gyula már nem is említette meg a tankönyveiben. A másik Széchy Mária, akit Istvánffy még a Wesselényi-összeesküvés áldozataként mutat be, mint akit „pörbe fogtak, murányi várából Pozsonyba hurcoltak s vagyonától örökre, szabadságától pedig évekre megfosztottak...”⁷⁹⁹ A Kováts-féle tankönyvek mindegyike pedig árulóként írta le: „Wesselényi

⁷⁹⁷ Lorántffy Zsuzsanna kézimunkája (Kováts1922:62; Kováts 1928:56).

⁷⁹⁸ Istvánffy 1910:76-77.

⁷⁹⁹ i.m.: 68.

özvegye, Széchi Mária, hogy a királyi kamarától bizonyos kölcsönt megnyerjen, még a szövetkezésben résztvevők nevét is kiszolgáltatta.”⁸⁰⁰

A felekezeti elfogultságot, részrehajlást egyik tankönyvben sem véltünk felfedezni. Az Istvánffy-féle tankönyvben mind a protestáns, mind a katolikus valláshoz kötődő eseményeket (pl. a reformáció, az ellenreformáció, a protestánsok üldözése, Bethlen Gábor, Pázmány Péter stb.) tárgyilagos hangnemben, tényekre hivatkozva olvashattuk, s ez jellemezte a Kováts-féle tankönyveket is „Az önkényuralom és a kiegyezés” c. fejezetig. A nőalakokhoz kötődően a felekezeti hovatartozást csak egyetlen esetben, Mária Terézia kapcsán jelölték meg a tankönyvírók. „Buzgó katolikus volt” – írta róla Istvánffy,⁸⁰¹ amely kifejezést átvett tőle Kováts György is mindkét tankönyvében. Más nőalak kapcsán nem jelölte meg egyik szerző sem a vallási hovatartozást. Károlyi Zsuzsanna jelzője a „jámbor, vallásos lelkületű.” A híres Lorántffy Zsuzsannáról szólva is csak annyival bővült az 1928-as tankönyv, hogy „Erős hitű, mélyen vallásos asszony volt.”⁸⁰²

A történelemkönyvekben szereplő nőalakok többsége azért vállhatott eszménnyé, mert férfias szerepbe kényszerülve – erényes viselkedésük, tulajdonságaik, jellemüknek köszönhetően – helyt álltak. Bebizonyították, hogy nőként is képesek gazdaságot irányítani, harcokban részt venni, megszervezni a mindennapi életet.

XII. 3. 2. A történelemszemlélet változásának bemutatása Istvánffy Gyula és Kováts György polgári leányiskolák IV. osztálya számára írt történelemkönyveiben szerepeltetett nőalakokon keresztül

E tankönyvek a dualizmus végének és a Horthy-korszak 30-as éveikig tartó időszakának történelemszemléletét tükrözik. A lapjaikon megjelenő nőalakokhoz kapcsolódó képi és szövegtartalmakban tetten érhetők azok a jegyek, melyek a dualizmus kor végének liberális – pozitívista,⁸⁰³ valamint az ellenforradalmi korszak kezdetén kialakuló és a konszolidáció idején erősödő „militáns keresztény szellemű”⁸⁰⁴ neonacionalizmusra utaltak.

Unger Mátyás „A történelmi tudat alakulása a középiskolai történelem-tankönyveinkben”⁸⁰⁵ című munkájában bemutatta, hogy az általunk kiválasztott korszak történelemszemléletének változásai hogyan jelentek meg a korszakban született és forgalomba lévő középiskolai tankönyvekben. E munkát, – kiegészítve Albert B. Gábor,⁸⁰⁶ Katona András⁸⁰⁷ és Nagy Péter Tibor⁸⁰⁸ munkáival – mint vezérfonalat használtuk az elemzésünk során. A polgári leányiskolákban a nevelési célok és feladatok eltérően a leány-középiskolákétól, elsősorban vallásos, erkölcsös, nemzeti szellemben gyakorlati irányú, általános műveltséget adni, művelt, magyar polgári háziasszonyokat nevelni, nem felsőfokú, hanem inkább szakirányú (mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari vagy pedagógiai irányultságú) továbbtanulásra készíteni fel⁸⁰⁹ a 10-től 14 éves korú leányokat. Ezt Istvánffy Gyula tankönyvének Előszavában így fogalmazta meg: „Amennyire lehetett, helyet szorítottam az egyes korok művelődési viszonyainak ismertetésére is. Az új tanterv által megkívánt s a hazánk történetével némi kapcsolatban lévő világhistóriai eseményeket is felöleltem, az igaz csak annyit s oly terjedelemben, amennyit a serdülő leányok általános műveltsége megkíván s amennyit a 14 éves tanuló elméje egy iskolai év alatt nagyobb megterhelés nélkül megtanulhat.”⁸¹⁰ Úgy véltük, hogy bár a célok és feladatok eltérőek voltak a középiskolákétól, a polgári leányiskolák tankönyvei történelemszemléletükben követték a korszak középiskolák tankönyveinek a történelemszemléletét s annak változásait.

⁸⁰⁰ Kováts 1922:52; Kováts 1928:46.

⁸⁰¹ Istvánffy 1910:91; Kováts 1922:85; Kováts 1928:75.

⁸⁰² Kováts 1928:55.

⁸⁰³ Unger 1979:55.

⁸⁰⁴ i.m.:192.

⁸⁰⁵ Unger 1979.

⁸⁰⁶ Albert 2006:137.

⁸⁰⁷ Nagy 2002; Katona 2006.

⁸⁰⁹ Nagy 2002:22.

⁸¹⁰ Istvánffy 1910:1.

A történelmi nőalakokhoz kapcsolódó szövegek és képek elemzésekor – mivel felekezeti iskoláról van szó – elsőként a protestáns szemlélet érvényesülését vizsgáltuk. A dualizmus korának felekezeti tankönyveire a felekezeti elfogultságnak a csökkenése a jellemző. ⁸¹¹ A liberális felfogás „a magyar nemzeti állameszme” térhódítása a felekezeti részrehajlás durva megnyilatkozásait kiszorította a tankönyvekből. ⁸¹² A Horthy-korszakban a dualizmus kori iskola, mint „bűnbak” jelent meg, (a háború okozta bajok részbeni felelőseként s a forradalmak okozójaként) mivel bennük a „rosszul értelmezett liberális szellem a tekintélytisztelet rovására s a valláserkölc és a hazafias nevelés nem csekély kárára” működött. ⁸¹³ Horthy meghirdette a „keresztény és nemzeti irányt”, s a Bethlen – Klebelsberg-kormányzat oktatáspolitikája a „kereszténységnek a századforduló szeparációs tendenciáival szemben állva ismét legitimáló funkciót biztosított.” ⁸¹⁴ A Klebelsberg – Kornis által irányított V K M az iskola feladatának az engedelmes állampolgárok nevelését tűzte zászlajára, aminek a garanciáját a katolikus egyházzal való együttműködésben látta. „A magyar állam mellett szükség van a magyar katolikus egyházra” ⁸¹⁵ – állította Klebelsberg Kunó az 1924-ben tartott XVI. országos katolikus nagygyűlésen. ⁸¹⁶

A hazafias erkölcsös nevelés és nem a szakemberképzés került az oktatáspolitikai előterében. Ebből következik, hogy a tankönyvekben csökkent a tényanyag. Az 1928-as tankönyvben már kevesebb adat, dátum, földrajzi név és térkép szerepel, mint az 1910-es kiadású tankönyvben. Az Istvánffy-féle könyvben a térképek száma öt, ⁸¹⁷ addig az 1922-es és az 1928-as Kováts-féle tankönyvekben egyetlen egy térkép szerepelt. ⁸¹⁸ A dualizmuskori tankönyvírás módszere főképp pozitivista szemléletű volt, a szerzők azt követték, hogy „a tényekből-eseményekből kell kiindulni, mint a természettudományokban.” ⁸¹⁹ Az előadásmódjuk tárgyilagos, távolságtartó volt. Elbeszélő jellegű. Ítélezést hanyagolták. Történetiséget erősítették, de nem volt céljuk, hogy orientálják a tanulót. ⁸²⁰

A Horthy-korszakban az adatgazdagság helyett érzelmekre hatás erősödött fel. Főbb céljuk az engedelmességre, tekintélytiszteletre nevelés lett, s nem a kritikai gondolkodás kialakítása. Az érzelmekre ható tananyag-feldolgozás az 1928-as tankönyvben érte el a csúcspontját.

Ennek egyik eszköze **az elsődleges történeti források vagy korrajzok** megjelentetése volt. Észlelhető, hogy a források válogatásakor a szerző figyelembe vette, hogy a tankönyv leánygyermeknek szól. A cél a történelmi hitelesség alátámasztása mellett elsősorban a leányok hazafiasság érzésének élesztése és erkölcsi példa nyújtása volt. A legtöbb forrás amellet, hogy az adott történelmi korhoz, eseményhez vagy történelmi hőshöz kötődött (Pl. Mindszenty Gábor naplójának részlete Szapolyai János életének utolsó napjairól szól; ⁸²¹ Mikes Kelemen levelének részlete II. Rákóczi Ferenc fejedelem Rodostói mindennapjaiba nyújtott bepillantást; ⁸²² Gracza György 1848. március 15. munkájának részlete a sajtó felszabadítását írta le. ⁸²³ Jókai Mórnak a századelőről írt írása ⁸²⁴ leginkább a nemzet szolgálatának valamilyen példáját nyújtotta a diákoknak úgy, mint pl. Takáts Sándor „Régi magyar kapitányok és generálisok” c. munkájából, „A végek dicsérete” c. fejezetből a magyar katona vitézségéről szóló részlet. ⁸²⁵ A leánygyermekek hagyományos

⁸¹¹ Unger 1979:27.

⁸¹² i.m.: 27, 52-53.

⁸¹³ i.m.: 89.

⁸¹⁴ Nagy 2002:17.

⁸¹⁵ Klebelsberg Kunó: A katolikusok feladatairól az ország újjáépítésében. Néptanítók Lapja, 1924. 35-36.sz.

⁸¹⁶ Unger 1979:91.

⁸¹⁷ 1. A legfontosabb földrajzi felfedezések, 2. Görögország, Makedónia, Thrákia és az ázsiai gyarmatok, 3.

Magyar-és Erdélyország a bécsi és zsitvatoroki béke korában, 4. A Római birodalom legfontosabb kiterjedésében, 5. Európa I. Napóleon korában.

⁸¹⁸ 1. Buda és Pest a török hódoltság korában

⁸¹⁹ Unger 1979:57.

⁸²⁰ i.m.:58.

⁸²¹ Kováts 1928:19.

⁸²² i.m.:62.

⁸²³ i.m.:93-95.

⁸²⁴ i.m.:111.

⁸²⁵ i.m.:33.

szerpeit (feleség, anya) erősítette meg pl.: a nők viseletéről szóló Apor Péter „A régi Erdélynek köntösiról”⁸²⁶ című művének részlete. Leininger Károly, aradi vértanú megrendítő levele nejéhez,⁸²⁷ Falk Miksa „Visszaemlékezések” c. munkájának Erzsébet királyné jelleméről, a magyar nemzet iránt érzett szeretetéről, anyai érzéseiről és tanítványi szorgalmáról szóló részletei a leánygyermek számára követendő példaként választották a szerzők abból a célból, hogy megmutassák, hogyan cselekszik a haza iránt és a család iránt is hűséges feleség és önfeláldozó anya.⁸²⁸

Az érzelmekre hatás másik eszköze a **stílus**. A tankönyvíró 1928-ra szakított a tárgyilagos fogalmazási móddal. Ez leginkább az „Erzsébet királyné,” „A világháború,” és „A trianoni béke” c. fejezetben volt szembetűnő a stílus illetően változása. A hazafiasság érzésének erősödésére utalt az „Erzsébet királyné” c. fejezetben például a „magyar,” mint jelző és köznévi használatának a megnövekedett száma. Amíg az Istvánffy-féle tankönyvben Erzsébet királyné kapcsán e szó jelzőként egyetlen egyszer szerepelt csak, addig az 1928-as tankönyvben jelzőként tízszer fordul elő, főnévként háromszor. Magyarország kifejezés háromszor, a haza ötször, a nemzet szintén háromszor jelent meg Kováts-féle tankönyvben. A magyar nemzet és a haza jelzői is érzelmi túlfűtöttségre utaltak: „lovagias magyar nemzet”, „nemes nemzet.” A királyné és a haza kapcsolatának leírásakor „szeretet, megismerés, imádat, tisztelet, tett, áldozatkész odaadás” kifejezések szerepeltek az 1928-as tankönyvben. Az érzelmesség erősödését s a tárgyilagos elemzés visszaszorítását jelezte az is, hogy megnőtt a többes szám első személyű birtokos személyrag, igerag, névmási alak használata a fent említett fejezetekben: „testvéreinket üldözik”, „maradt még valami, amit soha el nem vehetnek tőlünk: az Istenbe vetett rendíthetetlen hit, a magyar haza iránt érzett törhetetlen szeretet és a földrajzi együvé tartozó Nagy-Magyarország tudata. Ez ad nekünk erőt arra, hogy összefogva, a megmaradt darabka földön is szorgalmas és tudatos munkával kivívjuk azt a dicsőséges helyet, amely szomorú, szerencsétlen körülményeink között is méltán megillet, s amely mind közelebb hoz bennünket Magyarország feltámadásához!”⁸²⁹ – írta Kováts György az 1928-as történelem tankönyvében. A felkiáltások száma nőtt a korábbi tankönyvekhez képest. A fenti idézetten kívül pl.: „Soha ennél öldöklőbb háború nem pusztított a földön!”⁸³⁰ - jelezte felkiáltó jellel a tankönyvíró az események miatti megrendültségét.

A tankönyv tárgyilagos elemző jellegét felváltotta a politikai programbeszédre jellemző általánosításokat, utasításokat tartalmazó írásmód. Pl.: „Az eljövendő Nagy-Magyarország érdekében a magyar nőknek is ki kell venni részüket az erős hitből és a kitartó céltudatos munkából”⁸³¹ – írta Kováts György. Az érzelmekre hatás együtt járt a tények elsikkasztásának folyamatával. Tankönyvszerzői ítéletek uralták a történelmi események leírását is. Pl.: a nők első világháborúban betöltött szerepe kapcsán olvashattuk a következőket: „A vallási érzés elmélyítésével fokozták az erkölcsi erőket, a hazaszeretetet s ellensúlyozták a háborús visszaéléseket, az erkölcsök romlását.”⁸³²

A másik szempont, ami alapján a történelemkönyvek lapjain szereplő nőalakok elemzését végeztük, a történelmi esemény megítélésére fókuszál. Azt vizsgáljuk, hogy kik azok a történelmi nőalakok, akiknek megítélése megváltozott 1910 és 1928 között. Vajon milyen okok állhattak ennek a háttérben? A dualizmuskori tankönyvben a Monarchia és a haza viszonyának megítélését, a Habsburgokhoz való kötelező lojalitást, az egymásrautaltságot, az egyenlő felek elvének⁸³³ kifejeződését tartottuk szem előtt, míg a Horthy-korszak tankönyveiben az első világháborúnak, a trianoni békeszerződésnek és a forradalmaknak a történelem-szemléletre gyakorolt hatását vizsgáltuk.

A történelmi nőalak változó megítélésének példaként Izabella királyné és Erzsébet királyné alakját emeltük ki. Mindkét szereplő esetében a tankönyv képi illusztrációi is változtak, hogy ez által is újabb

⁸²⁶ Kováts 1928:69-70.

⁸²⁷ i.m.:99-100.

⁸²⁸ i.m.:104-106.

⁸²⁹ i.m.:123.

⁸³⁰ i.m.:117.

⁸³¹ i.m.:123.

⁸³² i.m.:117.

⁸³³ Unger 1979:47-49.

jelentéseket generáljanak a befogadóban. Az Izabella királyné – János Zsigmond – Fráter György a történelmünk egy fájdalmas periódusának a szereplői voltak. Hozzájuk kötődött Buda elfoglalásával kezdődő 150 éves török uralom, az ország három részre szakadása. Izabella királyné, mint Zsigmond, lengyel király leánya, Szapolyai János felesége, János Zsigmond anyja szerepelt a tankönyvekben. Passzív szereplőként, erőtlén uralkodóként mutatta be mindkét szerző. Olyan nőnek láttatták, mint akinek hatalma van, de élni nem képes vele: ” (...) Izabella királyné uralkodott ugyan, de az országot tényleg Fráter György kormányozta.”⁸³⁴ Izabellát bizalmas emberek vették körül, akik befolyásolták cselekedeteiben. Kétszer is akarata ellenére cselekedett: anyaként elengedte fiát a török vendégségbe (Buda elfoglalása), valamint nem tudta megakadályozni Fráter Györgyöt abban, hogy Ferdinándnak átadja Erdélyt. Így jellemezték azonos módon mindhárom tankönyvben: „Izabella királyné, bár nem szívesen, másnap aranyos hintón, drága ajándékokkal, Martinuzzi, Petrovich Péter, Török Bálint s más főurak kíséretében leküldte kis fiát a török táborba.”⁸³⁵ Fráter György „Erdélyt a török járomtól megmentse, Ferdinándnak bizonyos feltételek mellett, Izabella királyné ellenzése dacára, felajánlotta és át is engedte.”⁸³⁶ Ezen idézetek is azt bizonyítják, hogy Izabella – az ország és a saját függetlenségének elvesztése okán – a tehetetlenség, a sorsszerű beletörődés jelképe a nemzet múltjában.

Ezt a feltételezést a tankönyvek illusztrációi is alátámasztják. A dualizmus kori tankönyvben szereplő festmény, Baransky Emil „Izabella búcsúja az ország határán” című, három alakos:⁸³⁷ Fráter György letérdelve kezét csókol a kis János Zsigmondnak, Izabella fájdalmasan tekint le hazára. Mindhárman egy fa alatt állnak, melynek törzsére a következő három betűt vésték: S.F.T. „Sic fata tulere” azaz „A sors így akarta.” A képen Fráter György alakjában az alattvalói hűség a király és a haza iránt, valamint az elköteleződés jelenik meg. A tankönyvek szöveges tartalma is ezt hangsúlyozza: Fráter György idegen (olasz - horvát) származása ellenére a királynak és a nemzetnek tett szolgálatával emelkedett „hűséges” kísérővé, a magyar király „bizalmas” emberévé és „tanácsadó-jává”, „a fia gyámjává”. A Fráter György megítélése nagyon pozitív a dualizmus korának tankönyvében, olyannyira, hogy Istvánffy Gyula a következőképpen összegzi a magyar történelemben betöltött szerepét: „Benne a magyar nemzet egyik legnagyobb államférfiját vesztette el, aki idegen származása dacára büszkén vallotta magát magyarnak, s aki Erdély függetlenségét biztosító törekvéseit saját vérével fizette meg.”⁸³⁸ Az 1922-es tankönyvben Kováts György még követte elődjének a megfogalmazását, de 1928-ban már leegyszerűsödött Fráter György halálának a megítélése: „Kasztaldó árulást látott, s tisztjeivel alvinci kastélyában megölette a nagy államférfiút, akinek a nagy vagyona amúgy is felköltötte a kapzsi spanyol irigységét.”⁸³⁹ Mindezekből arra következtettünk, hogy míg a dualizmus kori Magyarországon a Habsburgokkal való együttműködés, a lojalitás, a haza ügyének szolgálata kapott hangsúlyt Fráter György alakjának a hangsúlyozásával, addig 1928-ra Izabella királyné vált egyedüli főszereplőjévé e történelmi toposzunknak. Az Istvánffy-féle 1910-es tankönyvben szereplő Baransky-képen Izabella gesztusai – a lefelé tartott, de összetett kéz, mind pedig a távolba néző tekintet – a fájdalmas beletörődésre utal. Az 1928-as tankönyvben Wagner Sándor „Izabella búcsúja” című festményen Izabella hasonló testtartással jelenik meg, de hangsúlyosabb módon, egyedül szerepel a 1928-as tankönyv festményén. Hiányzik János Zsigmond, Fráter György és a fa törzséről a három betű, azaz a „Sors akarta így”- felirat. Így a hűséges szolgálat helyett Izabella királyné fájdalmára esik a hangsúly. A királyné alakjában az a tehetetlen fájdalom sűrűsödik, melyet a királyné az ország török általi elveszejtése miatt érzett. Ez fájdalmat élhették át a diákok a nemzet a Trianoni békediktátum következtében elszakadt országrészek elvesztése miatt.

Erzsébet királyné alakjának a megítélése is változott a korszakban, melyet a háromféle történelemkönyv jól tükrözött. Az Istvánffy-féle tankönyvben mindössze egy bekezdésben szerepelt a következőképpen: „Ő Felsége a magyar nemzettel való kibékülésre határozta el magát, amikor azonban sokban hozzájárult Ó Felsége nevének, Erzsébet királynénak a magyar nemzet iránt táplált

⁸³⁴ Istvánffy 1910:31; Kováts 1922:21-22; Kováts 1928:22-23.

⁸³⁵ Istvánffy 1910:31.

⁸³⁶ uo.

⁸³⁷ Istvánffy 1910:32.

⁸³⁸ uo.

⁸³⁹ Kováts 1928:23.

rokonszenve és szeretete.”⁸⁴⁰ I. Ferenc József mellett megjelent az arcképe is szinte elfoglalva egy egész oldalt. Az 1922-es tankönyvben már önálló fejezetet kapott. A tankönyvíró utalt a királyné gyermekkorára, Magyarország iránti szeretetére, szenvedéseire és halálára. Két festményt is találhattunk illusztrációként: az egyik egy arckép, a másik pedig Erzsébet királyné Deák ravatalánál címet viseli. Az 1928-as tankönyv az 1922-es szövegét kiegészítette Falk Miksától vett idézetekkel. A képi illusztráció itt is megváltozott. Az 1928-as tankönyvben egyetlen kép, Benczúr Gyula Erzsébet királyné c. festménye szerepelt. E kép a királyné jellemét hangsúlyozta ki. Ebbe a tankönyvbe már nem került be a Deák ravatalánál c. festmény, Erzsébet királyné Kiegyezésben betöltött szerepe kevésbé lett hangsúlyos. Ez a példa is jól mutatja, hogy megváltozott a célja az 1928-as Kováts-féle tankönyvnek. Istvánffy Gyula elfogultan, de e tényekre támaszkodva a királyné történelmi eseményekre gyakorolt hatását emelte ki. Kováts György Erzsébet alakját a leánynevelés eszközeként használta fel középpontba helyezve a királyné jellemét mind a forrásokra, mind a festményre támaszkodva.

A Pécsi Református Leánypolgáriban használt történelemkönyvek elemzése során megállapítottuk azt a tényt, hogy a nők nagyon kis számban s kevésbé hangsúlyos módon szerepeltek a történelemkönyvekben, de a hozzájuk kapcsolódó szöveges és képi tartalmak tükrözték azt a szemléletváltozást a történelemtanítás kapcsán, ami a dualizmus korát s a Horthy-korszak első évtizedét jellemezte. Megfigyelhető volt a Horthy-korszak tankönyveinek a szerző saját korának történelmét feldolgozó fejezeteiben a szerzői elfogultság a stílusban, a történelmi tények kezelésében. Megragadható volt a nők történelmi szemléletének kialakítása kapcsán a dualizmuskori és a Horthy-korszak tankönyvírójának eltérő célja: míg a dualizmus korában a történelmi tények ismerete hangsúlyosabb volt, mint a Horthy-korszakban. A két világháború közötti korban az elsődleges cél az volt, hogy hazafias, erkölcsös, engedelmes, de irredenta szellemű leánygyermeknek növekedjenek a polgári leányiskolákban.

⁸⁴⁰ Istvánffy 1910:115.

XIII. A kutatás eredményei

A doktori értekezés legfőbb eredménye, hogy feldolgozta a reformáció korára visszatekintő múlttal rendelkező Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának történetét.

Az iskolatörténeti munka a református nőnevelésre fókuszálva született meg. Mind a leánynevelés-történetnek a református felekezeti nőoktatás, mind a magyarországi református egyház- és oktatástörténetének a nőnevelés egy kevésbé kutatott része. E disszertáció hiányt pótol ezen a téren

A kisebbségi sorsban élő református közösségeket összefogó Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája és internátusa a baranyai, a siklósi majd pedig a pécsi református közösség kultúra-, identitás- és vallásmegtartó iskolaközpontja lett. Működésének 32 éve alatt református szigetként képviselte és közvetítette a többségben katolikus népességű Baranyában, Siklóson és Pécsen a református szellemiségét és nevelési értékeit.

1916-ban a reformáció négyszáz éves évfordulójának tiszteletére hozta létre az egyházmegye akkori központjában, a református többségű Ormánság keleti szélén fekvő Siklóson a polgári leányiskolát. Több oka volt, hogy az egyházmegye egyetlen elemi ismeretknél többet nyújtó felső népiskolát létesített leányok számára. Az egyik helytörténeti vonatkozású: Siklóson egy évtizedig működő, a különböző felekezeteket befogadó magán polgári leányiskola megszűnt, a katolikus felekezet új polgári leányiskolát alapított, s a református közösség félt attól, hogy az addigi felekezetiileg semleges oktatást a katolikus fenntartású polgári leányiskola nem fogja biztosítani a református leánynövendékeknek. Ez a helyi igény találkozott a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatáspolitikájában Petri Elek püspökségével egyre hangsúlyosabbá váló nőnevelést támogató iránnyal.

A „Református fenntartású nőnevelő intézmények a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1948-ig” című fejezetben összegyűjtöttük a Dunamelléken református fenntartásban működő, az elemi iskolai szintű képzésnél magasabb műveltséget adó nőnevelő intézményeket a 19. század második felétől 1948-ig. Megmutattuk, hogy az egyházkerület, az egyházmegyék és egyházközsegek mostohán kezelték a nőoktatás kérdését: a különböző elemi iskoláknál magasabb szintű műveltséget nyújtó nőnevelő intézménytípusokat – a többi fenntartóhoz viszonyítva – megkésve és kis számban működtettek. Rámutattunk arra, hogy összefüggés van a nőnevelés elhanyagoltsága és a református egyházi vezetők a nők társadalmi szerepvállalását érintő felfogása közt. Úgy véljük, hogy az a konzervatív nézet, amely – a modernizálódó társadalmi igények ellenére – a nőt anya-feleség-háziasszony társadalmi szerepkörben kívánta látni, megmutatkozott a működtetett nőnevelő intézmények típusaiban, felállításának idejében, valamint kevés számában is.

Azt feltételeztük a kutatás elején, hogy a polgári leányiskola típusában a baranyai reformátusság a társadalmi bázisának megfelelő iskolatípust választott. A Magyarországi Református Egyház társadalmi bázisát, és így a baranyai reformátusságét is, a korszakban jelentős részben a mezőgazdaságból élő őstermelők, földművesek kis- és középbirtokosok adták. A polgári leányiskolákat főként a városok új polgárosodó rétegeinek, a kisiparosok és kiskereskedők, illetve az alsó tisztviselők gyermekei számára hozták létre. Ennek oka, hogy viszonylag rövid idő alatt magasabb műveltséget, gyakorlatias ismereteket közvetített, mellyel alacsony társadalmi státuszú állásokat lehetett betölteni. Az 1920-as évek elején református fenntartásban a polgári iskoláknak csak 3%-a volt, ami szerint a MRE nem támogatta a polgári leányiskolák alapítását. A két világháború közötti korban – a Dunamelléki Református Egyházkerület nőnevelő intézményeit vizsgálva – a létesített iskolatípusok közül a polgári leányiskola volt a legnépszerűbb iskolatípus. Ennek oka többek között az volt, hogy a modernizáció hatására a MRE széles társadalmi bázisát alkotó parasztság egy része is polgárosodni kezdett, mely különösen megmutatkozott a tárgyalt intézmény beiskolázási területén és idején, a református Felső-Baranyában. Így válhatott egy ideig a polgári leányiskola a parasztpolgárok leányainak kedvelt iskolatípusává Siklóson. Más részről a polgári iskola a feleség-anya-háziasszony szerepének minél tökéletesebb megvalósítását szolgálta, s nem ösztönözte a leányokat továbbtanulásra, megegyezve a nők társadalmi szerepeiről az egyházi vezetésben uralkodó keresztény konzervatív szemlélettel.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának beiskolázási területe változott 1916/17-től 1947/48-ig. Az intézmény Felső-Baranya és Alsó-Baranya református lakosságának oktatási és kulturális központjaként létesült, de Trianon következtében elvesztette beiskolázási területének jelentős részét, Alsó-Baranya, Bácska és Szlavónia magyar reformátusait. A helyzetet súlyosbította az 1920-as évek végén jelentkező gazdasági világválság. Ez utóbbi sújtotta a Siklóson működő intézmény társadalmi bázisát, főképp a napszámos, a kiskereskedő és kisiparos rétegeket, akik romló anyagi körülményeik miatt nem tudták leányaikat a polgári iskolában taníttatni.

Az iskola működésének kezdetétől nehézséget okozott az iskola fenntartása. Az 1920-as évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a kisebbségi célokért küzdő iskolát állami beavatkozás nélkül nem tudja fenntartani az elszegényedő és csökkenő létszámú baranyai református vidéken működő Felső-Baranyai Református Egyházmegye. Ekkor sem az állam, sem Siklós nem támogatta anyagilag az intézményt, s az egyházkerület és az egyházmegye is úgy látta, hogy az intézmény fennmaradásának záloga a Pécsre költözés.

Pécssett a polgári iskola olyan, gazdaságilag fejlődésnek indult ipari, kereskedelmi és kulturális központba került, amelynek népessége a bevándorlás következtében folyamatosan növekedett a korszakban. E bevándorlók egy része református volt, akik szívesen iskolázták be gyermekeiket a református leánypolgáriba. Pécssett magas számban tanultak helybéliek és más felekezethez tartozók is az intézményben. Úgy véljük, hogy az intézmény Pécssett szólította meg leginkább az alacsony tisztviselői, kiskereskedői és kisiparos réteget, melynek a képzésére a polgári iskola eredetileg létrejött. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének, internátusa révén nem kellett lemondania az ormánsági és Dráva-melléki parasztpolgári rétegek leánykairól sem. Ezt igazolja, hogy Pécssett a tanulói létszám fokozatosan emelkedett, s 1944/45-ben már 400 fő felett volt.

A dolgozatban részletesen bemutattuk – az országra, a Felső-Baranyai Református Egyházmegyére s az iskola működésének két településére: Siklóstra és Pécsre jellemző történelmi, társadalmi és oktatástörténeti kontextusba helyezve – a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának és internátusának a történetét. Az I. világháború következményei, a szerb megszállás, Trianon tragédiája, a nagy gazdasági világválság, a fasiszálódó társadalom, a II. világháború és veszteségei, az átmeneti korszak intézkedései meghatározták az intézményben folyó oktatói és nevelői munkát.

Az I. világháború és a forradalmak viharai, a szerb megszállás, Trianon következményei (nemcsak területileg, de beiskolázás szempontjából és a gazdasági életet meghatározó piac szempontjából is elveszett a református Alsó-Baranya, Bácska és Szlavónia), az állam kiszámíthatatlan finanszírozási és szigorú tanfelügyeleti politikája, a súlyosbodó gazdasági válság, a fasiszálódás, a II. világháború ellenére is megtalálta az egyházmegye az iskola fenntartásának módját. Ehhez szükség volt mindig egy-egy olyan személyiségre, aki mind emberileg, mind politikai kapcsolatait, anyagi erejét, munkáját, hitének erejét felhasználva tevékenykedett az iskoláért. Elsőként Fejes Endre, siklósi ügyvédet említenénk, akinek kezdeményezésére jött létre az iskola, illetve Rúzsás Lajos lelképásztort és iskolaigazgatót, aki a szerb megszállás idején is ki tudta vezetni az intézményt az adósságcsapdából. Kántorjánosy Mándy Sámuel, szentlőrinci földbirtokost, felsőházi tagot, az egyházmegye világi gondnokát, aki többször mentette meg az iskolát politikai kapcsolatai révén a bezárástól, s eszközölte ki a gazdasági válság idején is olyan jelentős kölcsönt az államtól, hogy az iskola Pécsre tudott költözni, s jobb körülményeket teremtve tudta oktatni és nevelni a leányokat. A református egyházmegyei vezetők közül Nyáry Pált emelnénk ki, aki a belmisszió elkötelezett híveként képes volt egy kis létszámú gyökértelen református gyülekezetből erős egyházközséget kovácsolni, egyházmegyei vezetőként és iskolafenntartóként pedig új fejlődési pályára helyezte a polgári leányiskolát. A Pécsre költözéssel megteremtődött a lehetőség az intézmény továbbélésére és fejlődésére. Mojsisovich Margit igazgatónő követte őt törekvéseiben, aki 23 éven át igazgatta az iskolát, s tette ismertté és elismertté a katolikus többségű Pécssett az intézményt. Az egyházkerületi tanfelügyelők közül Imre Sándort kell kiemelni, aki szakmai tapasztalatával és emberséges, segítőkész szakfelügyelői magatartásával biztosítéka volt az iskola szakmai színvonalának, mind a református nevelés terén, mind az oktatás terén.

Nem szabad elfeledkeznünk azokról a többségében református gyülekezetekről, az egyházközségekhez tartozó hívekről, lelkészekről, református tanítókról, tanárokról, szülőkről és diákokról sem, akik a nehéz anyagi körülmények ellenére is pénz-, könyv- és ételadományaikkal, munkájukkal hozzájárultak az intézmény fenntartásához.

„A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején” című fejezetben láthatjuk azt az erőfeszítést, mind az anyagiakat, mind a szellemieket, amit az iskola vezetősége tett évről évre azért, hogy az internátus és az iskola épületeit és felszerelését a törvényi előírásoknak megfelelő állapotban működtesse.

A polgári leányiskola működésének gazdasági hátterét taglaló fejezet bemutatta, hogy a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskoláját és internátusát milyen bevételekből tartotta fenn az egyházmegye. Jól láttuk, hogy az egyházmegye hozzájárulása az iskolafenntartáshoz csekély mértékű volt. Az intézményt a szülők által befizetett tandíjából és állami (fizetés-kiegészítő) támogatásból tartották fenn. Az intézmény nagyobb kiadásait, mint amit az építkezések, az iskola felszerelésének beszerzése jelentettek, főképp egyházkerületi, konventi és állami forrásból fedezték.

Figyelemre méltónak találtuk az intézmény tantestületének és diákságának azon törekvéseit, amellyel hozzájárultak az iskola működéséhez. Ünnepek és kézimunka-kiállítások bevételei, a diákegyesületek adománygyűjtési akciói, az iskola kertjének megmunkálása, rövid ideig a sertéstartás, a saját papírkereskedés működtetése plusz bevételeket teremtett. Az iskola vezetése e bevételeket arra használta fel, hogy jobb minőségűvé tegye az oktatást. Ilyen forrásokból vették a zongorát, az iskola szertárainak, az iskola könyvtárának állományát ebből gazdagították. A kertben termelt élelmiszer és a sertéstartás hozzájárult a jobb minőségű étkeztetéshez. E törekvésekkel arra nevelték a diákjaikat, hogy sok kicsi sokra megy elven, több lábon állva kell és lehet az életben boldogulni.

Megállapíthatjuk, hogy ezt a kisebbségi célokért küzdő iskolát állami beavatkozás nélkül nem tudta fenntartani egy elszegényedő és csökkenő létszámú Felső-Baranyai Református Egyházmegye. Az állami finanszírozás mértéke olyannyira befolyásolta az intézet működését, hogy volt olyan időszak az iskola életében, hogy a tanárok után járó fizetés-kiegészítő államsegély megvonásával az iskola léte került veszélybe.

Klebensberg Kunó kultuszminisztersége idején, mikor az állam a keresztény-nemzeti ideológiának megfelelően a vallásos, erkölcsi és nemzeti nevelésben látta az ország kultúrfölényének biztosítását és a trianoni tragédia túlélésének lehetőségét, nem támogatta a Felső-Baranyai Református Egyházmegyét több elemi iskolájának, s a polgári leányiskolájának a fenntartásában. 1922/23-as tanévben a polgári leányiskola négy tanári fizetés-kiegészítő állami támogatását lecsökkentették a felére, ami az iskola bezárását jelentette. Kántorjánosi Mándy Sámuel lobbizta ki a VKM-nél az eredeti állapot visszaállítását, s így indulhatott meg a tanítás az iskolában, 1923 szeptemberében. Az intézkedés hátterében valószínűleg az ország súlyos anyagi nehézségei álltak. Az anyagi javak elosztásában nem érvényesült a felekezetek közti egyenlőség elve, az állam részrehajló volt a katolikus felekezet irányába, holott annak szilárdabb anyagi bázisa (a több mint hatszoros földbirtok-vagyona) sokkal kevésbé tette kiszolgáltatottá iskoláinak fenntartásában. A katolikus felekezet kivételezett, az állammal sokkal szorosabb együttműködési viszonyát a dualizmus korától a Horthy-korszakon át megfigyelhetjük.

Az állam a fizetés-kiegészítő államsegélyek mértékének változtatásával, hol megnehezítette, hol segítette az egyházmegyét az iskolafenntartásában. 1928/29-ben és 1929/30-ban pl. felemelte 70%-ra a fizetés-kiegészítő államsegély mértékét, ezzel jelentősen csökkentette az egyházmegye terheit, a gazdasági válság idején ismét leredukálta először 57%-ra, majd 1932/33-tól 49%-ra, s ez így is maradt a Hóman-i korszak alatt. Megállapítottuk, hogy a gazdasági válság idején az állami finanszírozás mértékének csökkenése miatt kevésbé szenvedett az intézmény. Ennek oka az volt, hogy bár lecsökkentette a fizetés-kiegészítő államsegélyt, de építési segély formájában többet visszajuttatott az intézménynek, mint amennyit elvett.

A finanszírozásban a kiszámíthatatlanság, mind az egyházmegye (nem érkezett meg a gyülekezetektől a fenntartási járulék, akadoztak a befizetések), mind az állam részéről megnehezítette az intézmény gazdálkodását.

Az állami finanszírozás és az állami tanfelügyelet vizsgálatával megállapítható, hogy a korszakon belül, az 1930-as években egyre erősödött az állam szerepe az oktatásban, s egyre nagyobb veszélybe került az egyházi fenntartású iskola autonómiájának kivívott joga. A kutatás kezdetekor azt gondoltuk, hogy az állam anyagilag is segíti az egyházi oktatási intézmények fenntartását, és nem korlátozza autonómiáját a két világháború korában, egy olyan politikai környezetben, melyben a vezető ideológia a keresztény-nemzeti volt. A fentiekből láthattuk, hogy az állam egy részről támogatója volt az iskola működtetésének, másrészt pedig akadályokat gördített elé.

A tanfelügyelet kapcsán több vitás kérdés volt az állam és a MRE vezetősége között. Az látszott az iskolát is érintő ügyekből, hogy a MRE vezetősége ragaszkodott a törvények által számára biztosított jogokhoz, de kénytelen volt – főképp anyagi és politikai kiszolgáltatottsága miatt – engedni az állam oktatásirányító szerepének.

Az egyházi autonómia korlátozása az államosítással teljesedett ki. Ennek traumáját még inkább kiemelik a tanulás környezetéről szóló fejezetben leírtak. Az évtizedeken tartó küzdelem az iskola épületeiért, tornateremért és felszereléséért az államosítással semmibe veszett. Nehéz lehetett ezt megélni, s erről a még élő tanítványokkal készített interjúk számolnak be a leghitelesebben. Sajnos az épületek átadásának iratain kívül nem áll rendelkezésre forrás, hogy a múltnak e darabját tisztán lehessen látni.

Az iskola tantestületéről szóló fejezetben táblázatba foglaltuk az iskola egyes tanáiról összegyűjtött információkat. A források függvényében kirajzolódott előttünk egy-egy tanári életút. Megállapíthatjuk, hogy az iskola tantestületének jelentő része nem változott az iskola működése alatt. Bikfalvy Irén, Mojsisovich Margit, Finta Zoltánné, Toókné dr. Balla Mária, Szabó Lenke, Borbély Ilona már a siklói évek alatt is tanítottak az intézményben, s Pécsre költöztek az iskolával együtt. Itt csatlakozott a tantestülethez Dizseri Sándor, Ország Margit, Vánca Jolán és Kellnérné. Ők voltak, akik az iskola arcukat meghatározták. Többségükben az elszakadt országrészek szülőttei voltak, református vallásúak és középiskolai vagy polgári iskolai tanári végzettségük volt. Mojsisovich Margit és a tantestület többsége a református közösségért és a saját önfenntartásért dolgozó modern keresztény nő példáját képviselte a tanítványok és a szüleik előtt.

Az igazgatónő már fiatal éveiben aktív szerepet vállalt a református hitéletet megújító, belmissziói mozgalomban. Széles körű kapcsolati hálót épített ki az egyház aktív nőtársadalmával. Siklósról, majd Pécsre kerülve aktív részt vállalt a város társadalmi életében. és erre buzdította a tantestület többi tagját is. Több egyesületnek volt képviselője, s számos társadalmi tisztséget töltött be, ezzel is megerősítve a saját és az általa képviselt intézmény jó hírét. Az ő gondolatai és életútja testesíti meg leghitelesebben az emancipált keresztény nő típusát.

Az iskola tanulóinak vizsgálata felekezeti hovatartozásuk, anyanyelvük, lakóhelyük és eltartójuk (többségében az apa) foglalkozása alapján számos következtetésre adott módot.

A kezdetektől különböző felekezeti tanulók jártak az intézménybe. Siklóson – főképp az 1920-as évektől – inkább lehetett a református Baranya iskolájának tekinteni a polgári leányiskolát, mint Pécsen. Ez összefüggött bizonyos mértékig az iskola tanulóinak lakóhelyével. A pécsi években a helybéli tanulók voltak többségben (50-60% között), Siklóson pedig Baranya református vidékeiről származók. A nagyvárosban, Pécsen, ahol a lakosság több mint 80%-a volt katolikus és 4%-a volt csak református, mindez jelentősen befolyásolta az iskola tanulóinak felekezeti hovatartozását. Pécsen a reformátusok alig haladták meg a tanulók összlétszámának a felét, 1943/44-ben a növendékeknek 52%-a volt református. Az evangélikus tanulók aránya Pécsen 10% körül mozgott, magasabb volt, mint Siklóson, ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy az evangélikusok többsége Pécsen élt. A katolikusok aránya az iskola pécsi működése idején, Siklóshoz képest meghatszorosodott: 5%-ról 1943/44-ben 31%-ra nőtt. Ez az iskola tanulóinak létszámának jelentős növekedésének volt a

következése: 1945/46-ra meghatszorozódott a tanulói létszám a siklói első évhez képest. Az izraelita felekezetűek az iskola első tíz évében jelentős arányban képviselték magukat a tanulók között. Az utolsó siklói évben jelentősen lecsökkent az arányuk: 29%-ról 5%-ra. Ennek magyarázata a kedvezőtlen tanulási körülményeknek volt köszönhető. Pécsen az első tanévben 13%-ra nőtt az arányuk. Az 1930-as évek végén csökkent az izraelita tanulók száma, de még 1943/44-ben, a megszállás előtti utolsó tanévben is 8% volt az arányuk. 1945/46-ban, a deportálásokat követően az iskolában már nem voltak izraelita felekezetű tanulók. Az izraelita felekezetű diákok kedvelt intézménye volt a református polgári leányiskola.

A tanulók anyanyelvének a vizsgálata alapján azt állíthatjuk, hogy a magyar anyanyelvűek alkották az iskola többségét. A tanulók 5%-a volt csak németajkú. Horvátok, szlovákok és szerbek aránya 1% alatt maradt.

Az iskola társadalmi bázisát ha tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy Siklóson a mezőgazdaságból élő kisbirtokosok, középbirtokosok jelentős arányban járták leányaikat az iskolába. A gazdasági válságig magas volt az iparosok gyermekeinek az aránya is. Siklóson a református értelmiség leányai jelentős arányt képviseltek a tanulók között, Pécsen ez az arány az 1930-as évektől folyamatosan csökkent. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a református lelkészek és tanítók a leányaikat az érettségi adó középiskolákban tanították tovább. A statisztikai adatok azt jelezték, hogy kb. ugyanannyi fő (20-25) református lelkész és tanító gyermeke járt végig az iskolába, csak a tanulói létszám változott, azaz emelkedett jelentősen. Nem a református értelmiség iskolától való elpártolásáról volt szó az érettségi reményében, hanem csak létszámáruk csökkent a megnövekedett kiskereskedő és iparos réteg gyermekeihez képest. Az igény megvolt arra, hogy érettségi adó középiskolába taníttassák a gyermekeiket, ezt bizonyítja, hogy időről időre felmerült egy református fenntartású leány-középiskola létesítésének az igénye körükben. Ám mostoha anyagi körülményeik (az Ormánságban az egyházak következtében csökkenő gyülekezeti létszámmal, s csökkenő gyermeklétszámmal s ennek következtében csökkenő jövedelemmel kellett szembenézni) miatt nem tudták gyermekeiket taníttatni. A lelkészgyermekek hűek maradtak a Pécsre került intézethez is, amit az egyházmegye tandíjkezdményekkel támogatott. A tanulmányi eredményeket tekintve azt állapítottuk meg, hogy a jeles rendű tanulók között több volt a református lelkész és tanító gyermeke. A másik felekezet, akik jeleskedtek a tanulásban, azok az izraeliták voltak. Azt feltételezzük, hogy az ő esetükben a magasabb jövedelmi viszonyoknak és a polgárosodott életmódnak köszönhető a nagyobb arányú jeles tanuló. Az iskolából kimaradt tanulók közül többeket tartott el özvegy vagy nyugdíjas édesanyjuk, s nem a tanulmányi előmenetelük, hanem anyagi lehetőségeik nem engedték, hogy elvégezzék az iskolát.

Pécsen sokkal inkább a polgári iskola típusának megfelelő társadalmi bázisú gyermekanyag népesítette be az iskolapadokat. Lecsökkent a földbirtokos szülők gyermekeinek a száma, s az iskola tanulóinak nagyobb részét a kiskereskedő, kisiparos és alsóbb tisztviselői rétegek leányai tették ki.

A régi református kollégiumok hagyományához híven a nevelés az iskolában és az internátusban együttesen folyt, a református hitelveken alapult, s a vallási tolerancia jellemezte. Megállapítottuk, hogy – a református identitás alapját adó hitelvek miatt – a kálvinista nőtől elvárt magatartási minta és a jellemének főbb ismérvei kevésbé változtak a reformáció korától: a református nő erkölcsét és lelkiismeretét az szabja meg, hogy hogyan reagál Isten törvényeire. A Szentírás mindennapi olvasásával nyert ismeretek adják a cselekedeteinek zsinórmértékét. A kegyelmes élet azt jelenti a református identitású nő számára, hogy keresnie kell azt, amire rendeltetett; vagyis az életfeladatát. A kálvinista nő Isten munkatársa. Élete „Isten színe előtt, Istennel járó és Istenért élő,” önfeláldozó és alkotó élet. Ezt az elvárást ültette át a református polgári leányiskola a gyakorlatba a nevelés során. A disszertáció megmutatta azokat a nevelésben alkalmazott módszereket, melyekkel a hitéletet erősítették.

Bemutattuk, hogy a nők emancipációs törekvései hogyan hatottak a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalására a két világháború között. Kiemelnénk a belmisszió hatását erre a folyamatra. Jóllehet a belmissziói vagy ébredési mozgalom sokkal szigorúbb hitéleti szabályokat jelentett azok számára, akik csatlakoztak ehhez az egyházi megújulási mozgalomhoz, mégis teret adott

a nőknek, hogy otthonaikon kívül tevékeny szerepet vállaljanak közösségeik életében. Az ébredési mozgalom első korszakában tevékenykedő nők a társadalom közép- és felső rétegéhez tartoztak; családban élő, több gyermekes anyák voltak, akiknek a megtérés élménye felnőtt korban adatott meg, s akik a gyermekeik felnövekedése után vállalták a karitatív munkát a belmisszió hatására létrejött egyesületekben. A belmisszió második generációja már vallásos környezetben szocializálódott (leányegyesülethez tartozott, járt bibliaórákra, vasárnapi iskolában tanult stb.). Egyre többen alacsonyabb társadalmi rétegekből is vállaltak egyházi munkát, és szakképzést is szereztek hozzá, mint például az első lelkész: Novák Olga. Előmenetelüket a rátermettségüknek köszönheték, s nem férjük vagy családjuk egyházi kapcsolatainak. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskola számos tanára, egyházi vezetője aktív elkötelezettje volt a belmisszióknak. Az iskola igazgatónőjének, Mojsisovich Margitnak életútját elemezve megállapítottuk, hogy ő a belmisszió második generációjához tartozott. A belmisszió jelentős hatással volt az iskola életére, melyet jól mutatott az iskolán belül működő önképzőkörök, jótékonyági diákegyletek, valamint a közösségi vallásgyakorlás különböző formái, mint a csendesnapok és leánykonferenciák.

Az intézmény – a polgári iskolatípusnak megfelelően – képzett családanyákat, valamint a felsőfokú tanulmányokat nem igénylő, kisiparos, kiskereskedő, tisztségviselői állásokba elhelyezkedő leányokat. A modern nyelvek, a gyors- és gépírás, a kereskedelmi ismeretek, mint a könyvelés és a számvitel tárgyak tanítása a nők munkába állását segítette. Az egyházmegye továbbképző tanfolyamot is szervezett a polgárit végzetetteknek, amire azonban kevesen jártak.

Az egyházi vezetők, iskolaigazgatók elképzelését a két világháború között folyó keresztyén nőnevelésről metafora-elemzéssel tártuk fel. Megállapítottuk, hogy ünnepélyeken elhangzott beszédekben, jegyzőkönyvek és az iskolai értesítő lapjain „az anyaszentegyház és az iskola kapcsolata, a református iskola, a református tanító, a református nevelés, a modern keresztyén nő, valamint szülő és az iskola kapcsolata” szövegtartalmakra használt metaforák alapján a református iskola legfontosabb nevelési célja konzervatív volt: Isten-haza-család szolgálatára nevelni az itt tanuló leányokat. A vizsgált szövegek azonban arra is rámutattak, hogy a kor keresztyén nőideálja a – korábbi korokhoz képest – dinamikusabbá vált a két világháború közötti korban.

A korszakban végig a konzervatív keresztyén nacionalizmus és a revizionista szemlélet uralkodott, mely szintén befolyásolta a nevelési gyakorlatát is: áthatotta a tanított tananyagot, a tankönyveket, a tanórákon kívüli iskolai életet.

A Pécsi Református Leánypolgáriban használt történelemkönyvek elemzése során megállapítottuk azt a tényt, hogy a nők nagyon kis számban s kevésbé hangsúlyos módon szerepeltek a történelemkönyvekben, de a hozzájuk kapcsolódó szöveges és képi tartalmak tükrözték azt a szemléletváltozást a történelemtanítás kapcsán, ami a dualizmus korát, s a Horthy-korszak első évtizedét jellemezte. Megfigyelhető volt a Horthy-korszak tankönyveinek a szerző saját korának történelmét feldolgozó fejezeteiben a szerzői elfogultság a stílusban és a történelmi tények kezelésében. Megragadható volt a nők történelmi szemléletének kialakítása kapcsán a dualizmus-kori és a Horthy-korszak tankönyvírójának eltérő célja: míg a dualizmus korában a történelmi tények ismeretére fektették a hangsúlyt, a két világháború közötti korban az elsődleges cél az volt, hogy hazafias, erkölcsös, engedelmes, de irredenta szellemű leánygyermek neveljenek a polgári leányiskolákban.

A kutatás során áttekintettünk számos, a témához kapcsolódó szakirodalmat, és feldolgoztuk – a teljességre törekedve – a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájáról fennmaradt levéltári forrásokat. Sikerült egy eddig nem ismert forráscsoportot is feltárni, az iskola működésének kezdetétől az államosításig ott tanító tanárnő, Bikfalvy Irén hagyatékát.

A címben megjelölt témát igyekeztünk többféle – a mai kornak megfelelő – a társadalomtudományi és neveléstörténeti kutatásokban újonnan alkalmazott módszerrel is megvizsgálni. Így sikerült az iskola volt növendékei közül néhányval interjút készíteni, s személyes emlékeiken keresztül láttatni az intézményben folyó református nőnevelés mikéntjét. Az oral history mellett, a metaforaelemzést és a

tankönyvelemzés módszerét emelném ki, mellyel lehetővé vált, hogy mikrotörténeti kutatásokat végezzünk az adott témában.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája történetének e sajátos szempontú feldolgozása adalék a magyarországi református felekezet iskolatörténetéhez, a baranyai reformátusok történetéhez, a Horthy-korszak iskolatörténetéhez és a református nőnevelés történetéhez. Mélyíti helytörténeti ismereteinket Pécs és Siklós, valamint Baranya múltjában is.

XIV.

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének értesítői. In: OSZK: 1916/17-1917/18. és az 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon.

A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának Iratanyaga. In: MNL BaML VIII. 297.

A Mi Asszonyunkról Nevezett Női kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kath. Polgári és Elemi leányiskolájának értesítői. 1924-1935; 1935-1943.Tudásközpont. Helytörténeti részleg

Deák Gyula (1942): Polgári iskolai író-tanárok élete és munkássága. Budapest.

Debreceni Ember Pál (1728): Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania... nunc autem accessionibus multis locupletata et hoc ordine concinnata a Frid. Adolpho Lampe. Trajecti ad Rh., 1728. Magyarul megjelent: A magyarországi és erdélyi református egyház története. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium. 2009. p. 483.

Dóczi Imre: Elnöki megnyitó. In: Protestáns Tanügyi Szemle. 1928. év. 6. sz. p. 203.

Dunántúli Protestáns Lap. A Dunántúli Református Egyházkerület Hivatalos Közlönye, 27. évfolyam. 1916. Pápa, Főiskolai Nyomda, 1916. p. 192. Forrás: www.adt.arcanum.hu

Egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvei. In: Baranyai Református Egyházmegye Levéltára. In: BREL II/3. 1. A.

Fontosabb jogszabályok az államszocializmus időszakában, 1944-63.

Forrás: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=717842> Letöltés dátuma: 2015. április 23

Colijn Henrik (1926): Milyen az igazi református iskola? Ünnepi beszéd. Bethlen Gábor Nyomda, Budapest.

Heidelbergi Káté. A református keresztyén egyház hitvallása. Fordította: Galambos Zoltán komáromi ref. lelkipásztor. Komárom, 1943. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00100/00168/00168.htm> Letöltés ideje: 2012.10.10.

Hellebrandt (1920): Pedagógiai repertórium. A magyar paedagogiai irodalom 1920-ban. p. 134. Forrás: http://www.wesley.hu/sites/default/files/fajlok/1920_MPR.pdf Letöltés dátuma: 2015. április 23.

Istvánffy Gyula (1910): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára II. rész. Budapest, Franklin - Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. 126 p.

Istvánffy Gyula – Kováts György (1922): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára II. rész. Budapest, Franklin - Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. 139 p.

Kálvin János (1995a): A keresztyén vallás rendszere. III. könyv. 2. fejezet, 6. rész. Budapest, Magyar Református Egyház. p. 524.

Kálvin János (1995b): A keresztyén vallás rendszere. I. könyv, 10. fejezet, 1. rész. Budapest, Magyar Református Egyház. p. 88.

Kálvin János (1995c) : A keresztyén vallás rendszere. II. könyv, 3. fejezet, 5. rész. Budapest, Magyar Református Egyház. p. 275.

Kepes Tibor – Zsadányi Oszkár riportjai: Pécsi családfák. László-nyomda. Pécs, Kossuth L. u. 1. 1933. p. 78.

Keresztes – Hamarkay, 2004: (szerk.): "A bizalom pecsége alatt". I-II. kötet. Budapest, Exodus.

Klebelsberg Kunó (1924): A katolikusok feladatairól az ország újjáépítésében. Néptanítók Lapja, 1924. 35-36.sz.

Kodolányi János-ifj. Kodolányi János (1963): Baranyai utazás. Magvető Könyvkiadó, Budapest. p. 20-21.

Vitéz Kováts György (1928): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára II. rész. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) Könyvkiadó-vállalata. 140 p.

MEKDESZ alapító okirata. In: Ráday Levéltár. Egyesületek, ökumené C/99 9.

Mojsisovich Margit levelezése Ravasz Lászlóval Ráday Levéltár. Ravasz László levelezése 13-15 d. zárolt. C/141

Mojsisovich Margit levele Ravasz Lászlóhoz. Kelt: 1920. június 1. Ráday Levéltár. Ravasz László levelezése 13-15 d. zárolt. C/141

Mojsisovich Margit levele Victor Jánoshoz. Bp. 1920. VII. 8. Ráday levéltár. Victor János levelezése C/99

Mojsisovich Margit: Beszámoló. A konferencia a Baár-Madas felsőbb leányiskola Attila-körúti helyiségében volt. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 58. évfolyam. 1915. Budapest, 1915. június 20. 25. szám p. 296. Forrás: adt.arcanum.hu

Mojsisovich Margit: In: Pécsi Napló, 1941. február 22. p. 2

Mokos Gyula (1901): A hercegszöllősi kánonok, Budapest, A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában. p.78.

Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. MNL BaML IV. 1428.

Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára: MNL BaML. IV. 1428

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 60. évfolyam. 1917. Budapest, 1917. március 18. 11. szám. p. 124. Forrás: adt.arcanum.hu. Letöltés ideje: 2015. április 29.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 60. évfolyam. 1917. Budapest, 1917. január 28. 4. szám. p. 40. Forrás: www.adt.arcanum.hu Letöltés ideje: 2015. április 29.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok. 51. évfolyam, 1908.p. 112. Forrás: adt.arcanum.hu Letöltés ideje: 2015. április 29.

[http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_28_1922-1923/?query=SZO%3D\(Mojsisovich%20Margit\)&pg=228&zoom=h&layout=sAz](http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_28_1922-1923/?query=SZO%3D(Mojsisovich%20Margit)&pg=228&zoom=h&layout=sAz) Letöltés ideje: 2014. november 12.

Ravasz László levelezése. Ráday Levéltár. Ravasz László levelezése. 13-15 d. zárolt. C/141.

Sarkadi Nagy János (1935): Megjegyzések az új tanterv nevelési céljához. In: Protestáns Tanügyi Szemle, 1935. p.75.

Schematizmus. 1943. p. 18- 24.

Schematizmus. 1931. p. 23-28.

Dr. Sebestyén Jenő (1927): A református nő lelkivilága I–III. kötet. Budapest, Sylvester Kiadás.

Siklósi Kath. Polgári Leányiskola Értesítői. 1916/17; 1925-27, 1930/31. Tudásközpont. Helytörténeti részleg

Szakácsné Kozári Piroska (2007): Személyes emlékek a Felső-baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete évtizedeiről. In: Emlékek a Pécsi Református Polgári Leányiskola életéből. Pécs, 2007. p. 48.

Szász Károly naplói I-II. k. Ráday Levéltár A/1.i.

Szász Károly „A vizitáció alkalmával elmondott prédikációinak gyűjteménye” Ráday Levéltár C/76 **Szász család iratai** 1. doboz "Pásztori beszédek" I-IX. k.

Forrás: <http://radaygyujtemeny.hu/digitalizalt-es-teljes-szovegu-dokumentumok/> Letöltés ideje: 2015. február 12.

Tanfelügyelői iratok. MNL BaML.

Tóth –Pápai Mihály (1797) : Gyermek-nevelésre vezető útmutatás. 1797. In: Pukánszky Béla (2005): A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben. Iskolakultúra, Pécs, 2005. p. 127-131.

Victor János levelezése. Ráday Levéltár C/99.

Új Testamentum azaz A mi urunk Jézus Krisztusnak Új szövetsége. Magyar nyelvre fordította: Károlyi Gáspár. Kiadja: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1968.

IRODALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-2002, III. kötet, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Budapest, 2003.

Albert B. Gábor (2007): Élményszerűség – kormegelevenítés – jelenközpontúság. In: Scientia Pannonica. p. 12.18.

Albert B. Gábor (2006): Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelemkönyvek a Horthy-korszakban. Pápa, Pannon Egyetem, 2006. p. 137.

Andrásiné Marton Zsuzsanna (2015): Ő hű marad (II.Tim.2:13) Nyáregyházi Nyáry Pál, pécsi református lelkipásztor életrajza a Pécsi Református Egyházközség történetének tükrében a kezdetektől 1952-ig.

Forrás: <http://www.baranyaireformatusleveltar.hu/publikaciok/17-nyaregyhazi-nyary-pal-tortenete>

Árvai Tünde (2012): „A magyar női lélek hősi lélek” Fejezetek a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége pécsi történetéből (1921–1946). Kézirat. p. 41.

Balla Antal (1929): A filantrópia. In: A magyar filantrópiai könyve. (Szerk.: Béry László), Forrás:http://mtdaportal.extra.hu/books/bery_laszlo_a_magyar_filantropia_konyve.pdf Letöltés ideje: 2015. február 18.

Bálint Ferenc (1928): Siklós monográfiája. Siklós, 1928.

Bana Gábor (1998): A pécsi református egyház története (1892-1997). Pécsi-belvárosi Református Egyházközség, Pécs, 1998. p. 125.

Baldock, John (2007): Nők a Bibliában. Sziget Könyvkiadó, Budapest. 268 p.

Balogh Margit, 1996: A Horthy-korszak egyházai. In: Magyarország a XX. században. II. kötet. (Szerk.: Tarsoly István), Babits Kiadó, Szekszárd. 1996-2000. Letöltés ideje: 2015. február 14. Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/248.html>

Baska Gabriella (2008): Metaforák egy 19. századi városi néptanítóról. Neveléstörténet, 1-2. szám. Forrás: www.kodolanyi.hu/nevelestortenet Letöltés dátuma:2013. 03. 15.

Bíró – Bucsay – Tóth –Varga (1995) (szerk.): A Magyar Református Egyház története. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium. 509 p.

Bódy Zsombor (2008): „A női munka felszabadítása vagy korlátozása.” A női eszmények változása, a női egyenjogúság konfliktusa és női szervezetek állásfoglalása a két világháború közötti középosztályban. In: Bakó Boglárka & Tóth Eszter Zsófia (szerk.): Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban. Budapest, Nyitott Könyvműhely.

Bucsay Mihály (1985): A protestantizmus története Magyarországon, 1521-1945, Gondolat, Budapest, 1985.

Carver, Terell (2004): Diskurzuselemzés és „nyelvi fordulat”. Politikatudományi Szemle, 4. szám. p.143-148.

Colijn, Jos (1996): Egyháztörténelem. Sárospatak. p. 171.

Deák Gyula (1942): Polgári iskolai író-tanárok élete és munkássága. Budapest.

Dusicza Ferenc (1999): A Magyarországi Református Egyház története. Kálvin Kiadó, Budapest. Forrás:

http://www.regi.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1146&Itemid=476

Letöltés ideje: 2015. február 14.

Fabiny Tibor (1982) (szerk.): Luther Márton végrendelete. Budapest, Corvina Kiadó. 63 p.

Fábri Anna és Várkonyi Gábor (2007) (szerk.): A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Argumentum. p. 227-245.

Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (2006) (szerk.): A nő és hivatása. II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895. Budapest, Kortárs Kiadó.

Fábri Anna (1999) (szerk.): A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777-1865. Budapest, Kortárs Kiadó.

Fábri Anna (1996): "A szép tiltott táj felé": A magyar írónők története két századforduló között, 1795-1905. Budapest, Kortárs.

Fináczy Ernő (2004): Luther és a népnevelés. In: Fináczy Ernő: A reneszánsz kori nevelés története. Egyetemes neveléstörténet III. Neumann Kht., Budapest, 2004. Forrás: mek.oszk.hu/04700/04731/html/ Letöltés ideje: 2015. június 13.

Fináczy Ernő (1995): Elméleti pedagógia. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Az OPKM hasonmás kiadványai. 19.

Fináczy Ernő (1926): A középkori nevelés története. Budapest. p. 302. Forrás: <http://mek.nif.hu/04700/04731/html/finaczyren0094/finaczyren0094.html>. Letöltés ideje: 2015. június 13.

Fischerné Dárdai Ágnes (2009): Ikonológiai és ikonográfiai szempontok a tankönyvi képek megítéléséhez. In: Kokovai Szabina - Pohánka Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Pécs. p. 95-107.

Fischerné Dárdai Ágnes (2008): Szempontok a tankönyvi képek ikonológiai és ikonográfiai értelmezéséhez. In: Bábosik István (szerk.): Az iskola korszerű funkciói. Budapest, OKKER Kft.. p. 322-338.

Giczi Zsolt (2009): A katolikus-protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. Doktori disszertáció.

<http://doktori.btk.elte.hu/hist/giczizsolt/diss.pdf>. Letöltés ideje: 2016. március 19.

Gyáni Gábor (2003): Történetírói nézőpont és narratív igazság. Magyar Tudomány. 2003/1. sz. 16–25.

Gyáni Gábor (2000): Emlékezés és oral history. In: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Budapest.

Hornyák Árpád (2010): A szerb megszállás Baranyában.

<http://www.historia.hu/userfiles/files/2010-0910/Hornyak.pdf> Letöltés ideje: 2015. február 13.

Hoóz István (1995): Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: Tanulmányok Pécs történetéből I., 1995, p. 95-116.

Höröcsik Richárd (1983): Református iskola és nevelés. In: Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978. (Studia et Acta Ecclesiastica V.) Budapest, 299-311.

Isó Dorottya (2007): A vallásos nevelés felfogása a pedagógia tudományában. In: Neveléstörténet, 2007. évfolyam 3-4. szám.

Kanyar József (1989): Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770-1868). Budapest, Akadémiai Kiadó. p. 162-181.

Károly Anna (2007): Az oral history mint kutatási módszer.

Forrás: <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/07.pdf>. Letöltés ideje: 2012. április 22.

Katona András (2016): Az iskolai felügyelet története Magyarországon. I. (1935-ig). In: Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat. Forrás:

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/02/katona-andras-az-iskolai-felugyelet-tortenete-magyarorszagon-i-1935-ig-06-03-03/>. Letöltés ideje: 2016. március 6.

Katona András (2006a): A századelő történelemtanítása (1902-1920). In: Tanári Kincsesár – Történelem. Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából. I. 1.4.1-28.

Katona András (2006b): A Horthy-korszak történelemtanítása (1920-1944). In: Tanári Kincsesár – Történelem. Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából. I. 1.5.1-34.

Kathona Géza (1986): Azonosítható-e Sztárai Mihály Siklósi Mihállyal? In: ItK, 1986, 1-2, p.77.

Kiss Réka (2006): Ravasz László püspöki működése. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. I. kötet. Budapest, p. 537-577.

Kereszty Orsolya (2007): A nők középfokú oktatása a kolozsvári községi/állami felsőbb leányiskolában a dualizmus kori Magyarországon. Magiszter 3-4. 157-172. www.rmpsz.ro/web/images/magiszter/2007_osztel/12.pdf. Letöltés ideje: 2013. 05. 15.

Kéri Katalin (2008): Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmuskori Magyarországon 1867-1914. Pécs, Pro Pannonia Kiadó.

Kéri Katalin (2001): Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Budapest? Műszaki Könyvkiadó. 120 p.

Kéri Katalin (1999) (szerk.): Tollam szívárványba mártom – Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig. Szöveggyűjtemény. Pécs, 1999. OSZK-MEK.

Kéri Katalin: Érdekességek a nők történetéből. <http://mek.oszk.hu/02000/02035/html/#jj10> Letöltés dátuma: 2015. január 7.

Kéri Katalin (1995): Nemi erkölcsök, magzatveszejtés a történeti Baranya református falvaiban (1885-1886). In: Honismeret, 1995. január, p. 57-59. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/erkolcs.htm> Letöltés ideje: 2015. február 12.

Kiss Géza (1937): Ormánység.

Forrás: http://nepesedes.hu/drupal/files/Kiss%20Géza%20Ormánység_0.doc Letöltés ideje: 2015. február 13.

Kis Jenőné Dr. Kenesei Éva (2012): Így kezdtük – itt tartunk. Ének-zene a felsőfokú tanítóképzésben. Forrás: <http://www.parlando.hu/2012/2012-2/2012-2-04.htm> Letöltés ideje: 2015. április 28.

Kiss Z. Géza (1993): A baranyai reformáció történetéhez. In Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. (Szerk.: Szita László). Pécs. p. 293-308.

Kornis Gyula (1927): Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Összeállította. Kornis Gyula. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1927. p. 80. Forrás: http://mtdaportal.extra.hu/books/kornis_gyula_magyarország_kozoktatasesugye.pdf Letöltés ideje: 2015. április 24. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0003/7.html>) Letöltés ideje: 2015. február 12.

Kozma László (1911): A református egyház. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye II. (Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu). Országos Monografia Társaság, 1911. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0003/7.html>

Kun Anna (2006): Klebelsberg Kunó és a neonacionalizmus. Szakdolgozat. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2006.

Kutasné Kovács Éva (2007): „Pécs református közoktatásának történeti áttekintése. In: Emlékek a Pécsi Polgári Leányiskola életéből. Pécsi Református Kollégiumi füzetek 1. Pécs. p. 85-130.

Ladányi Sándor (1996) : A református egyház (1919–1944). In: Magyarország a XX. században. II. kötet. (Szerk.: Tarsoly István), Babits Kiadó, Szekszárd. 1996-2000. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/252.html> Letöltés. 2015. február 13.

MacCulloch, Diarmaid (2011): A reformáció története. A reformáció teljes esemény- és eszmetörténete az előzményektől kezdve, kitekintéssel a mára is. Budapest, Európa Könyvkiadó. p. 1255.

Magyar Életrajzi Lexikon. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

Magyar Értelmező Kéziszótár. (Szerk.: Juhász, Szőke, O. Nagy, Kovalovszky), Akadémiai kiadó, Budapest, 1987. p. 1152.

Magyar Katolikus Lexikon.

Forrás:

<http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Asszonyok%20Nemzeti%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html> Letöltés ideje: 2015. február 26.

Margit István (2011): A mártír misszionárius. Molnár Mária emlékezete.

<http://www.bibliaszov.hu/biblia-es-gyulekezet/biblia-es-gyulekezet-cikkajanlo/535-a-martir-missionarius>

Dr. Matolay Károly és Zsadányi Oszkár (1930) (szerk.): Baranya vármegye Trianon után tíz évvel. Pollák Róbert könyvnyomdai műintézetében Mohácson. p. 55.

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2005): Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest, Osiris, 2005.

Mészáros István (1996): A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996-1996. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Mokos Gyula (1901): A hercegszöllősi kánonok, Budapest, 1901. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában p.78.

Molnár Aladár (1876): A nőképzés hazánkban és a Budapesti Állami Felsőbb Leányiskola. Budapest, Tettey Nándor és társulata, 1876.

Molnár Péter (2013): Az egyházi fenntartású iskolák finanszírozása egykor és ma. Budapest, 2013. BME szakdolgozat.

Müller Ildikó (2000): Az alap-és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. Sic Itur ad Astra. 2000/3. 131-204. p.

Nagy János (2013): Református püspökök társadalmi eredete a két világháború közötti Magyarországon. In: Valóság. 2013. I-VI. Forrás: <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=947&lap=0> Letöltés: 2015. február 13.

Nagy Péter Tibor (2002): Kísérlet a modern magyar oktatástörténet 1945 előtti vonulatának összefoglalására. In: Hajszalcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20.századi Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Kiadó. p. 1-37.

Nagy Péter Tibor (2002): Iskolai és társadalmi értékek a Horthy-korszakban. In: Hajszalcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20.századi Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Kiadó. p. 153-172.

Nagy Péter Tibor (2000a): Az állam – egyház – oktatás – kapcsolat megváltozása Trianon után. In: Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna: Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Kiadó. p. 115-140.

Nagy Péter Tibor (2000b): Szekularizáció és vallásos nevelés a harmincas és negyvenes években. In: Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna: Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Kiadó. p. 145- 165.

Nagy Péter Tibor (1997): Egy iskolatípus útja a népoktatásból a középfok felé: a polgári iskola esete. In: Nagy Péter Tibor: Neveléstörténeti előadások. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből. Kodolányi János Főiskola Székesfehérvár, Oktatáskutató Intézet, Budapest. p. 119-135.

Nyáry Pál (1942): Az ötven éves Pécsi Református Egyház. Pécsi Református Egyház, Pécs, 1942.

Németh Zsolt (1995): Pécs népességének főbb demográfiai és társadalmi jellemzői a második világháború befejezésétől 1990-ig. In: Tanulmányok Pécs történetéből. I., Pécs, 1995, p. 117-160.

N. Szegvári Katalin (1969): A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918). Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Pallas Nagy Lexikona, II. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893, p. 726.

Pálvolgyi Kata (2006): Társadalomtudományok és nyelvéség. Világosság, 2. szám. 17-22.

Papp Kornél (2005): Az egyházi közoktatás finanszírozása. In: Educatio, 2005. évi III. szám: Egyházak és oktatás. (Szerk.: Pusztai Gabriella, Rébay Magdolna)

<http://oktatas.reformatus.hu/index.php?ax=view&id=136>. Letöltés ideje: 2015. április 17.

Pécsi Lexikon (2010). I. kötet (Romváry, szerk.), Pécs. p.105.

Pető Andrea (1997): „Minden tekintetben derék nők” A nők politikai szerepei és a nőegyletek Magyarországon a két világháború között. In: Nagy Beáta & S. Sárdi Margit (szerk.): Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. Debrecen, Csokonai Kiadó. p. 268-279.

Pukánszky Béla (szerk.) (2008): A neveléstörténet-írás új útjai. Gondolat Kiadó, Budapest.

Pukánszky Béla (2006): A nőnevelés évezredei. Budapest, Gondolat Kiadó. 190 p.

Pukánszky Béla (2005): Luther és a puritanizmus gyermekszemléte. In: A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben. Iskolakultúra, Pécs, 2005. p. 45-49.

Pukánszky Béla (2001): A gyermekkor története. Budapest, Műszaki Kiadó. 201 p.

- Rajczi Péter (1996):** Pécs közoktatás-ügye a két világháború között. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2-3, (Szerk.: Vonyó József), Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1996. p. 181-192.
- Rébay Magdolna (2011):** Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen. 399 p.
- Rébay Magdolna (2010):** Az autonómia határai (n). Református kontra állami oktatáspolitiká az 1920-as években. Iskolakultúra XX. évf.3. p. 74-86.
- Rébay Magdolna (2009):** Leány-középiskolák Magyarországon és német nyelvű országokban. A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2009. 259 p.
- Romsics Ignác (2003):** A történész mestersége. In: Rubicon, 2003. 6. Megismerhető-e a múlt?
- Romsics Ignác (1999):** Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ronchi, Sergio (1991):** A protestantizmus. Budapest, Gondolat, 1991. 98 p.
- Sachs, Hannelore (1970):** A nő a reneszánszban. (Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970. p. 10. Forrás: <http://kerikata.hu/> Letöltés ideje: 2015. február 4.
- Sárai Szabó Katalin (2010):** A református nő a 19. század végétől az 1930-as évekig – A belmisszió mozgalom hatása a nők egyházi működésére. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/saraiszabokatalin/diss.pdf>. 2015. április 29.
- Sárai Szabó Katalin (2009):** „Családi élet őrizői, magyar református anyák, asszonyok...” Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban. Médiakutató X. évf. 2009/1. p. 83–97.
- Sárai Szabó Katalin (2008):** Női generációváltás a református egyházi közéletben a 19. század végén és a 20. század első felében. In: Generációk a történelemben. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciakötet. Szerk.: Gyáni Gábor– Lácza Magdolna, Nyíregyháza. p. 373–382.
- Sárai Szabó Katalin (2008):** A nők és a belmisszió: új női szerepek a református egyház életében. In: Határtalan nők. Szerk.: Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia. Nyitott Könyvműhely, 2008. p. 358–381.
- Sárai Szabó Katalin (2005):** Nők a Budapesti Teológiai Akadémián a két világháború között. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve XI.: (Szerk.:) Petrőczy Éva – Berecz Ágnes. Bp. 226–238.
- Sárai Szabó Katalin (2005):** „Kicsi pont vagyok én ezen a világon. Még a magyar életben is, de hát vagyok...” Novák Olga az első magyar református teológusnő. In: Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából. Szerk.: Steiner Ágota. Kortárs, 2005. p. 75–83.
- Sárai Szabó Katalin (2002):** Református lelkésznék a két világháború közötti református lapokban. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve X. Szerk.: Petrőczy Éva. Bp., 2002. 175–186.
- Sárai Szabó Katalin (2001):** Nőkép a református sajtó tükrében, 1867–1918. Egyháztörténeti Szemle. Nr. 2. p. 3–35.
- Sipos Balázs (2005):** „Asszonyfejjel férficélokért...” Olvasatok és ábrázolások egy újkonzervatív korszakról. In: PALASIK Mária – SIPOS Balázs (szerk.): Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs. A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Budapest: Napvilág. p. 11–39.
- Storie di donne protestanti**
<http://www.fondazionevaldese.org/documenti/39a6a93d589066f90a7b7d8242437ae9.pdf> Letöltés ideje: 2015. január 10.
- Szabó Károly (2010):** Trianon-kép változása a középiskolai történelem tankönyveinkben a húszas évektől napjainkig. In: Elektronikus Könyv és Nevelés. XII. évfolyam, 2. szám.

http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/trianon_kep_valtozasa_kozepiskolai_tortenelem_tankonyveinkben_20as_evektol_napjainkig__ [2011.07. 13. Letöltés dátuma: 2012. 04.28.

Szabolcs Éva (2001): Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Szabolcs Éva (2000): Neveléstörténet és gyermekkortörténet. A gyermek évszázada. Osiris, Budapest, 2000.

Szakácsné Kozári Piroska (2007): Emlékek. In: Emlékek a Pécsi Református Polgári Leányiskola életéből. Pécsi Református Kollégiumi füzetek 1. Pécs. p. 13-83.

Szalai Gábor (2009): A csehszlovák-magyar lakosságcsere hatásai a lokális társadalmakra: Esettanulmány Véméndről. In: Közép-Európai Közlemények 2:(2-3) pp. 118-125.

Szinnyei József (1981): Magyar írók élete és munkái. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Veszprém.

<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/letoltés>: 2012. 05. 02.

Tarnóc Márton (1978): Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi korában. Gondolat, Budapest. p. 258.

Tegzes Ferenc (2000): Siklós az első világháború és az antant – szerb megszállás időszakában. In: Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai. Siklós. Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesekertekei/Siklos/pages/Siklos_evszazadai/013_tegzes_Ferenc.htm Letöltés ideje: 2015. március 3.

Tengely Adrienn (2004): Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. - 1919. március 21.) 5. évfolyam 1. szám

Forrás: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tengely.htm#_ftnref16 Letöltés ideje: 2015. február 13.

T. Kiss Tamás (1998): Állami művelődéspolitiká az 1920-as években. (MMI - Mikszáth Kiadó), Bp., 1998. 24. p.

Tornyai Zsuzsa Zsófia: Nők az egyetemeken: a padtól a katedráig. http://cherd.unideb.hu/dok/TZsZs_7.pdf Letöltés dátuma: 2015. február 22.

Unger Mátyás (1979): A történelmi tudat alakulása a középiskolai történelemkönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. 2.kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 340 p.

Utrio, Kaari (1990): Éva lányai – Az európai nő története. Budapest, Corvina, 1990. 422 p.

Vadkerty Katalin (2001): A kitelepítéstől a reszlovakizációig: Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram Kiadó, Pozsony. p. 703.

Vámos Ágnes (2003): Metafora a pedagógiában. Budapest, Gondolat Kiadói Kör.

Vámos Ágnes (2001): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. Magyar Pedagógia, 101, 1. szám. p. 85-108.

Forrás: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Vamos_MP1011.pdf. Letöltés ideje: 2012. október 12.

Vámos Péter (1997): Hungarian missionaries in China. Protestant misszionaries. In: Uhalley, Stephen - Xiaoxin Wu (szerk.:) China and Christianity: Burdened Past, Hopeful Future. Paper delivered at the 35th ICACNS. Budapest.

<https://books.google.hu/books?id=9VvrBgAAQBAJ&pg=PT305&lpg=PT305&dq=vasel+matild&source=bl&ots=h-SVr4L21v&sig=MHQUe4K20LFakcsJYhiqcMidX7A&hl=hu&sa=X&ved=0CB8Q6AEwAGoVChMI3cuapffaxwIViPJyCh3b9wY5#v=onepage&q=vasel%20matild&f=false>

Vásárhelyi Iлона (1997): Nőszerepek a Bibliában. In: Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. (Szerk.: Nagy Beáta- S. Sárdi Margit) Csokonai Kiadó, Debrecen. p. 17-30.

Virág Jenő (1988): Dr. Luther Márton önmagáról. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest. 190 p.

Forrás: mek.oszk.hu/02500/02567/02567.rtf. letöltés ideje: 2015. 01. 05.

Weber, Max (1995): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.

Zoványi Jenő (2004): A magyarországi protestantizmus története 1895-ig, Gödöllő.

Zoványi Jenő (1977): Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. (Szerk. Ladányi Sándor), Budapest.

Melléklet

I. Női szerepek az Újszövetségben

Az Újszövetség nőalakjai közül a legfontosabbak: Mária, Jézus Krisztus anyja és Erzsébet, Keresztelő János anyja. Mindkettőjük sorsa a **kegyelem által kiválasztott anyaság**. Míg Erzsébet – meddősége és idős kora miatt – már nem remélhetett gyermekáldást, addig Mária szüzlányként szintén nem szülhetett volna, ha nem Isten kiválasztotta.⁸⁴¹ Erzsébet és Mária példája egy olyan Istenhez való viszonyulást mutat, mely az ige meghallgatásán, elfogadásán, annak való engedelmisségen és az ezért való Istendicséreten és magasztaláson alapul. Mária alakján keresztül ezek a tulajdonságok követendő keresztény női erényekké váltak évszázadokon át nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok számára is.⁸⁴² Mária, mint József **felesége** a szerepében is jelen van az Újszövetségben, főképp Jézus születésének a történetében. Az Istennek való **szolgálat** kétféle útját tárja elénk Lukács evangélista a betániai Mária és Márta történetében.⁸⁴³ Márta a szereteteiről gondoskodó, azokat kiszolgáló (főzés, mosás, takarítás), Máriát pedig az imát meghallgató, azt befogadó szerepben látjuk, s ezért válhatott ez a testvérpárról szóló történet a keresztyének számára az aktív és a szemlélődő élet példájává.⁸⁴⁴ Több nőalakot, mint **Jézus követőit említi** az Újszövetség.⁸⁴⁵ Az Apostolok cselekedeteiben és az apostoli levelekben olyan asszonyokról is olvashatunk, akik tevékenyen részt vettek a korai keresztény közösségek életében.⁸⁴⁶ Mária, Márkként is ismert János édesanyja, a Jeruzsálemben lévő otthonában **összejöveleket tartott**, ahol az ősegyház tagjai imádkoztak.⁸⁴⁷ Az apostoli levelekben – a köszöntések között – olvashatunk Kloéről, aki a korintusi egyház tagja volt, és

⁸⁴¹ Mindkettőjük Gábiel arkangyaltól értesült az életükben az isteni kegyelem által bekövetkező áldott állapotról. Míg Keresztelő Szent János születését az angyal Zakariásnak, Erzsébet férjének nyilatkozta ki, addig Máriának személyesen adta át a hírt. Erzsébetről és férjéről Zakariásról Lukács evangélista azt állítja, hogy „...mind a ketten igazak valának az Isten előtt, kik az Úrnak minden parancsolataiban és rendeléseiben feddhetetlenül jártak”(Lk 1,6) Mária a fogantatást követően az Úrnak szóló hálaénekében arról énekel, hogy a Szűzanya szerepre azért választatott ki, mert ő istenfelő és alázatos szolgálója volt az Úrnak. (Lk 1,48) Mindkét kiválasztott kétkedő szavakkal fogadta az angyali üdvözlést. Zakariás a hitetlenkedése miatt néma maradt fia születéséig.(Lk 1,18-25) Erzsébet szégyellte állapotát, „elrejtőzik 5 hónapig”(Lk1, 24) az emberek elöl, de hálás volt azért, amiért idős kora ellenére gyermeket szülhetett. (Lk 1,25) Mária a hír hallatán „megdöbben az ő beszédén és elgondolkodék, hogy micsoda köszöntés ez?!”(Lk 1,29), majd a következő gyanakvó kérdéssel fogadta a jó hírt: „Mimódon lesz ez, holott én férfiat nem ismerek?” (Lk 1,34) Gábiel úgy indokolta meg szavait, hogy beszámolt Mária meddő és idős unokatestvéreinek áldott állapotáról, s ezt mondta: „Mert az Istennél semmi sem lehetetlen.” Mária meghallgatta Gábielt. „Imhol az Úrnak szolgálója; legyen nékem a te beszéded szerint.” – feleli Gábielnek. Majd meglátogatta Erzsébetet, akinek „a magzat repese az ő méhében, és betelék Erzsébet Szent Lélekkel; És fennszóval kiálta, mondván: Áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te méhednek gyümölcse.” (Lk1,41-42) Mária meghallgatta az Úr szavait, engedelmeskedett és hálát zengett az Úrnak kiválasztott sorsáért. Zakariás is hálaénekekkel köszönte meg az Úrnak kegyelmét Keresztelő János születését követően.

⁸⁴² Utrio 1989.

⁸⁴³ Mártha befogadja Jézust házába, testvére Mária „Jézus lábainál leülvén, hallgatja vala az ő beszédét. Mártha pedig foglalatos volt a szüntelen való szolgálatban...” (Lk 10,38-40) Jézus mindkét típusú szolgálatot értékesnek ítéli: „Mártha, Mártha, szorgalmas vagy és sokra igyekezel: De egy a szükséges dolog: és Mária a jobb részt választotta, mely el nem vétetik őtöle.” (Lk 10,41-42)

⁸⁴⁴ Baldock 2007:218.

⁸⁴⁵ Péter anyósának lázát mulasztotta el Jézus, aki ezután, hogy felkelt ágyából, szolgálta őt. (Lk 4,38). Bűnös asszony volt, aki könnyeivel öntözte és drága kenettel kente meg, majd hajával törölte meg Jézus lábait a farizeus házában húsvét előtt. (Lk 7,36-38; Mt 26,6-13; Mk 14,3-9; Jn 12,1-7) Mária Magdolna, „kiből hét ördög ment ki. És Johanna, Khúzának, a Heródes gondviselőjének felesége és Zsuzsanna és sok más asszony, kik az ő vagyonukból szolgálnak neki.”(Lk 8,2-3) Galileában Jézusról gondoskodó és őt követő asszonyok között volt Szalómé, Jakabnak és Jánosnak az anyja (Mk 15,41), valamint Mária, Kleofás felesége. Szalómé, Mária, Mária Magdolna és Szűz Mária a keresztre feszítéskor is ott voltak Jézus közelében. (Mk 40-41) Lukács evangéliuma Mária Magdolnát, Johannát és Jakab anyját nevezi meg – rajtuk kívül megemlítve névtelenül „más asszonyokat” –, akik először számoltak be az apostoloknak Jézus feltámadásáról. Az apostolok nem hittek nekik. (Lk 24,10)

⁸⁴⁶ Vásárhelyi, 1997:24;Baldock 2007:240.

⁸⁴⁷ Péter az ő házában ajtaján zörgetett, miután egy angyal kiszabadította a börtönből. (ApCsel 12,12)

akinek „emberei” felhívták Pál figyelmét a gyülekezeten belüli pártoskodásra,⁸⁴⁸ Fébéról, aki a „Kenkhréabeli gyülekezet szolgálója”,⁸⁴⁹ Máriáról „ki sokat munkálkodott körülöttünk.”⁸⁵⁰ Juniát a következő szavakkal üdvözli Pál: „Köszöntések Andronikust és Juniát, az én rokonaimat és az én fogolytársaimat, akik híresek az apostolok⁸⁵¹ között, akik nálamnál is előbb voltak Krisztusban.”⁸⁵² E szavak alapján azt feltételezhetjük, hogy Junia sokak által ismert és megbecsült Krisztust követő asszony volt, akit be is börtönöztek a hitéért. A köszöntöttek közt van még Trinéna, Trifosa és Persis, akik sokat „munkálkodnak az Úrban” Rufus anyja, Júlia, Néreusz néneje és Olimpas.⁸⁵³ Pál a filippibeliekhez írt levelében Evódiát és Sinthikét úgy említi, mint **fő munkatársait** az evangélium terjesztésében. Sinthikét „igaz szolgatártnak” nevezi, s kéri, hogy legyen segítségül társainak, úgy tekintsen rájuk, „mint akik az evangélium dolgában együtt viaskodtak velem, Kelemennel is és ama többi munkatársaimmal...”⁸⁵⁴ Az **adományokat gyűjtő és osztó asszonyok** közül Tábita vagy Dorkászt kell megemlíteni, aki Joppében élt, híres volt arról, hogy „...sok jót tett, és bőven osztott alamizsnát.”⁸⁵⁵ Az adományozók között névtelenül említi Lukács evangéliuma a szegény özvegyasszonyt, aki mikor Jézus tanított a templomban a gazdagok példájára „két fillért” dobott a perselybe. A **tanító édesanya** szerepében említi Pál Eunikét, Timóteus édesanyját, aki a Szentírásra oktatta fiát.⁸⁵⁶ **Tanítóként és házában gyülekezetet tartó nőként** szerepel az Apostolok Cselekedeteiben és az apostoli levelekben Priscilla is, aki férjével, Akvilával⁸⁵⁷ együtt Itáliából menekült zsidó volt. Pál apostol Korinthusban talált rájuk. „Sátorcsinálók” voltak, s Pál hozzájuk csatlakozott, velük dolgozott, s közben megismertette Jézus életútját. Mikor Pál elhajózott Szíriába, a házaspár is követte az apostolt Efézusig. Ekkor egy Apollós nevű alexandriai zsidó „ékesszóló férfiú, ki az írásokban tudós vala” érkezett Efézusba, s tanítani kezdett, de csak „János keresztségét tudja vala”. Priscilla és a férje „maguk mellé vevék őt, és nyilvánvalóbban kifejtették előtte az Istennek útját.”⁸⁵⁸ Pál több levélben is⁸⁵⁹ így a rómaiakhoz írt levélben is megemlékezik a házaspárról: „Köszöntések Priscillát és Ákvilát, kik nekem munkatársaim Krisztus Jézusban, Akik az én életemért a saját nyakukat tették le.”⁸⁶⁰ Találunk az Újszövetségben **prófétanőket** is. Lukács evangéliumában olvashatunk az idős Annáról, aki „nyolcvannégy esztendő özvegy vala, aki nem távozik el a templomból, hanem böjtölésekkel és imádkozásokkal szolgál vala éjjel és nappal.”⁸⁶¹ Mikor szülei felhozták Jézust Jeruzsálembe, a templomba, akkor Anna „hálát adott az Úrnak és szóla őfelőle mindeneknek, akik Jeruzsálemben a váltságot várták.”⁸⁶² Az Apostolok Cselekedeteiben szerepel Fülöp apostol „négy szűz leánya, (...) akik profétálnak vala.”⁸⁶³

E fenti példák azt bizonyítják, hogy az Újszövetségben jelen vannak olyan női alakok, akik jelentős szerepet töltek be Jézus közvetlen környezetében és az ösgyülekezetek mindennapi életében: támogatták és házukba fogadták Jézust, kiszolgálták őt és az apostolokat, hirdették az evangéliumot, megszervezték a gyülekezeti alkalmakat, meghallgatták az apostolok tanításait, s ők maguk is olvasták az írásokat, tanítottak. Diakónia szolgálatot is elláttak: adományokat gyűjtöttek és osztottak szét a szegények között. Volt köztük, aki profétált is. (A legtöbb aktívan szolgáló női példát Lukács evangélista által írt Apostolok Cselekedeteiben találunk.) A fentiekől eltérő női viselkedési mintát –

⁸⁴⁸ 1Kor 1,11.

⁸⁴⁹ Róm 16,1-2.

⁸⁵⁰ Róm 16,6.

⁸⁵¹ Aranyszájú Szent Jánosnak a római levélhez írt homíliájában ezt olvassuk: „valóban, mily nagy bölcsesség lakozhatott eme asszonyban, hogy méltónak találtatt az apostoli névre.” (Ad Romanos 31,2)

⁸⁵² Róm 16,7.

⁸⁵³ Róm 16,12 -15.

⁸⁵⁴ Fil 4,2-3.

⁸⁵⁵ ApCsel 9,36.

⁸⁵⁶ 2Tim 3,14-15.

⁸⁵⁷ ApCsel 18,2-3.

⁸⁵⁸ ApCsel 18,24-26.

⁸⁵⁹ 1Kor 16,9; 2Tim 4,19.

⁸⁶⁰ Róm 16,3-4.

⁸⁶¹ Lk 2,36.

⁸⁶² Lk 2,38.

⁸⁶³ ApCsel 21,8-9.

hallgatás, az engedelmesség és a visszafogottság – közvetítenek az apostolok leveleikben. Pál a korinthusbeliekhez írt levelében a gyülekezet férfitagjaitól követeli meg azt, hogy hogyan viselkedjenek az asszonyaik: „A ti **asszonyaitok hallgassanak** a gyülekezetekben, mert nincsen megengedve nekik, hogy szóljanak; hanem **engedelmesek legyenek**, amint a törvény is mondja. Ha pedig meg akarnak tudni valamit, otthon kérdezzék meg a férjüket, mert illetlen az asszonynak a gyülekezetben beszélnie.”⁸⁶⁴ A Timóteushoz írt első levelében, mely arról szól, hogy „mi módon kell forgolódni Isten házában, mely az élő Istennek egyháza,”⁸⁶⁵ az apostol egy passzív, engedelmes, csendes, visszahúzódó, öltözködésében is visszafogott keresztyén női ideált rajzol elénk. Így ír: „az asszonyok tisztességes öltözetben, **szemérmertességgel és mértékletességgel** ékesítsék magokat; nem hajfonatokkal és arannyal, vagy gyöngyökkel, vagy drága öltözékekkel, hanem mint illik az istenfélelmet valló asszonyokhoz, **jó cselekedetekkel**. Az asszony csendességben tanuljon teljes engedelmességgel.”⁸⁶⁶ Péter apostol az első levelében – Pál apostolhoz hasonlóan – leírja a feddhetetlen életű asszonyok/feleségek jellemző tulajdonságait. Szerinte is a külsőségről (a haj fonogatása, az arany viselése vagy csinos öltözék hordása) le kell mondania a keresztyén nőnek. A nő legyen „a szívnek elrejtett embere, a szelíd és csendes lélek romolhatatlanságával...”⁸⁶⁷ Ezt követően az ószövetségi nőalakok közül a férjükhöz engedelmeskedő szent asszonyokra hivatkozik, s közülük Ábrahámhoz engedelmeskedő Sárát állítja követendő példának.⁸⁶⁸ A házastársak közötti viszonyról szóló apostoli levelek egy része a feleséget férje iránti engedelmességre szólítja fel: „Ti asszonyok, **engedelmeskedjétek a ti férjéteknek**, amiképen illik az Úrnak.”⁸⁶⁹ Péter apostol szintén ezt követeli meg a gyülekezettől: „Hasonlóképpen az asszonyok engedelmeskedjenek az ő férjükhöz, hogyha némelyek nem engedelmeskednének is az igének, feleségük által ige nélkül is megnyeressenek.”⁸⁷⁰ Péter szerint, a feleség engedelmissége, hozzájárulhat a férj üdvözüléséhez. Pál apostol azonban az ószövetségi Teremtés történetre és a bűnesetre hivatkozva⁸⁷¹ követeli meg az asszonyoktól az engedelmisséget: „Mert Ádám teremtett elsőnek, azután Éva. És Ádám nem csalattatott meg, hanem az asszony megcsalattatván, bűnbe esett. Mindazonáltal megtartatik a gyermekszüléskor, ha megmaradnak a hitben és szeretetben és a szent életben mértékletességgel.”⁸⁷² Ezt a gondolatmenetet követi – a nők istentiszteleten való viselkedéséről szólva – a korinthusbeliekhez írt levél is: „minden férfiúnak feje Krisztus, az asszonynak feje pedig a férfiú; a Krisztusnak feje pedig az Isten. ...Mert a férfiúnak nem kell befednie az ő fejét, mivel ő az Istennek képe és dicsősége; de az asszony a férfiú dicsősége. Mert nem a férfiú van az asszonyból, hanem az asszony a férfiúból, Mert nem is a férfiú teremtett az asszonyért, hanem az asszony a férfiúért (...)”⁸⁷³ Pál apostol az efézusbeliekhez írt levélben a feleség és a férj egymáshoz való viszonyát hierarchikusnak írja le: a férj uralkodik a feleségen, s aki feltétlen engedelmisséggel tartozik férjének: „Ti asszonyok a ti saját férjéteknek engedelmesek legyetek, mint az Úrnak. Mert a férj feje a feleségnek, mint a Krisztus is feje az egyháznak (...) az asszonyok is engedelmesek legyenek férjükhöz mindenben.”⁸⁷⁴ E felfogásból következően Pál apostol megtiltja a nőknek, hogy a gyülekezetben szóljanak vagy tanítsanak. „**A tanítást pedig nem engedem meg az asszonynak**, sem hogy a férfin uralkodjék, hanem legyen csendességben.” – írja.⁸⁷⁵ A Timóteushoz írt első levélben arról olvashatunk, hogy „ha valaki püspökséget” vagy más egyházi tisztséget (pl. diakónus) kíván betölteni, akkor – Pál apostol szerint, az – „egy feleségű férfi legyen.”⁸⁷⁶

⁸⁶⁴ 1Kor 14,34-35.

⁸⁶⁵ 1Tim 3,15.

⁸⁶⁶ 1Tim 2,9-11.

⁸⁶⁷ 1Pt 3,4.

⁸⁶⁸ 1Pt 3,5-6.

⁸⁶⁹ Kol 3,18.

⁸⁷⁰ 1Pt 3,1.

⁸⁷¹ „Ez most már csontomból való csont, testemből való test. Asszonyember legyen a neve: mert férfiemberből vétetett” (1.Móz. 2,23)

⁸⁷² 1Tim 2,9-15.

⁸⁷³ 1Kor 11,3-12.

⁸⁷⁴ Efész 5,22-24.

⁸⁷⁵ 1Tim 2,12.

⁸⁷⁶ 1Timóteus 3,1-3.

II.

„A református nőnevelés ideálja a Dunamelléki Református Egyházkerületben az egyházi vezetők és a Felsőbaranyai Református Polgári Leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédei alapján” című fejezetben szereplő metaforák szövegkörnyezete

„...kedves, meleg **családi élet** lüktet benne.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1926/27. p. 10.)

Darányi Ignác: „**Az iskola az egyháznak veteményeskertjei.** Ezen veteményeskerteket mi más kertészekre nem bízhatjuk, ha azt akarjuk, azok gyümölcsét egykor egyházunk élvezze.” (Dunamelléki Református Egyházkerület 1914. április 28-i jegyzőkönyve, Budapest, 1914, 8-9. Idézi: Rébay, 2011: 110)

Petri Elek az iskolák, „melyek mindenestől fogva az egyház testéhez tartoznak, mint az **egyház veteményes kertjei...**” (Dunamelléki Református Egyházkerület 1915. október 20-án kezdődő közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1915, 27-30. Idézi: Rébay, 2011: 139)

Ravasz László: Az iskola „az egyház missziói és evangelizációs munkájának egy-egy **flottabázisa.**” (Dunamelléki Református Egyházkerület 1933. november 18-án kezdődő jegyzőkönyve, Bp., 1933, p. 16. Idézi: Rébay, 2011: 174)

Ravasz László: „[...] a kálvinista iskolát úgy képzelek el, hogy ott még a kövek is a zsoldároknak és a bibliának a szellemét lehellik.[...]a kálvinista iskola világnézetet kell, hogy képviseljen, ahol a világnézetnek meg kell jelennie a tantervben, módszerben, tankönyvekben.” (In:Értesítő- Lónyai, 1921/22. 4. Idézi: Rébay, 2011: 310.)

Henrik Colijn, holland miniszterelnök: „...a Bibliának kell lennie annak a **villamossági központnak**, ahonnan a villanyáram szétömlik az egész oktatásba.” (Rébay, 2011: 260)

Az iskola „...nemcsak az ismeretek közlését tekinti feladatának...örökkévaló céljai is vannak. Leányainkat Krisztus tanítványaivá tenni, megkedveltetni velük a tanítványság gondolatát és felkelteni bennük az Úrért való lelkes tevékenység vágyát,...” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1924/25. p. 4.)

„...a református iskolák évszázadok óta a **magyar kultúra bástyái**, nem pótolható **forrásai.**” (Pesti Egyházmegye 1926. szeptember 15-i közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1926, 69-70. Idézi: Rébay, 2011:146.)

„...**egy – egy végvára a nemzeti érzésnek**, hűséges istápolója a dicső múlt történelmi emlékein táplálkozó nemzeti eszményeknek.” (Pesti Református Egyházmegye 1932. október 5-i közgyűlésének jegyzőkönyve [Kecskemét] é. n., 42. Idézi: Rébay, 2011: 199.)

Ravasz László 1927-ben: „Nem lesz dicsekvő, fényűző, magát mutogató, és hivalkodásra szánt intézet, de otthonos, ízléses, előkelő s amellet egyszerű, olyan, amilyen a magyar református úrasszony nevelő ideáljának megfelel...” (Értesítő – Baár – Madas, 1927/28. 4. Idézi: Rébay, 2011: 327.)

Ravasz László a Bújj, bújj zöld ág, zöld levelecske, nyitva van **az aranykapu** csak bújzatok által... című dalra utalva 1934-ben a következőképpen határozza meg a református iskola lényegét: „...van olyan kapu, melyen ha átmegy az ember egészen mássá lesz. Igaz, hogy nem lehet egy lépéssel átmenni alatta; sokáig, sokszor évekig tart az átmenetel. De csak az megy igazán át rajta, aki közben egészen átalakul.” (Értesítő – Baár – Madas, 1934/35. 35. Idézi: Rébay, 2011: 333.)

Ravasz László: „a diákok a ruhában, öltözetben, modorban határozott, komoly egyszerűséget mutatnak. [...]Modorban valami nyíltság, egyenesség, őszinteség, valamivel **keményebb levegő**, mint

más iskolában. A keménység a szeretetnek nem kirekesztője, hanem sokszor az igazi formája. A nagy szeretetek szoktak nagy keménységekbe öltözködni, hogy érvényesíthessék erejüket.” (Értesítő-Lónyai, 1921/22. 4. Idézi: Rébay, 2011: 310.)

Ravasz László: „mikor a tanuló kilép az iskolából, örökre hozzá legyen kötve lelki **édesanyjához, az anyaszentegyházhoz.** (Dunamelléki Református Egyházkerület 1932. november 19-án kezdődő jegyzőkönyve, Bp., 1932, 25. Idézi: Rébay, 2011: 174.)

Szabó Imre:„[...] **az egyház elkíséri iskoláit az államba** is, mint a gyékényládában talált gyermeket ott a Nílus partján az édesanya elment megszoztatni a fáraó udvarába is.” (Budapesti Református Egyházmegye 1948. október 8-i közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest 1948, 1. (Kézirat, RL A/3 a, 3. doboz.) Idézi: Rébay, 2011: 234.)

Szász Károly: „Az a gyümölcs a legízesebb, amelynek a fáját magunk öltettük, öntöttük, nyesegettük, gondoztuk, míg termővé nem vált.” (Dunamelléki Református Egyházkerület 1896. október 17-ei közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1896, 31. Idézi: Rébay, 2011: 123.)

Petri Elek: „A papnak tudománnyal, a tanítónak pedig...hittel kell magukat felékesíteniök, egyik sem felejtven, hogy mi választott nemzetség, **királyi papság, szent nép vagyunk.**” (Dunamelléki Református Egyházkerület 1915. október 20-án kezdődő közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest 1915. p. 27-30. Idézi: Rébay, 2011: 139.)

Petri Elek: „Az egyház nem azért tart fenn alsóbb – és felsőbb-fokú iskolákat, hogy azokban a legszentebb hitelvünk legmagasabb érdekeink épen azok által tétessenek gúny és kicsinylés tárgyaivá, akik esküvel kötelezték magukat, hogy buzgó **harczosai lesznek anyaszentegyházunknak.**” (Dunamelléki Református Egyházkerület 1915. október 20-án kezdődő közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest 1915. p. 27-30. Idézi: Rébay, 2011: 139.)

Petri Elek: „Mint **élő kövek** építtessünk fel lelki házzá, szent papsággá és vigyünk mindnyájan áldozatokat, a mellyek kedvesek Istennek Jézus Krisztus által.” (A Dunamelléki Református Egyházkerület 1915. október 20-án kezdődő közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1915. p. 27-30. Idézi: Rébay, 2011: 139.)

„Az édes anya nem ápolhatta volna nagyobb szeretettel és odaadással gyermekét, mint ahogy Fintáné és Baditz Lujza tették.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1926/27, p. 11.)

Vámosy Mihály: „De legyenek a tiszta **erkölcs tükörei** is, hogy mindazok, kik lelkökbe tekintenek, fellelkesülve a szépre és jóra melyet tükreik mutatnak: százan és ezren, nemes lelkesültséggel, mint a legnemesebb példaadót követhessék s járhasanak a tiszta erkölcsiség útjain.” (Pesti Ref. Egyházmegye 1903. szeptember 11-i közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1903, 16-17. Idézi: Rébay, 2011: 112-113.)

Petri Elek:„[A]rra törekedjünk, hogy az evangéliumi hit gyökeret verjen az emberi szívben...” (A Dunamelléki Református Egyházkerület 1915. október 20-án kezdődő közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1915. p. 27-30. Idézi: Rébay, 2011: 139.)

„a krisztusi lélek meleg szeretete áthassa az intézet falait s abban megfürödjön az is aki református, az is, aki más vallású.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1931/32, p. 8.)

Vámosy Mihály a Pesti egyházmegyei tanítóegylet elnöke: „A hazafias érzület felköltése mellett oltsák be növendékeink lelkébe a vallás és az egyház iránti szeretetet és ragaszkodást, s ezen szeretetből kifejlesztve a nemes erkölcsi érzületet is, hogy oly nemzedéket neveljenek, mely képes legyen a hazafiasság mellett, vallásáért és egyházáért – ha kell – tűrni, szenvedni, vagy éppen meghalni is! (Pesti Ref. Egyházmegye 1903. szeptember 11-i közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1903, p. 16-17. Idézi: Rébay, 2011: 112-113.)

„legnagyobb szigorral gyomláljuk a **gazit**, ami felburjánozhat a növendékek lelkében...” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1931/32.p. 8.)

A **palántákat** „A paedagógus hivatásos gyönyörűsége ezeket ápolgatni, dédelgetni, - ami veszedelmes rájuk, elhessegetni.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1924/25.p. 5.)

„...elismerést nem várva, anyagi előnyökről lemondva, az igazságos és jogos kritikát elfogadva, az igazságtalant alázatos lélekkel elhordva – dolgoznak, mert a lelkük mélyéből fakad ez a munka és számukra belső kényszer és lelki kielégülés.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1924/25. p. 11.)

„A nevelő itt a baranyai egyke elkényeztettségével kénytelen megküzdeni.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1925/26.p.) „...küzködés, amit a tanító kifejt...” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1928/29. p.3.)

Ravasz László: „Beléptek ide, mint 10 éves kis leányok, és eltávoztok innen, mint 18 éves hajadonok. Elindultok e kapu alatt, mint kis, tudatlan jószágok, s kijöttök a boltja alól, mint művelt magyar nők, akik az általános emberi műveltség alapismereteit elsajátították, kérdéseire ráeszméltek, a legnagyobb szellemek legfontosabb feleleteit megértették s képesek vagytok arra, hogy az egyetemen az emberi tudomány legmagasabb csarnokának csodáit a tudományos megismerés eszközeivel buvároljátok. Még ennél is fontosabb, hogy megérkeztek e kapu küszöbe elé a gyermekkor viaszlelkével s kikerültök az ifjú lélek örökkévaló mintázatával, mint majdnem kész emberi jellemek. Kezdetben ígéret vagytok, a végén beteljesedés; zsenge fűszál s íme, most kalász; fehér virág s a kilépésnél; gyümölcs. Mi teszi ezt a csodát? Az, hogy... idebenn talákoztatok Valakivel, aki a lelkek királya, fölséges művésze, a legnagyobb életalkotó: a Jézus Krisztussal. Ő viheti végbe rajtatok azt a nagy csodát, hogy ti adventi lélekből pünkösdi lélekké váltok, keresőkből boldog megtalálóká, kérdezőkből örök feleletek birtokosaivá.” (Értesítő – Baár – Madas, 1933/34. 12-13. Idézi: Rébay, 2011: 333-334.)

1931-ben Ravasz László **Mária és a feltámadt Krisztus** találkozásáról szól. A Baár – Madas fő pedagógiai célját fejtette ki e történet kapcsán. Az iskola feladata, hogy vezesse Jézushoz a leánylelkeket, ismertesse meg velük a Krisztus-i életutat. (Rébay 2011, 329).

Nyáry Pál: „A református keresztyén nő ideálját a Krisztuson keresztül abban a bethániai **Máriában** látjuk, ki mindennél előrébb valónak tartja, hogy Krisztus szavaiból merítsen és abban a **Márthában**, kinek legdrágább gondolata Krisztus szolgálata.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1924/25.p. 4.)

Mojsisovich Margit: „Akik a mi **modernségünk** hatása alatt állanak, azok nem fogják növelni az elválások statisztikáját és azoknak élete láttára nem fog megrendülni a bizalma senkinek sem jellemük megbízhatóságában. **Ezek nem csinált virágok lesznek az anyaszentegyház kertjében**, hanem Isten dicsőségének igazi munkásai; Jézus Krisztusnak igazán áldással dolgozó leányai.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1933/34. p.1-5.)

„...mint a **cserkészliliom** ráborul hazánk címerére, úgy boruljon a cserkészleányok tisztalelkűsége erre a sokat szenvedett hazánkra, kinek ma a legnagyobb szüksége a becsületes és tiszta életű emberekre van.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1925/26. p. 9.)

„Az iskolánk anyaga magyar töből sarjad s olyan jó látni, hogy hozza ki csíráit a magyar érték e kis **emberpalántában**, amint a neki megfelelő, életet keltő körülményre talál.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1924/25. p 5.)

„...szükségünk van evangéliumi szellemtől áthatott, egyházunkhoz szívvel és lélekkel ragaszkodó nőkre, mert ők a család **örangyalai**, s így a hazának és egyháznak is nem kevésbé **erős oszlopai**.” (A Dunamelléki Református Egyházkerület 1915. október 20-án kezdődő közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1915. p. 27-30. Idézi: Rébay, 2011: 139.)

„...igyekezzenek istenfélő, egyházukat és hazájukat szerető, derék magyar honleányokat nevelni a jövő társadalomnak, kikben legyen fogékonyság minden szép, jó és nemes iránt. (Felsőbaranyai Ref. Egyházmegye közgyűlésének 1920. augusztus 18-ai jegyzőkönyve, Siklós, 1920, p. 37.)

Mojsisovich Margit: „...Ezeknél nem lesz elavult fogalom a hazaszeretet. Igazi **honleányok** lesznek, kik nem a hazafias ünnepek alkalmi kosztümjei felvételében élnek ki honszerelmüket, hanem a honleányi erények ápolásával és a magyar haza őszinte áldozatos szeretetével juttatják kifejezésre azt.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1933/34. p. 1-5.)

Mojsisovich Margit: „...Az ilyen szellemben nevelt leányok lesznek áldására a családnak, az egyháznak, a társadalomnak, mert ezek lesznek hívei az adott szónak, ezeknek életét fogja jellemezni a hűség, mely őket úgy a szülők iránti áldozatos szeretettel, mint a majdan kötendő házasságban a hitvesi hűség ragyogó példáival kívánatosná teszi.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1933/34. p. 1-5.)

Nyáry Pál: „Megújnodott női lelkekre van szüksége e világnak. Lelkekre, kik nem e világ **csillogó üvegyöngyeit tekintik maradandó értékeknek; kik nem a test kultuszának papnőivé szegődnek és nem a saját énjük rabszolgaságában pazarolják el életüket.** (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklós Polgári Leányiskola, 1924/25. p. 4.)

A mi **modernségünk** azt jelenti, hogy Istenbe kapcsolódva válhatunk a lelkiismeret embereivé, akik érzik, hogy Istennek Mojsisovich Margit: „...A tartoznak felelősséggel életükért és annak minden megnyilatkozásáért.” (Értesítő – Felső Budapest, 1915, p. 27-30. Idézi: Rébay, 2011: 139.)

Nyáry Pál: „...**Izsák és Rebeka történetéről**...A bibliai elbeszélés Rebekában egy olyan nőt mutat be nekünk, aki kedvenc gyermekének jövőjéért minden ravaszra kész...ravasz módon miképpen vette el Jákob Ézsauanak, az elsőszülöttnak járó apai áldást, holott Isten ígérete is az volt, hogy a nagyobbik fiú szolgál majd a kisebbnek, de a gyermeke jövőjéről merész álmokat szövögető Rebeka nem tudta bevárni, hogy Isten cselekedjék. Ő nyúlt bele Isten dolgába. Mennyi átok és szenvedés fakadt ebből a szülői ravaszágból! Nagy baj, ha a szülő nem áll az igazság talaján; hogyan álljon akkor azon a gyermeke? A hamisság útján boldogulni nem lehet. Éppen ezért a gyermeknevelés legelső és legfőbb elve **az igazságra** nevelés legyen.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1938/39 p. 3-5.)

„...ha kell a legnagyobb szigorral **gyomláljuk a gatz**, ami felburjánozhat a növendékek lelkében, ha a tanár nem eléggé óvatos.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1931/32. p. 8.)

Nyáry Pál: „Már korán tanítsuk meg gyermekünket arra, hogy csak azután nyújtsa ki kezét, amit meg is érdemel. **Olyan ítéletre kell megtanítanunk gyermekünket, hogy le tudják mérni életük értékének súlyát és azt ne higgyék valamiképpen, hogy ők minden után kinyújthatják kezüket ebben a világban...** A kapzsiság és a törtetés szelleme jellemzi beteg társadalmi életünket. Azt nem kérdezik az emberek, hogy meg tudnak-e felelni a rájuk váró feladatoknak, de a legkörmönfontabb eszközökkel igyekeznek pártfogókat szerezni, hogy a kiszemelt állást elnyerjék...” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1938/39. p. 3-5.)

Nyáry Pál: „célkitűzés nélkül nem lehet gyermeket nevelni. Akármelyik vallásfelekezethez tartozunk is, tudnunk kell, hogy minden vallás tanítása szerint két világ polgárai vagyunk; sohasem szabad elfelednünk, hogy gyermekeink noha e földön élnek, egyúttal az örökkévalóság polgárai is. Nagy baj, ha nem látjuk ezt a gondolatot, és tisztán e föld számára neveljük a gyermekeinket... Az egyik csoportban az ember mindig csak kapni akar, míg a másik csoporthoz tartozók szolgálatnak tekintik az életet, tehát **adni akarnak...**” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1938/39p.3-5.)

Nyáry Pál: „...Szeretnék minden szülőt lebeszélni arról, hogy gyermekét minden áron a **„karriér”** útján kívánja előrehaladni látni. Semmi szükség arra, hogy minden áron csillogó jövőt szánjunk

gyermekeinknek. Inkább arra vigyázzunk, hogy jellemes emberek legyenek és **produktív életet** éljenek, legyenek hasznára a társadalomnak.” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1938/39. p. 3-5.)

A Baár – Madas igazgatónöje 1908-ben: „Az intézet célja magyar hazánknak és egyházunknak **művelt lelkű, tanult, kedélyükben derült, vidám, testileg edzett, szóval munkás, erőteljes, öntudatos, házias keresztyén leányokat** nevelni, így készíteni fel őket elő jövőendő hivatásukra, melyet később a családban és a társadalomban betölteniök kell.” (Rébay, 2011: 345)

Ravasz László: „Olyan magyar keresztyén úri leányt akart nevelni, akinek **vallásossága személyes, benső és élő; magyarsága a nemzet legszentebb hagyományait ápolja** és legfontosabb életszükségleteit szolgálja; modora, viselkedése előkelő, erkölcsi és esztétikai szempontból egyaránt ízléses, de ugyanakkor független minden divatos hóborttól és léha külsőségektől; önértékének alapja egyéni értéke; élethivatását a szolgálatban találja, legyen bár e szolgálat tere a családi otthon falain belül, vagy kenyérkereső munka területén. Ez a női eszmény magába veszi legnemesebb történelmi hagyományainkat **a szó igazi értelmében modern, öntudatosan magyar s a gyakorlati életfolytatásból kitetszően keresztyén.**” (Értesítő – Baár -Madas, 1939/40. 4. Idézi: Rébay, 2011: 345.)

Nyáry Pál:”...Mindebből következik a **kötelességtudás**. ...A gyermek nem végzi el kötelességét, és mégsem bántja a lelkiismerete. Az el nem végzett munka ugyanis utánunk kiált vádolólag, és akinek egészséges lelkiismerete van, az nem tudja magát túltenni az el nem végzett kötelesség nyugtalanító hatásán... nagy baj az, ha az otthon nem jön segítségére az iskolának... Segítsenek ébreszteni és ébren tartani a gyermek kötelességtudását...” (Értesítő – Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete, 1938/39. p. 3-5.)

Melléklet

III. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A Dunamelléki Református Egyházkerületben működő református szellemiségű nőnevelő intézmények. Szerk.: Ács 2013. Forrás: Rébay 2011; A polgári iskolák az 1943/44. tanév kezdetén.
2. táblázat: A női emancipálódás útjának főbb állomásai, avagy az intézményes nőneveléshez kötődő kiemelkedő események az országban és Dunamelléki Református Egyházkerületben. Szerk.: Ács 2013. Forrás: Rébay 2011; Kereszty 2007; Pukánszky 2006; Sárjai Szabó 2001, 2010; Mészáros 1996.
3. táblázat: Az 1926. évi 24. tc. értelmében a középiskola-típusok. Szerk.: Ács, 2013. Forrás: Pukánszky 2006.
4. táblázat: A leány-középiskolák összehasonlítása a fiú-középiskolákkal az 1926. évi 24. tc. alapján. Szerk.: Ács, 2013. Forrás: Pukánszky 2006.
5. táblázat: A lakosság felekezeti szerinti megoszlása Magyarországon, Baranyában és Pécsen 1941-ben. Szerk.: Ács, 2016. Forrás: Németh 1995, 122; Balogh 1996.
6. táblázat: A V K M költségvetésének alakulása Klebelsberg Kunó minisztersége alatt. Szerk.: Kun 2006. Forrás: T. Kiss 1998, 24.
7. táblázat: Az állami fizetés kiegészítő segély mutatóinak alakulása 1929-1934. Szerk.: Molnár 2013. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiben található igazgatótanácsi jelentések.
8. táblázat: Az intézményi bevételek, kiadások és támogatások jelentősebb számadatai és mutatói a gazdasági válság idején, 1929-1934. Szerk.: Molnár 2013. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiben található igazgatótanácsi jelentések.
9. táblázat: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye tanári karának bemutatása. Szerk.: Ács, 2015. Forrás: tantárgybeosztás az 1935/36-os tanévre. És más iratok. In: MNL BaML VIII. 297.
10. táblázat: Dr. Zsolt Zsigmond iskolaorvos összefoglaló táblázata az iskola tanulóinak „faj” szerinti vizsgálatáról 1941/42-ben. Szerk.: Dr Zsolt Zsigmond, 1941.
11. táblázat: Az egyházi előjárók által használt metaforák az iskola, egyház, tanár, tanuló/keresztyén nőideál, nevelés, szülői szerep témakörökben. Szerk.: Ács, 2015. Forrás. lsd. Melléklet. II.
12. táblázat: A metaforaelemzéssel vizsgált szövegekben a modern keresztyén nőt illető leggyakoribb JELZŐK értelmezése. Szerk.: Ács, 2015. Forrás: Értesítők.
13. táblázat: A keresztyén nőideál a dualizmus korában és a Horthy-korszakban a metaforaelemzéssel vizsgált szövegtartalmak alapján. Szerk.: Ács, 2015. Forrás: Értesítők.
14. táblázat: A polgári leányiskola óraterve 1927-ben. Forrás: Kornis 1927: 86.
15. táblázat: A történelmi nőalakok által betöltött társadalmi szerepek a történelemtankönyvek alapján. Szerk.: Ács, 2012. Forrás: A fent említett tankönyvek.

Térképek jegyzéke

1. térkép: A Dunamelléki Református Egyházkerület leányiskolái 1948-ig. Szerk.: Ács 2015. Rajzolta: Kovács Gábor. Forrás: Rébay 2011; A polgári iskolák az 1943/44. tanév kezdetén.
2. térkép: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye gyülekezetei 1916-ban. Szerk.: Ács 2015. Rajzolta: Bognár Zita, 2015. Forrás.⁸⁷⁷

Ábrák jegyzéke

1. ábra: „Kettős társadalmi struktúra” a 20. sz. elején. Szerk.: Ács, 2016. Forrás: Romsics 1999, 52.
2. ábra: Az elemi népiskolák fenntartó szerinti %-os megoszlása 1895-ben készült felmérés alapján. Szerk.: Ács, 2016. Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/237.html> Letöltés dátuma: 2016.március 5.
3. ábra: Az ország reformátusainak foglalkozás szerinti megoszlása 1925/26-ban. Szerk.: Ács, 2016. Forrás: Hörsik 1983, 306.
4. A polgári iskolák %-os megoszlása a fenntartóik szerint 1927-ben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kornis 1927: 80.
5. ábra: Dunamelléken református leánypolgári iskolákban tanuló diákok %-os aránya 1937/38-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kimutatás a polgári iskolák növendékeiről 1937/38. MNL BaML VIII. 297.
6. ábra: A Budapesti Skót Iskola női kereskedelmi szaktanfolyamára járó növendékek felekezeti hovatartozása 1937/38-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Jelentés a fiú-és leányiskolákról s női kereskedelmi szaktanfolyamokról, 1937/38. MNL BaML VIII. 297.
7. ábra: Pécssett a továbbképzőbe iratkozott tanulók felekezeti aránya 1937/38-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Jelentés a fiú-és leányiskolák s női kereskedelmi szaktanfolyamok, 1937/38. MNL BaML VIII. 297.

⁸⁷⁷ Adorjás, Baranyahídvég, Becefa, Belvárd, Bisse, Bogdása, Markócz, Botyka, Kispeterd, Csarnóta, Cún, Dencsháza, Diósvizsló, Drávacsehi, Drávacsepely, Drávafok, Drávaiványi, Drávapalkonya, Drávaszabolcs, Drávaszerdahely, Egyházasharaszti, Garé, Gordisa, Gyúd, Harkány, Hirics, Kisszentmárton, Vejti, Ipacsfa, Kákics, Marócsa, Katádfa, Kémes, Drávapiski, Kiscsány, Oszró, Besencze, Kisharsány, Kistótfalu, Kőrös, Kovácshida, Lúzsok, Nagycsány, Magyarmecske, Márfa, Matty, Nagyarsány, Nagypeterd, Nagytótfalu, Nagyváty, Nyugotszenterzsébet, Okorág, Monosokor, Old, Pécs, Peterd, Piskó, Kemse, Rádfalva, Rónádfa, Rózsafa, Sámod, Sellye, Siklós, Siklósnagyfalu, Beremend, Sósvertike, Szaporca, Szava, Terehegy, Tésenfa, Túrony, Ujmindszent, Cinderibogád, Páprád, Vajszló, Zaláta. In: A felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1917. augusztus 31-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Siklós, 1917:92. BREL II/3. 1. A.

8. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye híveinek a száma (1916-1944). Szerk.: Ács, 2016. Forrás: A FBREM közgyűlési jegyzőkönyveinek esperesi jelentései. BREL II/3.1. A .b.
9. ábra: Az Ormánság népességének változása (fő) 1787-1934. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kiss 1937.
10. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában működő népiskolák száma 1817-ben, 1873-ban és 1937-ben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kanyar 1989, 162-181.
11. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye népiskolaiban járó tanulók létszáma (fő) 1817-ben, 1873-ban és 1937-ben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: u. o.
12. ábra: A népesség szám alakulása Baranya vármegyében, a Felső-Baranyai Református Egyházmegyében, Pécssett és Siklóson 1920-ban. Szerk.: Ács, 2016. Forrás: Bálint 1928, 65; és FBREM közgyűlési jegyzőkönyve 1921. évről.
13. ábra: Siklós nemzetiségei 1920-ban. Szerk.: Ács, 2016. Forrás: Bálint 1928, 59.
14. ábra: Siklós lakosságának felekezetek szerinti megoszlása 1910-ben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Bálint Ferenc: Siklós monográfiája. Siklós, 1928. p. 72.
15. ábra: Siklós kereső népességének foglalkozás szerinti megoszlása 1920-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Bálint Ferenc: Siklós monográfiája. Siklós, 1928. p. 76.
16. ábra: A siklósi iskolák tanulóinak létszáma 1916-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Tegzes 2000.
17. ábra: A nem református iskolába járó református vallásból vizsgát tett leányok száma (fő) iskolák szerint Pécssett, 1925/26. tanévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Felsőbaranyai Egyházmegye Mohácson, 1926. szeptember 8-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécs, 1926. p. 61-62. BREL II/3. 1. A.
18. ábra: Az internátus benépesülése 1917-1946-ig. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az egyházmegye éves közgyűlésének jegyzőkönyvei.
19. ábra: Az internátus lakói iskolájuk szerint 1941/42-ben. Szerk.: Ács, 2015. Forrás: Nyilvántartási Lap. Kelt: Pécs, 1941. november 5. MNL BaML VIII. 297.
20. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Iskolájának bevételei az 1930/31. tanévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kutasné 2007, 107.
21. ábra: Az iskola kiadásai 1930/31. tanévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Kutasné 2007, 107-108.

22. ábra: A fizetés-kiegészítő államsegély mértékének változása. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvei.
23. ábra: Az internátus bevételeinek tételei 1940/41. tanévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Értesítő. 1940/41.
24. ábra: Az internátus kiadásai az 1940/41. tanévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Értesítő. 1940/41.
25. ábra: Az 1916/17. tanévben az iskola tanulóinak osztályonkénti eloszlása. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről. p. 32-34.
26. ábra: Az iskola tanulóinak megoszlása felekezetük szerint 1916/17. tanévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről. p. 35.
27. ábra: Az iskola tanulóinak anyanyelv szerinti eloszlása 1916/17-ben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről. p. 35.
28. ábra: Az iskola tanulóinak megoszlása lakóhelyük szerint 1916/17. tanévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről. p. 36.
29. ábra: Az iskola tanulóinak megoszlása a szüleik foglalkozása szerint 1916/17. tanévben.1. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről. p. 36.
30. ábra: Az iskola tanulóinak megoszlása a szüleik foglalkozása szerint 1916/17. tanévben. 2. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1916/17-es tanévről. p. 36. 2.
31. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájába beiratkozott nyilvános és magán tanulók létszámának változása 1916/17. tanévtől az 1929/30. tanévig. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveiben található igazgatói jelentések. (1916-1930).
32. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának tanulói létszámváltozása 1916/17-ben, 1924/25-ben és az 1929/30-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveiben található igazgatói jelentések. (1916-1930)
33. ábra: A Siklói Róm. Kat. Polgári Leányiskola tanulóinak létszámváltozása 1916/17-ben, 1924/25-ben és az 1929/30. tanévben. Szerk.: Ács 2014. Forrás: A Miasszonyunkról elnevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló Siklói Áll. Segélyezett Róm. Kath. Polgári Leányiskola értesítői 1916/17; 1925-27; 1930/31.

34. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolája tanulóinak lakóhelyük szerinti megoszlása 1916-1930. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1916/17-1917/18. és az 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".
35. ábra: A Siklósi Róm. Kath. Polgári Leányiskola tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása 1925/26-ban. Szerk.: Ács 2014. Forrás: Siklósi Kath. Polgári Leányiskola Értesítői. 1925-27.
36. ábra: Az iskola tanulóinak felekezeti megoszlása 1929/30-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: OSZK: 1916/17-1917/18. és az 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
37. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskola tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása 1916-1930. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1916/17-1917/18. és az 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
38. ábra: Siklósi Kath. Polgári Leányiskola tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása 1930/31-ben. Szerk.: Ács 2014. Forrás: Siklósi Kath. Polgári Leányiskola Értesítője. 1930/31.
39. Siklós lakosságának felekezetek szerinti megoszlása 1920-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Bálint 1928, 72.
40. ábra: A református iskola tanulóinak megoszlása az apa foglalkozása szerint 1929/30-ban. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának értesítője az 1929/30. iskolaévről. Siklós, 1930. p. 18.
41. ábra: A Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola tanulóinak létszáma a Pécsre költözés évében. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31. iskolaévről. Pécs, 1931. p. 21.
42. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Pécsi Leánynevelő Intézete tanulóinak lakóhelyük alapján való megoszlása 1930/31-ben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31. iskolaévről. Pécs, 1931. p. 22.
43. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézet tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása az 1930/31. iskolaévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31. iskolaévről. Pécs, 1931. p. 22.

44. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete tanulóinak az apa foglalkozása szerinti megoszlása az 1930/31. iskolaévben. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31. iskolaévről. Pécs, 1931. p. 22.
45. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete tanulóinak az apa foglalkozása szerinti megoszlása az 1930/31. iskolaévben. 2. Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31. iskolaévről. Pécs, 1931. p. 22.
46. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének nyilvános és magán tanulóinak létszáma 1930/31-től 1947/48-ig. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve, valamint 53/1947. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.
47. ábra: Az iskola magán, nyilvános és levizsgázott tanulói létszámának változása a pécsi évek alatt. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve.
48. ábra: Az iskola tanulóinak lakóhely szerinti megoszlása a pécsi évek alatt. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
49. ábra: Pécs lakosságának összetétele felekezetek szerint 1943-ban. Szerk.: Ács 2014. Forrás: Schematizmus. 1943. p. 18-24.
50. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása a pécsi évek alatt. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
51. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő intézete tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása az 1943/44-es tanévben. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
52. ábra: A Miasszonyunk Női Kanonok Rend Pécsi Polgári Leányiskolájában tanuló diákok felekezetek szerinti megoszlása 1930/31-től 1943/44. tanévig. Szerk.: Ács 2014. Forrás: A Miasszonyunkról Nevezett Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Polgári és Elemi Leányiskoláinak értesítői. 1931-1943.
53. ábra: Az iskolába járó tanulók az apa foglalkozása szerinti megoszlása 1930/31-től 1945/46-ig. 1. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"

54. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig. 2. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
55. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig. 3. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
56. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig. 4. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve"
57. ábra: Az iskolába járó tanulók megoszlása az apa foglalkozása szerint 1930/31-től 1945/46-ig. 5. Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".
58. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Továbbképző tanfolyamára beiratkozott tanulók létszámának változása 1926/27-től 1938/39-ig. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvei.
59. ábra: Az 1942/43. tanévben végzett növendékek további sorsának alakulása. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1943/44. tanévről. Pécs, 1944. p. 23.
60. ábra: Az 1942/43. tanévben végzett növendékek pályaválasztása. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1943/44. tanévről. Pécs, 1944. p. 23.
61. ábra: A tanulók felekezeti hovatartozása és tanulmányi előmenetele. Szerk.: Ács 2015. Forrás: Az iskola értesítője az 1931/32. iskolaévről. p. 16-18.

IV. Képek CD melléklete

1. Az iskola fennállásának XX. évfordulója alkalmából készült értesítő címoldala.
Forrás: BREL II/11. A.
2. A Felső-Baranyai Református Leánynevelő Intézet zongorakottáinak leltára.
Forrás: : BREL II/11. A.
3. Az iskola 1917/18-as tanévéről készült értesítő címoldala.
Forrás: BREL II/11. A.
4. Lux Lajosné igazgatónő levele a tiszteletes úrhoz, melyben ínséges helyzetre hivatkozik, és állatainak kér élelmet 1918-ban.
Forrás: BREL II/11. A
5. Részlet az Igazgatótanács ülésének jegyzőkönyvéből 1920-ból. 1. rész.
Forrás: BREL II/11. A
6. Részlet az Igazgatótanács ülésének jegyzőkönyvéből 1920-ból. 2. rész.
Forrás: BREL II/11. A
7. Részlet az Igazgatótanács ülésének jegyzőkönyvéből 1920-ból. 3. rész. Az internátusba felvett tanulók jegyzékével.
Forrás: BREL II/11. A
8. Az iskola zárszámadásáról készült pecsétes dokumentum. 1945. 1. rész.
Forrás: BREL II/11. A. e.
9. Az iskola zárszámadásáról készült pecsétes dokumentum. 1945. 2. rész.
Forrás: BREL II/11. A. e.
10. Az iskola zárszámadásáról készült pecsétes dokumentum. 1945. 3. rész.
Forrás: BREL II/11. A. e.
11. Az iskola tanulói, köztük Keserű Lenke (jobb szélén) az 1941/42-es tanévben.
Forrás: Keserű Lenke tulajdona.
12. Részlet az iskola anyakönyvéből (1930/31-es tanév)
Forrás: Forrás: BREL II/11. A. a.
13. Részlet az államosításkor készült leltárjegyzékből. 1948. 1. rész.
Forrás: BREL II/11. A. e.
14. Részlet az államosításkor készült leltárjegyzékből. 1948. 2. rész.
Forrás: BREL II/11. A. e.
15. Részlet az államosításkor készült leltárjegyzékből. 1948. 3. rész.
Forrás: BREL II/11. A. e.
16. Részlet az államosításkor készült leltárjegyzékből. 1948. 4. rész.
Forrás: BREL II/11. A. e.
17. Bikfalvy Irén tanárnő vasúti igazolványképei. 1941. 1942.
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.

18. Meghívó az iskola előadására. 1938.
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.
19. Újságcikk Bikfalvy Irénről. Ismeretlen az újság.
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.
20. Bikfalvy Irén önéletrajza. 1953. 1. rész.
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.
21. Bikfalvy Irén önéletrajza. 1953. 2. rész.
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.
22. Farkas: Irén néni. In: Dunántúli Napló, XIII. évfolyam 223. szám. 1956. szeptember 21.
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.
23. A volt növendék, Chalúpa Zoltánné Weipse(?) Magda levele Bikfalvy Irén tanárnőnek. 1956.
1. rész
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.
24. A volt növendék, Chalúpa Zoltánné Weipse(?) Magda levele Bikfalvy Irén tanárnőnek. 1956.
2. rész
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.
25. Csoportkép a diákokkal. Siklós.
Forrás: BREL Bikfalvy Irén hagyatéka.